

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

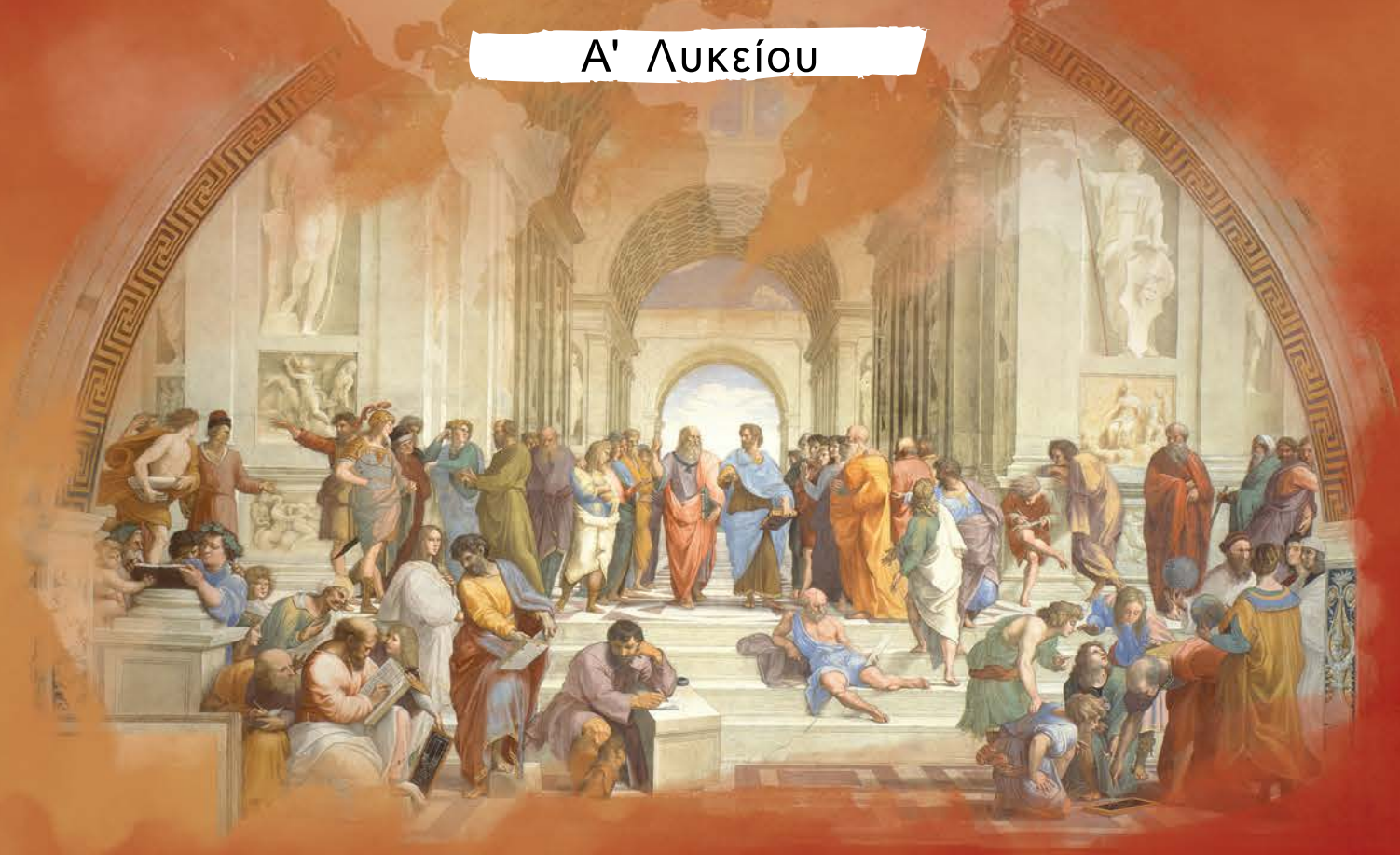
Γεώργιος Θώδης • Αντώνης Κλάψης • Ελευθερία Μαντά
Μαρία Μήτση-Αναγνώστου • Χρήστος Τσατσούλης

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΟΡΦΕΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ, ΘΕΣΜΟΙ,
ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Α' Λυκείου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΟΡΦΕΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ,
ΘΕΣΜΟΙ, ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ
ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΕΩΣ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Α΄ Λυκείου

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Ανδρέας Στεργίου

Εν ενεργεία μέλος Δ.Ε.Π.

Αξιολογήτρια

Χρηστίνα Μπουγά

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Χριστίνα Αραμπατζή

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Μαρία Χρόνη

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Αικατερίνη Γαλάτη

Πτυχιούχος τεχνολογίας γραφικών τεχνών

**Υπεύθυνος Διδακτικού Πακέτου
για το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Διονύσιος Μουρελάτος

Σύμβουλος Α' ΙΕΠ

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Πράξης

Διονύσιος Μουρελάτος

Σύμβουλος Α' του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Πράξης

Στυλιανός Μαυρατζάς

Σύμβουλος Α' του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Γεώργιος Θώδης • Αντώνης Κλάψης • Ελευθερία Μαντά
Μαρία Μήτση-Αναγνώστου • Χρήστος Τσατσούλης

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΟΡΦΕΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ,
ΘΕΣΜΟΙ, ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ
ΡΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΕΩΣ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Α΄ Λυκείου

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Γεώργιος Θώδης, Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ΜΑ στην Ιστορία και στη Διδακτική της Ιστορίας
Αντώνης Κλάψης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Ελευθερία Μαντά, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ
Μαρία Μήτση-Αναγνώστου, Ιστορικός, Δρ Αρχαίας Ιστορίας ΕΚΠΑ, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Χρήστος Τσατσούλης, Φιλόλογος Αρσακείου ΓΕΛ Ιωαννίνων, Δρ Βυζαντινής Ιστορίας

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ
– ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σίνος Γκιώκας, Φυσικός
Τέτη Παλαιοθοδώρου, Φιλόλογος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΧΑΡΤΩΝ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ
– ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Σωτήρης Λαγός, Graphic Designer

Γιώργος Γιάκος, Designer & Art Director
Στέλλα Κατεργιαννάκη, Γραφίστρια

**ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ**

ΣΥΛΛΗΨΗ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ
ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΨΗΦΙΑΚΩΝ
ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συγγραφική ομάδα

Στέλιος Ιγνατιάδης, Actus Anima, Γραφικές τέχνες

Εισαγωγικό σημείωμα

Αγαπητές μαθήτριες, αγαπητοί μαθητές,

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας εισάγει μια καινούργια προσέγγιση του τρόπου οργάνωσης του μαθήματος της Ιστορίας, διαφορετική από όσα έχετε γνωρίσει στα προηγούμενα σχολικά χρόνια: η προσέγγιση γίνεται πλέον θεματική και η παρουσίαση του κάθε θέματος αντιμετωπίζεται μέσα από τη διαχρονική του διάσταση. Στόχος είναι να αναδειχθούν οι έννοιες της συνέχειας και των αλλαγών μέσα στην ιστορική πορεία, αλλά ταυτόχρονα να γίνει κατανοητό το πώς το ιστορικό περιβάλλον επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων και αφήνει τις κληρονομίες του στις μεταγενέστερες εποχές, μέχρι σήμερα.

Τη φετινή χρονιά θα ασχοληθείτε με τις μορφές της κρατικής οργάνωσης, τους θεσμούς, τη διοίκηση και τους συμβολισμούς της εξουσίας από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή, καθώς και με το περιεχόμενο διαφόρων ιδεολογικών ρευμάτων. Κάποια από τα θέματα αυτά απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή, γιατί είναι καθοριστικά για τη λειτουργία των εκάστοτε κοινωνιών και είναι αναγκαίο να τα κατανοήσουμε αν θέλουμε να γνωρίσουμε τις συνθήκες, το πλαίσιο εντός του οποίου έζησαν οι άνθρωποι του παρελθόντος.

Το βιβλίο είναι χωρισμένο σε ενότητες και κεφάλαια. Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με μία σύντομη εισαγωγή, με τις έννοιες-κλειδιά και μία χρονογραμμή, πάνω στην οποία σημειώνονται τα ιστορικά γεγονότα και φαινόμενα. Ακολουθεί η αφήγηση, η οποία πλαισιώνεται από παραθέματα, εικονιστικό υλικό και πίνακα επεξήγησης ιστορικών όρων που εμφανίζονται στο κείμενο. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με ερωτήσεις κατανόησης επί του περιεχομένου και των πηγών, προτάσεις για περαιτέρω δραστηριότητες, καθώς και μία σύντομη ανακεφαλαίωση των σημαντικότερων σημείων που αναλύθηκαν.

Η καινοτομία του βιβλίου έγκειται στην προσθήκη Ψηφιακών Μαθησιακών Αντικειμένων τα οποία μπορείτε να προσπελάσετε μέσω ειδικών κωδικών (QR codes). Τα είδη των ψηφιακών αντικειμένων είναι ποικίλα (στατικά, διαδραστικά, πολυμεσικά κ.λπ.) και στοχεύουν στον εμπλουτισμό της αφήγησης, αλλά και στην ενθάρρυνση της δικής σας συμμετοχής και αλληλεπίδρασης με το αντικείμενο της Ιστορίας. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνάτε ότι σχολική Ιστορία δεν σημαίνει απομνημόνευση, σημαίνει προσωπική έρευνα, ανάλυση δεδομένων μέσα από κριτική αξιολόγηση, κατανόηση και σύνθεση διαφορετικών απόψεων και δεδομένων και διατύπωση συμπερασμάτων.

Πιστεύουμε ειλικρινά ότι στο τέλος της σχολικής χρονιάς θα έχετε αποκτήσει περισσότερες γνώσεις για το ιστορικό παρελθόν και θα έχετε εξασκήσει την έμφυτη ικανότητά σας να σκέφτεστε κριτικά ώστε να κατανοήσετε σε βάθος την πορεία του ανθρώπου μέσα στον χρόνο.

Η συγγραφική ομάδα

Περιεχόμενα

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Ο ΧΩΡΟΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ	9
ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΛΗΡΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ	13
1 Η ελληνική πόλις, τα πολιτεύματα και οι βασικοί πολιτειακοί και πολιτικοί θεσμοί	13
ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	20
1 Η εγκαθίδρυση και η εξέλιξη της δημοκρατίας στην Αθήνα	20
2 Η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών	27
3 Οι υλικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας: Λειτουργίες – Μισθοί – Θεωρικά	33
ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΥΕΘΝΙΚΕΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	38
1 Η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών	38
2 Η βασιλεία στην Ελλάδα κατά τους Κλασικούς Χρόνους	43
3 Η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου	48
ΕΝΟΤΗΤΑ 5: ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	53
1 Ο χαρακτήρας της ελληνιστικής μοναρχίας. Τα ελληνιστικά βασίλεια και οι ηγεμονίες τους	53
2 Τα ελληνιστικά βασίλεια των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων	59
ΕΝΟΤΗΤΑ 6: Η RES PUBLICA ROMANA ΚΑΙ Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ	64
1 Ρώμη: Η περίοδος της Res Publica	64
2 Ο Αύγουστος και η αυτοκρατορική εποχή	70
3 Η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ.	77
ΕΝΟΤΗΤΑ 7: Η BYZANTINΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ	82
1 Κωνσταντινούπολη, η Νέα Ρώμη: Η αρχή μιας νέας αυτοκρατορίας. Συντελεστές διαμόρφωσης του κράτους	82
2 Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Σύντομη πολιτική ιστορία	87
3 Ο εξελληνισμός του Βυζαντίου	95
4 Η βυζαντινή πολιτική	98

ΕΝΟΤΗΤΑ 8:	ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ: ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ	102
1	Ο αυτοκράτορας και οι ηθικοί και πολιτειακοί περιορισμοί της εξουσίας του	102
2	Ο θεσμικός και πολιτειακός ρόλος της βυζαντινής συγκλήτου	107
3	Οι δήμοι και το δικαίωμα αντίστασης του λαού	111
4	Ο στρατός: Εκλογή και αναγόρευση αυτοκρατόρων από τον στρατό	116
5	Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας	121
ΕΝΟΤΗΤΑ 9:	ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ	126
1	Η δημιουργία των πρώτων μεσαιωνικών ευρωπαϊκών κρατών και αυτοκρατοριών, 5ος-10ος αιώνας	126
ΕΝΟΤΗΤΑ 10:	ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	132
1	Οι ευρωπαϊκές μοναρχίες. Η ανάπτυξη των πόλεων	132
ΕΝΟΤΗΤΑ 11:	ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ	141
1	Η Οθωμανική Αυτοκρατορία	141
ΕΝΟΤΗΤΑ 12:	Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ	147
1	Αγγλία	147
2	Γαλλία	154
3	Γερμανία	161
ΕΝΟΤΗΤΑ 13:	ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ	169
1	Συντηρητισμός	169
2	Φιλελευθερισμός	173
3	Σοσιαλισμός	177
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΗΓΩΝ		181
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ & ΟΝΟΜΑΤΩΝ		210
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ		211
ΠΗΓΕΣ & ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		212

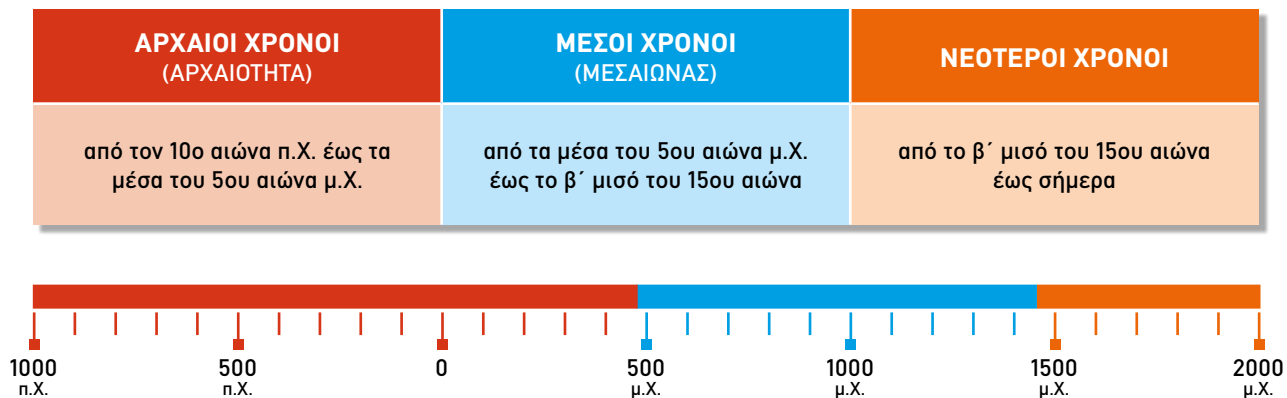
ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Ο χώρος, ο χρόνος και οι έννοιες

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη μελέτη της ιστορίας είναι η κατανόηση εννοιών που διαμορφώνουν το παρελθόν, μεταξύ των οποίων οι έννοιες του χώρου και του χρόνου. Συγκεκριμένα, για την ιστορική έρευνα θεωρείται αναγκαία η γνώση της γεωγραφικής θέσης και της μορφολογίας της, των επιρροών που αυτή άσκησε στην οργάνωση και τη δραστηριότητα των ανθρώπινων κοινωνιών. Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης η ένταξη των γεγονότων στον χρόνο σε άμεση σχέση με τη διαίρεση του παρελθόντος σε περιόδους, καθώς και η κατανόηση των όρων που βοηθούν στην προσέγγιση κάθε ιστορικής περιόδου.

Έννοιες κλειδιά

γεγονός
φαινόμενο
φυσικά όρια
στρατηγική θέση
γραμμικός χρόνος
περιοδολόγηση
χρονολογία

Ο χώρος

Η γνώση της γεωγραφίας και η κατανόηση των γεωγραφικών ιδιοτεροτήτων κάθε τόπου έχει κριθεί από τους ιστορικούς ως αποφασιστικής σημασίας για την ερμηνεία των ιστορικών φαινομένων. Το φυσικό περιβάλλον προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τις ανθρώπινες δραστηριότητες, συνδιαμορφώνει τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύσσονται και εξελίσσονται οι πολιτισμοί και κατά συνέπεια δημιουργεί πολιτισμικά πρότυπα. Έτσι, για παράδειγμα, το διαχρονικά ήπιο κλίμα της Μεσογείου ερμηνεύει σε ικανοποιητικό βαθμό την εμφάνιση πολιτισμών γύρω από αυτήν ήδη από την Αρχαιότητα.

Τα φυσικά όρια, όπως τα ποτάμια, τα μεγάλα βουνά, οι μικρές και μεγάλες θάλασσες, αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν τα όρια που καθορίζουν τις δραστηριότητες των ανθρώπινων ομάδων, ενώ οι ευνοημένες από το γεωφυσικό ανάγλυφο τοποθεσίες, η «επίκαιρη» ή «στρατηγική» τους θέση (είτε γιατί διαθέτουν φυσική οχύρωση είτε γιατί βρίσκονται κοντά σε χερσαίους ή υδάτινους δρόμους ή κοντά σε πλουτοπαραγωγικές πηγές) επηρεάζουν καθοριστικά την ιστορική πορεία των κοινωνιών. Από την άποψη αυτή, η στρατηγική θέση της Κωνσταντινούπολης π.χ., στο σημείο επαφής δύο ηπείρων, εξηγεί τις σκληρές πολιτικές και στρατιωτικές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα ανά τους αιώνες για τον έλεγχο της.

Διαχρονικά ο άνθρωπος προσπάθησε να ελέγξει και να αποτυπώσει τον χώρο ώστε να αξιοποιήσει προς όφελός του κάθε δυνατότητα που του πρόσφερε. Γι' αυτό, από πολύ νωρίς και ανάλογα με τις γνώσεις και τις ικανότητές του, επινόησε μονάδες μέτρησης και τρόπους υπολογισμού των γεωγραφικών αποστάσεων, σχεδίασε χάρτες, ταξίδεψε με κάθε διαθέσιμο μέσο, αποίκισε όλες τις ηπείρους της Γης και όρισε τα δικά του σύνορα σε ξηρά και θάλασσα. Αυτή η διαδικασία δεν έγινε πάντα με τρόπο ειρηνικό και σε πολλές περιπτώσεις αλλοίωσε την υφιστάμενη πολιτισμική φυσιογνωμία ή το φυσικό περιβάλλον των διαφόρων περιοχών. Η κατάκτηση της Νότιας Αμερικής από τους ευρωπαϊκούς λαούς αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα όλων των εποχών.

Εικόνα 1. Παγκόσμιος χάρτης του Daniel Litzars, που τυπώθηκε στο Εδιμβούργο (περ. 1831, David Rumsey Historical Map Collection).

1. Η Μεσόγειος

Με οποιοδήποτε τμήμα ο ιστορικός θα πρέπει να απαλλαγεί από τη θεώρηση που αντιμετωπίζει τη σύγχρονη Μεσόγειο σαν λίμνη. Επειδή πρόκειται για επιφάνειες, ας μην ξεχνάμε ότι τον καιρό του Αυγούστου και του Αντωνίου ή την εποχή των Σταυροφοριών ή ακόμη του στόλου του Φιλίππου του Β' η Μεσόγειος είχε εκατό φορές, χίλιες φορές τις διαστάσεις που μας αποκαλύπτουν τα σημερινά ταξίδια στον αέρα ή στη θάλασσα. Για να μιλήσουμε λοιπόν για τη Μεσόγειο της ιστορίας θα πρέπει πρωταρχική μας φροντίδα και σταθερή μας έγνοια να είναι να της αποδώσουμε τις αληθινές της διαστάσεις, να τη φανταστούμε σαν ένα τεράστιο ένδυμα. Κάποτε υπήρξε από μόνη της σύμπαν, πλανήτης.

F. Braudel (1990). *Η Μεσόγειος. Ο χώρος και η ιστορία*, τόμ. 1 (μτφρ. Ε. Αβδελά – Ρ. Μπενβένιστε), Αθήνα, σσ. 47-48.

2. Ο κόσμος της Μεσογείου

Πέρα από κάποιες εξαιρέσεις, ο μεσογειακός κόσμος στο σύνολό του έχει χώματα φτωχά, όπου το νερό σπανίζει και οι συνθήκες ζωής είναι σκληρές και τραχιές. Αυτή είναι η ουσιαστική πραγματικότητα, όσο κι αν ο πλούτος ορισμένων πεδιάδων ή το μεγαλείο του τοπίου μοιάζουν να την καλύπτουν. Η φτώχεια επέβαλε στους ανθρώπους μια ζωή απλή και λιτή, αλλά κυρίως επέβαλε την αλληλοβοήθεια και μια αλληλεγγύη αναγκαία για την επιβίωσή τους. Επέβαλε τη φειδώ στη χρήση της ταλαιπωρημένης γης και των υδάτινων πόρων. Οι πρόσκαιρες αυτές ισορροπίες διακόπηκαν τον 19ο αιώνα, όταν η Μεσόγειος έγινε η θάλασσα της αποικιοποίησης και του καπιταλισμού.

A. Nouschi (2003). *Η Μεσόγειος στον 20ό αιώνα* (μτφρ. Κ. Τσικερδάνος), Αθήνα, σ. 22.

Ο χρόνος

Το ιστορικό γεγονός δεν είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτό εάν δεν ενταχθεί στον χρόνο. Ο χρόνος είναι η έννοια με την οποία ο άνθρωπος προσδιορίζει τη διάρκεια της ζωής ή τη διάρκεια φαινομένων και δραστηριοτήτων.

Η τοποθέτηση των γεγονότων σε διαδοχική σειρά προσδιορίζει την έννοια του γραμμικού ιστορικού χρόνου. Η ακριβής χρονολόγησή τους είναι σημαντική προκειμένου να γίνει κατανοητή η διαδοχή, η αλληλουχία, η πιθανή αλληλεπίδραση μεταξύ τους, γενικότερα η σχέση αιτίου-αποτελέσματος. Έτσι, η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους, το 1830, έγινε εννέα χρόνια μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, το 1821, αποτελώντας το ουσιαστικό αποτέλεσμά της. Η γραμμική χρονολόγηση των γεγονότων είναι, επιπλέον, χρήσιμη προκειμένου οι σύγχρονοι άνθρωποι να προσανατολιστούν μέσα στον χρόνο και να κατανοήσουν τις εξελίξεις που συμβαίνουν γύρω τους.

Όμως, για την κατανόηση του παρελθόντος είναι απαραίτητη και η μελέτη ιστορικών φαινομένων που έχουν μεγάλη χρονική διάρκεια. Τα περισσότερα φαινόμενα εξελίσσονται σε βάθος χρόνου, η αρχή και το τέλος του οποίου δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστούν με την ακρίβεια ενός ιστορικού γεγονότος. Για παράδειγμα, η κρίση στην οποία βρέθηκε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εντοπίζεται στη διάρκεια του

3. Η ιδιότητα του πολίτη

Η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί μια απροσδιόριστη έννοια, επειδή έχει μακρά και πολύπλοκη ιστορία, που ξεκινάει από την κλασική Ελλάδα και τη Ρώμη. Ο όρος ιδιότητα του πολίτη είναι εξαιρετικά πολύσημος: έχει πολλαπλές έννοιες, ανάλογα με το πλαίσιο, αν και αυτό το γεγονός δεν αναγνωρίζεται πάντα, ούτε και λαμβάνεται υπόψη. Τα είδη της ιδιότητας του πολίτη που υπάρχουν στις μέρες μας, και έχουν υπάρξει στο παρελθόν, είναι εκπληκτικά πολυάριθμα. Επομένως, αν και η σημερινή δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη θεωρείται σύγχρονη εφεύρεση, και συχνά εντοπίζεται πίσω στη σφοδρή αντιπαράθεση ανάμεσα στο αγγλικό κοινοβούλιο και τον βασιλιά κατά τον 17ο αιώνα, και τις επαναστατικές εξεγέρσεις στα τέλη του 18ου αιώνα στην Αμερική και τη Γαλλία, μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο αν εξετάσουμε την εξέλιξη της μέσα από τα πολλά εξαιρετικά διαφοροποιημένα ιστορικά πλαίσια.

S.G. Ellis, Gudmundur Halfdanarson & A. Katherine Isaacs (επιμ.) (2010). *Πολίτες στην Ευρώπη* (μτφρ. Π. Αράπογλου), Θεσσαλονίκη, σ. 17.

Εικόνα 2. Μεσόγειος θάλασσα. Χάρτης του Diogo Homem (1569, American Geographical Society Library, University of Wisconsin-Milwaukee Libraries).

3ου αιώνα μ.Χ., χωρίς να είναι δυνατός ο ακριβής προσδιορισμός της αρχής ή του τέλους της. Έτσι, παράλληλα με τη γραμμική αντίληψη του χρόνου υπάρχει και η κυκλική διάσταση, την οποία κατανοούμε μέσα από τους κύκλους-φάσεις ανάπτυξης και κρίσης ή ακμής και παρακμής των φαινομένων. Συνήθως, στοιχεία της τελευταίας φάσης ενός φαινομένου συνυπάρχουν με στοιχεία που καταδεικνύουν τη γένεση ενός νέου φαινομένου κ.ο.κ.

Γενικά, για τον δυτικό κόσμο το ιστορικό παρελθόν διακρίνεται στα χρόνια πριν από τη γέννηση (ενανθρώπιση) του Χριστού (π.Χ.) και στα χρόνια μετά τον Χριστό (μ.Χ.). Επιπλέον, σε μια προσπάθεια να μελετηθεί αποτελεσματικότερα, το παρελθόν διαιρέθηκε από τους ιστορικούς σε περιόδους: Αρχαίοι Χρόνοι (Αρχαιότητα), Μέσοι Χρόνοι (Μεσαίωνες) και Νεότεροι Χρόνοι. Η περιοδολόγηση του παρελθόντος είναι απαραίτητη για τη μελέτη και την κατανόησή του. Ο αντικειμενικά μετρήσιμος χρόνος ενός ιστορικού γεγονότος ονομάζεται χρονολογία. Έτσι, η χρονολογία Άλωσης της Κωνσταντινούπολης είναι η 29η Μαΐου 1453, ενώ η 28η Οκτωβρίου 1940 είναι η χρονολογία επίθεσης της Ιταλίας εναντίον της Ελλάδας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οι έννοιες

Ο χώρος και ο χρόνος προσδιορίζουν, επιπλέον, το περιεχόμενο και άλλων ιστορικών εννοιών, οι οποίες χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν φαινόμενα και καταστάσεις είτε του παρελθόντος είτε του παρόντος. Για παράδειγμα, στην ελληνική αρχαιότητα η έννοια του πολίτη σχετίζεται με την έννοια της πόλης-κράτους και δεν έχει το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο με την έννοια του πολίτη της σύγχρονης εποχής. Με άλλα λόγια, έννοιες που διασώζονται από το παρελθόν και χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα μεταβάλλονται ως προς το περιεχόμενο και τη σημασία τους ανά τους αιώνες, ανάλογα με τα ιστορικά τους συμφραζόμενα.

Γι' αυτό, βασική αρχή της επιστήμης της ιστορίας είναι ότι η κατανόηση και η ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων και φαινομένων και η αποτίμηση των ιστορικών προσωπικοτήτων οφείλει να γίνεται στο πλαίσιο των γεωγραφικών, χρονολογικών και κοινωνικών δεδομένων της εποχής τους, συνεκτιμώντας πάντοτε το επίπεδο των γνώσεων, τις αντιλήψεις και τους αξιακούς κώδικες των ανθρώπων της εκάστοτε εποχής. Με τον τρόπο αυτό αποφεύγονται ακούσιοι αναχρονισμοί, άστοχες κρίσεις και συμπεράσματα που συσκοτίζουν το ιστορικό παρελθόν και καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολη και επισφαλή την κατανόησή του.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Να αναζητήσετε συστήματα μέτρησης του χρόνου και περιοδολόγησης του παρελθόντος που χρησιμοποιήθηκαν ή χρησιμοποιούνται από άλλους πολιτισμούς. Να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές σε σχέση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα.
2. Να αποτυπώσετε σε χάρτη της Ευρώπης σημεία στα οποία συμπύκνουν γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της ηπείρου με σύνορα μεταξύ των σύγχρονων κρατών. Ποια από αυτά τα σύνορα γνωρίζετε να έχουν μεταβληθεί κατά το παρελθόν;

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η κατανόηση του χώρου και του χρόνου αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη μελέτη της ιστορίας.
- Ο άνθρωπος επινόησε μονάδες και συστήματα μέτρησης για τον χώρο και τον χρόνο, που διαφοροποιούνται μεταξύ των πολιτισμών.

Ο ιστορικός χρόνος

Παζλ:
Ο ευρωπαϊκός χώρος
και οι λαοί του

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Η ελληνική πόλις κατά την πλήρη διαμόρφωσή της

(Ύστεροι Αρχαϊκοί και Κλασικοί Χρόνοι)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

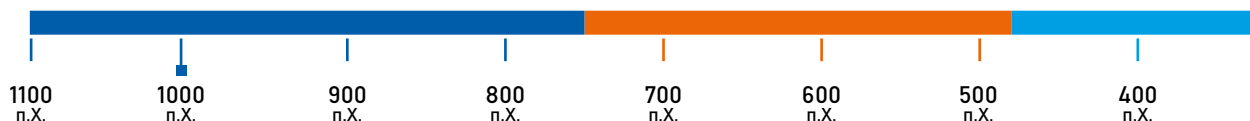
Η ελληνική πόλις, τα πολιτεύματα και οι βασικοί πολιτειακοί και πολιτικοί θεσμοί

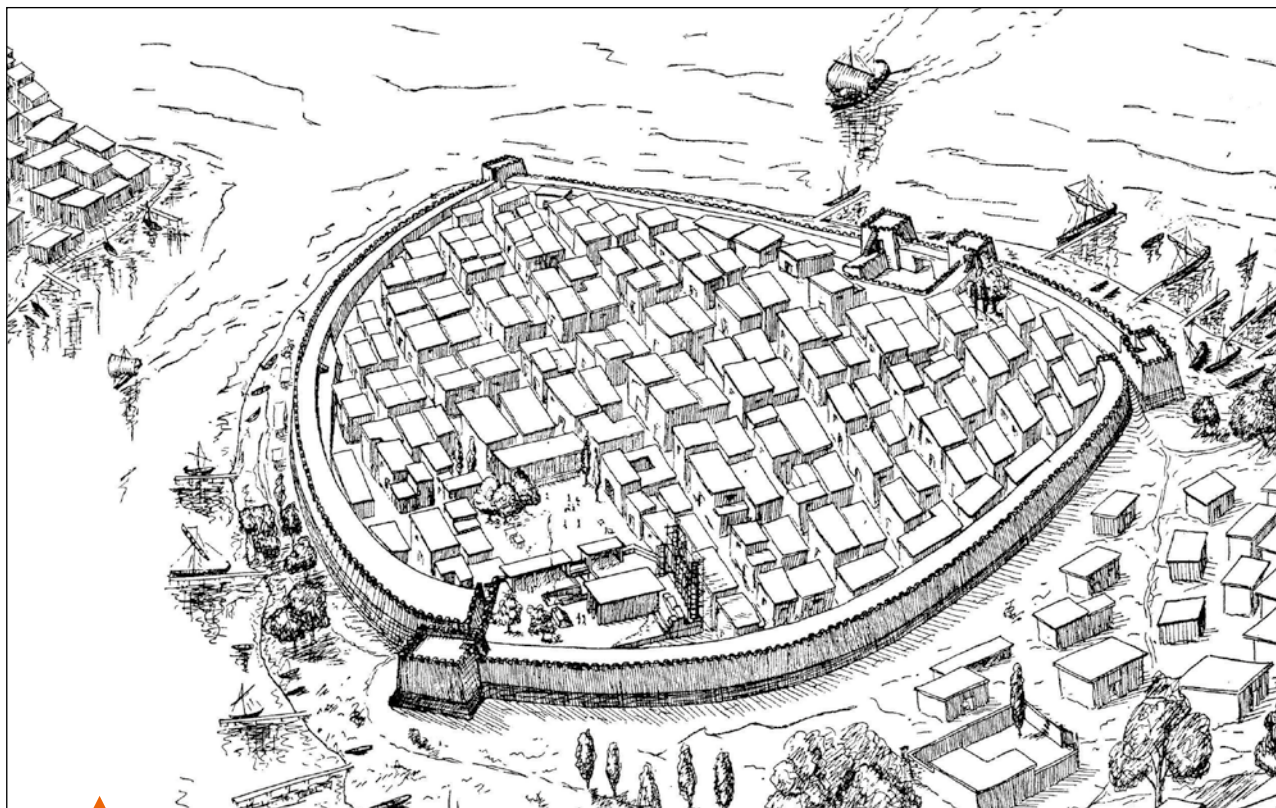
Ο 8ος αιώνας π.Χ. συμπίπτει με τη δημιουργία της ελληνικής πόλεως. Πρόκειται για ένα σύστημα κρατικής οργάνωσης, γνωστό και με τον όρο πόλη-κράτος, που παρουσίαζε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ως προς τη γεωγραφική μορφή και τον τρόπο πολιτικής οργάνωσης. Βασικό συστατικό στοιχείο της πόλης-κράτους ήταν το πολίτευμα. Σε όλες τις πόλεις, ανεξάρτητα από το είδος του πολιτεύματος, διαμορφώθηκαν κάποιοι βασικοί πολιτειακοί θεσμοί. Μία από τις αρχαιότερες πόλεις-κράτη ήταν η Σπάρτη. Σταδιακά η πόλη-κράτος εδραιώθηκε ως κυρίαρχο πολιτικό σύστημα στον ελλαδικό χώρο μέχρι και την εποχή του Φιλίππου Β΄ του Μακεδόνα.

Έννοιες κλειδιά

συννοικισμός
οπλική φάλαγγα
πολίτης
πολιτεύματα
πολιτειακοί θεσμοί

ΟΜΗΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ		ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
1100-750 π.Χ.	750-480 π.Χ.		480-323 π.Χ.
Μεταβατική περίοδος	8ος αιώνας π.Χ.	750-550 π.Χ.	337 π.Χ.
	Περίοδος ανάπτυξης της ελληνικής πόλεως		
Πρώιμη αρχαϊκή πόλις	Ίδρυση ελληνικής πόλεως	Οργανωμένος αποικισμός: εξάπλωση ελληνικής πόλεως	Πολιτική ενοποίηση των Ελλήνων υπό τον Φίλιππο Β΄

Εικόνα 1. Φανταστική σχεδιαστική αναπαράσταση της Σμύρνης (βορειοανατολική άποψη) κατά τον ύστερο 7ο αι. π.Χ.

Η ελληνική πόλις

Με τον όρο *πόλις* στην ελληνική αρχαιότητα αναφερόμαστε σε ένα συγκεκριμένο τύπο κράτους, γνωστού σήμερα και με τον όρο *πόλη-κράτος*, το οποίο άρχισε να διαμορφώνεται στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την πτώση των μυκηναϊκών κρατών (περίπου 1100 π.Χ.) μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. Πρόκειται για τη λεγόμενη ομηρική εποχή, όψεις της οποίας αποτυπώνονται στα ομηρικά έπη.

Κάθε πόλις είχε τη δική της εδαφική επικράτεια, συνήθως περιορισμένης έκτασης, και ο πληθυσμός της αποτελούνταν από: (α) *πολίτες*, οι οποίοι συμμετείχαν στη λήψη αποφάσεων και στη διοίκηση της πόλης, (β) *ελεύθερους*, οι οποίοι δεν διέθεταν πολιτικά δικαιώματα αλλά συμμετείχαν στην παραγωγική διαδικασία ασκώντας κάποιο επάγγελμα, και (γ) *δούλους*, δηλαδή το σύνολο του εξαρτημένου πληθυσμού.

Ως προς τη γεωγραφική της μορφή η πόλη-κράτος διακρινόταν σε τρία μέρη: την *ακρόπολη*, οχυρή θέση πάνω στην οποία ιδρύονταν ναοί προς τιμήν των θεών, το *άστυ*, χώρος κάτω και γύρω από την ακρόπολη, όπου βρίσκονταν τα σημαντικότερα δημόσια κτίρια της πόλης (βουλευτήριο, πρυτανείο, γυμνάσια), και την *ύπαιθρο χώρα*, δηλαδή την αγροτική περιοχή που εκτεινόταν γύρω από το άστυ.

Πρώιμη αρχαϊκή πόλη

Μορφή της πόλης-κράτους

Εικόνα 2. Τοπογραφικό σχεδιάσμα της αγοράς της Αθήνας κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους (500 π.Χ.).

Απαραίτητες προϋποθέσεις για την ύπαρξη και επιβίωση της πόλης-κράτους ήταν η ελευθερία, η αυτονομία και η αυτάρκεια. Αυτό σημαίνει ότι κύριο μέλημα των πολιτών ήταν: (α) η υπεράσπιση της ανεξαρτησίας της πόλης τους μέσω της στρατιωτικής τους υπηρέσιας, (β) η διασφάλιση της αυτονομίας της μέσω του καθορισμού του δικού της πολιτεύματος, του δικού της νομίσματος, των δικών της πολιούχων θεών και εορτών, και γενικότερα μέσω της θέσπισης των δικών της νόμων, και (γ) η εξασφάλιση της οικονομικής της αυτάρκειας μέσω της συμμετοχής τους στην παραγωγή.

Σε αντίθεση, επομένως, με τη σύγχρονη αντίληψη της πόλης ως οικιστικής μονάδας αστικού τύπου, η αρχαία ελληνική πόλις αποτελούσε μια αυτόνομη κρατική οντότητα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τόσο ως προς τη γεωγραφική μορφή όσο και ως προς την πολιτική οργάνωση.

Εξελίξεις κατά την αρχαϊκή εποχή που συνδέονται με την εμφάνιση της πόλης-κράτους

Η πόλη-κράτος προέκυψε ύστερα από πολιτικές διεκδικήσεις που προβλήθηκαν από την πλευρά των γαιοκτημόνων, οι οποίοι είχαν αριστοκρατική καταγωγή και την οικονομική δυνατότητα να συντηρούν άλογα, ώστε να προασπίζονται την κοινότητα σε καιρό πολέμου. Αυτοί συνέβαλαν στην κατάργηση της κληρονομικής βασιλείας και στην άνοδο της αριστοκρατίας.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η πόλη-κράτος, ως μετάβαση σε έναν νέο τρόπο οργάνωσης, υπήρξε προϊόν πολιτικής βούλησης. Ο τρόπος με τον οποίο σχηματίστηκε, όμως, διαφέρει κατά περίπτωση. Οι κοινότητες που προέκυψαν μετά τη διάσπαση και ανεξαρτητοποίησή τους από τον αρχικό φυλετικό πυρήνα προχώρησαν σε πολιτική σύνταξη είτε ύστερα από την εγκατάστασή τους σε μια οχυρή θέση και τη δημιουργία ενός αστικού κέντρου είτε μέσω της πολιτικής συνένωσης γειτονικών οικισμών γύρω από ένα κοινό ιερό, ή με την κατάργηση των τοπικών διοικήσεων που είχε κάθε κώμη και τη δημιουργία ενός αστικού κέντρου με ενιαία διοίκηση. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις αναφερόμαστε στη διαμόρφωση της πόλης-κράτους με τη διαδικασία του *συνοικισμού*.

Σύμφωνα, επίσης, με ορισμένους μελετητές η ελληνική πόλη-κράτος δέχτηκε επιρροές από ανάλογες πολιτικές δομές της Ανατολής. Η έννοια της «πόλεως», ως εγκατάστασης σε κατάλληλη γεωγραφική θέση και αναγνώρισης μιας κοινής αρχής που ασκούσε ένας αρχηγός, ο οποίος εξελίχθηκε σε βασιλιά, ήταν γνωστή και σε περιοχές της Εγγύς Ανατολής και της Μεσοποταμίας. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των πόλεων των Σουμερίων που ανάγονται στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., ενώ σημαντική ανάπτυξη παρουσίασαν οι πόλεις των Φοινίκων, των Χετταίων και των Ασσυρίων. Η πρωτοτυπία, ωστόσο, της ελληνικής πόλεως βρίσκεται στην άμεση συσχέτισή της

1. Η ιστορική αξία των ομηρικών επών

Ο ομηρικός κόσμος είναι προφανώς ένα αμάλγαμα* αναμνήσεων από διάφορες περιόδους, είναι όμως ένα αμάλγαμα με συνοχή και αληθοφάνεια, που οφείλει πολλά στην εμπειρία του αοιδού και του ακροατήριου του. Με την προϋπόθεση ότι δεν ξεχνά τα χαρακτηριστικά που ανήκουν στην επική παράδοση, ο ιστορικός μπορεί να χρησιμοποιήσει τα ομηρικά έπη ως ιστορικές πηγές. Η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια* είναι μοναδικές πηγές για να ανασυνθέσουμε τη βραχύχρονη ιστορία της πρώιμης αρχαϊκής πόλης, για να αναπλάσουμε τη μακρόχρονη εξέλιξη που οδηγεί από τα μυκηναϊκά βασίλεια στις πόλεις της κλασικής εποχής και, γενικότερα, για να μελετήσουμε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό στο σύνολό του.

*κράμα/σύνολο στοιχείων, μείγμα

P. Carlier (2005) [1999]. *Όμηρος* (μτφρ. Α. Κεφαλά), Αθήνα, σσ. 246-247.

Ελευθερία - Αυτονομία - Αυτάρκεια

Νομίσματα και αυτονομία πόλεων

2. Η δημοκρατία των οπλιτών

Και ο πρώτος τύπος πολιτεύματος στους Έλληνες μετά τις βασιλείες βασίστηκε στους πολεμιστές, αρχικά στους ιππείς (γιατί τη δύναμη και την υπεροχή στον πόλεμο είχαν οι ιππείς, αφού χωρίς οργάνωση το πεζικό των οπλιτών είναι άχρηστο [...])· όταν όμως αυξήθηκαν οι πόλεις και απέκτησαν περισσότερη δύναμη οι οπλίτες, μπορούσαν να έχουν το δικαίωμα του πολίτη περισσότεροι άνθρωποι. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο οι παλαιότεροι ονόμαζαν «δημοκρατίες» τα πολιτεύματα που εμείς ονομάζουμε «πολιτείες».

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 1297b 16-24 (μτφρ. Μ. Μήτση-Αναγνώστου).

με την έννοια του «πολίτη», όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα από τις διεκδικήσεις για ενεργό συμμετοχή στην πολιτική ζωή της πόλης.

Σε άμεση συνάρτηση με τις εξελίξεις που συνδέονται με την ανάδειξη της έννοιας του «πολίτη» βρίσκεται η εισαγωγή, κατά τον 7ο αιώνα π.Χ., της οπλικής φάλαγγας. Πρόκειται για μια επαναστατική αλλαγή στον οπλισμό και την τακτική του πολέμου, η οποία βασίστηκε στην κατά μέτωπο επίθεση. Οι στρατιώτες δεν πολεμούσαν πλέον ως μεμονωμένα άτομα, όπως συνέβαινε παλαιότερα με στόχο την προσωπική διάκριση και τιμή, αλλά συλλογικά με στόχο την προάσπιση του συνόλου, δηλαδή της πόλης τους. Με τον τρόπο αυτό αποκτούσαν πολιτική συνείδηση ενώ παράλληλα άρχισε να αναπτύσσεται η ιδέα της ισότητας. Η απόκτηση, δηλαδή, της ιδιότητας του οπλίτη συνεπαγόταν την απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη, κατά τρόπο ώστε οι δύο έννοιες «οπλίτης-πολίτης» να γίνονται ιδεολογικά και πρακτικά ταυτόσημες.

Τα παραπάνω συνδέθηκαν με μια σειρά διεκδικήσεων που στόχευαν στον περιορισμό της εξουσίας των ευγενών. Γι' αυτό και το κύριο αίτημα που προβλήθηκε ήταν να γίνει η καταγραφή του δικαίου. Το έργο αυτό ανατέθηκε σε πρόσωπα εμπιστοσύνης, τα οποία ονομάζονταν *νομοθέτες*. Όταν η σύγκρουση ανάμεσα στους ευγενείς και τον δήμο ήταν μεγάλη, εκλεγόταν ένα πρόσωπο, που ονομαζόταν *αισυμνήτης*, στο οποίο εκχωρούνταν έκτακτες εξουσίες προκειμένου να συνδιαλλάξει τις αντιμαχόμενες πλευρές.

Τα πολιτεύματα

Μέσα από τις προαναφερόμενες εξελίξεις κάθε πόλις διαμόρφωσε το δικό της *πολίτευμα*, δηλαδή το δικό της σύστημα διακυβέρνησης. Το είδος του πολιτεύματος καθοριζόταν από την κοινωνική ομάδα η οποία ασκούσε την εξουσία. Αυτό σημαίνει ότι το πολίτευμα κάθε πόλεως εξελίχθηκε διαφορετικά ως αποτέλεσμα των πολιτειακών μεταβολών που σημειώθηκαν σε κάθε πόλη μέσα από μια πορεία κοινωνικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων.

Έτσι, στη *βασιλεία* την εξουσία ασκούσε ένα πρόσωπο που ονομαζόταν *βασιλεύς* και η εξουσία του ήταν κληρονομική και ισόβια.

Στην *αριστοκρατία* την εξουσία ασκούσαν οι *άριστοι*, δηλαδή οι λεγόμενοι *ευγενείς*. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στο αριστοκρατικό πολίτευμα εκλόγιμοι στα αξιώματα ήταν όσοι είχαν αριστοκρατική καταγωγή και πλούτο.

Στην *τιμοκρατία* κριτήριο για τη συμμετοχή στην εξουσία ήταν ο πλούτος με βάση το «τίμημα», δηλαδή το εισόδημα που προερχόταν αποκλειστικά από τη γαιοκτησία. Εξελικτικά, στην *ολιγαρχία* την εξουσία ασκούσαν οι *ολίγοι* με κριτήριο τον πλούτο που προερχόταν, όμως, από το συνολικό εισόδημα.

Εικόνα 3. Οπλική φάλαγγα. Λεπτομέρεια από πρωτοκορινθιακή, μελανόμορφη οινόχοη (όληνη), η οποία βρέθηκε στην Ετρουρία και είναι γνωστή ως Αγγείο Κίτζι (περ. 640 π.Χ., Villa Giulia, Ρώμη).

Εικόνα 4. Ιππέας. Μελανόμορφη λακωνική κύλικα του Ζωγράφου του Ιππέα (περ. 550-540 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Τα κυριότερα ιερά
στην αρχαία Ελλάδα

Οπλική φάλαγγα

Πορεία μεταβολής
των πολιτευμάτων

Η συγκέντρωση, ωστόσο, του πλούτου στα χέρια λίγων και η αύξηση των ανισοτήτων οδηγούσε συχνά σε κοινωνικές αναταραχές και συγκρούσεις, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την εγκαθίδρυση *τυραννίδας*. Στην περίπτωση αυτή την εξουσία καταλάμβανε ένα πρόσωπο, συνήθως ευγενικής καταγωγής, που ονομαζόταν *τύραννος*. Αυτός κυβερνούσε προς εξυπηρέτηση του δικού του συμφέροντος και όχι των αρχομένων. Ορισμένοι τύραννοι, όμως, όπως ο Πολυκράτης στη Σάμο, ο Περίανδρος στην Κόρινθο και ο Πεισίστρατος στην Αθήνα, ακολούθησαν φιλολαϊκή πολιτική.

Μετά την πτώση των τυραννικών καθεστώτων ορισμένες πόλεις επανέρχονταν στο πολίτευμα της ολιγαρχίας, ενώ άλλες ακολουθούσαν μια πορεία εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος, μέσα από μια σειρά μεταρρυθμίσεων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Αθήνας με την *ισονομία* του Κλεισθένη, η οποία στηρίχθηκε σε μια αναλογική ισότητα, με την έννοια της ισοκατανομής του δικαιώματος για συμμετοχή στα πολιτειακά όργανα της πόλης.

Τέλος, στο πολίτευμα της *δημοκρατίας*, το «*κράτος*», δηλαδή η εξουσία, περιερχόταν στον *δήμος*. Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα του πολίτη και της δυνατότητας για εκλογή στα σημαντικότερα αξιώματα της πόλης το αποκτούσαν περισσότεροι.

Οι πολιτειακοί θεσμοί

Η μετάβαση από το φυλετικό στο πολιτικό σύστημα οργάνωσης είχε ως αποτέλεσμα τον μετασχηματισμό των πολιτειακών θεσμών, οι οποίοι διαμορφώθηκαν ως εξής: ο κληρονομικός βασιλιάς καταργήθηκε και στη θέση του αναδεικνυόταν, κατόπιν εκλογής, μια ομάδα αξιωματούχων. Πρόκειται για τους λεγόμενους *άρχοντες*, οι οποίοι ασκούσαν τα καθήκοντά τους για περιορισμένο χρονικό διάστημα και διαμοιράζονταν μεταξύ τους τις εξουσίες που άλλοτε συγκέντρωνε στο πρόσωπό του ο κληρονομικός βασιλιάς.

Το συμβούλιο των γερόντων μετασχηματίστηκε σε ένα ολιγομελές βουλευτικό σώμα. Τα μέλη της *Βουλής* αυτής ασκούσαν έλεγχο στους τομείς του ιδιωτικού και δημόσιου βίου της πόλης και διατηρούσαν την εξουσία τους ισόβια.

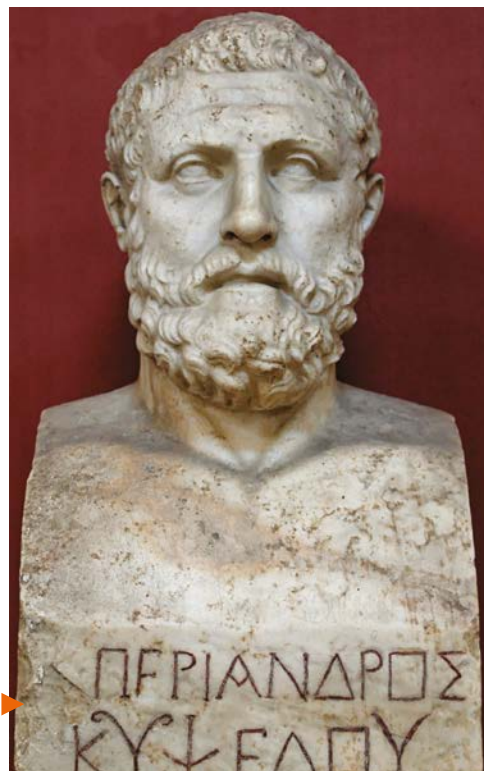
Η συνέλευση των πολεμιστών έδωσε τη θέση της σε μια πολυμελή συνέλευση που ονομαζόταν *Εκκλησία του Δήμου* και αποτελούνταν από το σύνολο των πολιτών με πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Κύρια αρμοδιότητά της ήταν να ψηφίζει νόμους και να επικυρώνει την εκλογή των αρχόντων.

3. Νόμος της Δρήρου, γύρω στο 650 π.Χ.

Μια αρχαϊκή επιγραφή γραμμένη βουστροφηδόν (ή εν μέρει βουστροφηδόν), η οποία βρέθηκε πριν από μερικά χρόνια στη Δρήρο της Κρήτης, αποτελεί μια από τις αρχαιότερες σωζόμενες κρητικές επιγραφές, καθώς χρονολογείται όχι αργότερα από το 600 π.Χ. και έχει μεγάλο ενδιαφέρον για τις γνώσεις μας για την πρώιμη ανάπτυξη της πόλεως. Το κείμενο έχει ως εξής:

«Έτσι αποφάσισε η πόλη: όταν κάποιος είχε διατελέσει *κόσμος*, ο ίδιος άνθρωπος να μην είναι ξανά κόσμος για δέκα χρόνια. Στην περίπτωση που γίνει ξανά κόσμος, θα υπόκειται ο ίδιος σε πρόστιμα διπλάσια από αυτά που επιβλήθηκαν από τον ίδιο ως δικαστής και θα στερηθεί κάθε είδους συμμετοχή στην πόλη για όσο ζει και όποιες ενέργειες έκανε ως κόσμος να είναι άκυρες. Τον όρκο [αυτό] θα δώσουν ο κόσμος, οι *δάμιοι* [ενν. ο λαός] και οι *είκοσι* [ενν. η βουλή] της πόλης».

V. Ehrenberg (1943). An early source of polis-constitution, CQ 37
(μτφρ. Μ. Μήτση-Αναγνώστου), σ. 14.

Εικόνα 5. Προτομή του Περίανδρου, τυράννου της Κόρινθου. Ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνικού πρωτοτύπου του 4ου αι. π.Χ. (Museo Pio-Clementino / Μουσεία Βατικανού, Ρώμη).

Η κοινωνική προέλευση, ο τρόπος εκλογής και οι αρμοδιότητες των ατόμων που συνέθεταν τα μέλη των θεσμικών οργάνων της πόλης-κράτους διέφεραν από πόλη σε πόλη και από εποχή σε εποχή.

Σπάρτη: Μια ελληνική πόλη-κράτος

Η πόλη της Σπάρτης ιδρύθηκε στα τέλη του 9ου αιώνα π.Χ. και προέκυψε από τον συνοικισμό πέντε κωμών. Μετά την επέκτασή της σε ολόκληρη τη Λακωνία και τη Μεσσηνία η Σπάρτη προέβη σε μια σειρά μεταρρυθμίσεων:

1. Οι αγρότες-οπλίτες μαζί με τους ευγενείς συναποτέλεσαν το νέο σώμα των πολιτών, το οποίο υπερασπιζόταν και διοικούσε την πόλη.
2. Ο πληθυσμός χωρίστηκε σε τρεις μεγάλες κοινωνικές ομάδες (όμοιοι, περίοικοι, εἰλωτες).
3. Διαμορφώθηκε ένα νέο νομοθετικό και πολιτειακό πλαίσιο (Μεγάλη Ρήτρα), βάσει του οποίου ρυθμίστηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν οι σχέσεις ανάμεσα στον δήμο και στα επιμέρους πολιτειακά όργανα της πόλης.

Αποτέλεσμα ήταν η διαμόρφωση ενός *ολιγαρχικού πολιτεύματος*, το οποίο η πόλη διατήρησε αμετάβλητο για τέσσερις περίπου αιώνες, από τα μέσα του 7ου έως και τις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ.

Τα πολιτειακά όργανα της σπαρτιατικής πολιτείας ήταν τα εξής:

1. Η *διπλή βασιλεία*: αποτελούνταν από δύο βασιλείς, οι οποίοι προέρχονταν από δύο δυναστικούς οίκους, τους Αγιάδες και τους Ευρυπωντίδες. Οι αρμοδιότητές τους ήταν περιορισμένες και αφορούσαν κυρίως την αρχιστρατηγία και τη θρησκευτική εξουσία.
2. Η *Γερουσία*: αποτελούνταν από είκοσι οκτώ γέροντες άνω των εξήντα ετών, οι οποίοι διέθεταν πλούτο και αριστοκρατική καταγωγή. Αυτοί εκλέγονταν από τη συνέλευση (*Απέλλα*) και ασκούσαν την εξουσία τους ισόβια. Μαζί με τους δύο βασιλείς συναποτελούσαν το σώμα της Γερουσίας, κύρια αρμοδιότητα της οποίας ήταν η προετοιμασία των θεμάτων που επρόκειτο να συζητηθούν στη συνέλευση.
3. Η *Συνέλευση (Απέλλα)*: αποτελούνταν από το σύνολο των πολιτών της Σπάρτης, οι οποίοι είχαν συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους και είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Η Απέλλα επεξεργαζόταν τα θέματα που εισήγαγε η Γερουσία προς συζήτηση και λάμβανε αποφάσεις.
4. Οι *Έφοροι*: πενταμελές σώμα αξιωματούχων, στο οποίο δικαίωμα εκλογής είχαν όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες άνω των τριάντα ετών. Οι πέντε Έφοροι εκλέγονταν από την Απέλλα και η θητεία τους ήταν ετήσια. Αποτελούσαν τη μέγιστη αρχή στη Σπάρτη, καθώς θεωρούνταν θεματοφύλακες του πολιτεύματος με κύριο ρόλο τον έλεγχο της εξουσίας των βασιλέων.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

δήμος: το σύνολο των πολιτών μιας πόλης-κράτους, δηλαδή όσοι διέθεταν πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

εκκλησία > εκ + καλώ = (α) καλώ έξω, συναθροίζω άτομα σε εξωτερικό χώρο, (β) απευθύνω πρόσκληση (έκκληση) σε άτομα από ένα ευρύτερο σύνολο πληθυσμού (εκ του συνόλου) να συγκροτηθούν σε ενιαίο σώμα για κάποιον σημαντικό σκοπό.

Εκκλησία του Δήμου: συνάθροιση, συνέλευση των πολιτών με σκοπό τη λήψη αποφάσεων για τις δημόσιες υποθέσεις.

κόσμος: η σημαντικότερη αρχή της Γόρτυνας. Αποτελούνταν από δέκα πρόσωπα που εκλέγονταν από συγκεκριμένες φυλές ή στρατιωτικά σώματα. Στα καθήκοντά τους περιλαμβάνονταν η εκτέλεση καθορισμένων θρησκευτικών καθηκόντων, η διοίκηση του στρατού στον πόλεμο, η εκδίκαση συγκεκριμένων υποθέσεων και η εισαγωγή νόμων προς ψήφιση στη συνέλευση του λαού.

κράτος (= εξουσία > κρατέω-ώ = ασκώ εξουσία): μια ανθρώπινη κοινωνία που συνδέεται με έναν κοινό τόπο διαμονής και μια κοινή αρχή, η οποία ανάλογα με το πολίτευμα ασκείται είτε από ένα άτομο είτε από λίγους ή από πολλούς. Η αρχή αποφασίζει και εκτελεί. Γι' αυτό έχει ανάγκη από ένα νομικό-θεσμικό σύστημα. Ο σχηματισμός του κράτους προϋποθέτει, επίσης, την ταξική διαστρωμάτωση και τον καταμερισμό εργασίας.

φυλετική δομή / φυλετικό σύστημα: πρώιμο σύστημα οργάνωσης, σύμφωνα με το οποίο οι κοινότητες διακρίνονταν σε γένη, φρατρίες και φυλές. Κάθε φυλή διοικούταν από έναν αρχηγό που εκλεγόταν από τη συνέλευση των πολεμιστών, η οποία αποτελούνταν από το σύνολο των ανδρών που ήταν ικανοί να φέρουν όπλα και πλαισιωνόταν από ένα συμβούλιο γερόντων που θεωρούνταν γνώστες των θεμίστων (άγραφου δικαίου).

Η σημασία της πόλης-κράτους

Με την εξάπλωση των Ελλήνων, μέσω του *οργανωμένου αποικισμού* (8ος-6ος αιώνας π.Χ.), το σύστημα της ελληνικής *πόλεως* μεταφέρθηκε σε έναν ευρύτερο γεωγραφικό χώρο που απλωνόταν από τον Εύξεινο Πόντο σε ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου. Το αποτέλεσμα της υπερπόντιας επέκτασης του συστήματος της ελληνικής *πόλεως* ήταν η διάδοση του ελληνικού πολιτισμού μέσω της ίδρυσης ενός μεγάλου αριθμού ανεξάρτητων πόλεων-κρατών, οι οποίες διατήρησαν, ως προς την οργάνωσή τους, τους θεσμούς και τις πολιτικές δομές της πόλης προέλευσης (= μητρόπολης). Έτσι, το πολιτικό σύστημα της ελληνικής *πόλεως* επρόκειτο σταδιακά να κυριαρχήσει τόσο στην κυρίως Ελλάδα όσο και πέρα από τα στενά όρια του ελλαδικού χώρου και να διατηρηθεί μέχρι και το τέλος των Κλασικών Χρόνων, συγκεκριμένα μέχρι την εμφάνιση του Φιλίππου Β΄ του Μακεδόνα.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 1 να εξηγήσετε ποια είναι, σύμφωνα με τον μελετητή, η αξία των ομηρικών επών ως ιστορικών πηγών.
2. Οπλική φάλαγγα και ιδεολογία της ισότητας: αφού λάβετε υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 2 και Εικόνα 3) να αναφερθείτε στην πολιτική σημασία της οπλικής φάλαγγας και στον τρόπο με τον οποίο συνέβαλε στη διαμόρφωση της ιδέας της ισότητας των πολιτών.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η ελληνική πόλις ήταν ένα σύστημα πολιτικής οργάνωσης που είχε τα χαρακτηριστικά του κράτους και εμφανίστηκε στον ελλαδικό χώρο κατά τον 8ο αιώνα π.Χ.
- Ως προς τη γεωγραφική της μορφή κάθε πόλη-κράτος αποτελούνταν από τρία μέρη: την ακρόπολη, το άστυ και την ύπαιθρο χώρα.
- Κάθε πόλη-κράτος, στο πλαίσιο της αυτονομίας της, είχε το δικό της πολίτευμα.
- Τα κριτήρια/προϋποθέσεις συμμετοχής στους πολιτειακούς θεσμούς και στις αρχές της πόλης καθόριζαν τον χαρακτήρα του πολιτεύματος.
- Η Σπάρτη ανέπτυξε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα, το οποίο διατήρησε σταθερό από τα μέσα του 7ου μέχρι τις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ.

Εικόνα 6. Χάλκινο αγαλμάτιο Σπαρτιάτισσας αθλήτριας σε αγώνα δρόμου (520-500 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Η έννοια της ισονομίας

Πολιτική ιδιότητα στη Σπάρτη

Κοινωνικές τάξεις στη Σπάρτη

Η Μεγάλη Ρήτρα

Φύλλο Εργασίας:
«Διάλογος για τα πολιτεύματα»

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η αθηναϊκή δημοκρατία των Κλασικών Χρόνων

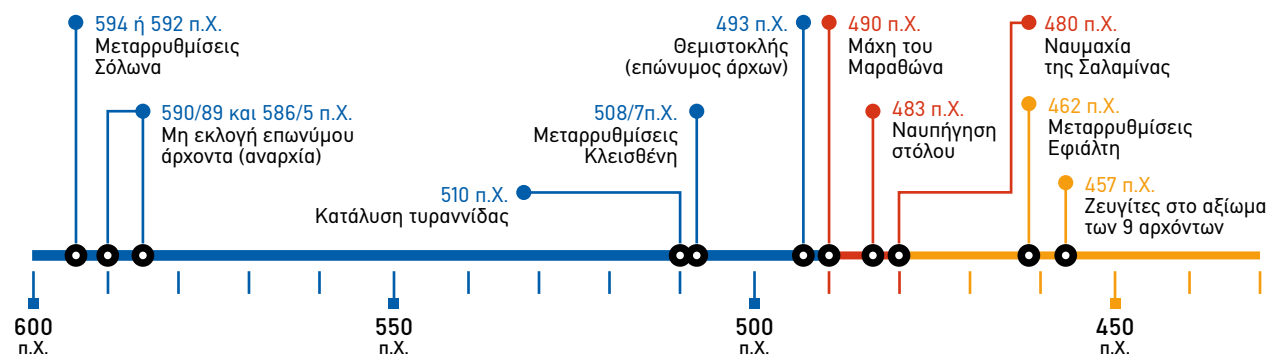
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η εγκαθίδρυση και η εξέλιξη της δημοκρατίας στην Αθήνα

Το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα διαμορφώθηκε σταδιακά μέσα από μια σειρά μεταρρυθμίσεων και πολιτειακών μεταβολών. Θεμέλιο των εξελίξεων αυτών αποτέλεσαν οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, οι οποίες προέκυψαν ως συνέπεια των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων που παρατηρήθηκαν στην Αθήνα κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. Κυρίως, όμως, η δυναμική των μεταρρυθμίσεων αυτών έγινε ορατή μέσα από μια μακρά διαδικασία εμπέδωσης των δημοκρατικών αντιλήψεων και πρακτικών που θεμελιώθηκαν στη βασική αρχή της πολιτικής ισότητας. Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. επιτάχυναν τους ρυθμούς εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος. Στις εξελίξεις αυτές ιδιαίτερη σημασία είχε το ναυτικό πρόγραμμα του Θεμιστοκλή. Το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας αναπτύχθηκε στην πλήρη μορφή του με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη και του Περικλή.

Έννοιες κλειδιά

επώνυμοι ήρωες
φυλές
τριττύες
δήμοι
ισονομία
ισηγορία
ισοκρατία
κλήρωση εκ προκρίτων
μισθοφορά

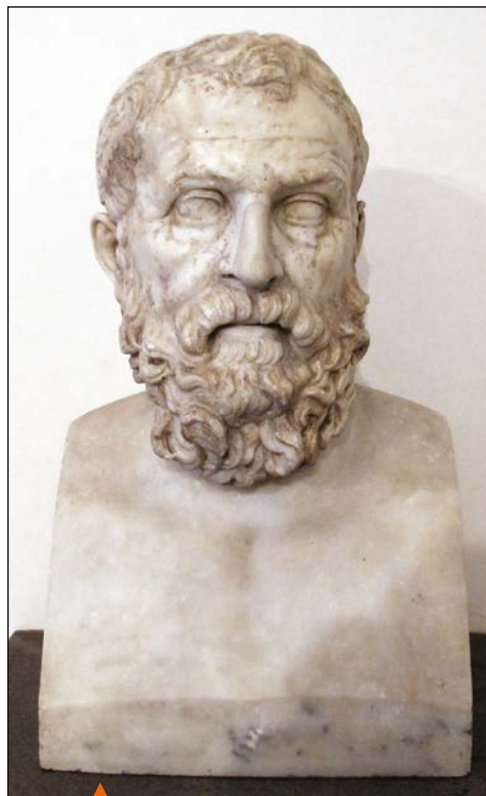
Συνθήκες διαμόρφωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος: Από τον Σόλωνα στον Κλεισθένη

Μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, μια νέα περίοδος κοινωνικών συγκρούσεων και πολιτικών αναταραχών επρόκειτο να ακολουθήσει στην Αθήνα. Ο δήμος εξακολούθησε να είναι δυσαρεστημένος εξαιτίας της μη ικανοποίησης του αιτήματος για αναδασμό της γης. Από την άλλη πλευρά, οι ευγενείς αντιδρούσαν καθώς είχαν ζημιωθεί οικονομικά εξαιτίας της αποκοπής των χρεών. Παράλληλα, επιδίωκαν να αναδείξουν επώνυμο άρχοντα από την τάξη τους, ώστε να διασφαλίσουν την πολιτική τους δύναμη και επιρροή. Αυτό προκάλεσε την αντίδραση των πλούσιων γεωργών, οι οποίοι ήταν πλέον εκλόγιμοι στα ανώτατα αξιώματα. Αποτέλεσμα ήταν η μη εκλογή επώνυμου άρχοντα (αναρχία) δύο φορές μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα (590/89 και 586/5 π.Χ.). Ως συμβιβαστική λύση στο πρόβλημα αυτό αποφασίστηκε το 581 π.Χ. η εκλογή δέκα αρχόντων που διαμοιράστηκαν το αξίωμα του επώνυμου άρχοντα. Αυτό ήταν μια σημαντική πολιτειακή αλλαγή, καθώς για πρώτη φορά παρέχονταν η δυνατότητα αναλογικής αντιπροσώπευσης του δήμου σε ένα ανώτερο αξίωμα.

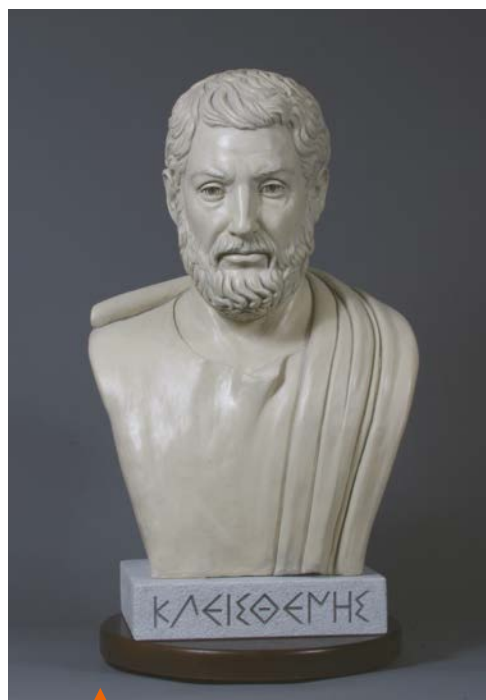
Τα παραπάνω συνέβαλαν στην πολιτικοποίηση των Αθηναίων, τα αιτήματα και οι διεκδικήσεις των οποίων εκφράστηκαν μέσω της δημιουργίας τριών πολιτικών παρατάξεων που πήραν το όνομά τους από την περιοχή στην οποία είχαν τα κτήματά τους οι αρχηγοί τους (*πεδείς, παράλιοι, διάκριοι*). Αποτέλεσμα της όξυνσης των κοινωνικών συγκρούσεων και των πολιτικών ανταγωνισμών ήταν η δημιουργία εκείνων των συνθηκών που θα οδηγούσαν στην εγκαθίδρυση τυραννίδας. Αρχηγός της πολιτικής μερίδας των διακρίων ήταν τότε ο Πεισίστρατος, ο οποίος κατόρθωσε να επιβάλει τυραννίδα, διατηρώντας ωστόσο τους θεσμούς του πολιτεύματος που είχε καταλύσει και ακολουθώντας μετριοπαθή πολιτική.

Το 510 π.Χ. στο προσκήνιο του πολιτικού ανταγωνισμού βρέθηκαν δύο ευγενείς, ο Ισαγόρας και ο Κλεισθένης, που είχαν συμβάλει στην ανατροπή των Πεισιστρατιδών. Με την υποστήριξη του πλήθους, ο Κλεισθένης εισηγήθηκε μια σειρά δημοκρατικών μέτρων, τα οποία προκάλεσαν την έντονη αντίδραση των ευγενών που είχαν συσπειρωθεί γύρω από τον Ισαγόρα.

Η κατάσταση κορυφώθηκε όταν ο βασιλιάς της Σπάρτης, Κλεομένης Α΄, ύστερα από έκκληση του Ισαγόρα, εισέβαλε στην Αττική. Επτάκόσιες οικογένειες εκτοπίστηκαν από την Αττική, ενώ συγχρόνως ζητήθηκε να εκδιωχθούν από την πόλη οι Αλκμεωνίδες. Η απαίτηση αυτή είχε ως κύριο στόχο τον Κλεισθένη, ο οποίος καταγόταν από το γένος των Αλκμεωνιδών που έφερε το *Κυλώνειο άγος*. Μετά την αποχώρηση του Κλεισθένη και την προσπάθεια, από την πλευρά του βασιλιά της Σπάρτης, για εγκαθίδρυση ολιγαρχικού καθεστώτος στην

Εικόνα 1. Σόλωνας. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο αρχαιοελληνικού πρωτοτύπου (Συλλογή Farnese, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

Εικόνα 2. Προτομή του Κλεισθένη, έργο της Άννας Χριστοφορίδου (2004, Πολιτειακό Μέγαρο του Οχάιο, Κολόμπους).

Αθήνα, ο δήμος επαναστάτησε. Ο Κλεισθένης και ο Ισαγόρας, που είχαν καταφύγει στην Ακρόπολη, αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και να αποχωρήσουν. Ύστερα από αυτά τα γεγονότα οι Αθηναίοι ανακάλεσαν τον Κλεισθένη, ο οποίος μπορούσε πλέον, το 508/507 π.Χ., να προχωρήσει στην ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεών του για τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος.

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη

Αίτημα του αθηναϊκού δήμου ήταν να δημιουργηθεί ένα θεσμικό σύστημα που θα βασιζόταν στη συνένωση των κοινωνικών ομάδων και στην αναλογική αντιπροσώπευση του πολιτικού σώματος, κατά τρόπο ώστε να εξουδετερώνονται οι επιρροές των κατά τόπους ευγενών.

Ο Κλεισθένης ικανοποίησε το αίτημα, προβαίνοντας: (α) στη διαίρεση των Αθηναίων σε δέκα φυλές και (β) στον χωρισμό της Αττικής σε τρία γεωγραφικά διαμερίσματα (*άστυ*, *μεσογαία*, *παραλία*). Καθένα από τα τρία διαμερίσματα χωρίστηκε σε δέκα τριττύες. Κάθε φυλή αποτελούνταν από τρεις τριττύες (μία από κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα). Με τον τρόπο αυτό προέκυψε ισομερής μείξη του δήμου, ενώ η συμμετοχή στη διοίκηση και στα επιμέρους πολιτειακά όργανα της πόλης γινόταν αναλογική.

Κάθε φυλή πήρε το όνομά της από το όνομα κάποιου ήρωα της αττικής μυθολογίας, τον οποίο είχε ως δικό της επώνυμο ήρωα και προστάτη. Σε καιρό πολέμου κάθε φυλή παρείχε μια μονάδα πεζικού για την οπλιτική φάλαγγα, με επικεφαλής έναν αιρετό άρχοντα, τον *στρατηγό*. Ο *πολέμαρχος* εξακολούθησε να διατηρεί την αρχιστρατηγία, αλλά με την εισαγωγή του θεσμού των *δέκα στρατηγών* οι δικαιοδοσίες του περιορίστηκαν.

Οι δήμοι αποτέλεσαν τη βασική μονάδα αυτοδιοίκησης της πόλης. Η εγγραφή στο δημοτολόγιο του δήμου καθόριζε την ιδιότητα του πολίτη, δεδομένου ότι οι πολίτες προσαγορεύονταν, πλέον, με το όνομα του δήμου στον οποίο κατοικούσαν. Τον συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στις φυλές και στους δήμους αποτέλεσαν οι τριάντα τριττύες. Επρόκειτο για μια τεχνητή δομή που εξυπηρετούσε την κύρια στόχευση του προγράμματος του Κλεισθένη για εξουδετέρωση των συμφερόντων των τοπικών παραγόντων που δρούσαν μέσα από τις φρατρίες και τα γένη.

Στη βάση της μεταρρύθμισης αυτής, ο Κλεισθένης έθεσε τις προϋποθέσεις για τη διεύρυνση του πολιτικού σώματος της Αθήνας. Πιο συγκεκριμένα, διατήρησε τη διαβάθμιση των πολιτών ανάλογα με τις τέσσερις εισοδηματικές τάξεις του Σόλωνα με τη διαφορά ότι η ένταξη σε αυτές θα γινόταν πλέον με βάση το συνολικό εισόδημα και όχι μόνο το αγροτικό. Έτσι, το δικαίωμα του πολίτη απέκτησαν όλοι οι ελεύθεροι και νόμιμοι γόννοι των Αθηναίων πολιτών, οι *μέτοικοι*, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στην Αττική αλλά δεν ήταν ενταγμένοι στις τέσσερις φυλές, ακόμη και δούλοι που είχαν απελευθερωθεί.

1. Ισομερής μείξη του αθηναϊκού δήμου

Το σημαντικότερο στοιχείο της μεταρρύθμισης [του Κλεισθένη] ήταν η ανακατανομή των πολιτών σε δέκα φυλές, που αντικατέστησαν τις τέσσερις παλιές και αποτελούνταν η καθεμία από τρεις τριττύες από διαφορετική γεωγραφική περιφέρεια (το *άστυ*, την *παραλία* και τη *Μεσογαία*). Νέοι δεσμοί αλληλεγγύης εμφανίστηκαν. Οι περιφέρειες συνενώθηκαν μεταξύ τους τεχνητά, και μια εδαφική κοινότητα, ο δήμος, που παρείχε στον πολίτη την πολιτική του ιδιότητα, αντικατέστησε τα γένη και τις θρησκευτικές ομάδες που συνενώνονταν άλλοτε στις φυλές· ειδικότερα, τα δίκτυα των τοπικών λατρειών, που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των μεγάλων οικογενειών, διαλύθηκαν. Οι νέες υποδιαιρέσεις έχασαν κάθε προσωπικό χαρακτήρα και απέκτησαν μια λειτουργία διοικητική: εφεξής ο Αθηναίος καθοριζόταν από την κατοικία του (το *δημοτικόν* του) και όχι από τους οικογενειακούς δεσμούς του, κάτι που διευκόλυνε την ενσωμάτωση των νέων πολιτών.

M.-F. Baslez (2014) [1994]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου), Αθήνα, σ. 106.

Μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα

Εισοδηματικές τάξεις του Σόλωνα

Εννέα άρχοντες

Μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη

Οι δήμοι στο πολιτικό σύστημα του Κλεισθένη

Η δυναμική του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Κλεισθένη

Η σημασία των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη έγινε αντιληπτή μέσα από την ανάδειξη ενός νέου τρόπου πολιτικής συμμετοχής που βασιζόταν στην αρχή της πολιτικής ισότητας με την οποία συνδέονταν οι έννοιες της *ισονομίας* (ισότητα απέναντι στον νόμο και ως προς τα πολιτικά δικαιώματα), της *ισηγορίας* (ισότητα στο δικαίωμα λόγου) και της *ισοκρατίας* (ισότητα στην κατανομή της εξουσίας). Ο Κλεισθένης, καταργώντας την παλαιά φυλετική οργάνωση, ανέτρεψε ριζικά τις παραδοσιακές δομές της αριστοκρατικής πόλης και έθεσε τις προϋποθέσεις για τη δημοκρατική οργάνωσή της. Με την αναδιοργάνωση του «πολιτικού χώρου» με βάση τον «γεωγραφικό χώρο» και την ενσωμάτωση των δήμων στις φυλές πέτυχε την ισότιμη αντιπροσώπευση των πολιτών στο νέο πολιτικό σύστημα του κράτους. Παράλληλα, με την ανάδειξη των δήμων σε οργανική μονάδα της πόλης, ενθάρρυνε την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Διαμορφώθηκε, με τον τρόπο αυτό, στη συνείδηση του αθηναϊκού δήμου το αίσθημα της ισότιμης πολιτικής ευθύνης και της ανάγκης για ενεργό δραστηριοποίηση τόσο σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης όσο σε επίπεδο συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων και στη διοίκηση της πόλης. Πρόκειται για τη λεγόμενη *ισονομία* του Κλεισθένη, ενός συστήματος πολιτικής συνύπαρξης και ισορροπίας, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί «πρόδρομος» της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπως αυτή εξελίχθηκε κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα.

Οι δημοκρατικές ρυθμίσεις από το 487 έως το 452 π.Χ.

Κατά τη διάρκεια των Περσικών Πολέμων (490-479 π.Χ.) οι συνθήκες είχαν ωριμάσει, οδηγώντας στην εφαρμογή δημοκρατικών μέτρων που είτε είχαν ήδη θεσπιστεί από την εποχή του Κλεισθένη είτε προέκυψαν σταδιακά.

Ενεργό ρόλο κατά την περίοδο αυτή είχε ο Θεμιστοκλής, η εκλογή του οποίου, το 493 π.Χ., ως επώνυμου άρχοντα είχε συνδεθεί με τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος. Σε αυτό το πλαίσιο πραγματοποιήθηκαν το 487/6 π.Χ. δύο σημαντικές πολιτειακές αλλαγές: (α) η ανάδειξη των αρχόντων μέσα από τον συνδυασμό μιας διαδικασίας προεκλογής και κλήρωσης («κλήρωση εκ προκρίτων»), και (β) στο σώμα των εννέα αρχόντων μπορούσαν να εκλεγούν όσοι ανήκαν στις δύο πρώτες εισοδηματικές τάξεις (πεντακοσιομέδιμνοι και τριακοσιομέδιμνοι).

Με την ανάληψη των καθηκόντων του ο Θεμιστοκλής άρχισε να θέτει σε εφαρμογή το ναυτικό του πρόγραμμα προκειμένου να καταστήσει την Αθήνα πρώτη ναυτική δύναμη της Ελλάδας. Έτσι, προχώρησε στην οχύρωση του λιμανιού του Πειραιά και στη ναυ-

© Shutterstock

Εικόνα 3. Το «σύνταγμα» των Τυραννοκτόνων (Αρμόδιος και Αριστογείτονας), οι οποίοι το 514 π.Χ. σκότωσαν τον Ίππαρχο, τύραννο της Αθήνας. Στήθηκε στην Αγορά της Αθήνας μετά την εκδίωξη των Πεισιστρατιδών. Μαρμάρινο αντίγραφο του χάλκινου πρωτότυπου (477/6 π.Χ.) του γλύπτη Αντήνωρα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης). Shutterstock

Εικόνα 4. Χάρτης της αρχαίας Αττικής, όπως διαμορφώθηκε έπειτα από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη. Με μαύρη τελεία δηλώνονται μερικοί από τους δήμους, ενώ η διακεκομμένη γραμμή δείχνει τα όρια των τριττύων. Οι αριθμοί μέσα στις τριττύες αναφέρονται στις φυλές στις οποίες ανήκε καθεμιά από αυτές.

πήγηση στόλου, για την επάνδρωση του οποίου θα αξιοποιούνταν άτομα προερχόμενα από τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.

Ο πόλεμος με την Αίγινα, ναυτική αντίπαλο της Αθήνας, το 488/7 π.Χ., και ο φόβος για νέα περσική επίθεση έδωσε την ευκαιρία στον Θεμιστοκλή να προχωρήσει στην ολοκλήρωση του σχεδίου του, το οποίο είχε διακοπεί από την πρώτη περσική εισβολή και τις πολιτικές διαμάχες που ακολούθησαν μετά τον Μαραθώνα. Στην επίτευξη του ναυτικού του προγράμματος συνέβαλε, το 483 π.Χ., η ανακάλυψη μιας νέας φλέβας αργύρου, αξίας 100 **ταλάντων**, στην περιοχή της Μαρώνειας της Λαυρεωτικής. Τότε ο Θεμιστοκλής έπεισε την Εκκλησία του Δήμου να χρησιμοποιηθούν τα έσοδα αυτά για τη ναυπήγηση στόλου αποτελούμενου από 200 τριήρεις. Για τον εξοπλισμό των πολεμικών πλοίων υποχρεώθηκαν να συνεισφέρουν οικονομικά οι πλουσιότεροι Αθηναίοι πολίτες.

Από πολιτικής πλευράς, η ναυπήγηση στόλου επρόκειτο να επιφέρει μια σημαντική πολιτική μεταβολή στο αθηναϊκό κράτος, καθώς για την επάνδρωση των πολεμικών πλοίων επιστρατεύθηκαν οι **θήτες**. Αυτό πρακτικά σήμαινε τη διεύρυνση του πολιτικού σώματος της Αθήνας, δεδομένου ότι όσοι προσέφεραν στρατιωτική υπηρεσία στην πόλη αποκτούσαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Έτσι, όταν μετά την ήττα στη μάχη των Θερμοπυλών (480 π.Χ.) ο περσικός κίνδυνος απειλούσε ολόκληρη την Ελλάδα και τα στρατεύματα του Ξέρξη βρίσκονταν προ των πυλών της Αθήνας, ο Θεμιστοκλής με ψήφισμά του, και έχοντας εξασφαλίσει την επικύρωση του Μαντείου των Δελφών, πέτυχε να εκκενώσει την Αθήνα από τους κατοίκους της και να επιβιβάσει στις αθηναϊκές τριήρεις ως **ερέτες** τους **θήτες**.

Η πολιτική σημασία της πρωτοβουλίας αυτής επρόκειτο να διαφανεί εντονότερα μετά τη ναυμαχία στη Σαλαμίνα (480 π.Χ.), χάρη στη νικηφόρα έκβαση της οποίας οι Αθηναίοι προβλήθηκαν ως «σωτήρες της Ελλάδος» και «**ναυκράτορες**». Η εδραίωση της κυριαρχίας της Αθήνας στη θάλασσα και η ανάδειξή της σε πρώτη ναυτική δύναμη έθετε τις προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση της ηγεμονίας της στον ελλαδικό χώρο.

Στα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα, και συγκεκριμένα κατά την περίοδο της Πεντηκονταετίας (479-431 π.Χ.), ο αθηναϊκός δήμος είχε διευρυνθεί και ενισχυθεί σημαντικά. Αν και η δυνατότητα συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης εξακολούθησε να περιορίζεται στα μέλη της παλαιάς αριστοκρατίας, ο δήμος, που στην πλειοψηφία του αποτελούνταν από τους μικρούς και μεσαίους αγρότες καθώς και από το σύνολο των θητών, άρχισε να συνειδητοποιεί τον ρόλο του ως κυρίαρχη πολιτική οντότητα.

Ορόσημο στην εξέλιξη του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα αποτέλεσαν οι μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη, γιου του Σοφωνίδα. Το 462 π.Χ. ο Εφιάλτης αφαίρεσε από τον *Άρειο Πάγο* τις πολιτικές του δικαιοδοσίες και τις μεταβίβασε στη *Βουλή των Πεντακοσίων*.

2. Ο ρόλος των θητών στην ενδυνάμωση της δημοκρατίας

Στο επίπεδο των θεσμών [...] είναι βέβαιο ότι οι Μηδικοί πόλεμοι συνέβαλαν στην ενδυνάμωση της δημοκρατίας. Είναι γεγονός ότι, παρόλο που οι πολιτικές διαμάχες στην Αθήνα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 5ου αιώνα είναι σκληρές, αν και όχι πολύ γνωστές, οι πολιτικοί άνδρες δεν φαίνεται να επιδίωξαν τότε να αμφισβητήσουν τη μορφή του καθεστώτος. [...] Καθώς οι ανάγκες του πολέμου κατά της Περσίας επέβαλλαν στην Αθήνα την κατοχή μεγάλου στόλου, ο Θεμιστοκλής, που υπήρξε ο εμπνευστής του πολέμου, συνδέοντας την κοινή νίκη με τη μάζα των θητών, εκείνων δηλαδή που δεν είχαν περιουσία και που επομένως δεν είχαν ποτέ ως τότε συμμετάσχει στον στρατό, επρόκειτο να δημιουργήσει τις συνθήκες μιας νέας ανάπτυξης της δημοκρατίας. Αφού επιτεύχθηκε η νίκη, ο Θεμιστοκλής και ο Αριστείδης ένωσαν τις προσπάθειές τους για να δημιουργήσουν την αττικοδηλιακή συμμαχία, που έγινε το όργανο του αθηναϊκού **ιμπεριαλισμού** και θα έθετε τη δημοκρατία σε ακόμη στερεότερες βάσεις.

Cl. Mossé (2000) [1992]. *Οι θεσμοί στην κλασική Ελλάδα*, (μτφρ. Μ. Παπαηλιάδη), Αθήνα, σ. 36.

Η ναυπήγηση του αθηναϊκού στόλου

Δραστηριότητα: Πορεία προς τη Δημοκρατία

Η Αθηναϊκή Τριήρης

Εικόνα 5. Προτομή του Θεμιστοκλή. Ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτότυπου του 470 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Όστια, Ρώμη).

Εικόνα 6. Ανάγλυφο με παράσταση τριήρους, γνωστό ως Ανάγλυφο Lenormant (τέλη 5ου π.Χ., Μουσείο Ακρόπολης).

στην *Εκκλησία του Δήμου* και στην *Ηλιαία*. Το έργο του Εφιάλτη, ο οποίος δολοφονήθηκε το 461 π.Χ., συνέχισε ο Περικλής, γιος του Ξανθίππου. Προκειμένου να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των φτωχότερων πολιτών στη διοίκηση της πόλης, ο Περικλής καθιέρωσε την καταβολή μισθού σε όσους αναλάμβαναν δημόσια αξιώματα.

Στην ενίσχυση του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος συνέβαλε η παροχή, το 457 π.Χ., του δικαιώματος στους *ζευγίτες* (που ανήκαν στην τρίτη εισοδηματική τάξη) να εκλέγονται στο σώμα των εννέα αρχόντων. Με την αποδυνάμωση του Αρείου Πάγου, την εισαγωγή της *μισθοφοράς* και τη διεύρυνση της παροχής του δικαιώματος του «εκλέγεσθαι» στην πλειοψηφία των Αθηναίων πολιτών, το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα έφτασε στην πλήρη έκφρασή του.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 1, Εικόνα 4) να εξηγήσετε σε τι εξυπηρετούσε, στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη, η γεωγραφική διαίρεση της Αττικής και η καθιέρωση της λατρείας των επώνυμων ηρώων.
2. Να δημιουργήσετε έναν νοητικό χάρτη μέσω του οποίου θα παρουσιάσετε την εξέλιξη του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα από το 487 έως το 452 π.Χ.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα προέκυψε μέσα από μια εξελικτική διαδικασία μεταρρυθμίσεων και πολιτειακών μεταβολών.
- Το πολίτευμα του Κλεισθένη θεμελιώθηκε στις αρχές της ισονομίας, της ισηγορίας και της ισοκρατίας.
- Με το ναυτικό του πρόγραμμα ο Θεμιστοκλής έθεσε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της Αθήνας σε πρώτη ναυτική δύναμη της Ελλάδας, ενώ με τη συμμετοχή των θητών στην επάνδρωση του στόλου συνέβαλε στην ενδυνάμωση του δημοκρατικού πολιτεύματος.
- Ο Εφιάλτης αφαίρεσε από τον Άρειο Πάγο όλες τις πολιτικές του αρμοδιότητες, τις οποίες παραχώρησε στην Εκκλησία του Δήμου, στη Βουλή των Πεντακοσίων και στην Ηλιαία.
- Ο Περικλής καθιέρωσε τον θεσμό της μισθοφοράς και παραχώρησε το δικαίωμα στους ζευγίτες να εκλέγονται στο αξίωμα των εννέα αρχόντων.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

άγος: μίasma, κατάρα. *Κυλώνειο άγος:* σύγκρουση που προκλήθηκε όταν στη δεκαετία του 630 ή του 620 π.Χ. ο ολυμπιονίκης Κύλων επιχείρησε να γίνει τύραννος των Αθηνών. Το πραξικόπημα απέτυχε και οι συνωμότες κατέφυγαν στην Ακρόπολη, την οποία πείσθηκαν να εγκαταλείψουν για να παραπεμφθούν σε δίκη, αλλά τελικά δολοφονήθηκαν στον ιερό βράχο, παρά το γεγονός ότι ήταν ικέτες. Η πράξη αυτή θεωρήθηκε ιερόσυλη και ευθύνες γι' αυτήν καταλογίσθηκαν στο γένος των Αλκμεωνιδών, οι οποίοι θεωρήθηκαν εναγείς (μισασμένοι) και καταδικάστηκαν σε εξορία.

ερέτες: κωπηλάτες που πρόσφεραν στρατιωτική υπηρεσία σε πολεμικό πλοίο.

θήτες > θητεία / θητεύω: ελεύθεροι άνθρωποι χωρίς ιδιοκτησία γης. Για να ζήσουν πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους (*θήτευαν*) ως μισθωτοί εργάτες στα κτήματα των ιδιοκτητών γης. Στην Αττική ο Σόλωνας τους ενέταξε στην τέταρτη εισοδηματική τάξη. Με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα μπορούσαν να συμμετέχουν στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου και στα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας, αλλά δεν είχαν δικαίωμα εκλογής σε αξιώματα.

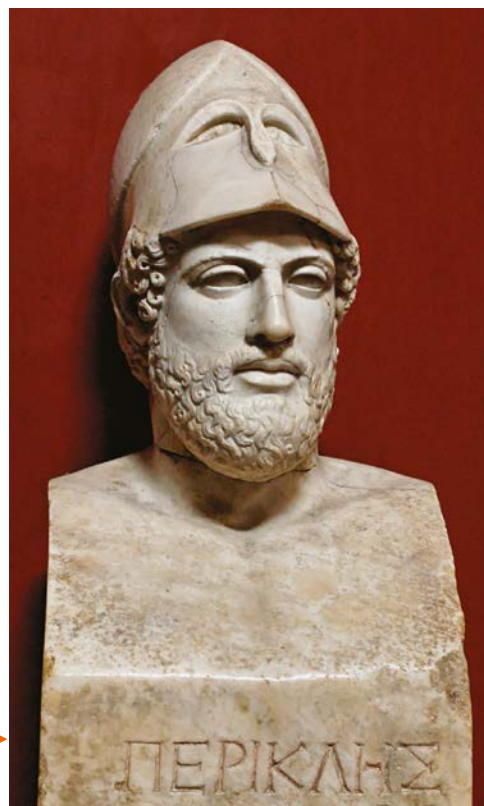
μέτοικοι: ελεύθεροι κάτοικοι των Αθηνών προερχόμενοι από άλλες ελληνικές πόλεις. Ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τις τραπεζικές επιχειρήσεις, και ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν ετήσιο φόρο, το *μετοίκιο*, αξίας 12 δραχμών για τους άνδρες και 6 δραχμών για τις γυναίκες.

ναυκράτορες (εν. ναυκράτωρ) > ναυς + κράτος: αυτοί που έχουν ισχυρή ναυτική δύναμη ώστε να διατηρούν τον έλεγχο και την εξουσία στη θάλασσα.

τάλαντο: νομισματική μονάδα μεγάλης αξίας που αντιστοιχούσε με 6.000 δραχμές και ήταν ισοδύναμο με 25 περίπου κιλά αργύρου. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, με ένα τάλαντο καλυπτόταν η μηνιαία πληρωμή 200 κωπηλατών μιας τριήρους.

Εικόνα 7. Ψήφισμα του Θεμιστοκλή που βρέθηκε στον Δαμαλά της Τροιζήνας σχετικά με την εκκένωση των Αθηνών και τη ναυτική άμυνα της πόλης πριν από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Αντίγραφο του 3ου αι. π.Χ. (Επιγραφικό Μουσείο Αθηνών).

Εικόνα 8. Περικλής ο Ξανθίππου, ο Αθηναίος. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτότυπου έργου (430 π.Χ.) του γλύπτη Κρησίλα (Museo Pio-Clementino / Μουσεία Βατικανού, Ρώμη).

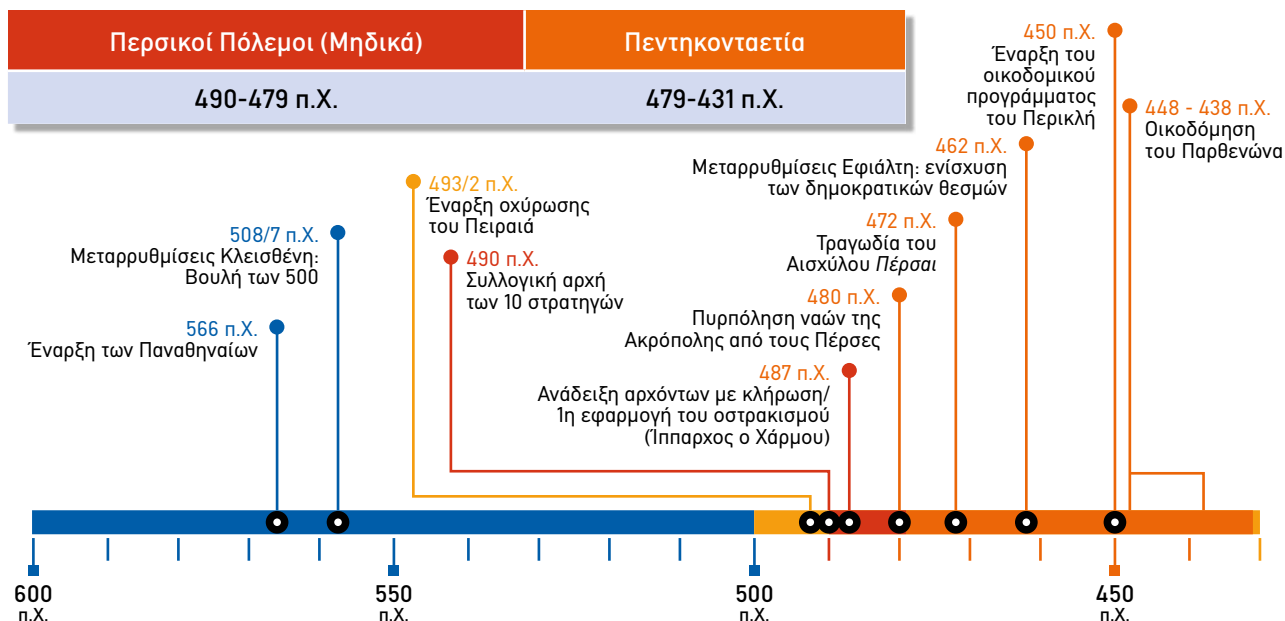
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών

Κύριο χαρακτηριστικό της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα ήταν η σταδιακή ενίσχυση του ρόλου του *δήμου*, όπως αυτό προκύπτει από τη λειτουργία των επιμέρους πολιτειακών οργάνων: της *Βουλής των Πεντακοσίων*, της *Εκκλησίας του Δήμου* και της *Ηλιαίας*. Βασικά γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν ο συλλογικός και ετήσιος χαρακτήρας των αρχών, η επιλογή των αξιωματούχων με κλήρωση, η άσκηση αυστηρού ελέγχου εκ μέρους του δήμου, καθώς και η λήψη μέτρων, όπως ο οστρακισμός, για την αποτροπή ανάπτυξης προσωποπαγούς εξουσίας. Ιδιαίτερα σημαντικός ήταν επίσης ο ρόλος του δημοκρατικού πολιτεύματος στην πολιτιστική πρόοδο της Αθήνας και στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών κατά την Κλασική Εποχή.

Έννοιες κλειδιά

Βουλή των Πεντακοσίων
Εκκλησία του Δήμου
Ηλιαία
οστρακισμός
οικοδομικό πρόγραμμα
Περικλή

Οι θεσμοί της αθηναϊκής δημοκρατίας

Το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα εξελίχθηκε, όπως είδαμε, σταδιακά μέσα από μια πορεία πολιτικών και πολιτειακών μεταβολών. Οι αλλαγές αυτές οδήγησαν στην εγκαθίδρυση ενός συστήματος πολιτικής ισότητας που βασιζόταν στις αρχές της *ισονομίας*, της *ισηγορίας* και της *ισοκρατίας*. Ο ρόλος του δήμου προοδευτικά ενισχύθηκε και αυτό αποτυπώθηκε μέσα από τον τρόπο λειτουργίας των θεσμικών οργάνων της πόλης. Πιο συγκεκριμένα:

Η *Βουλή των Πεντακοσίων* αποτέλεσε σημαντική καινοτομία που συνδέθηκε με το μεταρρυθμιστικό έργο του Κλεισθένη. Για τη σύνθεσή της κάθε φυλή έπρεπε να παρέχει πενήντα βουλευτές. Η επιλογή τους γινόταν με κλήρωση από το σύνολο των υποψηφίων που παρουσιάζονταν από τους δήμους κάθε φυλής. Ως κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό όργανο του αθηναϊκού δήμου η Βουλή των Πεντακοσίων είχε αυξημένες αρμοδιότητες. Τα πεντακόσια μέλη της χωρίζονταν, κατά φυλές, σε δέκα τμήματα, καθένα από τα οποία αναλάμβανε την πρυτανεία για χρονικό διάστημα ίσο με το 1/10 περίπου του έτους. Οι πενήντα βουλευτές που ασκούσαν την *πρυτανεία* ονομάζονταν *πρυτάνεις* και η φυλή στην οποία ανήκαν *πρυτανεύουσα*. Οι καθημερινές συνεδριάσεις της Βουλής γίνονταν στο Βουλευτήριο, νοτιοδυτικά της Αγοράς. Στις συνεδριάσεις προέδρευαν οι πρυτάνεις, έδρα των οποίων ήταν η Θόλος.

Οι πρυτάνεις συγκαλούσαν την Εκκλησία του Δήμου και τη Βουλή, παρουσίαζαν την ημερήσια διάταξη των συνελεύσεων του δήμου και καθημερινά εξέλεγαν με κλήρωση μεταξύ τους τον *επιστάτη των πρυτάνεων*. Αυτός αναλάμβανε την προεδρία κατά τις συνελεύσεις της Εκκλησίας του Δήμου και όριζε με κλήρο εννέα *προέδρους*, οι οποίοι αντιπροσώπευαν τις φυλές που δεν ασκούσαν την πρυτανεία. Οι πρόεδροι υπέβαλλαν στην Εκκλησία του Δήμου το σχέδιο ψηφίσματος (*προβούλευμα*), έκριναν το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας και ήταν υπεύθυνοι για την τήρηση της τάξης στο πλαίσιο της συνεδρίασης.

Η Βουλή των Πεντακοσίων είχε επίσης ορισμένες δικαστικές αρμοδιότητες καθώς και αρμοδιότητες σε θέματα οικονομικά και εξωτερικής πολιτικής. Με τον σταδιακό εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος, κάθε Αθηναίος πολίτης μπορούσε να γίνει βουλευτής για μία ή δύο φορές στη ζωή του ή να αναλάβει το αξίωμα του επιστάτη των πρυτάνεων τουλάχιστον για μία φορά στη ζωή του.

Η *Εκκλησία του Δήμου* ήταν η συνέλευση του λαού, στην οποία δικαίωμα συμμετοχής είχαν όλοι οι άρρενες Αθηναίοι πολίτες άνω των τριάντα ετών. Συνεδρίαζε τέσσερις φορές σε κάθε πρυτανεία, δηλαδή σαράντα φορές τον χρόνο. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ήταν δυνατόν να συγκληθεί έκτακτη συνεδρίαση. Οι συνεδριάσεις γίνονταν σε τακτά χρονικά διαστήματα στον λόφο της Πνύκας με την ακόλουθη διαδικασία: μετά την καθιερωμένη θυσία, ο πρόεδρος της συνέλευσης διάβαζε ενώπιον του δήμου την πρόταση της Βουλής των Πεντακοσίων. Κατόπιν οι πολίτες ψήφιζαν προκειμένου να αποφασιστεί αν η πρόταση θα γινόταν δεκτή με ή χωρίς συζήτηση. Στην πρώτη περίπτωση, τη διαδικασία της συζήτησης ξεκινούσε ο επιστάτης των πρυτάνεων προσκαλώντας στο βήμα όποιον Αθηναίο πολίτη ήθελε να πάρει τον λόγο με τη φράση: «τις αγορεύειν βούλεται;».

Με τη σταδιακή ενίσχυση του ρόλου της Εκκλησίας του Δήμου, ήταν δυνατόν να ξεκινήσει η συζήτηση χωρίς προηγούμενη ψηφοφορία. Η ψηφοφορία γινόταν με ανάταση του χεριού (χειροτονία) ή με χαλί-

1. Τιμητικό ψήφισμα για τον βασιλιά των Οδρυσών

Επώνυμος άρχων ήταν ο Μυστιχίδης.

Η Βουλή [ενν. των Πεντακοσίων] και ο Δήμος αποφάσισε κατά την πρυτανεία της Ερεχθίδας φυλής· ο Χείλων από την Κηφισιά ήταν *επιστάτης* [ενν. των πρυτάνεων] και ο Νέων από τις Αλές γραμματέας· την πρόταση έκανε ο Εύανδρος.

Θα απονεμηθεί έπαινος στον Ευρυζέλη, βασιλιά των Οδρυσών, διότι φέρεται ως ευεργέτης στον λαό των Αθηναίων και θα του δοθούν όλα τα προνόμια που απολάμβαναν οι προκάτοχοι του.[...]

Ο γραμματέας της Βουλής θα χαράξει το παρόν ψήφισμα σε στήλη που θα τοποθετηθεί στην Ακρόπολη· για τα έξοδα της χάραξης οι αποδέκτες θα δώσουν τριάντα δραχμές στο γραμματέα της Βουλής. Θα εκλεγούν μεταξύ όλων των Αθηναίων τρεις βουλευτές που θα ανακοινώσουν στον Ευρυζέλη τις αποφάσεις που ψηφίστηκαν από τον λαό· θα συζητήσουν επίσης μαζί του για τους πολεμικούς στόλους που πλέουν κατά μήκος των ακτών και για τα άλλα θέματα για τα οποία μίλησαν οι πρέσβεις που ήρθαν από τον βασιλιά Ευρυζέλη.

W. Dittenberger (1915). *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, τ. 1, 138. Στο Cl. Mossé (2000) [1992]. *Οι θεσμοί στην κλασική Ελλάδα* (μτφρ. Μ. Παπαηλιάδη). Αθήνα, σ. 80.

Εικόνα 1. Τα δημόσια κτίρια με τα οποία συνδεόταν η λειτουργία των πολιτειακών θεσμών στην Αθήνα: στα αριστερά η Θόλος, όπου έδρευαν οι πρυτάνεις, δεξιά το παλαιό Βουλευτήριο και πίσω το νέο Βουλευτήριο.

κια που χρησιμοποιούνταν ως *ψήφοι*. Σε ειδικές περιπτώσεις, όπως κατά την εφαρμογή του οστρακισμού, η ψηφοφορία ήταν μυστική. Στο πλαίσιο της διαδικασίας αυτής η Εκκλησία του Δήμου μπορούσε να εγκρίνει, να τροποποιήσει ή να απορρίψει τις προτάσεις της Βουλής. Με άλλα λόγια, είχε την πλήρη ευθύνη και αρμοδιότητα για τη λήψη αποφάσεων.

Από τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. οι εξουσίες της Εκκλησίας του Δήμου ενισχύθηκαν σημαντικά. Συγκεκριμένα, η Εκκλησία του Δήμου:

- ψήφισε τους νόμους του κράτους,
- εξέλεγε τους σημαντικότερους άρχοντες της πόλης και διενεργούσε συστηματικό έλεγχο ως προς την άσκηση των καθηκόντων τους,
- καθόριζε την εξωτερική πολιτική και αποφάσιζε για την κήρυξη πολέμου ή τη σύναψη ειρήνης,
- είχε τον έλεγχο των οικονομικών και λάμβανε αποφάσεις για τον επισιτισμό της πόλης,
- λάμβανε αποφάσεις για την άμυνα και τον στρατιωτικό εξοπλισμό,
- αποφάσιζε για την απονομή πολιτικών δικαιωμάτων σε ξένους καθώς επίσης τιμών και προνομίων σε συμμάχους,
- εκδίκασε υποθέσεις καταδίκης που αφορούσαν την ασφάλεια του κράτους, όπως η *εισαγγελία*,
- είχε την αρμοδιότητα για επιβολή ποινών (δήμευσης περιουσίας, εξορίας, θανάτου).

Με την επέκταση των εξουσιών της σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου, η Εκκλησία του Δήμου αναδείχθηκε προοδευτικά σε κυρίαρχο όργανο της αθηναϊκής δημοκρατίας.

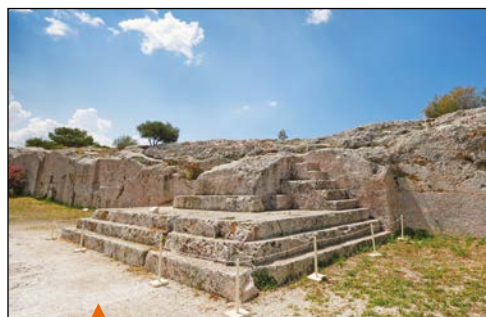
Η *Ηλιαία* ήταν το λαϊκό δικαστήριο στο οποίο συμμετείχε κάθε Αθηναίος πολίτης άνω των τριάντα ετών. Δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής όσοι είχαν υποστεί την ποινή της *ατιμίας*, καθώς και όσοι είχαν οφειλές προς το δημόσιο. Απαρτιζόταν από 6.000 δικαστές που ορίζονταν με κλήρωση: 600 ανά φυλή, από τους οποίους οι 500 ήταν τακτικά μέλη και οι 100 αναπληρωματικοί. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλιζόταν σε καθένα από τα δέκα τμήματα της Ηλιαίας η ισάριθμη αντιπροσώπευση των δέκα φυλών. Οι ηλιαστές, πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους, έδιναν έναν όρκο με τον οποίο δεσμεύονταν να σεβαστούν τους νόμους και το πολίτευμα. Τα τμήματα συνεδρίαζαν χωριστά και σε τακτά χρονικά διαστήματα. Οι δικαστές κάθε τμήματος κληρώνονταν αυθημερόν για να αποφεύγεται ο κίνδυνος της δωροδοκίας.

Το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας ήταν αρμόδιο για την εκδίκαση των αστικών και ποινικών υποθέσεων, οι οποίες μπορεί να αφορούσαν ιδιωτικές ή δημόσιες πολιτικές υποθέσεις. Για τις ιδιωτικές υποθέσεις (*δίκες*) χρειαζόταν μικρότερος αριθμός δικαστών (201), ενώ για τις δημόσιες υποθέσεις (*γραφές*), και ανάλογα με τη βαρύτητά τους, ο αριθμός των δικαστών μπορούσε να είναι μεγαλύτερος (501 έως 6.000).

2. Δοκιμασία ενώπιον της Βουλής: Απολογία ενός υποψήφιου βουλευτή

Έχω την αξίωση, κύριοι βουλευτές, εάν μεν θα παρουσιάσω σε εσάς αυτό μόνο, ότι δηλαδή τρέφω φιλικά αισθήματα για το σημερινό καθεστώς και ότι έχω συναισθανθεί την ανάγκη να μετέχω των (ιδίων κινδύνων με εσάς, να μην κερδίσω τίποτε. Εάν όμως γίνει φανερό ότι και κατά τις άλλες ιδιωτικές και δημόσιες πράξεις μου έχω ζήσει με μέτρο και κατά πολύ διαφορετικό τρόπο από την ιδέα την οποία έχει ο πολύς κόσμος για εμένα και (πολύ διαφορετικά) από τους ισχυρισμούς των εχθρών μου, τότε σας παρακαλώ τη μεν βουλευτική μου εκλογή να επικυρώσετε, για δε αυτούς εδώ τους κατηγορούς μου να παραδεχτείτε ότι είναι μοχθηροί (τιποτένιοι).

Λυσίας, *Υπέρ Μαντιθέου*, 3 (μτφρ. Β. Πατριαρχίας).

© Shutterstock

Εικόνα 2. Το βήμα στον λόφο της Πνύκας, όπου προσκαλούνταν να μιλήσουν οι Αθηναίοι πολίτες στο πλαίσιο των συνεδριάσεων της Εκκλησίας του Δήμου. Shutterstock

Εικόνα 3. Ο Περικλής αγορεύει στην Πνύκα. Τοιχογραφία του Philipp von Foltz στο Μαξιμιλιάνεουμ στο Μόναχο (1860).

Λαμβάνοντας υπόψη την άμεση συσχέτιση της Ηλιαίας με την Εκκλησία του Δήμου, δεδομένου ότι τα μέλη της προέρχονταν από το σώμα των πολιτών, μπορούμε να αντιληφθούμε τη σημασία που απέκτησε ο θεσμός αυτός στο πλαίσιο της αθηναϊκής δημοκρατίας. Με την επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ηλιαίας σε ζητήματα πολιτικής και αστικής δικαιοσύνης, ο ρόλος της ενισχύθηκε σημαντικά, καθώς προοδευτικά ανέλαβε ρυθμιστικό ρόλο στη διασφάλιση και την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος.

Βασικά γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας

Κατά την περίοδο της Πεντηκονταετίας (479-431 π.Χ.) η Αθήνα σημείωσε ραγδαία ανάπτυξη σε όλους τους τομείς (οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό). Το γεγονός αυτό συνδέθηκε άρρηκτα με την ύπαρξη ενός πολύ καλά οργανωμένου πολιτικού συστήματος, που στην περίπτωση της Αθήνας διαμορφώθηκε μέσα από την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Για τη διασφάλιση του πολιτεύματος λήφθηκαν ορισμένα μέτρα, βάσει των οποίων διαμορφώθηκαν τα κύρια γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Συγκεκριμένα:

- Τα αξιώματα απέκτησαν συλλογικό χαρακτήρα και έγιναν ετήσια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κατάργηση του αξιώματος του *πολεμάρχου*, το οποίο ήταν σε χρήση μέχρι και τη μάχη του Μαραθώνα (490 π.Χ.), και η αντικατάστασή του με το σώμα των *δέκα στρατηγών*.
- Το 487 π.Χ. πραγματοποιήθηκε μια πολύ σημαντική πολιτιστική αλλαγή που αφορούσε τον τρόπο ανάδειξης των αρχόντων: καταργήθηκε η εκλογή των αρχόντων μέσω ψηφοφορίας και η επιλογή τους θα γινόταν στο εξής με κλήρωση. Όλοι οι πολίτες μπορούσαν, πλέον, να κληρωθούν άρχοντες και να ασκήσουν εξουσία. Επρόκειτο για ένα δημοκρατικό μέτρο, μοναδικό στην ανθρώπινη ιστορία, που βασίστηκε στην αρχή της ισοτιμίας και σκόπευε στην αποδυνάμωση της πολιτικής επιρροής των ευγενών. Όσο, όμως, και αν ένα τέτοιο μέτρο ενίσχυε τον χαρακτήρα του δημοκρατικού πολιτεύματος, ταυτόχρονα εμπεριείχε σημαντικούς κινδύνους, δεδομένου ότι το τελικό αποτέλεσμα για το αν κάποιος θα γινόταν άρχοντας ή όχι κρινόταν αποκλειστικά από τον παράγοντα τύχη.
- Παράλληλα, στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης των αρμοδιοτήτων της Εκκλησίας του Δήμου εντασσόταν η άσκηση αυστηρού ελέγχου έναντι των αρχόντων. Αυτό σημαίνει ότι οι άρχοντες όχι μόνο εκλέγονταν από την Εκκλησία του Δήμου, αλλά κυρίως λογοδοτούσαν σε αυτήν και συνεπώς ελέγχονταν από τον λαό τόσο πριν από την ανάληψη των καθηκόντων τους (*δοκιμασία*) όσο και μετά τη λήξη της θητείας τους (*εύθυναι*).

3. Η Αθήνα «Σχολείο της Ελλάδας»

Και με έναν λόγο, υποστηρίζω πως σε όλες τις εκδηλώσεις της και από όλες μαζί τις πλευρές η πολιτεία μας αποτελεί παράδειγμα και μόντυπο για την Ελλάδα και πως και ο κάθε της πολίτης χωριστά μου φαίνεται πως μπορεί να παρουσιάσει συγχρόνως τις περισσότερες χάρες και με μεγαλύτερη ευστροφία να δείξει στη ζωή του αυτάρκεια με τις πιο διάφορες μορφές της ενέργειάς του. Και πως αυτά που λέω δεν είναι παινήματα με λόγια για τη σημερινή κατάσταση, παρά αλήθεια που βγαίνει από τα πράγματα, το αποδεικνύει η ίδια η δύναμη της πολιτείας μας, που την αποκτήσαμε με τους τρόπους που εξήγησα. Γιατί μόνη η δική μας πολιτεία, όταν τη γνωρίσει κανείς από κοντά, φανερώνεται ανώτερη από τη φήμη της [...]. Και επειδή φανερώνουμε τη δύναμή μας με τρανά σημάδια, έτσι ώστε πολλοί μπορούν να τη μαρτυρήσουν, μας θαυμάζουν οι σύγχρονοί μας, και θα μας θαυμάζουν και οι μελλούμενες γενιές [...].

Θουκυδίδης, 2. 41 (μτφρ. Ε. Λαμπρίδη).

Το Θέατρο: γέννημα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας

Εικόνα 4. Μαρμάρινο κληρωτήριο για την κλήρωση των δικαστών που συμμετείχαν στα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας (3ος αι. π.Χ., Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, Αθήνα).

- Στο πλαίσιο του γενικότερου στόχου για αποτροπή ανάπτυξης μορφών προσωποπαγούς εξουσίας εντάχθηκε και ο νόμος για τον *οστρακισμό* που αποδίδεται στον Κλεισθένη. Το μέτρο αυτό παρείχε τη δυνατότητα στους πολίτες να απομακρύνουν από την πόλη όποιον πολίτη θεωρούσαν ύποπτο για ανατροπή του πολιτεύματος και εγκαθίδρυση τυραννίδας.

Δημοκρατία, παιδεία και πολιτισμός

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν τα χαρακτηριστικά ενός πολιτεύματος, στο οποίο κυρίαρχο θεσμικό ρόλο αναλάμβανε ο πολίτης, ο οποίος συνειδητοποιούσε την ατομική του ευθύνη για την ευημερία του συνόλου. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η δημοκρατία, ως πολίτευμα, έχει ανάγκη από πεπαιδευμένους πολίτες, ικανούς να σκέπτονται κριτικά και να αποφασίζουν υπεύθυνα.

Έτσι, το δημοκρατικό πολίτευμα ευνόησε όχι μόνο την ελεύθερη σκέψη και έκφραση, αλλά επιδίωξε με κάθε τρόπο την πολύπλευρη καλλιέργεια και μόρφωση των πολιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η άμεση συσχέτιση της αθηναϊκής δημοκρατίας με το θέατρο και την παράλληλη ανάπτυξη της ποιητικής τέχνης.

Παράλληλα, η ανάγκη ανάπτυξης του ρητορικού λόγου και η ενθάρρυνση της ορθολογικής και φιλοσοφικής σκέψης συνέβαλε στο να γίνει η Αθήνα πόλος έλξης σημαντικών ρητόρων, φιλοσόφων και σοφιστών. Με τον τρόπο αυτό η Αθήνα εξελίχθηκε σε πνευματικό κέντρο και «σχολείο της Ελλάδας». Σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή είχε η συμβολή του Περικλή, ο οποίος με το οικοδομικό του πρόγραμμα, το 450 π.Χ., αποφάσισε την ανοικοδόμηση των ναών της Ακρόπολης που είχαν πυρποληθεί από τους Πέρσες το 480 π.Χ. Με τα έργα αυτά συνδέθηκε η τέλεση λαμπρών εορτών, όπως τα Παναθήναια.

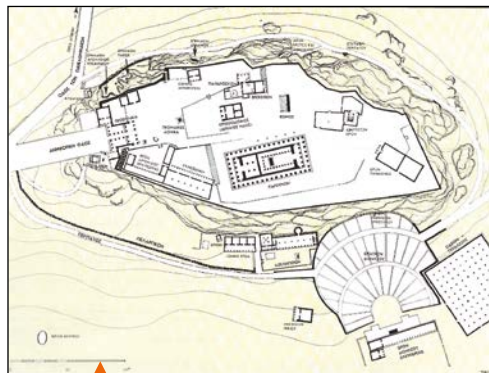

Εικόνα 5. Η Σχολή των Αθηνών. Νωπογραφία του Ραφαήλ (1509-1511, Αποστολικό Παλάτι, Βατικανό).

© Shutterstock

Εικόνα 6. Το θέατρο του Διονύσου, το οποίο κατασκευάστηκε στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. στη νοτιοανατολική πλευρά της Ακρόπολης. Shutterstock

Εικόνα 7. Κάτοψη της Ακρόπολης των Κλασικών Χρόνων. Διακρίνονται επάνω στον Ιερό Βράχο τα Προπύλαια, ο Παρθενώνας και απέναντί του το Ερέχθειο, ενώ κάτω δεξιά το θέατρο του Διονύσου και το Ωδείο του Περικλή. Σχέδιο: Ι. Τραυλός

Εικόνα 8. Νεαροί ιππείς καλπάζουν ζωηρά προς τα αριστερά. Λίθος 10 (X) από τη δυτική ζωφόρο του Παρθενώνα στην οποία εικονίζεται η προετοιμασία των ιππέων για να λάβουν μέρος στην πομπή των Παναθηναίων (442-438 π.Χ., Μουσείο Ακρόπολης).

Παναθήναια

τα Ελευσίνια Μυστήρια και οι εορτές προς τιμήν του θεού Διονύσου με τις οποίες συνδέονταν οι θεατρικές παραστάσεις.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Σύμφωνα με τον Κ.Ι. Βελόχ, η Βουλή των Πεντακοσίων είναι «πιθανώς το πρώτο παράδειγμα μιας αναλογικής αντιπροσώπευσης του λαού, που συναντάμε στην ιστορία». Με αφετηρία την παραπάνω διαπίστωση και αφού αναζητήσετε πληροφορίες για τον τρόπο λειτουργίας της σύγχρονης Βουλής των Ελλήνων καθώς και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου να αναφερθείτε στην εξέλιξη του θεσμού της Βουλής και της αρχής της αντιπροσώπευσης σε μετέπειτα ιστορικές περιόδους μέχρι και σήμερα.
2. Στο Παράθεμα 1 δίνεται το περιεχόμενο ενός ψηφίσματος. Αφού το διαβάσετε να συντάξετε μια αναφορά λαμβάνοντας υπόψη τα εξής: (α) ποια πολιτειακά όργανα αναφέρονται σε αυτό, με ποια σειρά και σε τι εξυπηρετεί η αναφορά τους, (β) ποιο είναι το περιεχόμενο της απόφασης και (γ) ποιες εντολές παρέχονται ως προς τον τρόπο εκτέλεσής της.
3. Ποια η σημασία της λογοδοσίας των αρχόντων για τη διασφάλιση του δημοκρατικού πολιτεύματος; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη το Παράθεμα 2.
4. Κατά την εποχή του Περικλή το δημοκρατικό πολίτευμα έφτασε στο απόγειό του και παράλληλα σημειώθηκε ραγδαία πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη. Πώς το αιτιολογεί αυτό ο ίδιος ο Περικλής (Παράθεμα 3) και ποια η δική σας άποψη ως προς τη σχέση δημοκρατίας και παιδείας σήμερα;

Ας θυμόμαστε ότι:

- Με τον σταδιακό εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος ο αθηναϊκός *δήμος* έγινε κυρίαρχος.
- Η *Βουλή των Πεντακοσίων*, η *Εκκλησία του Δήμου* και η *Ηλιαία* ήταν κύριοι πολιτειακοί θεσμοί στους οποίους στηρίχθηκε η λειτουργία του αθηναϊκού δημοκρατικού πολιτεύματος.
- Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναλογικής αντιπροσώπευσης του δήμου στη διοίκηση της πόλης ήταν η *Βουλή των Πεντακοσίων*.
- Βασικά γνωρίσματα της αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν: ο συλλογικός και ετήσιος χαρακτήρας των αξιωμάτων, η ισότιμη πρόσβαση των πολιτών στα αξιώματα με τη διαδικασία της κλήρωσης, η λήψη μέτρων για την προστασία του πολιτεύματος και η εξασφάλιση της διαφάνειας και λογοδοσίας σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου.
- Με την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος συνδέεται η μεγάλη πολιτιστική πρόοδος και η ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών που σημειώθηκαν στην Αθήνα κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

ατιμία: ποινή που ισοδυναμεί με στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων για σοβαρό αδίκημα.

εισαγγελία: καταγγελία που υποβαλλόταν για ζητήματα έσχατης προδοσίας ή άλλων σοβαρών αδικημάτων κατά της πόλης.

επιστάτης των πρυτάνεων: είδος προέδρου, ο οποίος οριζόταν στη θέση αυτή για 24 ώρες και δεν επιτρεπόταν να αναλάβει το ίδιο αξίωμα για δεύτερη φορά. Ήταν υπεύθυνος για τη φύλαξη των κλειδίων του θησαυροφυλακείου που αποθηκεύονταν στους ναούς, των αρχείων και της σφραγίδας της πόλης.

πρυτανεία: άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας, στην οποία εναλλάσσονταν μεταξύ τους τα μέλη της Βουλής των Πεντακοσίων, χωριζόμενα κατά φυλές, για χρονικό διάστημα 35-36 ημερών που ισοδυναμούσε με το 1/10 περίπου του έτους.

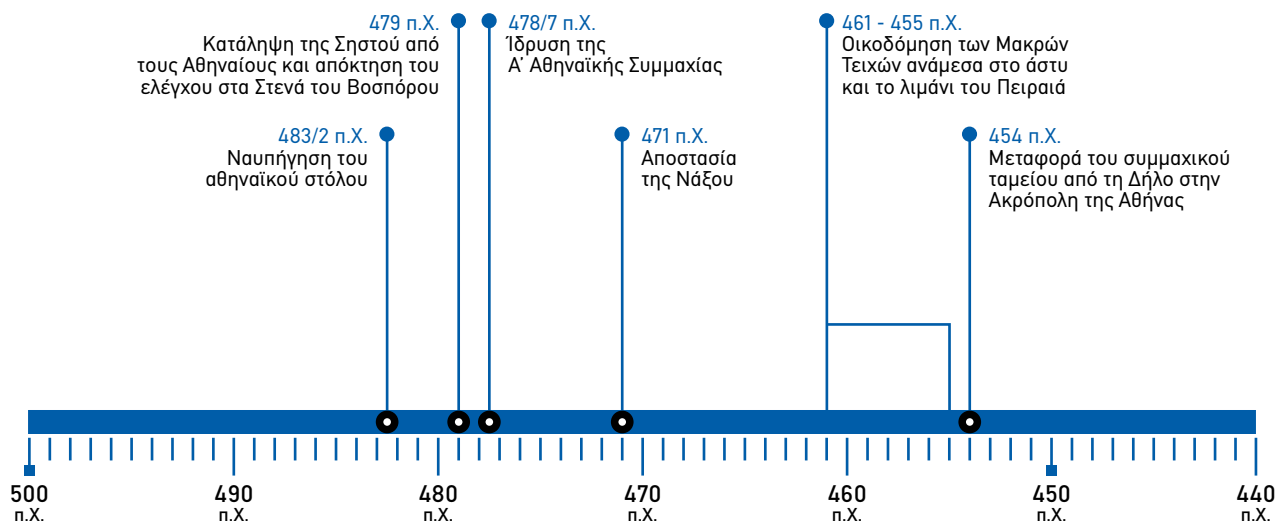
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Οι υλικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας: Λειτουργίες – Μισθοί – Θεωρικά

Κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ. η Αθήνα αναπτύχθηκε σε μεγάλη οικονομική δύναμη, που στηριζόταν στην κυριαρχία της στη θάλασσα. Το γεγονός αυτό είχε άμεσο αντίκτυπο στην πολιτική, στρατιωτική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης. Ιδιαίτερη σημασία είχε η λήψη μέτρων κοινωνικής πρόνοιας στον δημόσιο βίο, όπως η μισθοφορά και η καθιέρωση των θεωρικών χρημάτων. Στόχος ήταν η διεύρυνση της συμμετοχής των λαϊκών στρωμάτων στον δημόσιο βίο. Βασική πηγή εσόδων για την Αθήνα καθώς και παράγοντα κοινωνικής δικαιοσύνης και συνοχής αποτέλεσε ο θεσμός των λειτουργιών.

Έννοιες κλειδιά

θαλασσοκρατορία
αθηναϊκός επεκτατισμός
μισθοφορά
λειτουργίες
θεωρικά

Οικονομική ισχυροποίηση της Αθήνας

Παράλληλα με την πολιτιστική της πρόοδο η Αθήνα, κατά τους Κλασικούς Χρόνους, ανέπτυξε μια ισχυρή οικονομία που με τη σειρά της συνέβαλε στην πολύπλευρη ανάπτυξη της πόλης. Μέχρι τις αρχές του 5ου π.Χ. αιώνα η οικονομία της πόλης βασιζόταν κυρίως στον γεωργικό τομέα. Η αλλαγή συνδέθηκε με το όραμα του Θεμιστοκλή για τη χωρική ανάπτυξη της Αθήνας στον ελλαδικό χώρο. Το γεγονός ότι κατόρθωσε να πείσει τους συμπολίτες του ώστε να διατεθεί το πλεόνασμα που προέκυψε το 483/2 π.Χ. για τη ναυπήγηση στόλου ήταν καθοριστικής σημασίας για τη στρατιωτική ανάπτυξη της πόλης. Κυρίως, όμως, η απόφαση αυτή έθετε τους όρους για τη διαμόρφωση μιας επεκτατικής πολιτικής που συνδεόταν με τον προσανατολισμό της Αθήνας στη θάλασσα. Τον στόχο αυτό εξυπηρέτούσε και η οικοδόμηση των Μακρών Τειχών, που συνέβαλε στην αύξηση της αμυντικής δύναμης της πόλης.

Η οικονομική δραστηριοποίηση που ανέπτυξε η Αθήνα, βασιζόμενη στη **θαλασσοκρατία** της στο Αιγαίο, είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη εισροή χρήματος στα ταμεία της πόλης. Μετά το τέλος των Περσικών Πολέμων η Αθήνα προέβη στην κατάληψη της Σηστού (479 π.Χ.), σημαντικού εμπορικού λιμανιού στην είσοδο του Βοσπόρου. Από οικονομικής πλευράς, αυτό σήμαινε τον έλεγχο των Στενών, που ήταν ζωτικής σημασίας για την εξασφάλιση του ανεφοδιασμού της Αθήνας σε σιτηρά από την Ταυρική Χερσόνησο (Κριμαία). Πολιτικά, η ίδια ενέργεια σήμαινε την απαρχή του αθηναϊκού επεκτατισμού, καθώς η απόκτηση του ελέγχου στη στρατηγική αυτή θέση αποτέλεσε την προϋπόθεση για προώθηση της αθηναϊκής πολιτικής που στόχευε: (α) στην προστασία των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Ελλήσποντου, (β) στη δημιουργία της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας και (γ) στην ανάληψη επιθετικού πολέμου εναντίον των Περσών.

Στο πλαίσιο της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας (478/7 π.Χ.) η Αθήνα καθόρισε το ύψος της **εισφοράς**, δηλαδή του φόρου που έπρεπε να καταβάλει κάθε πόλη-μέλος της Συμμαχίας. Ο φόρος οριζόταν σε χρήματα ή πλοία και ο στόχος ήταν η συγκρότηση ενός ισχυρού συμμαχικού στόλου για τις ανάγκες της συνέχισης του πολέμου εναντίον των Περσών. Έδρα της Συμμαχίας ορίστηκε το ιερό νησί της Δήλου. Εκεί εγκαταστάθηκε το συμμαχικό ταμείο, το οποίο αργότερα μεταφέρθηκε στην Ακρόπολη της Αθήνας (454 π.Χ.), ενέργεια που σήμαινε και τυπικά τη μεταστροφή της Συμμαχίας σε **Ηγεμονία**.

Σε συνάρτηση με την οικονομική ανάπτυξη βρισκόταν η στρατιωτική ισχυροποίηση της Αθήνας, μέσω της εξέλιξης της σε μεγάλη ναυτική δύναμη, ικανή να καταπνίγει με ένοπλες επεμβάσεις κάθε απόπειρα **αποστασίας** που εκδηλωνόταν από την πλευρά συμμαχικών πόλεων.

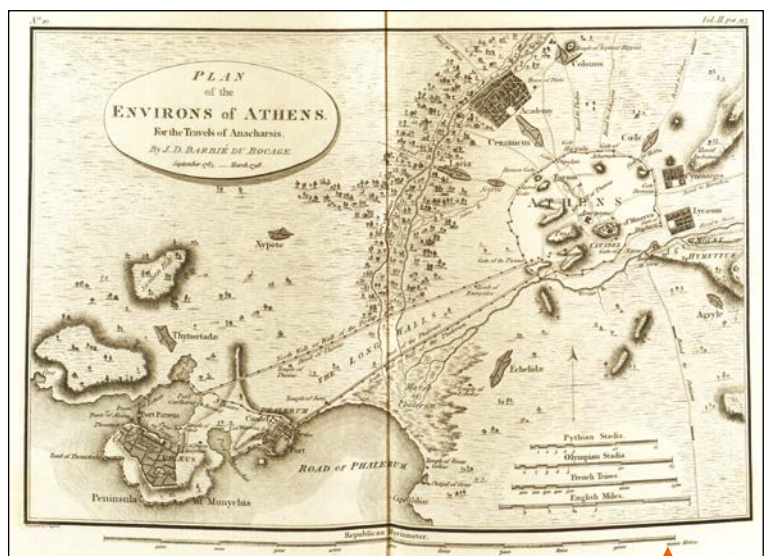
1. Η προτεραιότητα του δημόσιου συμφέροντος

Ο Θεμιστοκλής ήταν μια νέα προσωπικότητα, που δεν ανήκε στις τοπικές αριστοκρατικές οικογένειες. Για να επιβάλει την πολιτική του, έπρεπε να οστρακίσει τον Αριστείδη, έναν από τους πρωτεργάτες της νίκης του Μαραθώνα, ο οποίος συγκέντρωνε γύρω του τους οπλίτες. Ο Θεμιστοκλής κατάλαβε ότι το μέλλον της πόλης ήταν στη θάλασσα και υποστήριξε μια νέα θεώρηση του κράτους: Χρηματοδοτώντας τον στόλο από τα έσοδα των μεταλλείων του Λαυρίου, αντί να τα αναδιανείμει στους πολίτες, όπως γινόταν έως τότε, ανακάλυψε την αφηρημένη έννοια του δημόσιου συμφέροντος σε μια κοινότητα που έως τότε θεωρούσε τον εαυτό της ένα σύνολο ατόμων που μοιράζονταν μεταξύ τους τον πλούτο και τα λάφυρα. Ταυτόχρονα, με τη σύσταση των λειτουργιών, έκανε την εμφάνισή της η έννοια της δημόσιας υπηρεσίας: Η πόλη επιφόρτιζε τα πιο πλούσια μέλη της με τις δαπάνες που η ίδια δεν είχε τα δημοσιονομικά μέσα να αναλάβει, όπως την κατασκευή και τον εξοπλισμό των τριήρων.

M.-F. Baslez (2014) [1994]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου), Αθήνα, σ. 124.

Εικόνα 1. Ελαιοσυγκομιδή. Παράσταση στον μελανόμορφο αμφορέα του Ζωγράφου του Αντιμένη (περ. 510 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Εικόνα 2. Χάρτης της αρχαίας Αθήνας και του Πειραιά στον οποίο απεικονίζονται τα Μακρά Τείχη. Λεπτομέρεια από τη Μεγάλη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή. Έκδοση J. J. Barthélemy (1832, Ελληνική Βιβλιοθήκη - Κοινωνοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης).

Κυριαρχία στη θάλασσα σήμαινε, παράλληλα, ανάπτυξη του ναυτικού εμπορίου, γεγονός που έδωσε ώθηση στην πρόοδο των υπόλοιπων τομέων της οικονομίας (βιοτεχνική παραγωγή, ανάπτυξη τραπεζικού συστήματος).

Άμεσο επακόλουθο ήταν η ραγδαία πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης. Με το πρόγραμμα του Περικλή για την οικοδόμηση μεγάλων δημόσιων έργων δημιουργήθηκαν πολυάριθμες θέσεις εργασίας, γεγονός που συνέβαλε στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Παράλληλα, η Αθήνα έγινε πόλος έλξης ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών, οι οποίοι με το έργο τους την κατέστησαν κέντρο πνευματικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Το υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο της πόλης έγινε αιτία για την προσέλκυση μεγάλου αριθμού *μετοίκων*, οι οποίοι μπορούσαν να ασκούν ελεύθερα το επάγγελμά τους συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης.

Μέτρα κοινωνικής πρόνοιας: Ο θεσμός της μισθοφοράς και τα θεωρικά χρήματα

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν η λήψη μέτρων που στόχευαν στην ενθάρρυνση της συμμετοχής των πολιτών στον δημόσιο βίο. Δεδομένου, όμως, ότι οι περισσότεροι Αθηναίοι πολίτες βιοπορίζονταν από την καλλιέργεια της γης ή από την άσκηση κάποιου χειρωνακτικού επαγγέλματος, δυσκολεύονταν να αφήνουν τις εργασίες τους προκειμένου να συμμετέχουν στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου ή στην άσκηση κάποιου αξιώματος.

Για τη θεραπεία αυτής της κατάστασης θεσμοθετήθηκε η *μισθοφορά*, δηλαδή η καταβολή μισθού για τη συμμετοχή των πολιτών στην Ηλιαία (*ηλιαστικός μισθός*), στη Βουλή (*βουλευτικός μισθός*) και στην Εκκλησία του Δήμου (*εκκλησιαστικός μισθός*). Η σημασία του θεσμού

2. Λειτουργίες: Οι υποχρεώσεις ενός πλούσιου Αθηναίου

Πρώτα πρώτα βλέπω πως εσύ είσαι υποχρεωμένος να κάνεις πολλές και μεγάλες θυσίες [...]. Έπειτα σωστό είναι και ξένους πολλούς να φιλοξενείς και μάλιστα μεγαλοπρεπώς. Έπειτα εσύ είσαι υποχρεωμένος να καλείς σε δείπνο τους συμπολίτες σου και να τους κάνεις και δώρα [...]. Κοντά σε αυτά βλέπω πως και η πόλη σε προστάζει να δαπανάς πολλά για ιπποτροφίες, χορηγίες και γυμνασιαρχίες και προεδρίες, αν μάλιστα γίνει και πόλεμος. Ξέρω καλά πως θα σου επιβάλουν να δώσεις και μισθούς για τριηραρχίες και εισφορές τόσες, που δεν θα τις βαστήξεις εύκολα. [...] Για όλα αυτά σε φοβάμαι μην πάθεις κανένα κακό αγιάτρευτο και φτάσεις σε μεγάλη στέρηση. Γιατί σε εμένα, αν τύχαινε καμιά ανάγκη, ξέρω [...] πως θα βρεθούν μερικοί φίλοι, που θα με βοηθήσουν επαρκώς [...]. Οι δικοί σου όμως φίλοι, παρόλο που έχουν πολύ πιο αρκετά, για τη διατροφή τους, από όσα έχεις εσύ για τη δική σου, περιμένουν να ωφεληθούν από σένα.

Ξενοφών, *Οικονομικός*, 2.5-8 (μτφρ. Ευ. Μώρου).

Εικόνα 3. Αθηναϊκό τετράδραχμο του 5ου αι. π.Χ. (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα).

Εικόνα 4. Η οδός των λεόντων στον αρχαιολογικό χώρο της Δήλου. Οι μαρμάρινοι λέοντες αποτελούσαν αφιέρωμα των Ναξίων γύρω στα 600 π.Χ. Shutterstock

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

αποστασία: αποχώρηση από μια συμμαχία ή άλλου είδους ένωση (θρησκευτική, πολιτική), λόγω μη συμφωνίας με το ιδεολογικό της περιεχόμενο και τους στόχους της.

ηγεμονία: επιβολή εξουσίας και δύναμης ενός πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά ισχυρού κράτους έναντι άλλων κρατών.

θαλασσοκρατορία: η κυριαρχία στη θάλασσα μέσω της ανάπτυξης μεγάλης ναυτικής δύναμης.

Εικόνα 5. Το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτη, γνωστό και ως Φανάρι του Διογένη, στην Αθήνα, το οποίο κατασκευάστηκε το 335-334 π.Χ. Shutterstock

της μισθοφοράς συνδέεται άμεσα με τον ανοιχτό και συμπεριληπτικό χαρακτήρα του δημοκρατικού πολιτεύματος. Πρόκειται ουσιαστικά για το κατεξοχήν δημοκρατικό μέτρο χάρη στο οποίο έγινε πράξη η διεύρυνση της συμμετοχής των λαϊκών στρωμάτων στα κοινά, καθώς επέτρεπε σε κάθε Αθηναίο πολίτη, ανεξαρτήτως οικονομικής κατάστασης, να αφιερώνει ποιοτικό χρόνο για τη συμμετοχή του στον δημόσιο βίο της πόλης.

Στο ίδιο πλαίσιο εντασσόταν ένα ακόμη σημαντικό μέτρο κοινωνικής πρόνοιας: η θεσμοθέτηση του *θεωρικού ταμείου*, μέσω του οποίου καταβαλλόταν το αντίτιμο του εισιτηρίου για τις θεατρικές παραστάσεις. Με τον τρόπο αυτό η πόλη ενθάρρυνε την ελεύθερη είσοδο των φτωχότερων πολιτών στο θέατρο, το οποίο συνδεόταν άμεσα με την καλλιέργεια της δημοκρατικής σκέψης και έκφρασης.

Ο θεσμός των λειτουργιών

Σημαντική πηγή εσόδων για την Αθήνα ήταν οι *λειτουργίες*. Επρόκειτο για δαπάνες που αναλάμβαναν, με τη μορφή έμμεσης φορολογίας, οι πλουσιότεροι Αθηναίοι πολίτες. Οι σημαντικότερες ήταν:

- Η *χορηγία*: ο πολίτης που την αναλάμβανε ονομαζόταν *χορηγός* και είχε την υποχρέωση της κάλυψης της δαπάνης για την προετοιμασία του χορού που θα συμμετείχε σε δραματικούς αγώνες.
- Η *τριηραρχία*: ανάληψη δαπάνης για τον εξοπλισμό, τη συντήρηση και την επάνδρωση μιας τριήρους για έναν χρόνο.
- Η *αρχιθεωρία*: καταβολή των εξόδων για την αποστολή πρεσβείας σε πανελλήνιες εορτές ή σε μαντεία.
- Η *γυμνασιαρχία*: καταβολή των εξόδων για την εκπαίδευση και τη διατροφή των αθλητών που λάμβαναν μέρος σε λαμπαδηδρομίες στο πλαίσιο εορτών.
- Η *εστίαση*: ανάληψη δαπάνης για την προσφορά δημόσιου γεύματος στο πλαίσιο θρησκευτικών εορτών και αγώνων.
- Η *ιπποτροφία*: ανάληψη της υποχρέωσης για τη διάθεση και εκτροφή αλόγων είτε στον στρατό είτε σε θρησκευτικές εορτές και αγώνες.

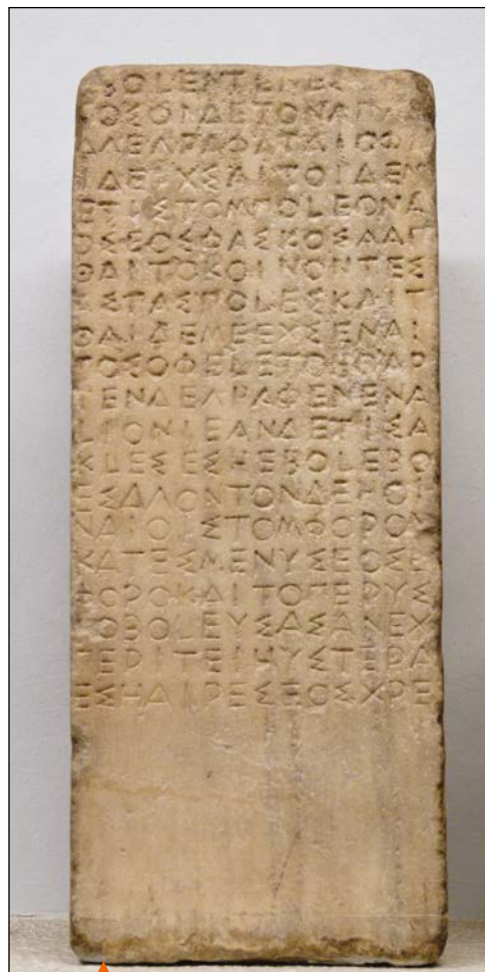
Με τον θεσμό των λειτουργιών η πόλη εξασφάλιζε την κάλυψη σημαντικών δαπανών καταφεύγοντας στην αξιοποίηση του ιδιωτικού κεφαλαίου, δηλαδή του μεγάλου πλούτου που συγκεντρωναν στα χέρια τους όσοι ανήκαν στις πλουσιότερες εισοδηματικές τάξεις. Συγχρόνως, η τιμή και η υπερηφάνεια με την οποία συνδεόταν η ανάθεση μιας λειτουργίας σε έναν πλούσιο πολίτη λειτουργούσε εξισορροπητικά σε σχέση με τον υποχρεωτικό της χαρακτήρα.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Τι ήταν ο θεσμός της μισθοφοράς και με ποιον τρόπο συνδέθηκε με την ενδυνάμωση του δημοκρατικού πολιτεύματος;
2. Αφού μελετήσετε τα Παραθέματα 1 και 2 να αναφερθείτε στη σημασία της θέσπισης των λειτουργιών στην Αθήνα κατά την κλασική εποχή.
3. Οι *λειτουργίες*, οι *μισθοί* για την ανάληψη δημόσιων αξιωμάτων και τα *θεωρικά*, ως πρώιμες μορφές κοινωνικής πρόνοιας, εφαρμόστηκαν σε μια εποχή που η αθηναϊκή δημοκρατία έφτανε στην πλήρη έκφρασή της (5ος αιώνας π.Χ.). Αφού αναπτύξετε τον προβληματισμό σας ως προς αυτό, να εστιάσετε στην έννοια του «κράτους πρόνοιας» και στη σχέση της με το δημοκρατικό πολίτευμα, φέρνοντας παραδείγματα από μεταγενέστερες ιστορικές περιόδους μέχρι και σήμερα.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η οικονομική ισχυροποίηση της Αθήνας κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. συνδέθηκε άρρηκτα με τη στροφή της στον τομέα της θάλασσας και στην ανάπτυξή της σε μεγάλη ναυτική δύναμη.
- Άμεσο αποτέλεσμα της οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης της Αθήνας ήταν η μεγάλη πολιτιστική πρόοδος που ακολούθησε κατά τους Κλασικούς Χρόνους.
- Η καθιέρωση του θεσμού της καταβολής μισθού για την άσκηση δημόσιων αξιωμάτων (μισθοφορά) αποτυπώνει τη σημασία που έδινε η πόλη στη συμμετοχή των πολιτών στον δημόσιο βίο και στη λήψη αποφάσεων.
- Με την ενίσχυση της δημοκρατικής σκέψης και έκφρασης όλων των πολιτών συνδέεται η θεσμοθέτηση των θεωρικών.
- Οι λειτουργίες ήταν μια μορφή έμμεσης φορολογίας που είχε υποχρεωτικό και τιμητικό χαρακτήρα.

Εικόνα 6. Απόσπασμα ψηφίσματος σχετικά με την είσπραξη του φόρου από τα μέλη της Δηλιακής Συμμαχίας (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Ιμπεριαλισμός
και φόρος υποτέλειας

Η Αθήνα πολιτιστικό κέντρο
της Ελλάδας

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Η βασιλεία στην Ελλάδα και οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες των Κλασικών και Ελληνιστικών Χρόνων

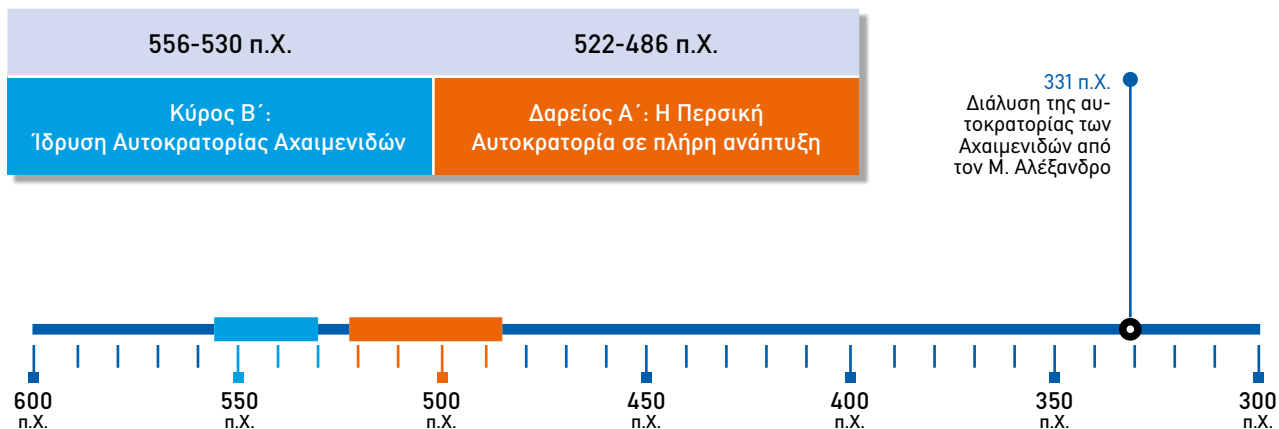
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών

Η Περσική Αυτοκρατορία ιδρύθηκε στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ., με τη νίκη του Κύρου Β΄ της δυναστείας των **Αχαιμενιδών** εναντίον των Μήδων. Πολιτικοί και στρατιωτικοί λόγοι επέβαλαν την ανάγκη για διαρκή διεύρυνση των συνόρων στο πλαίσιο μιας πολιτικής συνεχούς επεκτατισμού. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής ήταν η διαμόρφωση ενός πολυεθνικού κράτους, το οποίο βασίστηκε στην απολυταρχική-θεοκρατική εξουσία του Πέρση βασιλιά. Με την υλοποίηση έργων μεγάλης κλίμακας σε συνδυασμό με τη στάση πολιτισμικής και θρησκευτικής ανεκτικότητας έναντι των κατακτημένων λαών, το κράτος των Αχαιμενιδών ισχυροποιήθηκε, επιτυγχάνοντας να εξασφαλίσει τη μακράιωνη επιβίωσή του μέχρι και το 331 π.Χ., οπότε καταλύθηκε από τον Μ. Αλέξανδρο.

Έννοιες κλειδιά

πολυεθνικό κράτος
Μέγας Βασιλέας
απολυταρχική-θεοκρατική εξουσία
επεκτατισμός
σατραπείες
δίκτυο αξιωματούχων
βασιλική οδός

Το πολυεθνικό κράτος των Αχαιμενιδών

Οι Αχαιμενίδες ήταν αρχικά βασιλείς του Παρσουμάς (Parsumash), κράτους το οποίο ήταν φόρου υποτελής στην αυτοκρατορία των Μήδων. Στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. ο Αχαιμενίδης Κύρος Β΄ κατόρθωσε να διαλύσει τη μηδική κυριαρχία, γεγονός που συμπίπτει με την ίδρυση της Περσικής Αυτοκρατορίας. Ακολούθησε η ραγδαία εξάπλωση των Περσών με την υποταγή των Μήδων, των Λυδών, των Ιώνων της Μ. Ασίας και των Βαβυλωνίων. Το επεκτατικό έργο του Κύρου Β΄ συμπλήρωσε ο γιος του Καμβύσης Β΄, ο οποίος προχώρησε στην κατάκτηση της Αιγύπτου, παίρνοντας συγχρόνως όλους τους τίτλους και τα δικαιώματα του Αιγύπτιου φαραώ. Δημιουργήθηκε, έτσι, μέσα σε λίγες δεκαετίες η αχανής αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών, στα εδαφικά όρια της οποίας περιλήφθηκε ένα ετερογενές πλήθος εθνών.

Καθοριστικό ρόλο στη διασφάλιση της εδαφικής κυριαρχίας και της εσωτερικής συνοχής του περσικού κράτους διαδραμάτισε ο Δαρείος Α΄. Η επεκτατική πολιτική του Δαρείου Α΄ και των διαδόχων του επρόκειτο να οδηγήσει στους ελληνοπερσικούς πολέμους, η νικηφόρα έκβαση των οποίων για την ελληνική πλευρά ανέκοψε την περσική επέκταση προς τη Δύση. Με τις νίκες του Μεγάλου Αλεξάνδρου εναντίον του Δαρείου Γ΄ στην Ισσό (333 π.Χ.) και στα Γαυγάμηλα (331 π.Χ.) δόθηκε το οριστικό πλήγμα που οδήγησε στη διάλυση της Περσικής Αυτοκρατορίας.

Εικόνα 1. Ο Κύρος Β΄. Εικονογραφική αναπαράσταση του αναγλύφου που βρίσκεται στις Πασαργάδες.

Συστατικά στοιχεία της κρατικής ιδεολογίας και οργάνωσης

Στα χρόνια της βασιλείας του Δαρείου Α΄ η Περσική Αυτοκρατορία απέκτησε τα στοιχεία εκείνα που της επέτρεψαν να ισχυροποιηθεί και να επιβιώσει σε βάθος χρόνου. Πολιτικοί και στρατιωτικοί λόγοι, που σχετίζονταν με την εδραίωση της κυριαρχίας του Πέρση βασιλιά και την παράλληλη κατοχύρωση της ασφάλειας των υπηκόων, επέβαλαν την ανάγκη για διαρκή επέκταση των συνόρων. Στο πλαίσιο της πολιτικής του συνεχούς επεκτατισμού, το σύστημα διακυβέρνησης στηρίχθηκε στην *απόλυτη μοναρχία*. Σε ιδεολογικό επίπεδο η απολυταρχική-θεοκρατική εξουσία του **Μεγάλου Βασιλέως** θεμελιωνόταν στη δημιουργία μιας σχέσης πίστης, η οποία εκφραζόταν με την υποχρέωση της απόλυτης υπακοής και αφοσίωσης των υπηκόων προς τον Πέρση μονάρχη. Ειδικότερα για τα μέλη της ανώτερης αριστοκρατίας η ιδεολογία αυτή διαμορφωνόταν στο πλαίσιο της εκπαίδευσης που λάμβαναν οι Πέρσες **ευπατρίδες**, για τους οποίους δεν υπήρχε τίποτα πιο τιμητικό από το να υπηρετούν σε όλη τους τη ζωή τον Μεγάλο Βασιλέα.

Η διάσπαση της κοινωνικής συνοχής που μπορούσε να επιφέρει η εθνοτική και πολιτισμική ανομοιογένεια της αυτοκρατορίας, σε συνδυασμό με τη δυσκολία διατήρησης του ελέγχου στην αχανή της επικράτεια, αντιμε-

Εικόνα 2. Ο Δαρείος Α΄ σε θρόνο, κρατώντας τα σύμβολα της αυτοκρατορίας. Ανάγλυφο από τον αρχαιολογικό χώρο της Περσέπολης, στο Ιράν. Shutterstock

τωπίστηκε από την εισαγωγή του συστήματος της διοικητικής διαίρεσης του κράτους σε είκοσι φορολογικές περιφέρειες, που ονομάστηκαν *σατραπείες*. Οι σατράπες κυβερνούσαν με σχεδόν απεριόριστες δικαιοδοσίες και ήταν υπόλογοι μόνο στον βασιλιά, από τον οποίο και διορίζονταν. Διατηρούσαν τον στρατιωτικό και διοικητικό έλεγχο της περιοχής τους και ήταν υπεύθυνοι για τη συγκέντρωση του καθορισμένου φόρου.

Στην καλύτερη οργάνωση του κράτους συνέβαλε και η δημιουργία ενός εκτεταμένου δικτύου αξιωματούχων. Επρόκειτο για διοικητικούς υπαλλήλους, οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με την υποχρέωση να περιοδεύουν τις σατραπείες προκειμένου να ασκούν έλεγχο και να ενημερώνουν τον βασιλιά. Ο ρόλος τους αποσκοπούσε στη διασφάλιση της αφοσίωσης που όφειλαν στον Πέρση βασιλιά οι σατράπες, δεδομένης της αυξημένης εξουσίας και των εκτεταμένων αρμοδιοτήτων τους.

Οι Ίωνες στο κράτος των Αχαιμενιδών

1. Ο Κύρος Β΄ μέσα από τη ματιά του Ξενοφώντα

Όταν [...] ο Κύρος, ο Πέρσης, πάρα πολλούς ανθρώπους υπέταξε και πάρα πολλές πόλεις και άπειρα έθνη, αναγκάστηκα [...] να σκεφτώ μήπως δεν είναι ούτε από τα αδύνατα, ούτε από τα δύσκολα έργα το να κυβερνά κανείς ανθρώπους, αν γνωρίζει να το κάνει με υπευθυνότητα [...]. Έχοντας αρχικά λίγο περσικό στρατό, έγινε ηγεμόνας των Μήδων και των Υρκανίων [...] υπέταξε τους Σύρους, τους Ασσυρίους, τους Άραβες, τους Καππαδόκες, τους Φρύγες, τους Λυδούς, τους Κάρες, τους Φοίνικες, τους Βαβυλωνίους· κυβέρνησε τους Βακτρίους, τους Ινδούς, τους Κίλικες, καθώς και τους Σάκες, τους Παφλαγόνες, τους Μαγαδιδούς [...] άπλωσε το βασίλειό του στους Έλληνες της Ασίας [...] στους Κυπρίους και τους Αιγυπτίους. Όλα αυτά τα έθνη κυβέρνησε, που ούτε μ' αυτόν μιλούσαν την ίδια γλώσσα ούτε μεταξύ τους [...] Εγώ λοιπόν, επειδή τον άντρα αυτόν θεωρώ άξιο θαυμασμού, αναζήτησα από πού τέλος πάντων καταγόμενος και ποια φυσικά προτερήματα έχοντας και με ποιου είδους εκπαίδευση τόσο πολύ διακρίθηκε στο να κυβερνά ανθρώπους.

Ξενοφών, *Κύρου Παιδεία* Α.1.2-6 (μτφρ. Β. Καλαμπαλίκης).

Εικόνα 3. Η Μάχη της Ισσού. Ψηφιδωτό από την οικία του Φαύνου στην Πομπηία (2ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης). Στο ψηφιδωτό εικονίζεται ο Μέγας Αλέξανδρος να καταδιώκει τον Δαρείο.

Έργα μεγάλης κλίμακας

Για τη διευκόλυνση της διοίκησης της αυτοκρατορίας και τη διασφάλιση του αποτελεσματικότερου στρατιωτικού ελέγχου κατασκευάστηκε ένα εκτεταμένο οδικό δίκτυο. Σύμβολο του μεγαλείου της αυτοκρατορίας ήταν η *βασιλική οδός*, που ένωνε τη νέα πρωτεύουσα του κράτους, δηλαδή τα Σούσα, με τις Σάρδεις στη Μ. Ασία. Με τη χάραξη του οδικού δικτύου διευκολύνθηκε παράλληλα το εμπόριο, γεγονός που συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη τόσο σε τοπικό-περιφερειακό όσο και σε κεντρικό επίπεδο, ενώ συγχρόνως δημιουργήθηκε μια πολύ καλά οργανωμένη ταχυδρομική υπηρεσία. Για τις συναλλαγές της αυτοκρατορίας ο Δαρείος Α΄ προέβη στην κοπή νομίσματος, τον χρυσό *δαρειακό*, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό τις προϋποθέσεις για την επίτευξη της οικονομικής ενότητας της Περσικής Αυτοκρατορίας. Τον ίδιο στόχο είχε και η κωδικοποίηση της νομοθεσίας από τον Δαρείο Α΄.

Η εικόνα του πλούτου και του μεγαλείου της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών αποτυπωνόταν, επίσης, στα μνημειώδη οικοδομήματα που κατασκευάστηκαν επί της βασιλείας του Δαρείου Α΄ και του Ξέρξη. Μέσα από τα ερείπια των ανακτορικών κέντρων στα Σούσα και στην Περσέπολη, στην κατασκευή των οποίων συμμετείχαν όλοι οι λαοί του αχανούς περσικού κράτους (είτε μέσω της παροχής πρώτων υλών είτε μέσω της εργασίας τεχνιτών και καλλιτεχνών), αναδεικνυόταν η δύναμη και το μεγαλείο του Πέρση μονάρχη. Κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων αυτών των έργων ήταν η προβολή, σε πολιτικό, ιδεολογικό και συμβολικό επίπεδο, του Πέρση βασιλιά ως του κατεξοχής ενοποιητικού και συνεκτικού παράγοντα της αυτοκρατορίας.

Εικόνα 4. Δαρειικός. Χρυσός στατήρας της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών. Πήρε το όνομά του από τον βασιλιά Δαρείο Α΄ και χρησιμοποιήθηκε ως διεθνές νόμισμα της εποχής μέχρι και την εμφάνιση του χρυσού νομίσματος του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου Β΄.

Εικόνα 5. Η μνημειώδης Πύλη των Εθνών στον αρχαιολογικό χώρο της Περσέπολης, στο Ιράν. Shutterstock

2. Το ταχυδρομικό δίκτυο των Αχαιμενιδών

Λοιπόν, στον κόσμο των θνητών δεν υπάρχει τίποτε που να φτάνει στον προορισμό του ταχύτερα από αυτούς τους αγγελιοφόρους· τόσο σπουδαία είναι αυτή η επινόηση των Περσών. Γιατί λένε πως όσες μέρες θέλει για να διανυθεί ο δρόμος από την αφετηρία ως το τέρμα, τόσες φορές και τόσοι καβαλάρηδες σταθμεύουν, σε απόσταση μεταξύ τους· το κάθε ζευγάρι, φοράει και καβαλάρης, έχει προορισμό να διανύσει δρόμο μιας μέρας· αυτούς όχι χιονιάς, όχι βροχή, όχι καύσωνας, όχι νύχτα, τίποτε δεν τους σταματά, ώστε να μη διανύσουν το γρηγορότερο την καθορισμένη απόσταση. Δηλαδή, αυτός που πρώτος ξεκίνησε καλπάζοντας, παραδίνει τις εντολές που πήρε στον δεύτερο, κι ο δεύτερος στον τρίτο· κι αποκεί και πέρα πια οι εντολές περνούν από το χέρι του ενός στον άλλο, ακριβώς όπως τελούν οι Έλληνες τη λαμπαδηφορία στον Ήφαιστο· αυτό το σύστημα των έφιππων ταχυδρόμων οι Πέρσες στη γλώσσα τους το λένε αγγαρείο.

Ηρόδοτος, 8.98.1-2. (μτφρ. Η. Σπυρόπουλος).

© Shutterstock

Η στάση των Περσών απέναντι στους κατακτημένους λαούς

Ο πολυεθνικός χαρακτήρας της αυτοκρατορίας υπαγόρευσε μια στάση πολιτισμικής και θρησκευτικής ανεκτικότητας των Περσών απέναντι στους κατακτημένους λαούς, καθένας από τους οποίους είχε τα δικά του πολιτιστικά χαρακτηριστικά (γλώσσα, θρησκεία, ήθη, έθιμα και παραδόσεις). Αυτό σημαίνει ότι οι Πέρσες βασιλείς, με ελάχιστες εξαιρέσεις, σεβάστηκαν τη γλώσσα, τη θρησκεία και τα ήθη των υποταγμένων λαών. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, τα υποτελή κράτη εξακολουθούσαν να ασκούν την οικονομική και εμπορική τους δραστηριότητα, να έχουν τους δικούς τους τοπικούς άρχοντες, ακόμη και να διαμορφώνουν τοπικές συμμαχίες υπό την εποπτεία του εκάστοτε σατράπη και με την προϋπόθεση ότι δεν έθιγαν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποια ήταν η σημασία της απολυταρχικής-θεοκρατικής εξουσίας του Μεγάλου Βασιλέα και με ποιον τρόπο εδραιώθηκε η ιδεολογία αυτή; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας λαμβάνοντας υπόψη το Παράθεμα 1.
2. Ποιος ήταν ο ρόλος της τέχνης στη νομιμοποίηση της απολυταρχικής εξουσίας και στην προβολή της εικόνας του Πέρση μονάρχη; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Εικόνες 1, 2 και 4).

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών ιδρύθηκε από τον Κύρο Β΄ στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ.
- Οι διάδοχοι του Κύρου Β΄ ακολούθησαν επεκτατική πολιτική και σε σύντομο χρονικό διάστημα δημιουργήθηκε μια αχανής πολυεθνική αυτοκρατορία, η οποία διατηρήθηκε μέχρι την κατάκτησή της από τον Μ. Αλέξανδρο.
- Η κρατική ιδεολογία των Αχαιμενιδών στηριζόταν στην απολυταρχική-θεοκρατική εξουσία του Μεγάλου Βασιλέα.
- Για τη διατήρηση του ελέγχου στα εκτεταμένα εδάφη του πολυεθνικού κράτους των Αχαιμενιδών αξιοποιήθηκε το σύστημα των σατραπειών σε συνδυασμό με ένα εκτεταμένο δίκτυο αξιωματούχων.
- Την εδραίωση της κυριαρχίας των Αχαιμενιδών εξυπηρέτούσε η κατασκευή έργων μεγάλης κλίμακας και η τακτική πολιτισμικής και θρησκευτικής ανεκτικότητας έναντι των κατακτημένων λαών.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Αχαιμενίδες: μέλη της βασιλικής δυναστείας των Περσών, ιδρυτής της οποίας ήταν ο Αχαιμένης (705-650 π.Χ.).

Μέγας Βασιλεύς: τίτλος που αποδιδόταν αποκλειστικά στον εκάστοτε διάδοχο του θρόνου της δυναστείας των Αχαιμενιδών, δηλαδή στον Πέρση βασιλιά.

ευπατρίδες: ευγενείς, άτομα αριστοκρατικής καταγωγής.

© Shutterstock

Εικόνα 6. Πέρσες πολεμιστές. Ζωγραφιστό ανάγλυφο από το παλάτι του Δαρείου Α΄ στα Σούσα (πριν από τον 4ο αι. π.Χ., Μουσείο Περγάμου, Βερολίνο). Shutterstock

Ελληνοπερσικοί Πόλεμοι

Βασιλική Οδός των Αχαιμενιδών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η βασιλεία στην Ελλάδα κατά τους Κλασικούς Χρόνους

Οι περιοχές του βόρειου ελλαδικού χώρου, όπως η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Θεσσαλία, εξελίχθηκαν διαφορετικά σε σύγκριση με τις πόλεις-κράτη της νότιας Ελλάδας. Κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν η διατήρηση για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα της οργάνωσης κατά κώμες. Στη Μακεδονία και στην Ήπειρο αναπτύχθηκε η μοναρχική εξουσία. Στη Θεσσαλία σημαντικό πολιτικό ρόλο είχαν τα μεγάλα αριστοκρατικά γένη, καθώς και ο θεσμικός ρόλος του **ταγού**, ως ενοποιητικού παράγοντα. Η διαφορετική πολιτική και πολιτειακή δομή των κρατών αυτών σε συνδυασμό με την είσοδό τους στο ιστορικό προσκήνιο σε μεταγενέστερους χρόνους συνδέεται με τη διατυπωμένη από πολλούς αρχαίους συγγραφείς άποψη ότι ήταν «βάρβαροι».

Έννοιες κλειδιά

μοναρχική εξουσία
Μακεδονία
Ήπειρος
Θεσσαλία
τετραρχίες
ταγός
βάρβαροι

Η «πόλη-κράτος», αν και αποτέλεσε κυρίαρχο πολιτικό και πολιτειακό σύστημα κατά την ελληνική αρχαιότητα, δεν επικράτησε σε όλη την έκταση της ηπειρωτικής Ελλάδας. Διαφορετική πολιτική και πολιτειακή οργάνωση ακολούθησαν τα κράτη του βόρειου ελλαδικού χώρου. Συγκεκριμένα:

Οι **Μακεδόνες**, ερχόμενοι από βορειοδυτικά και συγκεκριμένα από τις περιοχές της Λυγκηστίδας, της Ελίμειας και της Ορεστίδας, προωθήθηκαν στην περιοχή βόρεια του Ολύμπου (Εορδαία, Πιερία, Ημαθία). Η πολιτική τους οργάνωση, ήδη από τον 7ο αιώνα π.Χ., βασίστηκε στη μοναρχία και μέχρι τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. οι Μακεδόνες βασιλείς ανήκαν στη δυναστεία των Αργεαδών, είχαν κληρονομικό

Εικόνα 1. Αργυρό τετράδραχμο του Φιλίππου Β'. Στον εμπροσθότυπο, κεφαλή Δία και στον οπισθότυπο ιππέας με κλάδο φοίνικα και περιμετρική επιγραφή ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Κοπή 323-315 π.Χ. (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα).

δικαίωμα στη διεκδίκηση της εξουσίας και αναγορεύονταν από τον στρατό. Το μακεδονικό κράτος απέκτησε ιδιαίτερα μεγάλη δύναμη στα χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου Β΄.

Οι **Ηπειρώτες** αποτελούνταν από δωρικά φύλα που εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Πίνδου και της Ηπείρου και μετέπειτα αποτέλεσαν το «Κοινό των Ηπειρωτών». Το ισχυρότερο ηπειρωτικό φύλο ήταν οι Μολοσσοί, οι οποίοι κατά την ύστερη Κλασική Εποχή συμμαχήσαν με τους Αθηναίους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να δεχτούν τις επιδράσεις του αθηναϊκού πολιτισμού. Κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. η Ήπειρος συγκροτήθηκε σε ενιαίο βασίλειο με έναν βασιλιά, καταγόμενο από τη δυναστεία των Μολοσσών. Έτσι, η μοναρχική εξουσία της Ηπείρου απέκτησε, κατά το μακεδονικό πρότυπο, κληρονομικό χαρακτήρα.

Οι **Θεσσαλοί**, μετά την εγκατάστασή τους στην ευρύτερη περιοχή του θεσσαλικού κάμπου, χωρίστηκαν σε τέσσερα διοικητικά τμήματα που ονομάστηκαν *τετραρχίες*. Σε καιρό πολέμου ένωναν τις δυνάμεις τους και αναγνώριζαν έναν κοινό ηγέτη που ονομαζόταν *ταγός*. Σημαντικό, ωστόσο, πολιτικό ρόλο στη Θεσσαλία έπαιζαν τα μεγάλα αριστοκρατικά γένη που είχαν στην κατοχή τους μεγάλες εκτάσεις γης. Η επικράτηση των κατά τόπους ισχυρών οικογενειών αποτελούσε αιτία συχνών συγκρούσεων, γεγονός που ευνοούσε την εγκαθίδρυση τυραννικών καθεστώτων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του τυράννου των Φερών, Ιάσονα, ο οποίος κατόρθωσε, το 380 π.Χ., να αναγνωριστεί ως ταγός και να επιβάλει μια ισχυρή κεντρική διοίκηση σε ολόκληρη τη Θεσσαλία. Με την ίδρυση του «Κοινού των Θεσσαλών», ο θεσμός της *ταγείας* καταργήθηκε και στη θέση του ταγού αναδεικνυόταν στο εξής ένας άρχοντας, ο οποίος εκλεγόταν από τον θεσσαλικό λαό.

Αν και η Θεσσαλία δεν οργανώθηκε σε βασίλειο, και αυτή, όπως η Μακεδονία και Ήπειρος, είχε διαφορετική πολιτειακή εξέλιξη από τις περιοχές της νότιας Ελλάδας. Οι λόγοι αυτής της διαφοροποίησης ποικίλλουν κατά περίπτωση. Οι Μακεδόνες και οι Ηπειρώτες, λόγω της γεωγραφικής θέσης τους, βρίσκονταν συχνά αντιμέτωποι με επιδρομές από τον Βορρά. Από την άλλη πλευρά, η εκτεταμένη εδαφική επικράτεια των Θεσσαλών και οι επεκτατικές βλέψεις τους έναντι των γειτόνων τους σε συνδυασμό με τις ηγεμονικές τάσεις των μεγαλογαιοκτημόνων απαιτούσαν την εφεύρεση αποτελεσματικών τρόπων για την καλύτερη διατήρηση του ελέγχου.

Οι ανάγκες αυτές προϋπέθεταν την ύπαρξη ενός συστήματος ισχυρής κεντρικής διοίκησης, το οποίο ευνόησε τη δημιουργία πολιτικών δομών που βασιζόνταν στη μοναρχική εξουσία. Έτσι, στη Μακεδονία και την Ήπειρο η σταθεροποίηση επιτεύχθηκε με την εξέλιξή τους σε ισχυρά βασίλεια, με σύμβολο ενότητας τον βασιλιά. Στη Θεσσαλία η διασφάλιση της εσωτερικής ενότητας επιδιώχθηκε με την ανάπτυξη

1. Δημοσθένης εναντίον Φιλίππου Β΄

Δεν πρέπει ωστόσο να αγνοείτε και κάτι άλλο, άνδρες Αθηναίοι, ότι ένα ψήφισμα δεν αξίζει τίποτε, αν δεν υπάρχει μαζί και η θέληση να εκτελέσετε πρόθυμα αυτά τουλάχιστο που αποφασίσατε. Αν τα ψηφίσματα ήταν ικανά μόνα τους [...] να εκτελούν τα ίδια εκείνα που αναγράφουν, τότε ούτε εσείς θα ψηφίζατε πολλά και λίγα θα κάνατε από αυτά ή μάλλον τίποτε, ούτε ο Φίλιππος θα μας έδειχνε τόσον καιρό την περιφρόνησή του. [...] Ποιον καιρό ή ποια περίπτωση ζητάτε καλύτερη από τη σημερινή, άνδρες Αθηναίοι; Πότε θα κάνετε αυτά που πρέπει, αν όχι τώρα; Δεν έχει καταλάβει ο άνθρωπος αυτός όλα τα οχυρά μας; Αν κυριέψει και αυτή τη χώρα, δεν θα έχουμε πάθει την πιο επείσχυνη καταστροφή; Δεν πολεμούν τώρα αυτοί που τους υποσχόμασταν, αν γίνει πόλεμος, να τους σώσουμε με προθυμία; Δεν είναι εχθρός μας; Δεν κρατά μέρη δικά μας; Δεν είναι βάρβαρος; Δεν του αξίζει, ότι κι αν πει κανείς γι' αυτόν;

Δημοσθένης, *Ολυνθιακός Γ΄* 14-16
(μτφρ. Η. Τσακατίκας).

Αναδιοργάνωση της
Μακεδονίας από τον Φίλιππο Β΄

Εικόνα 2. Η Ήπειρος κατά τον 5ο αι. π.Χ.

ενός ομοσπονδιακού συστήματος διοίκησης μέσα από το οποίο αναδείχθηκε ο θεσμικός ρόλος του *ταγού*, ως ενοποιητικού παράγοντα.

Η διατήρηση των αρχαϊκών παραδόσεων ως συνέπεια του γεωγραφικού απομονωτισμού και των δύσκολων συνθηκών ζωής, ιδιαίτερα στις περιοχές που βρίσκονταν στα βόρεια άκρα του ελλαδικού χώρου, συνέβαλε στη διαφοροποίησή τους ως προς την πολιτειακή τους εξέλιξη σε σύγκριση με τις περιοχές της νοτιότερης Ελλάδας, όπου το σύστημα της πόλης-κράτους είχε αναπτυχθεί απρόσκοπτα. Η εμφάνιση του περσικού κινδύνου, και ιδιαίτερα τα γεγονότα που ακολούθησαν κατά τη μακρά περίοδο των ανταγωνισμών για την ηγεμονία της Ελλάδας (478-362 π.Χ.), επρόκειτο να κινητοποιήσουν την είσοδο των κρατών του βόρειου ελλαδικού χώρου στο ιστορικό προσκήνιο.

2. Προτροπές του ρήτορα Ισοκράτη προς τον Φίλιππο Β΄

Νομίζω βέβαια πως πρέπει να εκτιμάς όλους που λεν λόγια καλά για όσα ως τώρα έκανες, να είσαι όμως βέβαιος ότι το πιο λαμπρό εγκώμιο σου το πλέκουν εκείνοι που σε θεωρούν άξιο για πράξεις πιο σπουδαίες από όσες έχεις κάνει και εκείνοι που δεν μιλούν ευχάριστα μόνο για το παρόν, αλλά θα κάνουν τις μελλούμενες γενιές να νιώθουν τόσο θαυμασμό για τις δικές σου πράξεις, όσο δεν θα έχουν νιώσει για κανέναν προγενέστερο. [...] Λέω λοιπόν πως πρέπει να γίνεις ο ευεργέτης των Ελλήνων, ο βασιλιάς των Μακεδόνων και ο κυρίαρχος όσο μπορείς πιο πολλών βαρβάρων. Αν ενεργήσεις έτσι, όλοι θα σου χρωστούνε χάρη: Οι Έλληνες για τις ευεργεσίες σου, οι Μακεδόνες που τους κυβερνάς σαν βασιλιάς σωστός και όχι σαν τύραννος· και όλοι οι άλλοι οι λαοί που θα τους απαλλάξεις από τη δεσποτική κυριαρχία των βαρβάρων, για να τους προσφέρεις την προστασία των Ελλήνων.

Ισοκράτης, *Φίλιππος* 5.150-154
(μτφρ. Στ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη).

Εικόνα 3. Χάρτης της αρχαίας Θεσσαλίας, στον οποίο διακρίνονται οι τετραρχίες: Θεσσαλιώτιδα, Εστιαιώτιδα (ή Ιστιαιώτιδα), Πελασγιώτιδα και Φθιώτιδα.

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι στην ευρύτερη εδαφική επικράτεια της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, ήδη από τον 8ο και τον 7ο αιώνα π.Χ., είχε αναπτυχθεί ένας μεγάλος αριθμός πόλεων. Οι πόλεις αυτές, αν και δεν αποτέλεσαν αυτόνομες πόλεις-κράτη, επρόκειτο να παίξουν καθοριστικό ρόλο στην πολιτισμική ανάπτυξη των ευρύτερων περιοχών στις οποίες περιλαμβάνονταν, ιδιαίτερα από τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. και εξής.

Η διαφορετική εξέλιξη των κρατών του βόρειου ελλαδικού χώρου και η καθυστέρηση της εισόδου τους στο ιστορικό προσκήνιο οδήγησε σε μια περιφρονητική αντίληψη, την οποία διαμόρφωσαν απέναντί τους οι υπόλοιποι Έλληνες. Συγγραφείς όπως ο Θουκυδίδης και ο Στράβων χαρακτήριζαν τους Ηπειρώτες ως «βαρβάρους», δηλαδή «απολίτιστους» και «απαίδευτους». Ανάλογο λεξιλόγιο χρησιμοποιούσε ο Δημοσθένης στους λόγους του εναντίον του βασιλιά των Μακεδόνων Φιλίππου Β΄. Υπήρχαν όμως και άλλοι, όπως ο Ισοκράτης, οι οποίοι έβλεπαν στο πρόσωπο του Μακεδόνα βασιλιά τον «ευεργέτη των Ελλήνων» που θα κατόρθωνε να ενώσει όλους τους Έλληνες τερματίζοντας τους μακροχρόνιους πολέμους. Διαμορφώθηκε, έτσι, μια διχασμένη αντίληψη για τους βόρειους Έλληνες, η οποία αντανακλούσε τις εκφραζόμενες απόψεις της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.

Πρόκειται για αναφορές, οι οποίες σχετίζονταν με την εικόνα του «άλλου» και οι οποίες, ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο διατυπώνονταν, φορτίζονταν με το ανάλογο πολιτικό περιεχόμενο. Η αντίθεση προβλήθηκε εντονότερα στη βάση της σχέσης και κατ’

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

ταγός > ρ. τάσσω: ανώτατος πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας των αρχαίων Θεσσαλών. Ο όρος επικράτησε και στους νεότερους χρόνους (κυρίως στον πληθυντικό αριθμό = ταγοί) με την έννοια του πνευματικού αρχηγού, καθοδηγητή.

Οι Μακεδόνες και οι άλλοι Έλληνες

Εικόνα 4. Νόμισμα των Μολοσσών της Ηπείρου (360-330/25 π.Χ.). Στην πρόσθια όψη, κάθετος κεραυνός στην ασπίδα και η επιγραφή ΜΟΛΟΣΣΩΝ περιμετρικά της ασπίδας. Στην οπίσθια όψη, κεραυνός μέσα σε στεφάνι (Christopher Morcom Collection).

Εικόνα 5. Η πρόσθια και η οπίσθια όψη αργυρού νομίσματος της Λάρισας (350 π.Χ.), με την επιγραφή ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ.

επέκταση της σύγκρουσης Ελλήνων νότιου ελλαδικού χώρου – Μακεδόνων κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., όταν οι τελευταίοι, υπό την ηγεσία του Φιλίππου Β΄, επιχείρησαν να αναμειχθούν στα πολιτικά πράγματα της νότιας Ελλάδας. Η αντίθεση αυτή επρόκειτο να χάσει κάθε περιεχόμενο μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, οπότε η «πόλη-κράτος» ως σύστημα πολιτικής οργάνωσης αποτελούσε, πλέον, παρελθόν.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

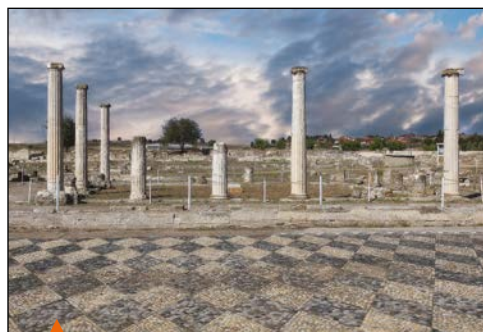
1. Τι χαρακτήρα απέκτησε η μοναρχία στη Μακεδονία και στην Ήπειρο και ποια η σημασία της;
2. Αφού λάβετε υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Εικόνες 3 και 5), να αναφερθείτε στην πολιτική οργάνωση των Θεσσαλών και στον θεσμό της ταγείας.
3. Ο Φίλιππος Β΄ με τη ματιά του Δημοσθένη και του Ισοκράτη: Αφού μελετήσετε τα Παραθέματα 1 και 2, να συντάξετε μια αναφορά στην οποία θα αποτυπώνετε τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται ο Μακεδόνας βασιλιάς, Φίλιππος Β΄, από τους δύο αρχαίους συγγραφείς. Πού οφείλεται, κατά τη γνώμη σας, η αντίθεση μεταξύ τους;

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Θεσσαλία ακολούθησαν διαφορετικό τρόπο πολιτικής και πολιτειακής οργάνωσης σε σχέση με τις περιοχές του νότιου ελλαδικού χώρου.
- Η πολιτική οργάνωση των Μακεδόνων και των Ηπειρωτών βασίστηκε στη μοναρχία.
- Η Θεσσαλία χωρίστηκε σε τετραρχίες, οι οποίες σε καιρό πολέμου αναγνώριζαν έναν κοινό ηγέτη, τον ταγό.
- Η διαφορετική πολιτική και πολιτειακή εξέλιξη των περιοχών της Βόρειας Ελλάδας και η καθυστέρηση ενεργού εμπλοκής τους στο ιστορικό προσκήνιο συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας περιφρονητικής αντίληψης από τους υπόλοιπους Έλληνες.

Εικόνα 6. Οι δύο όψεις αργυρού νομίσματος του Κοινού των Ηπειρωτών - ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ, στη δωρική διάλεκτο (Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων).

Εικόνα 7. Ο αρχαιολογικός χώρος της Πέλλας, στον ομώνυμο νομό της Μακεδονίας. Shutterstock

Σταυρόλεξο:
Μακεδόνες - Ηπειρώτες -
Θεσσαλοί

Εικόνα 8. Άποψη του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Κασσώπης, στον νομό Πρεβέζης. Shutterstock

© Shutterstock

© Shutterstock

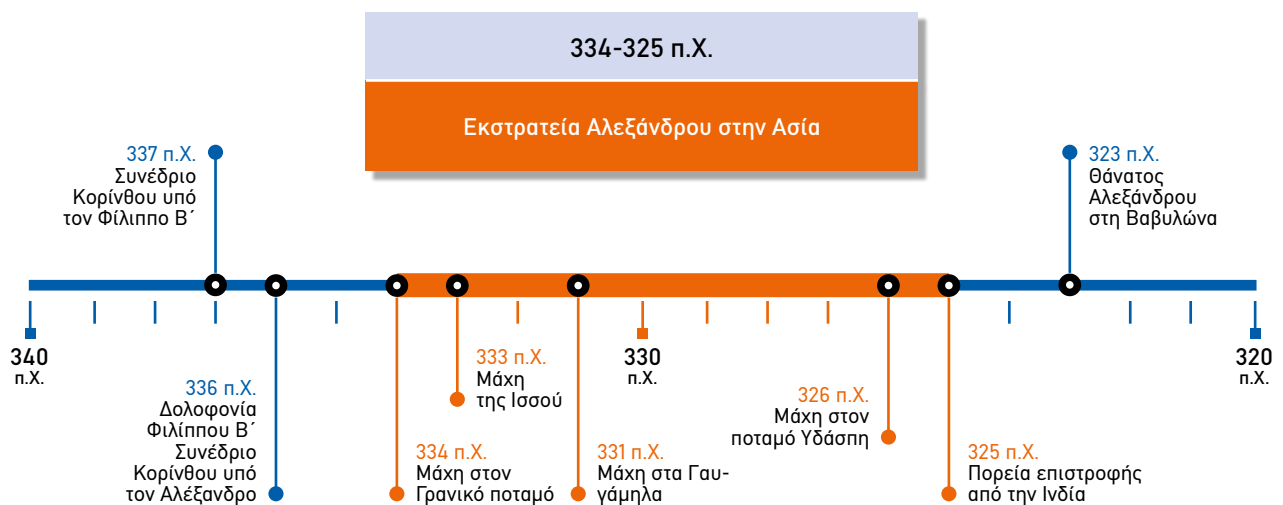
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου

Μετά τη δολοφονία του Φιλίππου Β΄ την εξουσία ανέλαβε ο γιος του Αλέξανδρος, ο οποίος μαζί με το μακεδονικό βασίλειο κληρονόμησε και το όραμα του πατέρα του να ηγηθεί του αγώνα κατά των Περσών. Τα κίνητρα και οι στόχοι της εκστρατείας του Αλεξάνδρου στην Ασία διαμορφώθηκαν υπό την επίδραση της ελληνικής παιδείας και μακεδονικής αγωγής που είχε λάβει, καθώς και της θέσης του ως ηγεμόνα της πανελλήνιας συμμαχίας της Κορίνθου και ως εκπροσώπου της πανελλήνιας ιδέας. Η πολυεθνική αυτοκρατορία που δημιούργησε ο Αλέξανδρος συνδύαζε τη μακεδονική βασιλεία, την ασιατική μοναρχία και την πανελλήνια συμμαχία. Για τη διατήρηση της εξουσίας του στην αχανή και πολιτισμικά ανομοιογενή αυτοκρατορία που δημιούργησε, ο Αλέξανδρος εφάρμοσε την πολιτική συγκερασμού των ασιατικών και ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων.

Έννοιες κλειδιά

μακεδονική βασιλεία
ασιατική μοναρχία
πανελλήνια συμμαχία
μεικτοί γάμοι
πολιτική συγκερασμού

Η εκστρατεία στην Ασία: Κίνητρα και στόχοι

Ο Αλέξανδρος Γ΄ ο Μακεδών, γιος του Φιλίππου Β΄ και της Ολυμπιάδας, πριγκίπισσας από τον οίκο των **Αιακιδών** της Ηπείρου, γεννήθηκε στην Πέλλα το 356 π.Χ. Μετά τη δολοφονία του πατέρα του ανέλαβε τη διακυβέρνηση του μακεδονικού βασιλείου, το οποίο, έχοντας κυριαρχήσει στην κεντρική και νότια Ελλάδα, ήταν έτοιμο να εισβάλει στην Περσική Αυτοκρατορία. Το σχέδιο αυτό είχε διαμορφωθεί υπό την επίδραση της **πανελλήνιας ιδέας** και αποσκοπούσε στη συνέχιση του πολέμου εναντίον των Περσών με στόχο την απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων της Μικράς Ασίας και την τιμωρία των Περσών για την επίθεσή τους εναντίον της Ελλάδας.

Με την ιδέα της εκστρατείας αυτής ο Αλέξανδρος είχε ανατραφεί στο πνευματικό περιβάλλον της μακεδονικής αυλής. Δάσκαλός του ήταν ο Αριστοτέλης, κοντά στον οποίο διδάχτηκε τα ελληνικά γράμματα και έλαβε τις αρχές της ηθικής φιλοσοφίας και της πολιτικής. Κυρίως, όμως, η μαθητεία του δίπλα στον Σταγειρίτη φιλόσοφο συνέβαλε στη διαμόρφωση της ευρύτητας της σκέψης του και στην ανάπτυξη του ερευνητικού πνεύματος. Παράλληλα, ο θαυμασμός του για τον Αχιλλέα, τον ομηρικό ήρωα της *Ιλιάδας* που ηγήθηκε της εκστρατείας κατά της Τροίας, συνδέθηκε στη συνείδηση του νεαρού Μακεδόνα με την πανελλήνια ιδέα, με την οποία είχε γαλουχηθεί από την πλευρά του πατέρα του. Έτσι, όταν ο Αλέξανδρος, σε ηλικία είκοσι ετών, κληρονομούσε το μακεδονικό βασίλειο, αναλάμβανε συγχρόνως να φέρει εις πέρας το όραμα για την πανελλήνια εκστρατεία στην Ασία.

Οι όροι της ειρήνης που είχε συναφθεί στο Συνέδριο της Κορίνθου το 337 π.Χ. ανάμεσα στον Φίλιππο Β΄ και τις ελληνικές πόλεις, εκτός της Σπάρτης, επαναλήφθηκαν υπό την ηγεσία του Αλεξάνδρου σε νέο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Κόρινθο το 336 π.Χ. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την επίσημη επικύρωση της θέσης που αναλάμβανε ο Αλέξανδρος, όχι μόνο ως βασιλιάς των Μακεδόνων, αλλά ταυτόχρονα ως ηγεμόνας των Ελλήνων και εγγυητής της πανελληνίας ειρήνης.

Το 334 π.Χ. με τη συμβολική επίσκεψή του στην ιερή τοποθεσία της Τροίας ο Αλέξανδρος, ως νέος «Αχιλλέας», διακήρυττε την έναρξη της εκστρατείας του στην Ασία. Τον «πανελλήνιο» χαρακτήρα του πολέμου αυτού επιδίωκε επίσης να τονίσει με την ενέργειά του, μετά την πρώτη νίκη του στον Γρανικό ποταμό, να αποστείλει στην Αθήνα 300 πανοπλίες και 14 ασπίδες, ως ανάθημα στον ναό της θεάς Αθηνάς με χαραγμένη την επιγραφή:

Αλέξανδρος Φιλίππου και οι Έλληνες πλην Λακεδαιμονίων από των βαρβάρων των την Ασίαν κατοικούντων.

Σε όλες τις μάχες που ακολούθησαν οι Πέρσες ηττήθηκαν, γεγονός που επέτρεπε στον Αλέξανδρο να επεκτείνει σταδιακά την κυριαρχία του στο εσωτερικό της Ασίας.

Με την πυρπόληση των ανακτόρων στην Περσέπολη ολοκληρωνόταν ο πόλεμος της αντεκδίκησης που είχε αναλάβει ο Αλέξανδρος ως αρχιστράτηγος όλων των Ελλήνων και εκπρόσωπος της πανελληνίας ιδέας. Από τη στιγμή εκείνη, η συνέχιση της εκστρατείας στην Ασία λάμβανε για τον Μακεδόνα στρατηλάτη έναν προσωπικό χαρακτήρα, καθώς στόχος του πλέον ήταν να φτάσει στα πέρατα της οικουμένης.

1. Ο πολυεθνικός χαρακτήρας της αυτοκρατορίας: Διοίκηση και στρατός

Ο Αλέξανδρος διατήρησε τις αχαιμενιδικές διοικητικές δομές, που βασίζονταν στις εθνικές ομάδες και λάμβαναν υπόψη τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Οι Μακεδόνες αξιωματούχοι ήταν περιορισμένοι αριθμητικά και τοποθετήθηκαν επικεφαλής των τοπικών αξιωματούχων. Στη Μεσοποταμία και στην Περσία ο βασιλιάς αξιοποίησε το προσωπικό που συμπαρατάχθηκε μαζί του, το οποίο είχε ζήσει στη Δύση, σε επαφή με τους Έλληνες. Στις μακρινές σατραπείες στηρίχθηκε στην τοπική αριστοκρατία, την οποία συνέδεσε μαζί του επεκτείνοντας και στους βαρβάρους τον μακεδονικό θεσμό των **εταίρων**. Ο στρατός έγινε επίσης πολυεθνικός, καθώς οι Μακεδόνες στρατιώτες ήταν ανεπαρκείς, ενώ έπρεπε συγχρόνως να προσαρμοστούν σε νέες μορφές πολιορκίας [...]. Έλληνες μισθοφόροι στρατολογούνταν αδιάκοπα, κυρίως μηχανικοί, ενώ από το 327 ο βασιλιάς κάλεσε στα όπλα και τους Πέρσες: 20.000 νεαροί άνδρες στρατολογήθηκαν στη Βακτριανή για να εκπαιδευτούν στην τακτική της φάλαγγας.

M.-F. Baslez (2014) [1994]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου), Αθήνα, σ. 241.

Εικόνα 1. Μαρμάρινη προτομή του Μεγάλου Αλεξάνδρου (2ος-1ος αι. π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο). Shutterstock

Ο χαρακτήρας της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου

Σε διάστημα εννέα χρόνων (334-325 π.Χ.) ο Αλέξανδρος είχε ολοκληρώσει την εκστρατεία στην Ασία, φτάνοντας μέχρι τον ποταμό Ύψαση της Ινδίας. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας που απλωνόταν από την Αδριατική μέχρι τον Ινδικό ωκεανό και από την Κασπία Θάλασσα μέχρι την Αίγυπτο. Βασικό χαρακτηριστικό της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου ήταν ότι συνδύαζε τρία στοιχεία: τη μακεδονική βασιλεία, την ασιατική μοναρχία και την πανελλήνια συμμαχία. Αυτό σημαίνει ότι ο Αλέξανδρος ήταν: (α) στη Μακεδονία και για τους Μακεδόνες **εταίρους** του Φιλίππου Β΄ και κάτοχος της μακεδονικής βασιλείας, (β) για τους κατοίκους της Ασίας ο απόλυτος μονάρχης-κληρονόμος των Αχαιμενιδών και (γ) για τους Έλληνες της κυρίως Ελλάδας ο ηγεμόνας και «στρατηγός αυτοκράτωρ» του πολέμου ως επικεφαλής της πανελλήνιας εκστρατείας εναντίον των Περσών.

Η πολιτική συγκερασμού ασιατικών και ελληνικών στοιχείων

Η επιτυχία του Αλεξάνδρου να διασφαλίσει τη συνοχή της αυτοκρατορίας του, στην οποία περιλαμβάνονταν λαοί που ήταν φορείς

2. Πολιτική συμφιλίωσης και συγκερασμού

Μετά από αυτά ο Αλέξανδρος προσέφερε θυσία στους θεούς στους οποίους συνήθιζε να θυσιάζει και παρέθεσε συμπόσιο με δικά του έξοδα. Παρακάθισε ο ίδιος και γύρω από αυτόν κάθισαν όλοι οι Μακεδόνες και μετά από αυτούς οι Πέρσες και στη συνέχεια όσοι από τα άλλα έθνη υπερείχαν λόγω αξιώματος ή κάποιας άλλης ηρωικής πράξης. Αντλώντας από τον ίδιο κρατήρα αυτός και οι γύρω του έκαναν τις ίδιες σπονδές, με πρώτους τους Έλληνες μάντεις και τους μάγους. Ο Αλέξανδρος ευχήθηκε στους Μακεδόνες και τους Πέρσες όλα τα άλλα αγαθά, και κυρίως ομόνοια και συμμετοχή στην εξουσία. Κατά την επικρατέστερη παράδοση, αυτοί που πήραν μέρος στο συμπόσιο ήταν εννέα χιλιάδες και όλοι έκαναν την ίδια σπονδή και μετά έψαλαν τον επινίκιο ύμνο.

Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις* 7.11.8-9 (μτφρ. Θ. Χ. Σαδικάκης).

Εικόνα 2. Η οικογένεια του Δαρείου μπροστά στον Αλέξανδρο. Ελαιογραφία του Francesco Fontebasso (1750, Dallas Museum of Art).

διαφορετικών πολιτισμών, γλωσσών, ηθών-εθίμων και θρησκειών, οφείλεται κυρίως στην προώθηση μιας πολιτικής συγκερασμού ασιατικών και ελληνικών πολιτισμικών στοιχείων. Καθοριστικής σημασίας, προς αυτή την κατεύθυνση, ήταν τα μέτρα που έλαβε στο πλαίσιο των στρατιωτικών του μεταρρυθμίσεων, με τα οποία στόχευε να μεταβάλει την εθνολογική σύσταση του στρατού του. Έτσι, λίγο μετά το 330 π.Χ. οι τάξεις των **πεζεταίρων** συμπληρώθηκαν με μισθοφόρους και Ασιάτες, οι οποίοι εκπαιδεύονταν στην τακτική της **μακεδονικής φάλαγγας** και στα ελληνικά γράμματα. Η τακτική της ανάμειξης μακεδονικών και περσικών στοιχείων επεκτάθηκε στο επίπεδο της διοίκησης των σατραπειών. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Αλέξανδρος ενθάρρυνε τη σύναψη **μεικτών γάμων** ανάμεσα σε Μακεδόνες (και άλλους Έλληνες) και Περσίδες, παίρνοντας και ο ίδιος ως σύζυγο τη Βακτριανή πριγκίπισσα Ρωξάνη.

Η πολιτική του συγκερασμού ασιατικών και ελληνικών στοιχείων συνδεόταν με το όραμα του Αλεξάνδρου για συνύπαρξη των δύο λαών, Ελλήνων και Περσών. Έτσι, από τη μία πλευρά με την ίδρυση ελληνικών πόλεων στην Ασία, τις οποίες κατέστησε «κυψέλες του ελληνισμού», ο Αλέξανδρος συνέβαλε στην εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, ενώ από την άλλη ακολουθώντας πολιτική ανεκτικότητας σεβάστηκε τη θρησκευτική πίστη, τα ήθη και τα έθιμα κάθε λαού, επιτυγχάνοντας με τον τρόπο αυτή τη διατήρηση της εξουσίας του στην αχανή αυτοκρατορία.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Για ποιον λόγο ανέλαβε ο Αλέξανδρος την εκστρατεία κατά των Περσών και με ποιες συμβολικές ενέργειες, που σχετίζονται με την εκστρατεία αυτή, επιδίωξε να διακηρύξει τα κίνητρα και τους στόχους του;
2. Ποια στάση ακολούθησε ο Αλέξανδρος απέναντι στους αυτόχθονες πληθυσμούς που συμπεριλήφθηκαν στην αυτοκρατορία του, πώς οραματιζόταν το μέλλον της αυτοκρατορίας αυτής και με ποιες πράξεις προσπάθησε να επικοινωνήσει το όραμά του στους εταίρους του; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη τα Παραθέματα 1 και 2.
3. Ποια η σημασία της ίδρυσης ελληνικών πόλεων από τον Αλέξανδρο; Για την απάντησή σας να αξιοποιήσετε τα σχετικά Ψηφιακά Μαθησιακά Αντικείμενα.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Αιακίδες: βασιλική δυναστεία της ηπειρωτικής φυλής των Μολοσσών. Βασίλεψαν στην Ήπειρο από τον 5ο αιώνα π.Χ. μέχρι το 231 π.Χ.

εταίροι: σύντροφοι/επίλεκτοι αριστοκράτες ιππείς του μακεδονικού στρατού.

μακεδονική φάλαγγα: τρόπος παράταξης των οπλιτών στον μακεδονικό στρατό. Αποτελούνταν από πεζεταίρους σε σχηματισμό βάθους 16 σειρών. Βασικό επιθετικό όπλο, εκτός από το ξίφος, ήταν ένα μακρύ δόρυ, η σάρισα, μήκους περίπου 6 μέτρων.

μεικτοί γάμοι: σύναψη γάμων ανάμεσα σε Έλληνες και σε ευγενείς Περσίδες στο πλαίσιο της προώθησης του οράματος του Αλεξάνδρου για συγκερασμό του ελληνικού και περσικού στοιχείου, και ειρηνική συνύπαρξη των δύο λαών.

πανελλήνια ιδέα: πολιτική έκφραση που διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον σοφιστή Γοργία στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ., σε λόγο που εκφώνησε στον ιερό χώρο της Ολυμπίας. Θεμελιώθηκε στην ιδέα για τη συνένωση όλων των Ελλήνων υπό ενιαία κεντρική εξουσία με στόχο την ανάληψη κοινού αγώνα εναντίον των Περσών για την απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων της Μ. Ασίας και της Κύπρου.

πεζαίτεροι: οπλίτες του μακεδονικού στρατού.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Ο Αλέξανδρος Γ', μετά τον θάνατο του πατέρα του, Φιλίππου Β', ανέλαβε να φέρει εις πέρας το όραμα για την εκστρατεία στην Ασία.
- Η αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου συνδύαζε τρία στοιχεία: τη μακεδονική βασιλεία, την ασιατική μοναρχία και την πανελλήνια συμμαχία.
- Η επιτυχία του Αλεξάνδρου να διασφαλίσει τη συνοχή της αυτοκρατορίας του βασίστηκε στην πολιτική του εθνολογικού και πολιτισμικού συγκερασμού που στόχευε στην ειρηνική συνύπαρξη των δύο λαών, Ελλήνων και Περσών.
- Με την ίδρυση ενός μεγάλου αριθμού ελληνικών πόλεων στην Ασία, ο Αλέξανδρος συνέβαλε στην εξαπλώση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού.

Εικόνα 3. Χρυσό μετάλλιο με παράσταση της μητέρας του Αλεξάνδρου, Ολυμπιάδας (225-250 μ.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης).

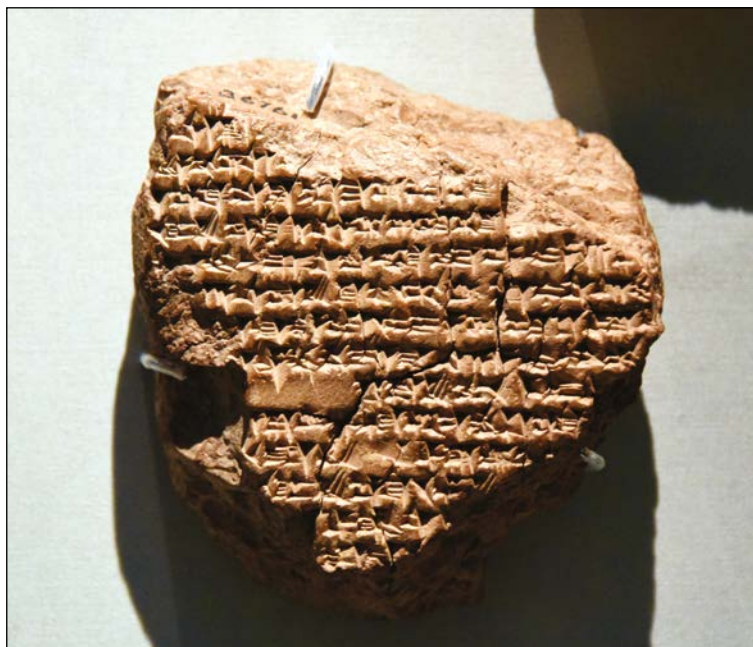
Εικόνα 4. Μετάλλιο νίκης που φέρει τη μορφή του Φιλίππου Β' (3ος αι. μ.Χ., Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι).

Εικόνα 5. Αλέξανδρος ο Μέγας. Λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό της μάχης της Ισσού (2ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης). Shutterstock

Εικόνα 6. Ζωγραφική αναπαράσταση της μακεδονικής φάλαγγας.

Εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία

Ίδρυση ελληνικών πόλεων από τον Μέγα Αλέξανδρο

Εικόνα 7. Πήλινο πλακίδιο από τη Βαβυλώνα, στο οποίο καταγράφεται η ήττα του Δαρείου Γ' από τον Μέγα Αλέξανδρο στη μάχη στα Γαυγάμηλα (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Τα ελληνιστικά κράτη

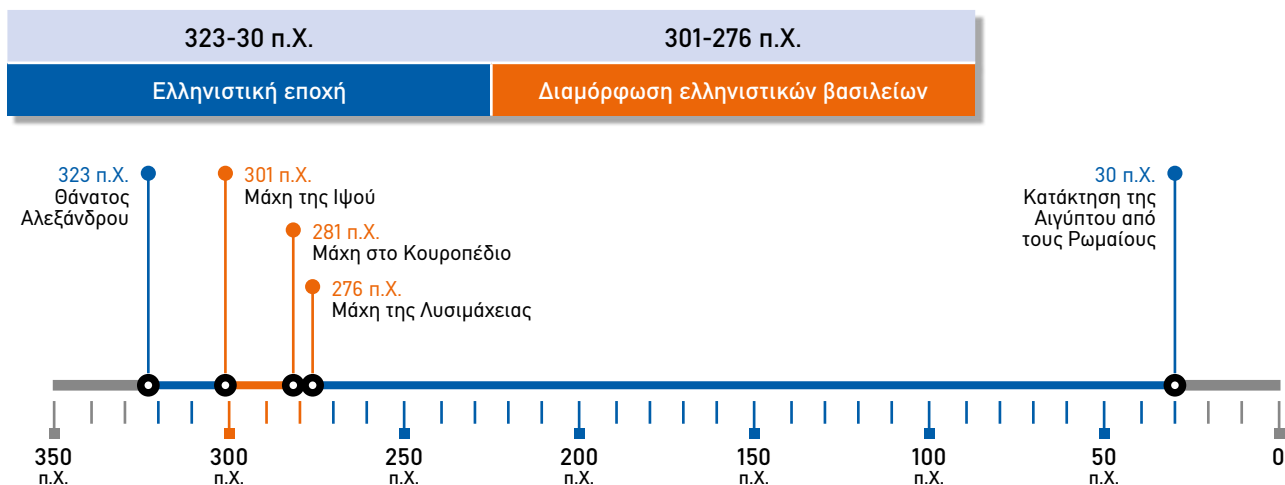
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο χαρακτήρας της ελληνιστικής μοναρχίας.
Τα ελληνιστικά βασίλεια και οι ηγεμονίες τους

Ο θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) σηματοδοτεί το τέλος της Κλασικής Εποχής και τη μετάβαση σε μια νέα εποχή που ονομάζεται *Ελληνιστική*. Οι μακροχρόνιες συγκρούσεις που ακολούθησαν μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου για το ζήτημα της διαδοχής οδήγησαν στη διάσπαση της αυτοκρατορίας και τον σχηματισμό ανεξάρτητων βασιλείων. Τα βασίλεια αυτά, με εξαίρεση το μακεδονικό, χαρακτηρίζονταν από εθνολογική και πολιτισμική ανομοιογένεια. Κοινό στοιχείο μεταξύ τους ήταν η επικράτηση της ελληνικής γλώσσας, της λεγόμενης *ελληνιστικής κοινής*. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη μητροπολιτική Ελλάδα στις μεγαλουργίες της Ανατολής και η ενθάρρυνση της κινητικότητας των πληθυσμών προσέδωσε στον ελληνιστικό κόσμο τον χαρακτήρα του κοσμοπολιτισμού. Ως νέος τρόπος πολιτικής οργάνωσης αναδείχθηκε η απόλυτη μοναρχία, για την εδραίωση της οποίας αξιοποιήθηκαν ποικίλα μέσα και τρόποι, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερη σημασία απέκτησε η καθιέρωση της *λατρείας του ηγεμόνα*.

Έννοιες κλειδιά

ελληνιστική μοναρχία
Διάδοχοι
ελληνιστική κοινή
λατρεία του ηγεμόνα

Η διάσπαση της αυτοκρατορίας του Μ. Αλεξάνδρου και η δημιουργία των ελληνιστικών βασιλείων

Η περίοδος που ακολούθησε μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. χαρακτηρίζεται από συνεχείς διαμάχες μεταξύ των στρατηγών του για το ζήτημα της διαδοχής. Το πρόβλημα αυτό, σε συνδυασμό με την έλλειψη κεντρικής εξουσίας και τις φιλοδοξίες των στρατηγών του Μ. Αλεξάνδρου, των λεγόμενων «Διαδόχων», πυροδότησαν μια σειρά δολοφονιών και αλληπάλληλων πολέμων που είχαν ως αποτέλεσμα τη διάσπαση της αυτοκρατορίας.

Κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου οι συγκρούσεις βασίστηκαν στην αντιπαράθεση ανάμεσα στους υποστηρικτές της ιδέας για τη διατήρηση μιας ενιαίας αυτοκρατορίας και σε εκείνους οι οποίοι επιδίωκαν τη διανομή των εδαφών της. Μετά τη μάχη της Ιψού (301 π.Χ.) εγκαταλείφθηκε οριστικά η ιδέα της ενότητας της αυτοκρατορίας, η οποία χωρίστηκε σε τέσσερα ανεξάρτητα βασίλεια που διαμοιράστηκαν μεταξύ τους οι νικητές. Έτσι, ο Κάσσανδρος πήρε τη Μακεδονία, ο Λυσίμαχος τη Θράκη και μεγάλο μέρος της Μ. Ασίας, ο Σέλευκος τη Μεσοποταμία και όλα τα εδάφη της Περσικής Αυτοκρατορίας και ο Πτολεμαίος την Αίγυπτο και τα εδάφη της Συρίας. Οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν με κύρια επιδίωξη πλέον την κατάκτηση της μακεδονικής βασιλείας. Με τους ηγεμόνες που ανέλαβαν την εξουσία στα χρόνια που ακολούθησαν τις μάχες στο Κουροπέδιο της Λυδίας (281 π.Χ.) και στη Λυσιμάχεια της Θράκης (276 π.Χ.) διαμορφώθηκε η εικόνα του ελληνιστικού κόσμου στη βάση μιας ισορροπίας δυνάμεων ανάμεσα σε τρεις μεγάλους δυναστικούς οίκους:

- των Αντιγονιδών στη Μακεδονία
- των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο
- και των Σελευκιδών στη Συρία, τη Μεσοποταμία και το Ιράν.

1. Η lingua franca της ελληνιστικής εποχής

Με τις εκστρατείες του Αλεξάνδρου ως τα βάθη της Ανατολής η αττική εξαπλώθηκε ραγδαία, αλλά σύντομα απέκτησε μια νέα μορφή, πιο απλή, πιο «δημώδη», θα λέγαμε, σε σχέση με την κλασική αττική, που επικράτησε να ονομάζεται Ελληνιστική Κοινή (ή απλώς Κοινή). Η Κοινή κυριάρχησε ουσιαστικά ως εκφραστικό όργανο των απανταχού «ελληνιζόντων» — έγινε η lingua franca στη Μεσόγειο και την Ανατολή για τρεις τουλάχιστον αιώνες, και στη συνέχεια, μαζί με τη λατινική, έφτασε μέχρι τα πρώτα χρόνια του Βυζαντίου. Φυσικά, ανά τους αιώνες η Κοινή ήρθε σε επαφή με άλλους πολιτισμούς και εμπλουτίστηκε [...], επηρέασε με μοναδικό τρόπο τη διαμόρφωση της λατινικής [...]. Εκτός από γλώσσα της διοίκησης και γραφομένη ή ομιλουμένη όλων των μορφωμένων ανεξάρτητα από τη φυλετική τους καταγωγή, η Κοινή αποτέλεσε και όχημα της λογοτεχνίας. [...] Χαρακτηριστικό της παντοδυναμίας της Κοινής ήταν ότι τόσο η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης από τους Εβδομήκοντα όσο και η Καινή Διαθήκη γράφτηκαν σε αυτήν.

Ε. Σιστάκου (2012). Η ελληνιστική κοινή και οι άλλες διάλεκτοι. Στο *Ελληνιστική Γραμματεία*. Ψηφίδες για την Ελληνική Γλώσσα, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Εικόνα 1. Η διάσπαση του κράτους του Μ. Αλεξάνδρου σε τέσσερα ελληνιστικά βασίλεια, μετά τη μάχη της Ιψού (301 π.Χ.).

Εικόνα 2. Ο Άτταλος Α' της Περγάμου στην πρόσθια όψη αργυρού τετράδραχμου (241-235 π.Χ., Μουσείο Περγάμου, Βερολίνο).

Παράλληλα, μέσα από αγώνες τοπικών ηγεμόνων στην προσπάθειά τους για ανεξαρτητοποίηση, αναδείχθηκαν άλλα μικρότερα κράτη, όπως της Ρόδου, της Βιθυνίας, της Αρμενίας, του Πόντου και της Καππαδοκίας. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο επρόκειτο να διαδραματίσει το βασίλειο των **Ατταλιδών** στην Πέργαμο της Μικράς Ασίας. Επί της βασιλείας του Αττάλου Α΄ ξεκίνησε η οικοδόμηση λαμπρών έργων στην Πέργαμο, με σημαντικότερα τη Βιβλιοθήκη και τον περίφημο Βωμό του Διός.

Η φυσιογνωμία του ελληνιστικού κόσμου

Εκτός από το βασίλειο της Μακεδονίας, το οποίο είχε αμιγώς ελληνικό χαρακτήρα, τα υπόλοιπα βασίλεια που προέκυψαν ύστερα από τους πολυετείς αγώνες των διαδόχων για την κληρονομιά του Μ. Αλεξάνδρου βασιζόνταν στην ανάμειξη διαφορετικών εθνολογικών και πολιτισμικών στοιχείων. Κοινό στοιχείο μεταξύ τους αποτέλεσε η κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας, της λεγόμενης *ελληνιστικής κοινής*, και η διάδοση του ελληνικού τρόπου ζωής μέσα από τη δημιουργία πόλεων στις οποίες εγκαταστάθηκαν Μακεδόνες και άλλοι Έλληνες. Παράλληλα, καθιερώθηκε ένα κοινό νομισματικό σύστημα που διευκόλυνε την ανάπτυξη του εμπορίου και των οικονομικών συναλλαγών. Όσοι ασχολήθηκαν με το εμπόριο, τις τραπεζικές επιχειρήσεις και τη διοίκηση, ως βασιλικοί υπάλληλοι, συνέβαλαν στη δημιουργία μιας προνομιούχου τάξης που αποτελούνταν από Έλληνες και λίγους ελληνίζοντες γηγενείς. Η ενθάρρυνση της κινητικότητας των ατόμων, στο πλαίσιο της αναζήτησης καλύτερης τύχης, συνέβαλε στη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη μητροπολιτική Ελλάδα στις μεγαλουπόλεις της Ανατολής, γεγονός το οποίο προσέδιδε στη φυσιογνωμία του ελληνιστικού κόσμου τα χαρακτηριστικά της *ατομικότητας*, του *τυχοδιωκτισμού* και του *κοσμοπολιτισμού*.

2. Η απόλυτη μοναρχία ως πολιτική αναγκαιότητα

Η ελληνιστική βασιλεία δεν μοιάζει με εκείνη των Αργεαδών, εφόσον είχε εξαφανιστεί ο δεσμός μεταξύ του ηγεμόνα και του λαού του που χαρακτήριζε τον «βασιλιά των Μακεδόνων». Οι Διάδοχοι βασιλεύσαν σε ένα ετερογενές συνονθύλευμα λαών και ημεμονιών και η εδαφική βάση των βασιλείων τους ήταν λιγότερο ή περισσότερο σταθερή και βιώσιμη. [...] Επρόκειτο για προσωπικές βασιλείες, που βασιζόνταν στην υπεροχή, η οποία δικαίωνε την εξουσία και την οποία υπενθύμιζαν προσωνύμια όπως Σωτήρ, Ευεργέτης, Νικάτωρ. Ο βασιλιάς έπρεπε με τις ενέργειές του και την πολιτική του συμπεριφορά να αποδεικνύει την ικανότητά του να βασιλεύει. Το κράτος δεν υπήρχε παρά μόνο χάρη στον βασιλιά, ενώ το «βασίλειο» γινόταν αντιληπτό ως οι «υποθέσεις του βασιλιά». Όργανο διακυβέρνησης ήταν η αυλή – δηλαδή οι συγγενείς και οι φίλοι του βασιλιά. Για να διατηρηθεί η εξουσία σε αυτό το μωσαϊκό λαών, δικαίων και πολιτικών παραδόσεων, χρειαζόταν μια απόλυτη μοναρχία.

M.-F. Baslez (2014) [1994]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου), Αθήνα, σσ. 254-255.

Εικόνα 3.
Αναπαράσταση της αρχαίας Αλεξάνδρειας.

Εικόνα 4.
Αναπαράσταση της ακρόπολης της Περγάμου από τον Friedrich Thiersch (1882).

Ο χαρακτήρας της ελληνιστικής μοναρχίας

Ως προς την πολιτική οργάνωση, τα ελληνιστικά κράτη βασίστηκαν στην *απόλυτη μοναρχία*. Αυτό σημαίνει ότι ο βασιλιάς συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλες τις εξουσίες. Αντίστοιχα, ο ρόλος του «πολίτη» μεταβλήθηκε, καθώς το ενδιαφέρον στρεφόταν στην ενασχόληση με τις ιδιωτικές υποθέσεις και στην επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος. Στη Μακεδονία διατηρήθηκε η παλαιά πατριαρχική βασιλεία που αντλούσε τη δύναμή της από τον στρατό και ο βασιλιάς θεωρούνταν «πρώτος μεταξύ ίσων» ανάμεσα στους *εταίρους* του. Αντίθετα, στα πολυεθνικά βασίλεια της Ανατολής την εξουσία ασκούσε ο βασιλιάς πλαισιωμένος από μια μειονότητα Ελλήνων και λίγων εξελληνισμένων γηγενών έναντι ενός πολυπληθούς και πολιτισμικά ανομοιογενούς *αυτόχθονα* πληθυσμού.

Δεδομένου ότι κύριο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής μοναρχίας ήταν η δημιουργία βασιλικής δυναστείας, όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου, ανεξαρτήτως προέλευσης και κοινωνικής θέσης, ήταν υπήκοοι του βασιλιά. Κυρίαρχη πηγή της εξουσίας των βασιλέων ήταν ο πλούτος των εδαφών που είχαν κατακτηθεί, καθώς όλη η εδαφική επικράτεια και οι πλουτοπαραγωγικές πηγές που περιλαμβάνονταν σε αυτήν αποτελούσαν ατομική ιδιοκτησία του βασιλιά. Η διασφάλιση, από την άλλη πλευρά, της υποταγής και αφοσίωσης των υπηκόων στα *δορίκτητα* ελληνιστικά κράτη προϋπέθετε τη θεμελίωση της νομιμότητας της βασιλείας.

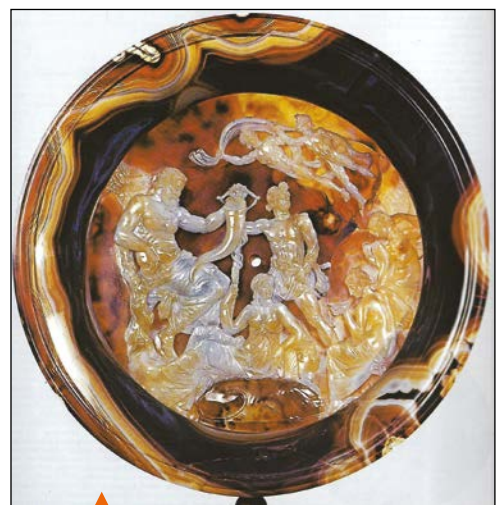
Για τον λόγο αυτό αξιοποιήθηκε η μυθολογία, μέσω της οποίας επιχειρήθηκε η γενεαλογική σύνδεση των βασιλικών οίκων με θεούς και ήρωες. Η παγίωση της εξουσίας, ωστόσο, εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις προσωπικές ηγετικές και στρατιωτικές ικανότητες του βασιλιά. Έτσι, αναδύθηκε η ιδέα της «εξέχουσας προσωπικότητας» του ηγεμόνα, η οποία στηρίχθηκε στη φιλοσοφική θεωρία ότι ο βασιλιάς κυβερνά στη Γη, όπως ο Δίας στον ουρανό. Η ιδέα αυτή αποτυπώθηκε μέσα από την τέχνη της εποχής, η οποία σε κάθε της μορφή αντανάκλούσε την αίγλη της προσωπικότητας του ηγεμόνα.

Σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της ελληνιστικής μοναρχίας είχαν και ορισμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά της, προερχόμενα από την παράδοση των Αχαιμενιδών, όπως το βασιλικό *διάδημα*, η σφραγίδα του βασιλικού δαχτυλιδιού και το ιερό πυρ που έκαιγε δίπλα στον θρόνο. Επίσης, η καθιέρωση της μέτρησης του χρόνου με βάση τα έτη βασιλείας κάθε ηγεμόνα σηματοδοτούσε τον κυρίαρχο ρόλο του μονάρχη στη λειτουργία του κράτους.

Τέλος, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής μοναρχίας αποτέλεσε η *λατρεία του ηγεμόνα*, η οποία έχει τις ρίζες της στα τέλη της Κλασικής Εποχής. Αυτό σημαίνει ότι όλοι οι υπήκοοι ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν στον βασιλιά λατρευτικές τιμές, ανάλογες με

Εικόνα 5. Η θεά Τύχη της Αντιόχειας. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο από το χάλκινο πρωτότυπο του γλύπτη Ευτυχίδα (3ος αι. π.Χ., Μουσεία Βατικανού, Ρώμη).

Εικόνα 6. Καμέα από σαρδόνυχα, γνωστή ως Κύπελο Φαρνέζε, χαρακτηριστικό δείγμα της αυλικής αλεξανδρινής τέχνης (2ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης). Η παράσταση συμβολίζει τις ευεργεσίες του Νείλου, ο οποίος εικονίζεται αριστερά κρατώντας το κέρα της *Αμάλθειας*. Η Σφίγγα, η Ίσις και ο Ώρος παριστάνονται με τα χαρακτηριστικά μελών του βασιλικού οίκου: του Πτολεμαίου Ε', της συζύγου του Κλεοπάτρας και του διαδόχου Πτολεμαίου Στ', αντίστοιχα.

εκείνες που πρόσφεραν στους θεούς. Ανώτερος στόχος της πολιτικής αυτής ήταν η εδραίωση της βασιλικής εξουσίας, η οποία προβαλλόταν ως θεϊκή και συνεπώς αδιαμφισβήτητη. Επρόκειτο για την πιο απτή έκφραση της απόλυτης μοναρχίας, η οποία αποτέλεσε τη βάση για την εξέλιξή της στη μετέπειτα «**ελέω θεού μοναρχία**».

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Η μετάβαση στην ελληνιστική εποχή συνδέθηκε με σημαντικές αλλαγές σε επίπεδο αξιών και αντιλήψεων. Ποιες ήταν αυτές και πώς επηρέασαν, κατά τη γνώμη σας, τη φυσιογνωμία του ελληνιστικού κόσμου;
2. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 2, Εικόνες 6 και 8) να αναφερθείτε στα χαρακτηριστικά της ελληνιστικής μοναρχίας και στα μέσα με τα οποία ο μονάρχης επιχειρούσε να νομιμοποιήσει και να εδραιώσει την εξουσία του έναντι των υπηκόων του.
3. Λατρεία του ηγεμόνα: Ποια η σκοπιμότητα της καθιέρωσής της στα ελληνιστικά βασίλεια και με ποιους τρόπους εκφράστηκε; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Εικόνες 7 και 9).

Ας θυμόμαστε ότι:

- Μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου η αυτοκρατορία διασπάστηκε και τα εδάφη της διαμοιράστηκαν μεταξύ των διαδόχων.
- Διαμορφώθηκαν τρία μεγάλα ελληνιστικά κράτη: των Αντιγονιδών στη Μακεδονία, των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο και των Σελευκιδών στη Συρία, τη Μεσοποταμία και το Ιράν.
- Με εξαίρεση το βασίλειο της Μακεδονίας, τα βασίλεια των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών είχαν πολυεθνικό χαρακτήρα.
- Η ελληνιστική κοινή καθιερώθηκε ως η κοινή γλώσσα επικοινωνίας σε ολόκληρο τον ελληνιστικό κόσμο.
- Το σύστημα πολιτειακής οργάνωσης βασίστηκε στην απόλυτη μοναρχία.
- Καθιερώθηκε η λατρεία του ηγεμόνα ως μέσο εδραίωσης και νομιμοποίησης της εξουσίας του μονάρχη.
- Η τέχνη τέθηκε στην υπηρεσία της ελληνιστικής μοναρχίας και αξιοποιήθηκε για την προβολή της εικόνας των μελών του δυναστικού οίκου.

© Shutterstock

Εικόνα 7. Αργυρό τετράδραχμο του Λυσιμάχου της Θράκης. Στον εμπροσθότυπο (πρόσθια όψη) εικονίζεται ο Μ. Αλέξανδρος θεοποιημένος με τα κέρατα του Άμμωνος Διός (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα). Shutterstock

Εικόνα 8. Χρυσό οκτάδραχμο του Πτολεμαίου Δ' Φιλοπάτορα (221-205 π.Χ.). Στον εμπροσθότυπο, εικονίζεται ο Πτολεμαίος Γ' ο Ευεργέτης με ακτινοβόλο στέμμα και αιγίδα στο στήθος. Στον όμο διακρίνεται σκήπτρο με σχήμα τρίαينات (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Βασίλειο της Περγάμου
και Βωμός του Δία

Η προνομίουχος τάξη

Εικόνα 9. Η είσοδος του Αλεξάνδρου στη Βαβυλώνα ή Ο θρίαμβος του Αλεξάνδρου (λεπτομέρεια). Ελαιογραφία του Charles le Brun (1665, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Αμάλθεια: η αίγα που με το γάλα της έτρεφε τον Δία στη σπηλιά της Ίδης, στην Κρήτη. Κάποια ημέρα ο θεός, μην μπορώντας να συγκρατήσει τη δύναμή του, από απροσεξία έσπασε ένα κέρατο της Αμάλθειας. Λυπήθηκε πάρα πολύ και για να παρηγορήσει το ευλογημένο ζώο έδωσε στο σπασμένο κέρατο μαγικές ιδιότητες, καθώς αυτός που το είχε με μία ευχή μπορούσε να αποκτήσει ό,τι επιθυμούσε. Από τότε έμεινε γνωστό ως «κέρατο της Αμάλθειας» και συχνά στα νομίσματα αποτελεί σύμβολο του Δία.

Ατταλίδες: ελληνοιστική δυναστεία που κυβέρνησε το κράτος της Περγάμου από το 282 έως το 133 π.Χ. Ιδρυτής της δυναστείας των Ατταλιδών ήταν ο Φιλέταιρος, αξιωματικός του βασιλιά της Θράκης Λυσίμαχου. Οι Ατταλίδες διακρίθηκαν ως προστάτες των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών.

αυτόχθων > αυτός + χθων (= γη): αυτός που κατοικεί από την αρχή στη γη των προγόνων του, ο ιθαγενής/ντόπιος.

δορίκτητα (εδάφη) > δόρυ + κτάομαι-ώμαι: εδάφη τα οποία αποκτώνται ύστερα από τη σύναψη κάποιας μάχης και σύμφωνα με το δίκαιο του πολέμου της εποχής αποτελούσαν ατομική ιδιοκτησία του νικητή, δηλαδή εκείνου που τα κατέκτησε με τη δύναμη των όπλων (με το δόρυ του).

ελέω θεού μοναρχία: πολιτειακό σύστημα που επικράτησε κατά τον Μεσαίωνα και βασίστηκε στη θεωρία ότι η εξουσία του μονάρχη απορρέει από τον Θεό, εξ ονόματος του οποίου κυβερνά.

διάδημα: λευκή υφασμάτινη κορδέλα στο κεφάλι που δήλωνε τη βασιλική εξουσία (στέμμα).

ελληνοιστική κοινή: μορφή της ελληνικής γλώσσας, πιο απλή και δημώδης σε σύγκριση με την αττική διάλεκτο της Κλασικής Εποχής, που προέκυψε κατά τους Ελληνοιστικούς Χρόνους και διαδόθηκε ως όργανο επικοινωνίας στην καθημερινή ζωή και στη διοίκηση σε ολόκληρο τον ελληνοιστικό κόσμο.

λατρεία του ηγεμόνα: απόδοση λατρευτικών τιμών στο πρόσωπο των ηγεμόνων κατά ανάλογο τρόπο με τη λατρεία που αποδιδόταν στους θεούς. Πρώτο παράδειγμα αποτέλεσε η λατρεία του Λυσάνδρου στη Σάμο, στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. Λατρευτικές τιμές εκδηλώθηκαν, επίσης, στο πρόσωπο του Μ. Αλεξάνδρου, κυρίως όμως η πρακτική συνεχίστηκε από τους διαδόχους στην Ελληνοιστική Εποχή και παγιώθηκε στα ρωμαϊκά χρόνια με τη θεσμοθέτηση της αυτοκρατορικής λατρείας.

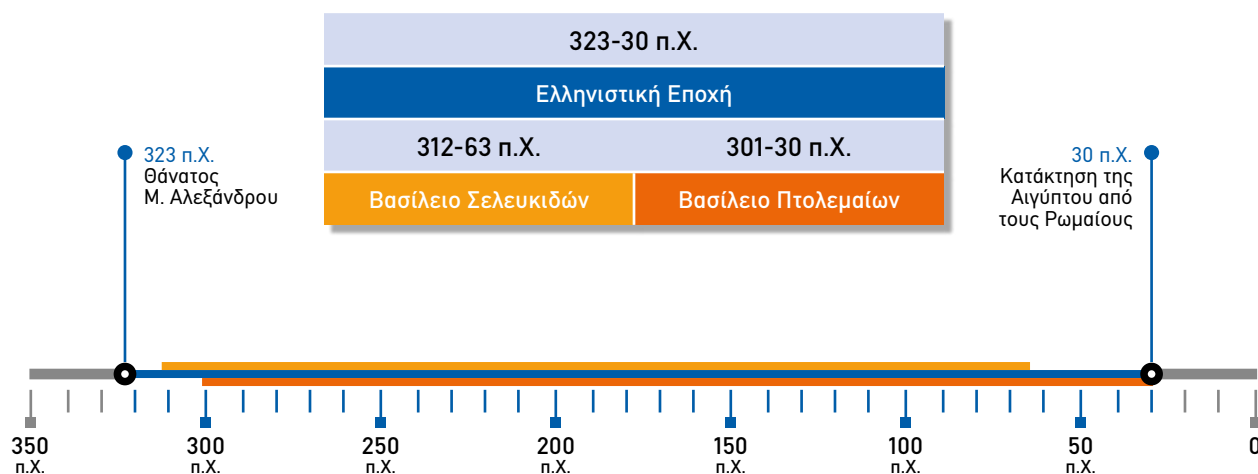
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Τα ελληνιστικά βασίλεια των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων

Κατά την Ελληνιστική Εποχή δημιουργήθηκαν στην Ανατολή δύο ισχυρά βασίλεια, των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων. Το σύστημα διακυβέρνησης και στα δύο βασίλεια ήταν η απόλυτη μοναρχία. Ο βασιλιάς συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλες τις εξουσίες και αναγνωριζόταν από όλους τους υπηκόους, από τους οποίους δεχόταν θεϊκές τιμές. Κοινό γνώρισμα των δύο βασιλείων, εκτός από τον πολυεθνικό χαρακτήρα τους, ήταν ο συνδυασμός διαφορετικών στοιχείων σε μια ενιαία κρατική δομή. Μέσα από μια διαδικασία αλληλεπιδράσεων, προσαρμογής και σύζευξης διαφορετικών στοιχείων διαμορφώθηκαν οι σχέσεις της κρατικής διοίκησης αφενός με τις ελληνικές πόλεις που δημιουργήθηκαν εντός των ελληνιστικών βασιλείων και αφετέρου με τους γηγενείς πληθυσμούς.

Έννοιες κλειδιά

Σελευκίδες
Πτολεμαίοι
συγκεντρωτική
εξουσία
πολυεθνικά κράτη
σατραπείες
βασιλικοί υπάλληλοι,
ελληνικές πόλεις

Τα ελληνιστικά κράτη της Ανατολής

Δύο ήταν τα σημαντικότερα βασίλεια που δημιουργήθηκαν στην Ανατολή κατά την Ελληνιστική Εποχή: των Σελευκιδών στη Συρία και των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο. Συνεχίζοντας την παράδοση από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου, όταν ο ίδιος μετά την κατάκτηση της Ασίας και της Αιγύπτου αναγορεύτηκε αντίστοιχα διάδοχος των Αχαιμενιδών και του Φαραώ, οι Σελευκίδες και οι Πτολεμαίοι προχώρησαν στην επιβολή βασιλικής εξουσίας προσωπικού χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι εξουσίες συγκεντρώνονταν στο πρόσωπο του βασιλιά, ο οποίος δεχόταν θεϊκές τιμές από τους υπηκόους του. Κοινό γνώρισμα των δύο βασιλείων, τα οποία είχαν πολυεθνικό χαρακτήρα, ήταν

η σύζευξη διαφορετικών στοιχείων σε μια ενιαία κρατική δομή. Έτσι, στα κράτη των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων παρατηρούμε την ύπαρξη ταυτόχρονα των πολιτικών παραδόσεων της μακεδονικής βασιλείας, των παραδόσεων της ελληνικής πόλης και των τοπικών πολιτικών και θρησκευτικών παραδόσεων που συνδέονταν αντίστοιχα με το διοικητικό σύστημα των Αχαιμενιδών στην Ασία και του φαραωνικού συστήματος στην Αίγυπτο. Στο πλαίσιο μιας διαδικασίας αλληλεπιδράσεων διαμορφώθηκαν οι σχέσεις της κρατικής διοίκησης αφενός με τις ελληνικές πόλεις, που δημιουργήθηκαν εντός των ελληνιστικών βασιλείων της Ανατολής, και αφετέρου με τους γηγενείς πληθυσμούς τους. Συγκεκριμένα:

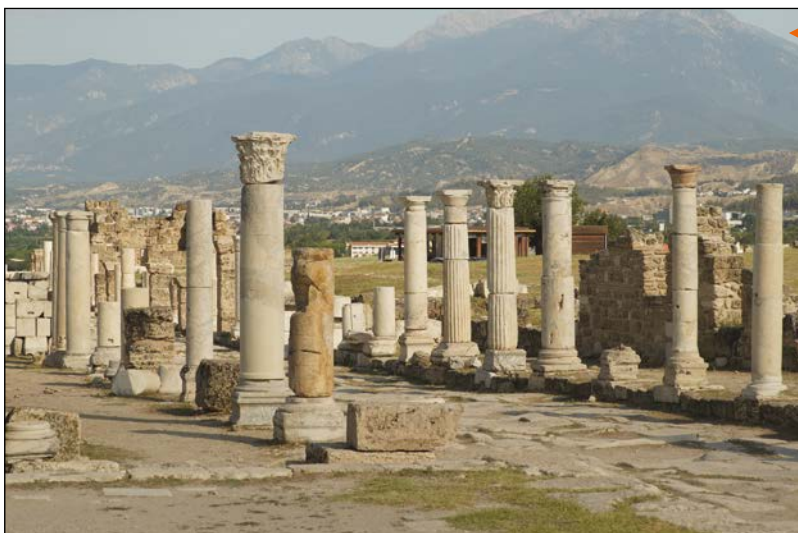
Το **βασιλείο των Σελευκιδών** ιδρύθηκε από τον Σέλευκο Α΄ (312 π.Χ.) και εξαπλωνόταν από τα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας μέχρι την Ινδία και από τον Καύκασο μέχρι τον Περσικό κόλπο. Ύστερα από συνεχείς αυξομειώσεις ο εδαφικός πυρήνας του κράτους περιορίστηκε στην περιοχή της Συρίας.

Κύριο χαρακτηριστικό του βασιλείου των Σελευκιδών ήταν η μεγάλη εθνολογική του ανομοιογένεια, δεδομένου ότι στα εδάφη του περιλάμβανε ένα πλήθος λαών και πολιτισμών. Για τη διασφάλιση της πολιτικής συνοχής, οι Σελευκίδες βασίλευσαν στηριζόμενοι στον στρατό και στη δημιουργία μιας ισχυρής γραφειοκρατίας. Ακολουθώντας την παράδοση των Αχαιμενιδών, διατήρησαν τις σατραπείες, διορίζοντας ως διοικητές Έλληνες αλλά και εξελληνισμένους γηγενείς, ενώ σε συνέχεια της μακεδονικής παράδοσης των **βασιλικών παιδών** υποστηρίχθηκαν στην άσκηση της εξουσίας τους από Μακεδόνες και άλλους Έλληνες που αποτέλεσαν τους λεγόμενους **«φίλους» του βασιλιά**. Αυτοί συγκρότησαν μια προνομιούχο τάξη, τα μέλη της οποίας, ανάλογα με τη σχέση εμπιστοσύνης που αποκτούσαν με τον βασιλιά, μπορούσαν να βελτιώσουν την οικονομική και κοινωνική τους θέση αποκτώντας πλούτο και αξιώματα.

1. Οι πόλεις των Σελευκιδών

Το εντυπωσιακότερο επίτευγμα της δυναστείας των Σελευκιδών ήταν η ίδρυση μιας αλυσίδας νέων ελληνικών πόλεων, που εκτεινόταν σε ολόκληρη την επικράτειά τους ως τη Βακτρία και τη Σογδιανή στα βάθη της Ανατολής. Αυτές, αντίθετα με τις παλιές πόλεις της Ελλάδας και της δυτικής Μικράς Ασίας, είχαν συνήθως ευθύγραμμο κανναβωτό (πολεοδομικό) σχέδιο [...]. Η σημασία του ελληνισμού και κυρίως του μακεδονικού στοιχείου συνάγεται από τα τοπωνύμια των οικισμών, πολλά από τα οποία είναι περιοχών και πόλεων της Μακεδονίας και της βόρειας Ελλάδας. Έτσι στη βόρεια Συρία, την περιοχή που ο Σέλευκος Α΄ επέλεξε να κάνει καρδιά του βασιλείου του, συναντούμε τοποθεσίες με ονόματα όπως Πιερία και Κυρρηστική και πόλεις που ονομάζονται Ευρωπός, Βέροια, Έδεσσα, Πέρινθος, Μαρώνεια, Απολλωνία· [...] Οι επιδιώξεις των Σελευκιδών διακρίνονται καθαρότερα στα δυναστικά ονόματα που πήραν οι σημαντικότερες νεοϊδρυθείσες πόλεις [...] η πρωτεύουσα Αντίοχεια [...] η Σελεύκεια της Πιερίας, που ήταν κυρίως λιμάνι· η παραλιακή Λαοδίκεια και η Απάμεια στον μέσο ρου του Ορόντη [...].

F.W. Walbank (1999) [1981]. *Ο Ελληνιστικός κόσμος* (μτφρ. Τ. Δαρβέρης), Αθήνα, σσ. 186-187.

Εικόνα 1. Άποψη του αρχαιολογικού χώρου στη Λαοδίκεια. Η πόλη ιδρύθηκε από τον Αντίοχο Δ΄ στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., προς τιμήν της συζύγου του, η οποία είχε το ίδιο όνομα. Shutterstock

Σημαντικότατο ρόλο στο κράτος των Σελευκιδών είχαν οι ελληνικές πόλεις που ιδρύθηκαν σε ολόκληρη την επικράτεια του βασιλείου τους, συμβάλλοντας στην εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού. Πολλές πόλεις έφεραν ονόματα πόλεων της Μακεδονίας όπως η Έδεσσα, η Πέλλα και η Βέροια. Άλλες είχαν τα ονόματα μελών της βασιλικής οικογένειας, όπως η Αντιόχεια επί του Ορόντη, πρωτεύουσα του βασιλείου, η Σελεύχεια, η Λαοδίκεια και η Απάμεια. Η πληρωμή των φόρων, η διατήρηση των φρουρών και η εφαρμογή των βασιλικών προσταγμάτων ήταν οι βασικότερες υποχρεώσεις των πόλεων προς τον μονάρχη, ο οποίος από την πλευρά του παραχωρούσε σε αυτές σχετική αυτονομία και ελευθερία.

Παράλληλα, οι Σελευκίδες έδειξαν σεβασμό απέναντι στους ντόπιους πληθυσμούς όσον αφορά στις διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις, τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμά τους. Σημαντική, ωστόσο, επιρροή άσκησαν και οι ανατολικές θρησκείες και οι τοπικές παραδόσεις στους Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στα ασιατικά εδάφη του κράτους των Σελευκιδών.

Το **βασιλείο των Πτολεμαίων** ιδρύθηκε μετά τη μάχη της Ιψού (301 π.Χ.) από τον Πτολεμαίο Α΄ και περιλάμβανε, εκτός από την Αίγυπτο, την περιοχή της Κυρηναϊκής, την Κύπρο και κατά διαστήματα τη νότια περιοχή της Συρίας.

Σε αντίθεση με το κράτος των Σελευκιδών, το βασίλειο των Πτολεμαίων χαρακτηριζόταν από μεγαλύτερη εθνολογική συνοχή και σταθερότητα συνόρων, δεδομένου ότι οι κάτοικοί του ήταν στην πλειονότητά τους Αιγύπτιοι. Παράλληλα, υπήρχαν και κάποιες άλλες εθνότητες, όπως Εβραίοι, Πέρσες, Σύροι και Έλληνες. Ως προς τη διοικητική οργάνωση, οι Πτολεμαίοι υιοθέτησαν το φαραωνικό σύστημα, το οποίο είχε έντονα συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Με τον τρόπο αυτό πέτυχαν να επιβάλουν την κυριαρχία τους στον γηγενή πληθυσμό, ο οποίος είχε συνηθίσει επί χιλιετίες να ζει πειθαρχημένος υπό την εξουσία των φαραώ. Παράλληλα, οι Πτολεμαίοι βασιλείς στηρίχθηκαν στους «φίλους» τους Μακεδόνες και άλλους Έλληνες, που αποτέλεσαν τα μέλη της προνομιούχου τάξης των βασιλικών υπαλλήλων.

Αξιοποιώντας τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας και βασιζόμενοι στον στρατό και τον στόλο τους, οι Πτολεμαίοι κατόρθωσαν να εδραιώσουν τη δύναμή τους δημιουργώντας ένα ισχυρό ναυτικό κράτος που απλωνόταν στη λεκάνη της Μεσογείου. Πολλοί τομείς της πτολεμαϊκής οικονομίας, όπως τα σιτηρά, το λάδι, η ζυθοποιία, η υφαντική και η παραγωγή γραφικής ύλης από τον πάπυρο αποτελούσαν

2. Σχέσεις Ελλήνων και Αιγυπτίων στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο

Η Αίγυπτος είναι εκείνη που μας δίνει την πλουσιότερη τεκμηρίωση για τις σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και γηγενών. Από πολύ παλιά, οι Αιγύπτιοι είχαν συνηθίσει σε μια ξένη επικυριαρχία, αυτή των Αχαιμενιδών, και γνώριζαν τους Έλληνες από την αρχαϊκή εποχή. Υποδέχθηκαν καλά τον Αλέξανδρο και προσαρμόστηκαν με την ελληνο-μακεδονική παρουσία, κυρίως αυτών που είχαν στρατοπεδεύσει στις πόλεις της Κάτω Αιγύπτου και ειδικά στην Αλεξάνδρεια. Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, η αναλογία των μεταναστών σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό της χώρας, που και αυτό εκτιμάται ποικιλοτρόπως (λιγότεροι από 5 εκατομμύρια κάτοικοι), κυμαινόταν μεταξύ 10% και 15%. [...] Ακολουθώντας το παράδειγμα του Αλεξάνδρου, ο Πτολεμαίος Α΄ στηρίζεται στις αιγυπτιακές ελίτ, ενισχύοντας επιπλέον το στράτευμά του με τοπικές δυνάμεις. [...] Οι Λαγίδες [ενν. Πτολεμαίοι] ηγεμόνες, κληρονόμοι του φαραώ, είναι οι μοναδικοί πραγματικοί εγγυητές της ενότητας της χώρας που θεωρούνται ύστατη λύση και οι τελικοί αποδέκτες όλων των αιτημάτων (εντεύξεις), μέσω των βασιλικών υπαλλήλων.

F. Lefèvre (2016) [2007]. *Ιστορία του Αρχαίου Ελληνικού Κόσμου* (μτφρ. Α. Κεφαλά & Μ. Καρδαμίτσα), Αθήνα, σσ. 449-450.

Εικόνα 2. Τετράδραχμο του Σελεύκου Α΄ (300-280 π.Χ.). Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται ο Σέλευκος φορώντας κράνος από δέρμα λεοπάρδαλης, με αυτί και κέρατα ταύρου (Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη).

βασιλικό μονοπώλιο. Όλα τα παραπάνω απέφεραν στους Πτολεμαίους βασιλείς τεράστια εισοδήματα, γεμίζοντας τα βασιλικά ταμεία με τη βοήθεια ενός πολύ καλά οργανωμένου φορολογικού συστήματος.

Συγχρόνως, η αύξηση του αριθμού των Ελλήνων, που μετανάστευαν στην Αίγυπτο προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης και ευκαιριών πλουτισμού, είχε ως αποτέλεσμα τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής παιδείας. Αυτοί συνέβαλαν στην οικοδόμηση ελληνικών **γυμνασίων**, ενώ ιδιαίτερο ρόλο στον πνευματικό τομέα είχε το **Μουσείο** και η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

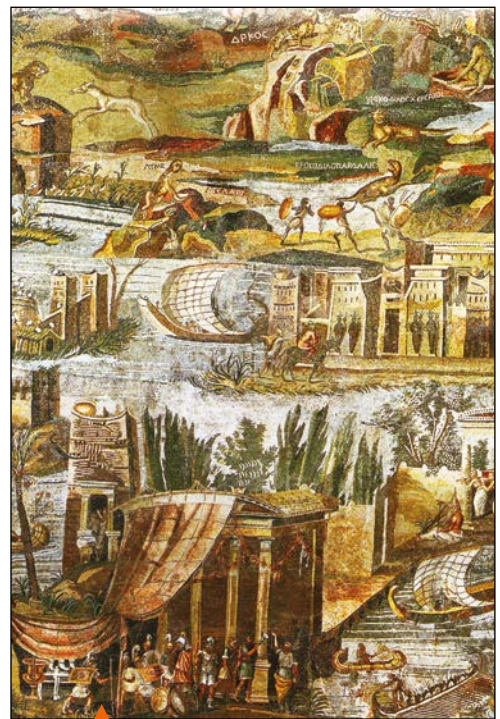
Στο πλαίσιο της θρησκευτικής τους πολιτικής οι Πτολεμαίοι κατόρθωσαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το ιερατείο, επιδεικνύοντας σεβασμό απέναντι στην αιγυπτιακή θρησκεία και στις τοπικές παραδόσεις των αυτοχθόνων. Παράλληλα, προχώρησαν στη θεοποίηση του βασιλικού οίκου και στην εισαγωγή ενός νέου θεού, του **Σαράπιδος**.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 1, Εικόνα 1), να προβληματιστείτε ως προς τη σημασία της ίδρυσης ελληνικών πόλεων από τους Σελευκίδες βασιλείς, εστιάζοντας ειδικότερα στον διοικητικό και πολιτιστικό τους ρόλο.
2. Μαζί με έναν φίλο σας από την Αίγυπτο επισκέπτεστε τον ναό του Λούξορ και εκείνος αναλαμβάνει να σας ξεναγήσει. Κατά την περιήγησή σας στον αρχαιολογικό χώρο, την προσοχή του ελκύει το ανάγλυφο της Εικόνας 3. Αναπτύξτε έναν διάλογο μαζί του ρωτώντας να μάθετε τι του τράβηξε το ενδιαφέρον και γιατί.
3. Πώς διαμορφώθηκε η σχέση Ελλήνων και γηγενών στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 2 και Εικόνα 4).

Εικόνα 3. Ανάγλυφο της πτολεμαϊκής περιόδου στον ναό του Λούξορ, στην Αίγυπτο, που παριστάνει τον Μέγα Αλέξανδρο με τη μορφή Αιγύπτιου φαραώ. Shutterstock

Εικόνα 4. Τμήμα ψηφιδωτού από την Παλαιστίνη (Museo Archeologico Nazionale di Palestrina). Απεικονίζονται σκηνές από τον καθημερινό βίο στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο. Κάτω: Αιγύπτιοι χωρικοί εκτελούν καθημερινές εργασίες. Επάνω: Έλληνες άποικοι τελούν μια θρησκευτική εορτή σε ένα μικρό ιερό.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Οι Σελευκίδες και οι Πτολεμαίοι προχώρησαν στην επιβολή βασιλικής εξουσίας προσωπικού χαρακτήρα.
- Κύριο χαρακτηριστικό του βασιλείου των Σελευκιδών ήταν η μεγάλη εθνολογική του ανομοιογένεια. Αντίθετα, το κράτος των Πτολεμαίων χαρακτηριζόταν από μεγαλύτερη εθνολογική συνοχή.
- Οι Σελευκίδες διατήρησαν τη διοικητική διαίρεση του κράτους σε σατραπείες, ενώ σημαντικός ήταν ο ρόλος των ελληνικών πόλεων.
- Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διάδοση της ελληνικής παιδείας και του πολιτισμού έπαιξε ο θεσμός του γυμνασίου.
- Οι Σελευκίδες και οι Πτολεμαίοι στηρίχθηκαν σε ένα συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης και σε μια αυστηρή γραφειοκρατία, οι δομές της οποίας στελεχώνονταν κυρίως από Έλληνες και λίγους ελληνίζοντες γηγενείς.

Εικόνα 5. Αγαλμάτιο που παριστάνει τον θεό Σάραπι ένθρονο και συνοδευόμενο από τον Κέρβερο, όπως ο ελληνικός θεός του Κάτω Κόσμου, Πλούτωνας (Αρχαιολογικό Μουσείο Όστια, Ρώμη).

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

βασιλικοί παίδες: παιδιά μακεδονικών αριστοκρατικών οικογενειών που εκπαιδεύονταν στην αυλή των Μακεδόνων βασιλέων ώστε να αναλάβουν στρατιωτικά και διοικητικά αξιώματα. Πρόκειται για θεσμό που καθιερώθηκε από τον Φίλιππο Β΄ με στόχο τη δημιουργία στενών δεσμών ανάμεσα στη μακεδονική αυλή και τις οικογένειες των ευγενών Μακεδόνων, στους οποίους κατ' επέκταση επρόκειτο να στηριχθεί η στρατιωτική και διοικητική διοίκηση του κράτους.

γυμνάσιο: θεσμός που προήγε τον ελληνικό τρόπο ζωής σε διάφορες πόλεις κατά την Ελληνιστική Εποχή. Αποτελούσε κέντρο εκπαίδευσης όπου οι νέοι σπούδαζαν ελληνική λογοτεχνία, ρητορική και μαθηματικά, και ασκούσαν σωματικά, λειτουργώντας συγχρόνως ως πυρήνας κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής.

«φίλοι» του βασιλιά: άνθρωποι προερχόμενοι από διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου, οι οποίοι επιλέγονταν από τους ελληνιστικούς βασιλείς για τη στελέχωση των βασιλικών συμβουλίων και λειτουργούσαν ως ακόλουθοι και σύμβουλοί τους. Συνήθως ήταν στρατιωτικοί ή διοικητικοί υπάλληλοι, καθώς και άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών.

Μουσείο: ενδιαίτημα (κατοικία) των Μουσών, οι οποίες θεωρούνταν προστάτιδες του πνεύματος, των τεχνών και των επιστημών.

Σάραπις: ανδρική θεότητα, η λατρεία της οποίας διαδόθηκε στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο, καθώς συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του αιγυπτιακού θεού Όσιρι με γνωρίσματα του ελληνικού Δία ή του Πλούτωνα.

Εικόνα 6. Μαρμάρινη προτομή του ιδρυτή της δυναστείας των Πτολεμαίων, Πτολεμαίου Α΄ Σωτήρα (3ος αι. π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Φίλοι του βασιλιά

Ο θεός Σάραπις

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Η Res Publica Romana και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία

(Ρωμαϊκοί Χρόνοι)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ρώμη: Η περίοδος της Res Publica
(6ος-1ος αιώνας π.Χ.)

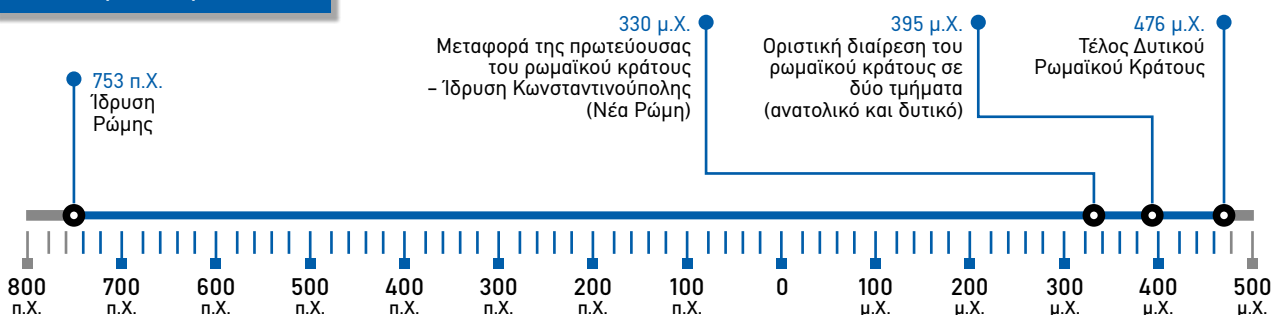
Η ίδρυση της Ρώμης τοποθετείται στο 753 π.Χ. Σταδιακά αναπτύχθηκε σε μεγάλη δύναμη στην ιταλική χερσόνησο και στη συνέχεια στη Μεσόγειο. Με την κατάργηση της βασιλείας και την εγκαθίδρυση της Ρωμαϊκής Πολιτείας, γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ., τις εξουσίες του βασιλιά διαμοιράστηκαν μεταξύ τους δύο αιρετοί άρχοντες, οι ύπατοι. Παράλληλα, στη διακυβέρνηση του κράτους συμμετείχαν και άλλοι άρχοντες, ενώ ισχυροποιήθηκε ο ρόλος της Σύγκλητος και της λαϊκής συνέλευσης. Σταδιακά, η Ρώμη έγινε το κέντρο ενός κράτους που αποτελούνταν από τους Ρωμαίους πολίτες, τους Ιταλούς συμμάχους και τους υποτελείς των ρωμαϊκών επαρχιών. Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση νέων συνθηκών που οδήγησαν σε κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις και εμφύλιους πολέμους, μέσα από τους οποίους προέκυψε μια νέα μορφή πολιτικής και πολιτειακής οργάνωσης.

Έννοιες κλειδιά

ύπατοι
τιμητές
δικτάτορας
Σύγκλητος
λαϊκή συνέλευση
πατρίκιοι
πληβείοι
ρωμαϊκές επαρχίες

753 π.Χ. - 476 μ.Χ.

Ρωμαϊκοί Χρόνοι

Η ίδρυση της Ρώμης τοποθετείται στο 753 π.Χ. και συνδέεται, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση, με τους απογόνους του Αινεία, Ρωμύλο και Ρέμο. Όπως μαρτυρείται, ωστόσο, από την αρχαιολογική έρευνα, στην περιοχή της κεντρικής Ιταλίας υπήρχαν οικισμοί που χρονολογούνται από τον 10ο μέχρι τον 8ο αιώνα π.Χ. Η ιστορία της Ρώμης διακρίνεται σε τρεις περιόδους: (α) της Ρωμαϊκής Βασιλείας, (β) της Ρωμαϊκής Πολιτείας (Res Publica Romana) και (γ) της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Imperium Romanum).

Θεσμικά όργανα και λειτουργία του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος

Η σημαντικότερη θεσμική αλλαγή που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ., εποχή στην οποία τοποθετείται η εγκαθίδρυση της **Ρωμαϊκής Πολιτείας** (Res Publica), ήταν η κατάργηση του βασιλιά. Στη θέση του θα αναδεικνύονταν πλέον δύο αιρετοί άρχοντες που ονομάζονταν *ύπατοι*. Αυτοί εκλέγονταν για έναν χρόνο και συγκέντρωναν στο πρόσωπό τους όλες τις εξουσίες (στρατιωτικές, πολιτικές, θρησκευτικές). Σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ήταν δυνατόν να αναλάβει την εξουσία για χρονικό διάστημα έξι μηνών ένα πρόσωπο, το οποίο ονομαζόταν *δικτάτορας*.

Σημαντικό ρόλο στην ιεραρχία των αρχόντων είχαν οι *τιμητές*. Κύρια αρμοδιότητά τους ήταν η κατάταξη των πολιτών σε λόχους και τάξεις, με βάση την περιουσία τους, καθώς και σε φυλές, ανάλογα με τον τόπο κατοικίας τους. Επιπλέον, συνέτασσαν τους καταλόγους των συγκλητικών, έλεγχαν τα οικονομικά της πόλης και επέβλεπαν τα ήθη των πολιτών. Στους λοιπούς άρχοντες περιλαμβάνονταν οι *πραιτορες*, οι *ταμίες* και οι *αγορανόμοι*. Κάθε κατηγορία αρχόντων, συμπεριλαμβανομένων των υπάτων, απαρτιζόταν από δύο ή περισσότερα μέλη, κατά τρόπο ώστε να συγκροτείται μια συλλογική αρχή.

Μεγαλύτερη πολιτική σημασία απέκτησαν κατά τη ρεπουμπλικανική

1. Η διαπάλη των κοινωνικών σωμάτων (ordines)

Από το ξεκίνημα ακόμα της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας βρίσκουμε αυτό που είναι στην πραγματικότητα κατά μεγάλο μέρος πολιτικός ταξικός αγώνας, αν και θεωρητικά δεν είναι τέτοιος: είναι η λεγόμενη «διαπάλη των σωμάτων», ανάμεσα σε πατρικούς και πληβείους. [...] Οι ιστορικοί πολύ απέχουν από το να έχουν καταλήξει σε συμφωνία για ό,τι αφορά την καταγωγή και τη φύση της διάκρισης ανάμεσα στους δύο «ordines», και αρκετές πολύ διαφορετικές θεωρίες έχουν αναπτυχθεί. [...] Με την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας οι πατρικοί πέτυχαν να γίνουν κλειστό «σώμα» («ordo»), μια ομάδα μέσα στο κράτος η οποία είχε ειδική οργανική θέση, μια θέση που τη σφετερίστηκε, όχι μια θέση που είχε εξαρχής δημιουργηθεί με κάποιον «νόμο». Αυτό οδήγησε στην εμφάνιση της plebis (του «πλήθους»), των πληβείων, που απαρτιζόταν κατ' αρχήν απ' όλους όσους δεν ήταν πατρικοί: το «πρώτο πληβείο σχίσμα» και η δημιουργία δημάρχων της plebis και μιας Βουλής της συλλογικής plebis, όπου προήδρευαν οι δήμαρχοί της, σηματοδίνουν την εμφάνιση των πληβείων ως οργανωμένου σώματος.

G.E.M. De Ste Croix (2005) [1981].

Ο ταξικός αγώνας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο από την αρχαϊκή εποχή ως την αραβική κατάκτηση (μτφρ. Γ. Κρητικός), Αθήνα, σ. 417.

© Shutterstock

Εικόνα 1. Η μπρούτζινη Λύκαινα του Καπιτωλίου θηλάζει τα δίδυμα βρέφη Ρωμύλο και Ρέμο, μυθικούς ιδρυτές της Ρώμης (Μουσεία Καπιτωλίου, Ρώμη). Shutterstock

περίοδο η *Σύγκλητος* και η *λαϊκή συνέλευση*. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι από την εποχή της βασιλείας υπήρχε μια Βουλή γερόντων, η Σύγκλητος, την οποία συμβουλευόταν ο βασιλιάς. Τα μέλη της προέρχονταν από τις πιο πλούσιες και αριστοκρατικές οικογένειες. Επρόκειτο για τους λεγόμενους *πατέρες*, οι απόγονοι των οποίων ονομάστηκαν *πατρίκιοι*. Όσοι δεν ανήκαν στα γένη των *πατρικίων* αποτελούσαν την πολυπληθέστερη κοινωνική ομάδα των *πληβείων*. Κατά τη ρεπουμπλικανική περίοδο η *Σύγκλητος* αποτελούσε το συμβουλευτικό σώμα που πλαισίωνε τους δύο υπάτους. Αριθμούσε τριακόσια ισόβια μέλη, τα οποία είχαν πρωτίστως διατελέσει άρχοντες, είχε νομοθετική και εκτελεστική εξουσία και εξέδιδε τα λεγόμενα *συγκλητικά διατάγματα* που είχαν ισχύ νόμου. Ο βαθύς σεβασμός, τον οποίο έτρεφε ο λαός απέναντι στη *Σύγκλητο*, ο αριστοκρατικός της χαρακτήρας και η ισόβια θητεία των μελών της καθιστούσαν τον ρόλο της κυρίαρχο στη Ρώμη.

Σημαντικό ρόλο, στο πλαίσιο του προοδευτικού εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος, απέκτησε η *λαϊκή συνέλευση*, η οποία αποτελούνταν από όλους τους πολίτες που υπηρετούσαν στον στρατό. Στις αρμοδιότητές της περιλαμβανόταν η εκλογή των αρχόντων, η ψήφιση νόμων, η διαχείριση των οικονομικών του κράτους, η απόφαση για σύναψη ειρήνης ή κήρυξη πολέμου, η πολιτογράφηση νέων πολιτών, καθώς και η εκδίκηση υποθέσεων για αδικήματα που επέσυραν τη θανατική ποινή. Τη συνέλευση συγκαλούσαν οι άρχοντες και η ψηφοφορία για τη λήψη της απόφασης γινόταν κατά λόχους.

Διοίκηση σε επάλληλες ζώνες: Ρωμαίοι πολίτες, Ιταλοί σύμμαχοι και επαρχίες

Με την ολοκλήρωση των κατακτητικών πολέμων στην Ιταλία και στη Δυτική Μεσόγειο (5ος-3ος αιώνας π.Χ.) η Ρώμη κατόρθωσε να εδραιώσει τη δύναμή της επιτυγχάνοντας την ενοποίηση της Ιταλίας υπό την κυριαρχία της. Θεμέλιο του κοινωνικού και πολιτειακού της συστήματος αποτέλεσε το σώμα των *Ρωμαίων πολιτών*, ενώ οι υπόλοιποι κάτοικοι που κατοικούσαν στις πόλεις της ιταλικής χερσονήσου αποτελούσαν τους *Ιταλούς συμμάχους*. Με τη σταδιακή επέκταση της ρωμαϊκής κυριαρχίας έξω από τα όρια της Ιταλίας, οι περιοχές που περιλαμβάνονταν στις κατακτημένες περιοχές ονομάστηκαν *επαρχίες*. Σε καθεμιά από τις ρωμαϊκές επαρχίες διοριζόταν ένας Ρωμαίος διοικητής, ο *πραίτορας*, τα διατάγματα του οποίου καθόριζαν τις σχέσεις των υποτελών κατοίκων με την κεντρική εξουσία στη Ρώμη. Με τον τρόπο αυτό η Ρώμη έγινε η πρωτεύουσα ενός κράτους που αποτελούνταν από: (α) Ρωμαίους πολίτες, (β) Ιταλούς συμμάχους και (γ) υποτελείς κατοίκους των επαρχιών. Το γεγονός αυτό προσέδιδε στη ρωμαϊκή διοίκηση τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της, καθώς αυτή ασκούσαν σε επάλληλες ζώνες, με σαφή διαφοροποίηση, κατά περίπτωση, ως προς τη διαμόρφωση της θέσης των υπηκόων (προνόμια - δικαιώματα - υποχρεώσεις).

2. Ο αγώνας του Τιβέριου Γράκκου για τα δικαιώματα του ρωμαϊκού λαού

Και φαίνεται ότι ποτέ δεν συντάχθηκε πιο επιεικής και πιο μετριοπαθής νόμος για τόσο μεγάλη αδικία και πλεονεξία. [...] Γιατί ο Τιβέριος, [...] όταν κάθε φορά που στεκόταν στο βήμα περιτριγυρισμένος από τον λαό, μιλούσε για τους φτωχούς κι έλεγε πως τα άγρια ζώα που ζουν στην Ιταλία έχουν και φώλια και κάπου για να κοιμηθούν και κρυψώνες, ενώ εκείνοι που πολεμούν για την Ιταλία και πεθαίνουν γι' αυτή δεν έχουν τίποτε άλλο παρά μόνο αέρα και φως, και μένοντας χωρίς στέγη και τόπο περιπλανώνται μαζί με τα παιδιά και τις γυναίκες τους, ενώ οι στρατηγοί αυτοκράτορες ψεύδονται, όταν παρακαλούν τους στρατιώτες να προσέλθουν στις μάχες για να πολεμήσουν τους εχθρούς υπέρ τάφων και ιερών· γιατί κανένας από τόσους Ρωμαίους δεν έχει ούτε βωμό πατρικό ούτε ιερό προγονικό, αλλά πολεμούν και σκοτώνονται για την καλοζωία και τον πλούτο των άλλων, και παρότι ονομάζονται κυρίαρχοι της οικουμένης, αυτοί δεν έχουν ούτε μια σπιθαμή γης δική τους.

Πλούταρχος, *Τιβέριος Γράκκος* 9.3-6
(μτφρ. Γ. Καλόπουλος).

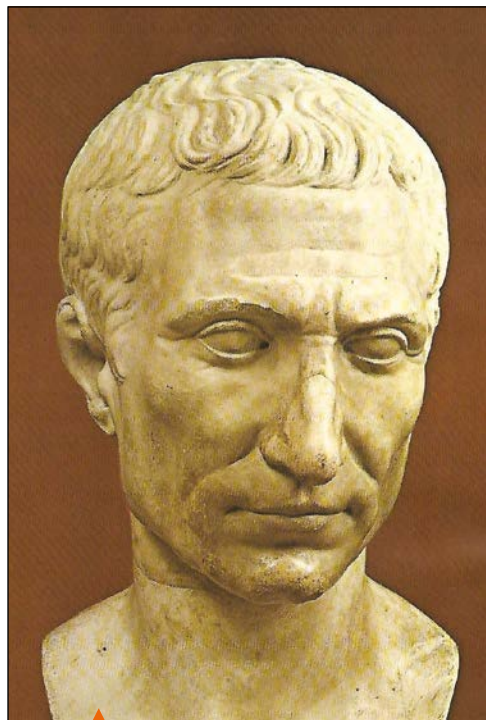

Εικόνα 2. Η ίδρυση της Ρώμης στην κεντρική Ιταλία. Στον χάρτη επισημαίνεται η ευρύτερη περιοχή του Λατίου, όπου συγκροτήθηκε, πιθανότατα από τους Ετρούσκους τον 7ο αι. π.Χ., η πόλη-κράτος της Ρώμης με τη διαδικασία του συνοικισμού των κατοίκων της γύρω περιοχής.

Συνθήκες προώθησης πολιτικών και πολιτειακών μεταβολών

Με τη σταδιακή επέκταση της κυριαρχίας του και την εκμετάλλευση των νέων κτήσεων το ρωμαϊκό κράτος ισχυροποιήθηκε ακόμη περισσότερο, ενώ παράλληλα άρχισαν να διαμορφώνονται νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επρόκειτο να οδηγήσουν σε μια περίοδο συγκρούσεων και εμφύλιων πολέμων. Από τη μία πλευρά κύριο αίτημα των συμμάχων ήταν η απόκτηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη που θα τους εξασφάλιζε συμμετοχή στη διακυβέρνηση του κράτους. Συγχρόνως, αυξάνονταν οι συγκρούσεις μεταξύ των Ρωμαίων πολιτών και συγκεκριμένα ανάμεσα στα μέλη της άρχουσας τάξης και στους εκπροσώπους των πληβείων που διεκδικούσαν την ενίσχυση της λαϊκής κυριαρχίας και τον περιορισμό της δύναμης της Συγκλήτου.

Χαρακτηριστικές ήταν οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των **Γράκκων** κατά τον 2ο αιώνα π.Χ., η δράση των οποίων είχε ως αποτέλεσμα τον χωρισμό των Ρωμαίων πολιτών σε δύο παρατάξεις, τους αριστοκρατικούς (optimates) και τους δημοκρατικούς (populares). Κατά τη διάρκεια του 1ου αιώνα π.Χ. οι συγκρούσεις οξύνθηκαν οδηγώντας σε μια μακρά περίοδο εμφύλιων πολέμων, στο πλαίσιο των οποίων πρωταγωνίστησαν σημαντικές προσωπικότητες (Μάριος και Σύλλας, Πομπήιος και Καίσαρ, Αντώνιος και Οκταβιανός) που αποσκοπούσαν στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Μια νέα μορφή πολιτικής και πολιτειακής οργάνωσης επρόκειτο να αναδειχθεί μέσα από τις συγκρούσεις αυτές, οι οποίες τερματίστηκαν με τη νίκη του Οκταβιανού εναντίον του Μάρκου Αντωνίου το 31 π.Χ. στη ναυμαχία του Ακτίου.

Εικόνα 3. Ο Ιούλιος Καίσαρας, Ρωμαίος πολιτικός και στρατηγός, ανέλαβε το έτος 49 π.Χ. την εξουσία ως δικτάτορας και έπαιξε σημαντικό ρόλο στον μετασχηματισμό της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας σε Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο).

Εικόνα 4. Αναπαράσταση συνεδρίασης της ρωμαϊκής Συγκλήτου. Ρώμη, Palazzo Madama.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Με ποιον πολιτειακό θεσμό της αθηναϊκής δημοκρατίας των Κλασικών Χρόνων παρουσιάζει αντιστοιχία η ρωμαϊκή λαϊκή συνέλευση; Παρουσιάστε στην τάξη, με τη μορφή προφορικής ανακοίνωσης, τις παρατηρήσεις σας αναφορικά με τη σημασία του θεσμού αυτού μέσα από μια συγκριτική θεώρηση της εξέλιξης του στον ιστορικό χώρο και χρόνο.
2. Αντλώντας πληροφορίες από τα Παραθέματα 1 και 2 να αναφερθείτε: (α) στις κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού της Ρώμης και στα κύρια χαρακτηριστικά τους και (β) στον τρόπο με τον οποίο η συνειδητοποίηση των διαφορών τους και η σύγκρουση μεταξύ τους συνέβαλε στην προώθηση πολιτικών και πολιτειακών αλλαγών.

© Shutterstock

Εικόνα 5. Η Ρωμαϊκή Αγορά (Forum), πολιτικό, διοικητικό και εμπορικό κέντρο της αρχαίας Ρώμης. Shutterstock

Εικόνα 6. Η ναυμαχία στο Άκτιο, στις 2 Σεπτεμβρίου 31 π.Χ. Ελαιογραφία του Laureys a Castro (1672, Εθνικό Ναυτικό Μουσείο, Λονδίνο).

Εικόνα 7. Η έκταση του ρωμαϊκού κράτους κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Πολιτείας (Res Publica), 45 π.Χ.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Πολιτείας στη θέση του βασιλιά αναδεικνύονταν κάθε χρόνο δύο αιρετοί άρχοντες, οι ύπατοι.
- Κυρίαρχα θεσμικά όργανα του κράτους κατά τη ρεπουμπλικανική περίοδο ήταν η Σύγκλητος και η λαϊκή συνέλευση.
- Με την ενοποίηση της Ιταλίας και την επέκταση της ρωμαϊκής κυριαρχίας έξω από τα όρια της ιταλικής χερσονήσου το ρωμαϊκό κράτος ισχυροποιήθηκε.
- Η Ρώμη έγινε η πρωτεύουσα ενός κράτους που αποτελούνταν από: (α) Ρωμαίους πολίτες, (β) Ιταλούς συμμάχους και (γ) υποτελείς κατοίκους των επαρχιών.
- Κατά τη διάρκεια του 2ου και 1ου αιώνα π.Χ., μέσα από μια μακρά περίοδο μεταρρυθμίσεων και εμφύλιων πολέμων, δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για την προώθηση πολιτικών και πολιτειακών μεταβολών.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Γράκχοι (αδελφοί) > Τιβέριος και Γάιος: Ρωμαίοι πολιτικοί του 2ου αιώνα π.Χ., οι οποίοι με τις μεταρρυθμίσεις τους ευνόησαν τον λαό έναντι των ευγενών (πατρικίων).

πατρίκιοι (patres): ευγενείς που κατάγονταν από επιφανείς οικογένειες των παλαιότερων συγκλητικών της Ρώμης.

πληβείοι (plebs): ελεύθεροι Ρωμαίοι, οι οποίοι αποτελούσαν τον μεγάλο όγκο του πληθυσμού που συμμετείχε στην πολιτική ζωή κυρίως μέσω του συμβουλίου των πληβείων και των δημάρχων. Δεν τους επιτρεπόταν να νυμφευτούν γυναίκες από την τάξη των πατρικίων. Ο όρος («πληβείοι»/«πλέμπα») κατέληξε μέχρι και σήμερα να σημαίνει «πλήθος», «απλός λαός», «φτωχά λαϊκά στρώματα».

Ρωμαϊκή Πολιτεία (Res Publica Romana): ο όρος στα ελληνικά αποδίδεται ως Ρωμαϊκή Δημοκρατία και καλύπτει το χρονικό διάστημα από την εκθρόνιση του τελευταίου Ετρούσκου βασιλιά της Ρώμης, Ταρκύνιου, το 509 π.Χ., μέχρι τη νίκη του Οκταβιανού έναντι του Μάρκου Αντωνίου στο Άκτιο, το 31 π.Χ.

Δραστηριότητα:
Περίοδοι της ρωμαϊκής ιστορίας

Δραστηριότητα: Θεσμικά όργανα της Ρωμαϊκής Πολιτείας

Δραστηριότητα:
Η περίοδος της Res Publica

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

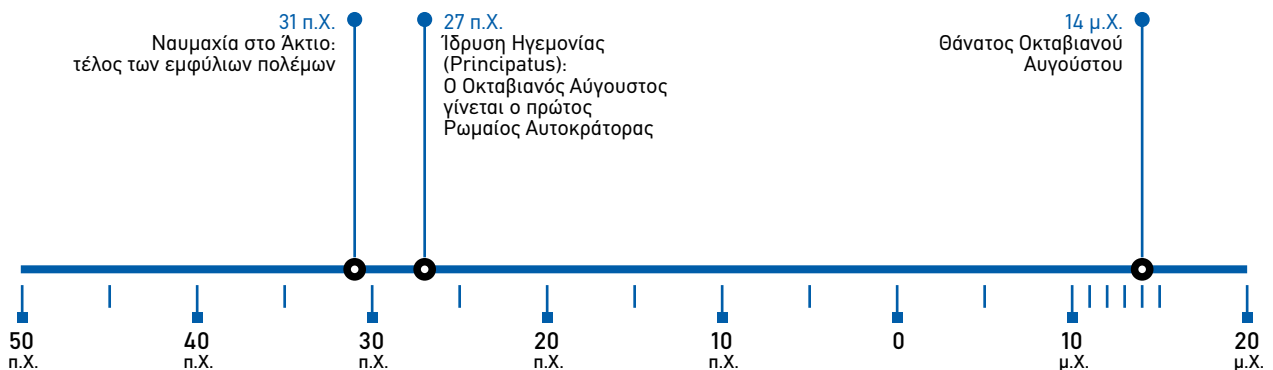
Ο Αύγουστος και η αυτοκρατορική εποχή (1ος αι. π.Χ.-2ος αι. μ.Χ.)

Το 27 π.Χ. γεννήθηκε στη Ρώμη μια νέα μορφή πολιτεύματος, που ονομάστηκε *Principatus*, δηλαδή «Ηγεμονία». Η πολιτική αυτή μεταβολή στην ιστορία της Ρώμης συμπίπτει με τη μετάβαση στην αυτοκρατορική εποχή. Το νέο καθεστώς, το οποίο ιδρύθηκε από τον Οκταβιανό, βασίστηκε στην πολιτική της δυαρχίας, δηλαδή του διαμοιρασμού της εξουσίας ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τη Σύγκλητο. Παράλληλα, διαμορφώθηκε ένα νέο καθεστώς ειρήνης, η *Pax Romana*, μέσω της οποίας ο αυτοκράτορας προβαλλόταν ως εγγυητής της ειρήνης σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή οικουμένη. Σημαντικό ρόλο στην υπηρεσία της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής προπαγάνδας έπαιξε η θεσμοθέτηση της αυτοκρατορικής λατρείας, καθώς και η προβολή της εικόνας του αυτοκράτορα μέσω της τέχνης.

Έννοιες κλειδιά

Αύγουστος
principatus
πολιτική δυαρχίας
Pax Romana
αυτοκρατορική
λατρεία
αυτοκρατορική
εικονογραφία

Εποχή του Αυγούστου

Το πολίτευμα του Αυγούστου: Ηγεμονία (Principatus)

Μετά τη ναυμαχία στο Άκτιο και την υποταγή της πτολεμαϊκής Αιγύπτου στη Ρώμη, ο Οκταβιανός έμεινε ο μοναδικός κυρίαρχος σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή επικράτεια. Επιδίωξή του ήταν να δημιουργήσει ένα νέο πολίτευμα που θα βασιζόταν στην ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας, μέσω της οποίας θα ικανοποιούνταν αφενός η επιθυμία των Ρωμαίων πολιτών και Ιταλών συμμάχων για τη διατήρηση της προνομιακής τους θέσης και αφετέρου το αίτημα των **επαρχιών** για διασφάλιση της ειρήνης.

Το 27 π.Χ. ο Οκταβιανός επέστρεψε στη σύγκλητο και στον ρωμαϊκό λαό όλες τις έκτακτες εξουσίες που είχε αναλάβει προκειμένου να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες για την παλινόρθωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Με την πράξη του αυτή έδειχνε σεβασμό στο δημοκρατικό αίσθημα των Ρωμαίων, αφήνοντάς τους να του προσφέρουν την εξουσία με τη θέλησή τους. Κατόπιν πρότασης της Συγκλήτου ο Οκταβιανός έλαβε όλα τα αξιώματα που τον καθιστούσαν πρώτο πολίτη (Principes) του ρωμαϊκού κράτους και αρχηγό του στρατού (Imperator). Επιπρόσθετα, η Σύγκλητος του απέδωσε τον τίτλο «Αύγουστος» (Augustus) που μέχρι τότε αποδιδόταν μόνο στους θεούς και σήμαινε «σεβαστός». Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκε ο πλήρης αυτοκρατορικός τίτλος του Αυγούστου, ο οποίος ονομάστηκε **Imperator Caesar Divi Filius Augustus**.

Έτσι, στις 13 Ιανουαρίου 27 π.Χ. γεννήθηκε στη Ρώμη μια νέα μορφή πολιτεύματος, που ονομάστηκε Principatus, από τον τίτλο

Εικόνα 1. Προτομή του αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.), σύγχρονη της βασιλείας του (Γλυπτοθήκη του Μονάχου).

Εικόνα 2. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα χρόνια της διακυβέρνησης του Οκταβιανού Αυγούστου, 31 π.Χ.-14 μ.Χ.

Princeps που είχε λάβει ο Οκταβιανός Αύγουστος. Η ημερομηνία αυτή σηματοδοτεί, συγχρόνως, την έναρξη της αυτοκρατορικής εποχής για τη Ρώμη. Στο νέο αυτό πολιτικό σύστημα ο Αύγουστος, ως φορέας του ρωμαϊκού κράτους (Imperium Romanum), που απέρρεε από την εξουσία της Συγκλήτου και του ρωμαϊκού λαού (Senatus Populusque Romanus), έγινε ο πρώτος αυτοκράτορας (Imperator) της Ρώμης.

Η διοίκηση της αυτοκρατορίας την εποχή του Αυγούστου

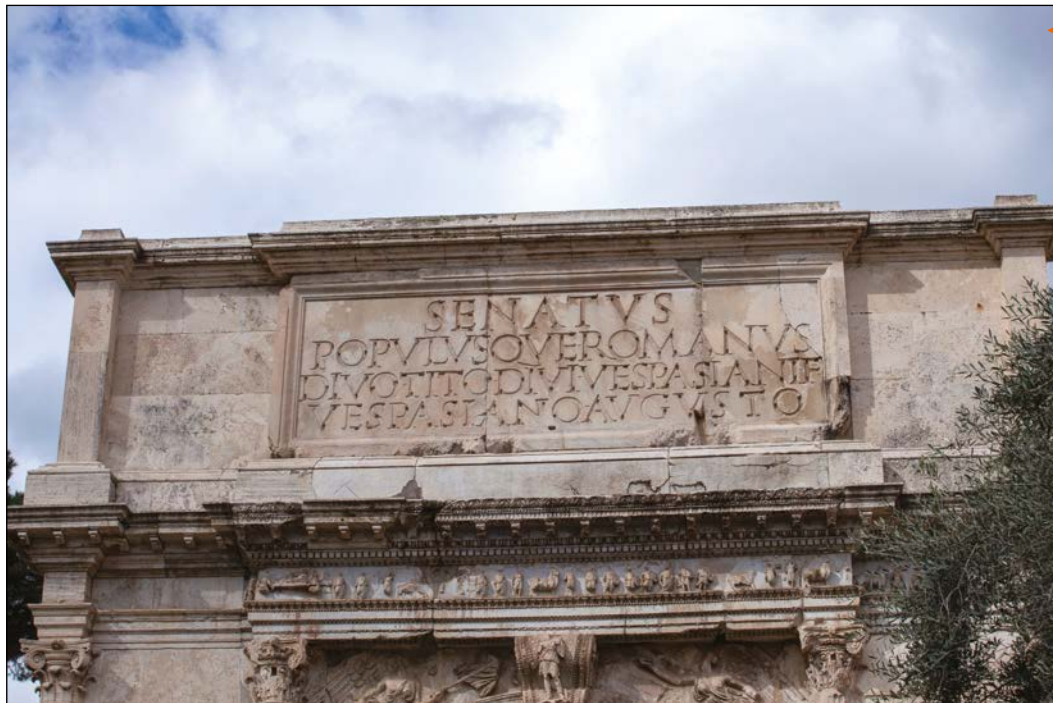
Ως προς τη διακυβέρνησή του ο Αύγουστος ακολούθησε μια σταθερή και συνετή πολιτική που στόχευε στην ισχυροποίηση της προσωπικής του εξουσίας, χωρίς ωστόσο να θίγονται οι εξωτερικοί τύποι της δημόσιας ζωής. Το νέο καθεστώς βασίστηκε στην πολιτική της *δυαρχίας*, δηλαδή στην κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τη Σύγκλητο. Ειδικότερα, ως προς τη διοίκηση των επαρχιών ο αυτοκράτορας διόριζε τους στρατιωτικούς διοικητές των παραμεθόριων περιοχών, ενώ η Σύγκλητος τους ανθυπάτους που ήταν υπεύθυνοι για τη διοίκηση των υπόλοιπων επαρχιών.

Παράλληλα, συγκροτήθηκε το *συμβούλιο του αυτοκράτορα*, το οποίο στελεχωνόταν από έμπιστους ανώτατους υπαλλήλους και νομομαθείς. Αυτοί ανέλαβαν σημαντικό συμβουλευτικό ρόλο στην άσκηση της διοίκησης, και ιδιαίτερα στη σύνταξη νομοθετικών αποφάσεων. Η Σύγκλητος συνέχισε να υφίσταται ως ανώτατο συμβουλευτικό σώμα για τον αυτοκράτορα, ο οποίος της έδειχνε μεγάλο σεβασμό. Ωστόσο, οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, δεδομένου

1. Η ίδρυση της Ηγεμονίας (Principatus)

Κατά την έκτη και έβδομη υπατεία μου, όταν είχα σβήσει τις φλόγες του εμφύλιου πολέμου, αφού έλαβα με καθολική συναίνεση τον απόλυτο έλεγχο των υποθέσεων, μετέφερα τη δημοκρατία από τον δικό μου έλεγχο στη βούληση της συγκλήτου και του ρωμαϊκού λαού. Για την υπηρεσία αυτή, μου δόθηκε ο τίτλος «Αύγουστος» με ψήφισμα της συγκλήτου και οι κολλόνες του σπιτιού μου καλύφθηκαν με δάφνες με δημόσια πράξη, και ένα αστικό στέμμα στερεώθηκε πάνω από την πόρτα μου και μια χρυσή ασπίδα τοποθετήθηκε στην αίθουσα της Κουρίας, η επιγραφή της οποίας μαρτυρούσε ότι η σύγκλητος και ο ρωμαϊκός λαός μου το έδωσαν αυτό σε αναγνώριση της ανδρείας μου, της επιεικειάς μου, της δικαιοσύνης και της ευσέβειάς μου. Ύστερα από αυτό, είχα το προβάδισμα όλων ως προς τον βαθμό, αλλά ως προς την εξουσία δεν υπερείχα περισσότερο από εκείνους που ήταν συνάδελφοί μου σε οποιοδήποτε αξίωμα.

Οκταβιανός Αύγουστος, *Πράξεις*, 34 (μτφρ. Μ. Μήτση-Αναγνώστου), Loeb Classical Library 1924.

Εικόνα 3. *Senatus Populusque Romanus* (Σύγκλητος και Ρωμαϊκός Λαός): το σύμβολο της κυριαρχίας της ελεύθερης ρωμαϊκής πολιτείας, όπως διαμορφώθηκε από την εποχή της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Εδώ το συναντάμε σε επιγραφή στην ασπίδα του θριάμβου του αυτοκράτορα Τίτου. Ανεγέρθηκε το 81 μ.Χ. στη Ρωμαϊκή Αγορά (Ρώμη), με εντολή του αυτοκράτορα Δομιτιανού για να τιμήσει τις νίκες του αδελφού του Τίτου, μετά τον θάνατο του τελευταίου. Shutterstock

ότι εκείνος είχε την εποπτεία της διοίκησης του κράτους, της διαχείρισης των οικονομικών, της εξωτερικής πολιτικής και του στρατού.

Ιδιαίτερα στον τομέα της στρατιωτικής εξουσίας ο Αύγουστος διατήρησε τον πλήρη έλεγχο. Στις καινοτομίες του περιλαμβάνονταν η δημιουργία μόνιμων στρατιωτικών βάσεων, αποτελούμενων από *ρωμαϊκές λεγεώνες*, που εγκαταστάθηκαν στις απομακρυσμένες επαρχίες της αυτοκρατορίας, καθώς και ενός επίλεκτου στρατιωτικού σώματος, των *πραιτωριανών*, που αποτέλεσαν την αυτοκρατορική φρουρά.

Οι πραιτωριανοί επρόκειτο να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο ζήτημα της διαδοχής. Δεδομένου ότι η κληρονομική διαδοχή ήταν αντίθετη με τη ρωμαϊκή δημοκρατική παράδοση, ο διάδοχος υποδεικνυόταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα, συνήθως μέσω *υιοθεσίας*. Η επικύρωση της εκλογής του νέου αυτοκράτορα γινόταν από τη Σύγκλητο.

Αυτοκρατορική ιδεολογία: Pax Romana και αυτοκρατορική λατρεία

Η διατήρηση του στρατιωτικού και οικονομικού ελέγχου των επαρχιών από τον ίδιο τον αυτοκράτορα είχε ως αποτέλεσμα, εκτός από τη διασφάλιση της ειρήνης, τον περιορισμό των αυθαιρεσιών, ιδιαίτερα στον τομέα της συλλογής φόρων. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην ανάπτυξη αισθήματος εμπιστοσύνης και ικανοποίησης από την πλευρά των υπηκόων, ιδιαίτερα εκείνων που κατοικούσαν στις επαρχίες της Ανατολής. Έτσι, διαμορφώθηκε η ιδεολογία της ρωμαϊκής ειρήνης (Pax Romana), στο πλαίσιο της οποίας ο αυτοκράτορας προβαλλόταν ως εγγυητής της ευνομίας και της ευημερίας στα πέρατα της ρωμαϊκής οικουμένης.

Άμεσα συνδεδεμένη με την Pax Romana ήταν η καθιέρωση της αυτοκρατορικής λατρείας, δηλαδή η προσφορά θεικών τιμών προς τον ίδιο τον αυτοκράτορα και τη Ρώμη. Η θεοποίηση της αυτοκρατορικής

2. Ο αυτοκράτωρ της ειρήνης

Η επεκτατική πολιτική του ρωμαϊκού κράτους κατά τον χρόνο της ελεύθερης πολιτείας δεν αφήνει να διαφανεί πίσω από αυτήν καμία συνεπής αρχή, ούτε καν η επιδίωξη της ασφάλειας, που θα απαιτούσε φυσικά σύνορα πρόσφορα για την άμυνα. [...] Μόνο με την εγκαθίδρυση της μονοκρατορίας του Αυγούστου αρχίζει να διαφαίνεται μια ενιαία μεθοδική βούληση, που επιτυγχάνει να χρησιμοποιήσει την εξωτερική πολιτική για να κατευθύνει την εξέλιξη του κράτους και να αντικαταστήσει τις ασυνέπειες του παρελθόντος με ενιαία σύλληψη στον τομέα της εδαφικής επέκτασης. Το παράδοξο είναι ότι ο Αύγουστος επέζησε στη συνείδηση των επόμενων γενεών ως ο αυτοκράτωρ της ειρήνης. [...] Ο ισχυρισμός αυτός, ότι δηλαδή εξασφαλίστηκε η γενική ειρήνη, [...] έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη στρατιωτική επέκταση των συνόρων, όμοια της οποίας δεν επιτεύχθηκε ποτέ ούτε πριν ούτε μετά τον Αύγουστο. [...] Για καμία άλλη εποχή της ρωμαϊκής ιστορίας δεν δικαιολογείται η χρήση του όρου ρωμαϊκός επεκτατισμός όσο για την εποχή του Αυγούστου.

W. Eck (1976). Από τον Αύγουστο ως τις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. Η περίοδος του Αυγούστου. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Στ', Αθήνα, σ. 13.

Εικόνα 4. Ο βωμός της Ειρήνης του Αυγούστου. Το μνημείο παρήγγειλε η Σύγκλητος στις 4 Ιουλίου 13 π.Χ. προς τιμήν του Αυγούστου και εγκαινιάστηκε στις 30 Ιανουαρίου 9 π.Χ. Shutterstock

εξουσίας κατά την εποχή του Αυγούστου συνέβαλε στην ιδεολογική κατοχύρωση του νέου καθεστώτος. Για τον σκοπό αυτό θεσπίστηκαν γιορτές που σηματοδοτούσαν το τέλος των πολεμικών ταραχών και τη μετάβαση στον «Χρυσό Αιώνα του Αυγούστου». Ναοί ιδρύθηκαν προς τιμήν της θεάς Ρώμης και του Αυγούστου, ενώ παράλληλα θεοποιήθηκαν η Ειρήνη και η Τύχη, προς τιμήν των οποίων ανεγέρθηκαν βωμοί. Οι ενέργειες αυτές μαρτυρούσαν με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο τη σύνδεση θρησκείας και κράτους και τον τρόπο με τον οποίο η «λατρεία του Αυγούστου», και κατ' επέκταση της αυτοκρατορικής εξουσίας, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη «λατρεία του κράτους».

Συγχρόνως, σημαντικό ρόλο στην υπηρεσία της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής προπαγάνδας έπαιξε η τέχνη, η οποία σε κάθε μορφή της υμνούσε τον αυτοκράτορα και το μεγαλείο της Ρώμης. Πρόκειται για απεικονίσεις του Αυγούστου, τις οποίες συναντάμε κυρίως σε έργα τέχνης και νομίσματα της εποχής. Η προβολή της προσωπικότητας και του έργου του Αυγούστου μέσα από την τέχνη αποτέλεσε, έτσι, έναν ακόμη τρόπο διάδοσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής προπαγάνδας σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.

Εικόνα 5. Ένα από τα αξιώματα που προσέλαβε ο Οκταβιανός με την ανάληψη της αυτοκρατορικής εξουσίας του ήταν αυτό του μεγίστου αρχιερέα *pontifex maximus*. Επάνω: ανδριάντας του Οκταβιανού με το ένδυμα του *pontifex maximus* (Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο).

Εικόνα 6. Λεπτομέρεια από την ανάγλυφη διακόσμηση του βωμού της Ειρήνης του Αυγούστου, χαρακτηριστικό δείγμα της τέχνης της εποχής του. Η κεντρική γυναικεία μορφή παριστάνει πιθανώς προσωποποίηση της Ιταλίας. Shutterstock

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Οκταβιανός στο έργο του *Πράξεις* (Παράθεμα 1), χάρη σε ποια ενέργειά του κατάφερε να λάβει από τη Σύγκλητο τον τίτλο «Αύγουστος» και τι άλλαζε από τη στιγμή εκείνη ως προς τη θέση που ο ίδιος αποκτούσε στη νέα μορφή πολιτεύματος που είχε πλέον δημιουργηθεί;
2. Αφού παρατηρήσετε το μνημείο της Εικόνας 3 και λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό ανέγερσής του στον συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, να εξηγήσετε πώς δικαιολογείται η χάραξη πάνω σε αυτό της επιγραφής: «Η Σύγκλητος και ο Ρωμαϊκός Λαός (S.P.Q.R.)».
3. Ρωμαϊκή ειρήνη: Πώς γινόταν αντιληπτή από την πλευρά της κεντρικής εξουσίας κατά την εποχή του Αυγούστου και πώς την αντιλαμβάνονταν οι υπήκοοι του ρωμαϊκού κράτους στις απομακρυσμένες ρωμαϊκές επαρχίες; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 2 και Εικόνες 2, 4 και 6).

Ας θυμόμαστε ότι:

- Το 27 π.Χ. ο Οκταβιανός έγινε ο πρώτος πολίτης (Princeps) του ρωμαϊκού κράτους και προσέλαβε τον τίτλο «Αύγουστος».
- Το συμβούλιο του αυτοκράτορα στελεχωνόταν από έμπιστους ανώτατους υπαλλήλους και νομομαθείς.
- Η Σύγκλητος συνέχισε να αποτελεί το σεβαστό σώμα που συμβούλευε τον αυτοκράτορα, ωστόσο οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τον ίδιο.
- Οι πραιτωριανοί ήταν επίλεκτο στρατιωτικό σώμα που αποτελούσε την προσωπική φρουρά του αυτοκράτορα.
- Ο αυτοκράτορας προβλήθηκε ως εγγυητής της ρωμαϊκής ειρήνης (Pax Romana).
- Θεσμοθετήθηκε η αυτοκρατορική λατρεία ως ένδειξη υποταγής και αναγνώρισης της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Imperator Caesar
Divi Filius Augustus

Η αυτοκρατορική λατρεία

Δραστηριότητα: Ο Αύγουστος
και η αυτοκρατορική εποχή

© Shutterstock

Εικόνα 7. Αργυρό τετράδραχμο της ρωμαϊκής επαρχίας της Αιγύπτου (136-137 μ.Χ.). Στον εμπροσθότυπο, δαφνοστεφανομένος ο αυτοκράτορας Αδριανός και στον οπισθότυπο η Δήμητρα με πυρσό και στάχυα. Shutterstock

Εικόνα 8. Η μεγάλη καμέα της Γαλλίας. Αυτοκρατορική ρωμαϊκή καμέα από σαρδόνυχα που χρονολογείται πιθανώς στο 23 μ.Χ. (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι). Η παράσταση χωρίζεται σε τρία επίπεδα: κάτω παριστάνονται οι βάρβαροι αιχμάλωτοι, και στη μέση ο Τιβέριος (διάδοχος του Αυγούστου) με τη σύζυγό του Λιβία, έχοντας μπροστά τους έναν όρβιο πολεμιστή, πιθανότατα τον Γερμανικό. Στο ανώτερο τμήμα παριστάνεται η αποθέωση των αυτοκρατόρων.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

επαρχία (provincia): διοικητική υποδιαίρεση του ρωμαϊκού κράτους σε κατακτημένα εδάφη που βρίσκονταν έξω από τα γεωγραφικά όρια της ιταλικής χερσονήσου.

Imperator Caesar Divi Filius Augustus: τίτλος που αποδόθηκε στον Οκταβιανό μετά την ανάληψη της αυτοκρατορικής εξουσίας το 27 π.Χ. Στα ελληνικά αποδίδεται ως «Διοικητής Καίσαρ Θεού Υιός Σεβαστός». Η προσθήκη Divi Filius αναφέρεται στον θεοποιημένο από τη Σύγκλητο Ιούλιο Καίσαρα, ο οποίος είχε υιοθετήσει τον Οκταβιανό και τον είχε ορίσει κληρονόμο του.

ιμπεριαλισμός > λατ. imperium/γαλλ. impérialisme: η τάση ενός κράτους να επεκτείνει την οικονομική και πολιτική του επιρροή σε βάρος άλλων κρατών ή λαών, κάνοντας χρήση της στρατιωτικής ή/και της οικονομικής του δύναμης.

Σύγκλητος και Ρωμαϊκός Λαός (S.P.Q.R. > Senatus Populusque Romanus): αναφορά στους δύο κυρίαρχους θεσμούς (Σύγκλητο και λαϊκή συνέλευση) στους οποίους στηριζόταν η εξουσία του ρωμαϊκού κράτους, όπως διαμορφώθηκε κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Πολιτείας (Res Publica) και συνεχίστηκε κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Imperium Romanum). Το ακρωνύμιο S.P.Q.R. χρησίμευε ως υπογραφή της ρωμαϊκής κυβέρνησης. Το χρησιμοποιούσαν στα λάβαρα των ρωμαϊκών λεγεώνων, στα νομίσματα, στα ψηφίσματα και τις επιγραφές, καθώς επίσης σε μνημεία και σε δημόσια κτίρια.

υιοθεσία: θεσμός που χρησιμοποιήθηκε κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Με τον τρόπο αυτό ο αυτοκράτορας επέλεγε αυτόν που θεωρούσε καταλληλότερο και ικανότερο να τον διαδεχτεί, τον οποίο και υιοθετούσε κληροδοτώντας του την αυτοκρατορική εξουσία.

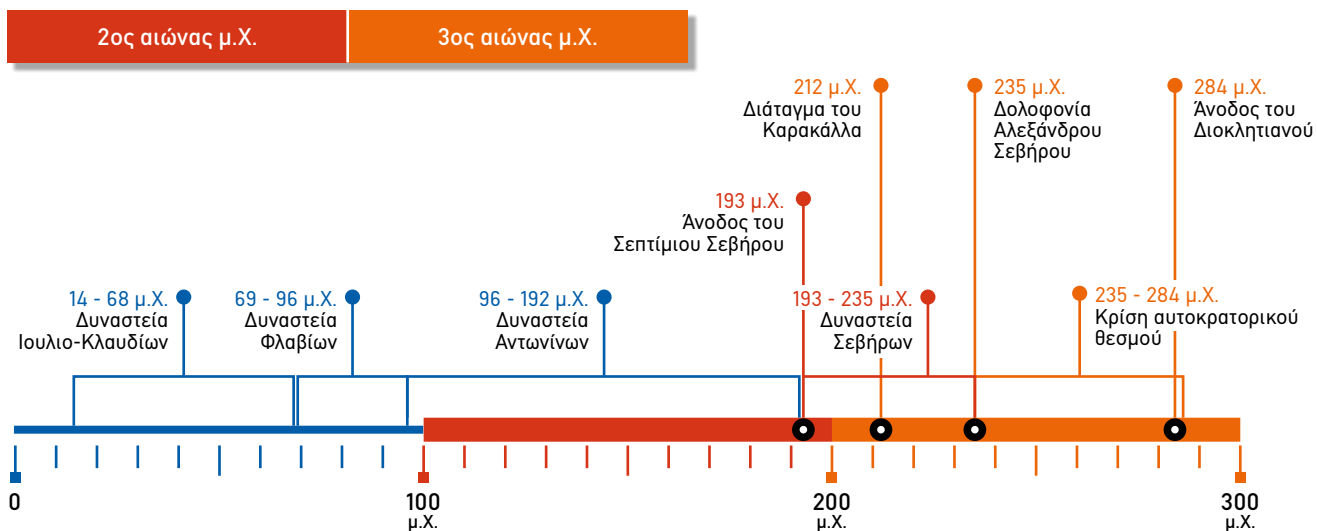
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ.

Ο 3ος αιώνας μ.Χ. αποτέλεσε για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μια περίοδο κρίσης, η οποία είναι γνωστή ως «αυτοκρατορική κρίση» ή «κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ.». Η ανάμειξη του στρατού στην πολιτική και ο παραμερισμός της Συγκλήτου υπήρξαν τα κύρια χαρακτηριστικά της εποχής αυτής. Ο αυτοκρατορικός θεσμός αποδυναμώθηκε και μαζί κλονίστηκε ο ρόλος του Ρωμαίου πολίτη. Η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. ήταν ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο, η επίδραση του οποίου έγινε ορατή σε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου. Οι επιμέρους πτυχές του φαινομένου αυτού συνδέονται μεταξύ τους μέσα από μια σειρά αιτιωδών αλληλεπιδράσεων, τα αποτελέσματα των οποίων σηματοδότησαν το τέλος του αρχαίου κόσμου και τη μετάβαση στην εποχή του πρώιμου Μεσαίωνα.

Έννοιες κλειδιά

αυτοκρατορική κρίση
διάταγμα του
Καρακάλλα
λατιφούντια
δεσμός
δουλοπαροικίας
κολωνοί
πανώλη

Μετά τον θάνατο του Αυγούστου (14 μ.Χ.) και μέχρι τα τέλη του 2ου αιώνα μ.Χ. στη Ρώμη κυβέρνησαν τρεις δυναστείες αυτοκρατόρων: των Ιουλίου-Κλαυδίων (14-68 μ.Χ.), των Φλαβίων (69-96 μ.Χ.) και των Αντωνίνων (96-192 μ.Χ.). Κατά την περίοδο αυτή και ιδιαίτερα επί της δυναστείας των Αντωνίνων, που ήταν γνωστή και ως περίοδος της «**πεφωτισμένης δεσποτείας**», η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επεκτάθηκε και ισχυροποιήθηκε. Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται όταν στην εξουσία ανήλθε ο Κόμμοδος, γιος του Μάρκου Αυρηλίου, ο οποίος, ακολουθώντας αυταρχική πολιτική και στηριζόμενος αποκλειστικά στην πραιτωριανή φρουρά, οδήγησε το κράτος στην αναρχία και στον εμφύλιο πόλεμο. Η εποχή που ακολούθησε, από τη δολοφονία του Αλεξάνδρου Σεβήρου μέχρι την άνοδο του

Διοκλητιανού, είναι γνωστή ως εποχή της «αυτοκρατορικής κρίσης» ή «κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ.». Κατά την περίοδο αυτή ο στρατός απέκτησε πολύ μεγάλη δύναμη ώστε να καθορίζει τις τύχες του κράτους. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. ήταν πρωτίστως κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού, η οποία είχε άμεσο αντίκτυπο σε όλους τους τομείς του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, και συνεπώς γινόταν συγχρόνως αντιληπτή ως πολιτική, οικονομική, κοινωνική και δημογραφική κρίση.

Πολιτική κρίση

Με την άνοδο του Σεπτίμιου Σεβήρου στον θρόνο ο ρόλος της Συγκλήτου περιορίστηκε, ενώ η εξουσία του αυτοκράτορα εξαρτιόταν από την αφοσίωση που έτρεφαν στο πρόσωπό του οι στρατιώτες. Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου Σεβήρου και για όλο το υπόλοιπο του 3ου αιώνα μ.Χ. το κράτος περιήλθε στον πλήρη έλεγχο του στρατού, ο οποίος, ενώ άλλοτε υπηρετούσε την αυτοκρατορία, τώρα την εξουσίαζε, καθώς είχε τη δυνατότητα να ανεβάζει και να κατεβάζει αυτοκράτορες στον θρόνο σύμφωνα με τις επιθυμίες του. Ο αυτοκράτορας έπαψε να θεωρείται πλέον ο «πρώτος πολίτης» και φορέας της εξουσίας που του είχε παραχωρηθεί από τη Σύγκλητο και τον ρωμαϊκό λαό.

Αντίστοιχο πλήγμα δέχτηκε η θέση των Ρωμαίων πολιτών, ως συνέπεια της πολιτογράφησης όλων των ελεύθερων κατοίκων της αυτοκρατορίας με το διάταγμα του Καρακάλλα (Constitutio Antoniniana) το 212 μ.Χ. Η κρίση των θεσμών επέφερε ακόμη μεγαλύτερη δυσарέσκεια, που εκφραζόταν μέσα από συχνές επαναστάσεις και εξεγέρσεις. Αυτό είχε ως συνέπεια την αδυναμία του κράτους να αντιμετωπίσει νικηφόρα τους εξωτερικούς εχθρούς. Την εποχή της ρωμαϊκής ειρήνης και ευημερίας (Pax Romana) είχε πλέον διαδεχθεί μια περίοδος φόβου και ανασφάλειας. Πολλές επαρχίες τότε, υπό την απειλή των βαρβαρικών επιδρομών, αποσπάστηκαν από την αυτοκρατορία και ανεξαρτητοποιήθηκαν.

1. Η κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού

Η μεταμόρφωση του πολιτεύματος της Ρώμης από «ηγεμονία» σε «δεσποτεία» και η περαιτέρω εξέλιξη του μοναρχικού θεσμού συνοδεύτηκε από ισχυρούς εσωτερικούς κραδασμούς: οι συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων πολιτικών παρατάξεων κατά τους μεγάλους αυτούς μετασχηματισμούς του συσχετισμού των δυνάμεων στο ρωμαϊκό πολίτευμα υπήρξαν αναπόφευκτες. Εξάλλου η εξωτερική κρίση δεν συνεπαγόταν μόνο τη γενικότερη περαιτέρω εξασθένηση του αυτοκρατορικού θεσμού, αλλά και συνεχείς αγώνες επικράτησης μεταξύ των επιμέρους ρωμαϊκών στρατιωτικών ομάδων και των διεκδικητών που υποστήριζαν. Ήδη οι συνωμοσίες επί Κομμόδου, τα αιματηρά γεγονότα του έτους 193 μ.Χ., οι εμφύλιοι πόλεμοι μεταξύ του Σεπτίμιου Σεβήρου και των αντιπάλων του, και αργότερα η ανατροπή του Γέτα, η δολοφονία του Καρακάλλα, ο εμφύλιος μεταξύ Μακρίνου και Ελαγάβαλου και το οικτρό τέλος του τελευταίου έδειχναν ότι ανήκε πια στο παρελθόν η πολιτική εκείνη σταθερότητα που χαρακτήριζε τον αυτοκρατορικό θεσμό σε όλες σχεδόν τις περιόδους της «ηγεμονίας» και ιδίως από την εποχή του Τραϊανού ως τον Μάρκο Αυρήλιο.

G. Alföldy (1976). Η μεταμόρφωση του ρωμαϊκού κράτους. Η κρίση του 3ου αι. μ.Χ. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Στ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 594.

© Shutterstock

Εικόνα 1. Αργυρό δηνάριο του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου. Shutterstock

Ο ρόλος του στρατού

Ο θεσμός της δουλοπαροικίας

Οικονομική κρίση

Η πολιτική αστάθεια του κράτους και η επικινδυνότητα που προκλήθηκε εξαιτίας των συνεχών εμφύλιων πολέμων και των επιθέσεων από εξωτερικούς εχθρούς είχαν σοβαρές επιπτώσεις στον τομέα της οικονομίας. Προκειμένου οι αυτοκράτορες να εξασφαλίσουν την υποστήριξη του στρατού, από την οποία εξαρτιόταν η επιτυχία τους στις πολιτικές συγκρούσεις, χρειάστηκε να αυξήσουν τις στρατιωτικές δαπάνες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της φορολογίας, ενώ συγχρόνως υποτιμήθηκε η αξία του νομίσματος. Η κυκλοφορία ευτελών νομισμάτων σε μεγάλες ποσότητες οδήγησε πολλούς ανθρώπους, που άλλοτε ήταν εύποροι, σε οικονομική καταστροφή, ενώ συγχρόνως έπληξε το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, τότε, στράφηκε στην καλλιέργεια της γης. Η ύπαιθρος, ωστόσο, είχε μοιραστεί σε μεγάλες εκτάσεις γης, τα λεγόμενα *λατιφούντια* (*latifundia*), που ανήκαν σε λίγους μεγαλογαιοκτήμονες. Αυτό είχε ως επακόλουθο τη σταδιακή εγκατάλειψη της υπαίθρου από τους μικρούς καλλιεργητές, οι οποίοι προτιμούσαν να βιοποριστικούς λόγους να ενταχθούν στις τάξεις του στρατού.

Κοινωνική κρίση

Η φυγή μεγάλου μέρους του πληθυσμού από τις πόλεις προς την ύπαιθρο, ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης, επέφερε με τη σειρά της βαθιές κοινωνικές αλλαγές. Οι μικροκαλλιεργητές, εξαιτίας της οικονομικής δυσχέρειας, αναγκάζονταν να παραχωρήσουν τα κτήματά τους στους πλούσιους γείτονές τους, που διέθεταν μεγάλες εκτάσεις γης και δική τους φρουρά, με αντάλλαγμα την παροχή προστασίας. Αυτό συνέβαλε στην αύξηση της μεγάλης γαιοκτησίας και την ταυτόχρονη δημιουργία σχέσεων εξάρτησης, μέσω της προσκόλλησης των ελεύθερων μικροκαλλιεργητών στα λατιφούντια. Έτσι δημιουργήθηκε ο θεσμός της *δουλοπαροικίας*. Από την άλλη πλευρά, ο αριθμός των δούλων μειώθηκε, καθώς οι μεγαλογαιοκτήμονες προτιμούσαν να νοικιάζουν τα κτήματά τους σε εξαρτημένους καλλιεργητές, που ονομάζονταν *κολωνί* (*coloni*), οι οποίοι τους απέδιδαν ένα μερίδιο από το ετήσιο εισόδημά τους.

2. Το διάταγμα του Καρακάλλα

Η κατοχή της ιδιότητας του Ρωμαίου πολίτη ήταν για μεγάλο διάστημα η πηγή των σημαντικότερων νομικών προνομίων, αλλά η ιδιότητα του πολίτη κατάντησε να έχει ολοένα και λιγότερη σημασία, καθώς ένα νέο σύνολο κοινωνικών και νομικών διακρίσεων [...] αναπτυσσόταν βαθμιαία. [...] Με τη λεγόμενη *Constitutio Antoniniana* του αυτοκράτορα Καρακάλλα [...], το 212 μ.Χ., η ιδιότητα του πολίτη επεκτάθηκε σε όλους, ή ουσιαστικά σε όλους, τους ελεύθερους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Αλλά το γεγονός αυτό είναι πολύ λιγότερο αξιοσημείωτο απ' ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Η μόνη διασωσμένη έκφραση γνώμης της εποχής για τον σκοπό της *Constitutio Antoniniana* είναι εκείνη ενός κορυφαίου Ελληνορωμαίου ιστορικού που έζησε στο διάστημα της βασιλείας του Καρακάλλα ως συγκλητικός και ύπατος, και έτσι ήταν σε θέση να καταλάβει την αυτοκρατορική πολιτική: ο Δίων Κάσσιος. Ο Δίων λέει σαφώς ότι σκοπός του Καρακάλλα ήταν να αυξήσει τα έσοδά του, επιβάλλοντας στους πρώην μη Ρωμαίους ορισμένους φόρους, τους οποίους κατέβαλλαν ως τότε μόνο Ρωμαίοι πολίτες.

G.E.M. De Ste Croix (2005) [1981]. *Ο ταξικός αγώνας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο από την αρχαϊκή εποχή ως την αραβική κατάκτηση* (μτφρ. Γ. Κρητικός), Αθήνα, σσ. 560-561.

Εικόνα 2. Ο Σεπτίμιος Σεβήρος, η σύζυγός του Ιουλία Δόμνα και οι γιοι τους Καρακάλλας και Γέτας. Τέμπερα ή αυγό σε κυκλικό ξύλινο πίνακα (*tondo*). Η μορφή του Γέτα είναι σβησμένη κατόπιν της δολοφονίας του και της καταδίκης της μνήμης του (200 μ.Χ., Altes Museum, Βερολίνο).

Δημογραφική κρίση

Η μετατόπιση μεγάλου μέρους του πληθυσμού από τις πόλεις στην επαρχία προκάλεσε σημαντικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις. Συγχρόνως, η ανασφάλεια που επικρατούσε λόγω των συνεχών πολέμων είχε ως συνέπεια τη μείωση του αριθμού των γεννήσεων. Στην όξυνση της δημογραφικής κρίσης συνέβαλε ένας ακόμη παράγοντας: η μείωση του πληθυσμού εξαιτίας της **πανώλης**. Συγκεκριμένα, οι συνεχείς πόλεμοι και οι μετακινήσεις των στρατευμάτων, από τη μία πλευρά, και η πτώση του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας των υγειονομικών συνθηκών εξαιτίας της φτώχειας που έπληττε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, από την άλλη, δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες για την εξάπλωση λοιμωδών ασθενειών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της πανώλης που έπληξε την αυτοκρατορία κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ 249-262 μ.Χ., αποδεκατίζοντας μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οι πρώτοι που επλήγησαν ήταν οι στρατιώτες που υπηρετούσαν στις ρωμαϊκές λεγεώνες, οι οποίοι συγχρόνως αποτελούσαν τη μεγάλη μάζα των μικρογαιοκτημόνων και ενοικιαστών. Αποτέλεσμα ήταν η περαιτέρω στρατιωτική και οικονομική αποδυνάμωση της αυτοκρατορίας.

Τα παραπάνω αποτυπώνουν το βάθος και την έκταση της κρίσης του 3ου αιώνα μ.Χ.: ενός φαινομένου που επηρέασε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου μέσα από μια σειρά αλυσιδωτών επιδράσεων που συνδέονται αιτιωδώς μεταξύ τους. Με την άνοδο του Διοκλητιανού, το 284 μ.Χ., δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ανάκαμψη της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. συνέπιπτε με το τέλος της Αρχαιότητας και τη μετάβαση στην εποχή του πρώιμου Μεσαίωνα.

Εικόνα 3. Ανάγλυφο που εικονίζει στρατιώτες της πραιτωριανής φρουράς, με ένα λάβαρο με αετό που κρατά με τα νύχια του κεραυνό, σύμβολο του Δία-Jupiter (περ. 50 μ.Χ., Μουσείο Louvre-Lens, Γαλλία).

3. Λατιφούντια και κολωνοί

Στα μέσα του πρώτου μ.Χ. αιώνα, εμφανίζεται σε γραμματειακές πηγές και ο όρος *latifundium*. Δεν επρόκειτο όμως για κάποιον εννοιολογικό νεωτερισμό εφόσον ήδη έναν αιώνα νωρίτερα ο Βάρρων είχε γράψει για τον *latus fundus* (δηλαδή για το «μεγάλο κτήμα») ενός πλουσίου. Το ύφος όμως εκείνης της αναφοράς ήταν ουδέτερο, σε αντίθεση με τους μεταγενέστερους συγγραφείς που θεωρούσαν τα *latifundia* ενδείξεις εκφυλισμού της Ιταλίας ή των πλούσιων Ιταλών. [...]

Όσον αφορά στη διαχείριση και την εργασία, η εύπορη τάξη είχε την ευχέρεια πολλών επιλογών. [...] Αν ο γαιοκτήμονας δεν διαχειριζόταν «άμεσα» το κτήμα του μέσω ενός δούλου επιστάτη, τότε μπορούσε να μισθώσει τη γη του. Η εκμίσθωση με τη σειρά της δεν ήταν ένας μονοδιάστατος θεσμός. Εάν η ιδιοκτησία είχε μεγάλη έκταση, ο μισθωτής (*colonus*) μπορούσε κυρίως να επιβλέπει την εργασία των δούλων, τους οποίους είτε προμηθευόταν ο ίδιος είτε παρείχε ο γαιοκτήμονας. Σε αυτή την κατηγορία μισθωτών συγκαταλέγονταν άτομα με κάποια κοινωνική θέση και οικονομική ευχέρεια [...]. Από την άλλη όμως πλευρά, ο μισθωτής μπορούσε να καλλιεργήσει ένα μικρότερο κτήμα μόνος του, με τη βοήθεια βέβαια της οικογένειάς του.

P. Garnsey & R. Saller (1998) [1987]. *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός* (σσ. 89, 96-97) (μτφρ. Β.Ι. Αναστασιάδης). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αφού λάβετε υπόψη το Παράθεμα 1, να αναφερθείτε στα στοιχεία εκείνα που συνέβαλαν στην κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού. Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με συγκεκριμένες αναφορές στο κείμενο.
2. Με ποιον τρόπο το διάταγμα του Καρακάλλα (212 μ.Χ.) συνέβαλε στην όξυνση της πολιτικής κρίσης; Για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη το Παράθεμα 2.
3. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πηγές (Παράθεμα 3 και Εικόνα 4) να εξηγήσετε τι ήταν τα λατιφούντια και ποιος ο ρόλος των κολωνών σε σχέση με αυτά.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Το χρονικό διάστημα 235-284 μ.Χ. είναι γνωστό ως εποχή της «αυτοκρατορικής κρίσης» ή «κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ.».
- Η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. αποτέλεσε πρωτίστως πολιτική κρίση, η οποία με τη σειρά της πυροδότησε μια βαθιά οικονομική, κοινωνική και δημογραφική κρίση.
- Η άνοδος του Διοκλητιανού στον αυτοκρατορικό θρόνο οδήγησε σε μια περίοδο ανάκαμψης.
- Η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. οδήγησε σε μια σειρά πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη μετάβαση από την Αρχαιότητα στην εποχή του πρώιμου Μεσαίωνα.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

πανώλη (πανούκλα): οξεία λοιμώδης νόσος που μεταδίδεται γρήγορα, λαμβάνοντας διαστάσεις επιδημίας ή πανδημίας.

πεφωτισμένη δεσποτεία: με τον όρο αυτό χαρακτηρίζεται η λαμπρότερη περίοδος στην ιστορία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η οποία συμπίπτει με την περίοδο της δυναστείας των Αντωνίνων (96-192 μ.Χ.). Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο αυτή στον αυτοκρατορικό θρόνο ανήλθαν ικανοί ηγέτες όπως ο Νέρβας, ο Τραϊανός, ο Αδριανός, ο Αντωνίνος Πίος και ο Μάρκος Αυρήλιος. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι αυτοκράτορες αυτοί ανέλαβαν την εξουσία μέσω υιοθεσίας.

Εικόνα 4. Το αγρόκτημα του Julius. Μωσαϊκό από την Καρχηδόνα, που αναπαριστά τη συμβολή των κολωνών στην οικονομία του αγροκτήματος, κατά τον 3ο-4ο αι. μ.Χ. (Εθνικό Μουσείο Bardo, Τύνιδα).

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία

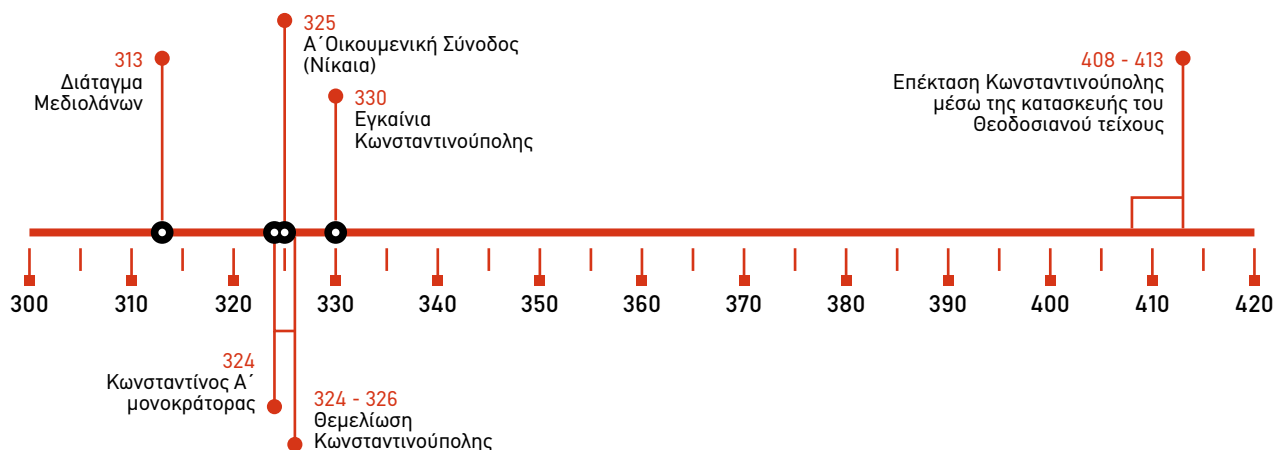
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Κωνσταντινούπολη, η Νέα Ρώμη:
Η αρχή μιας νέας αυτοκρατορίας.
Συντελεστές διαμόρφωσης του κράτους.

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Α΄ αποφάσισε να ιδρύσει μια νέα πόλη στη θέση του κατεστραμμένου μέχρι τότε Βυζαντίου. Η επιλογή του τόπου για την ίδρυση της νέας πόλης καθορίστηκε από ένα σύνθετο πλέγμα αιτιών και παραγόντων που τελικά οδήγησαν στην οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης και τη μετατροπή της σε πολιτικό, διοικητικό και πολιτισμικό κέντρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Παρά τη μεταφορά του διοικητικού κέντρου στην Ανατολή, στη συνείδηση των κατοίκων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εμπεδώθηκε ως συνέχεια του Imperium Romanum. Άλλωστε οι συντελεστές διαμόρφωσης του βυζαντινού πλέον κράτους παραμένουν ίδιοι με το προγενέστερο ρωμαϊκό, με μοναδική διαφοροποίηση την κυριαρχία του χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της αυτοκρατορίας.

Έννοιες κλειδιά

διοικητικό κέντρο
Βαλκάνια
γεωπολιτική
παράγοντες
ενοποίησης
ρωμαϊκή πολιτική
θεωρία
δίκαιο
χριστιανισμός
ελληνική γλώσσα

Η οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης

Σύμφωνα με τις απόψεις σύγχρονων ερευνητών, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης επιθυμούσε να οικοδομήσει μια πόλη για να νομιμοποιήσει τη θέση και τη δυναστεία του. Από νομικής άποψης η νέα πόλη δεν διέφερε από τις παλαιότερες έδρες των τετραρχών, όπως το Τρίερ (Τρέβηροι) ή η Νικομήδεια, ή διοικητικά κέντρα, όπως η Αντιόχεια. Βέβαια, ήταν αξιοσημείωτη η έμφαση που δινόταν στο μέγεθος και στον μεγαλοπρεπή σχεδιασμό της. Ωστόσο, η τακτική αυτή δεν διέφερε από την παράδοση του Αλεξάνδρου, των διαδόχων του βασιλέων της Ελληνιστικής Εποχής ή ακόμα και Ρωμαίων αυτοκρατόρων, όπως ο Τραϊανός και ο Αδριανός.

Ο ίδιος ο αυτοκράτορας, εκτός από την απόδοση του ονόματός του, φρόντισε να δημιουργήσει στην πόλη θεσμούς ανάλογους με εκείνους της Ρώμης, όπως τη Σύγκλητο, παρόλο που δεν εισήγαγε τα δημοτικά αξιώματα που υπήρχαν στη Ρώμη. Μάλιστα, η «de facto» καθιέρωση της Κωνσταντινούπολης ως κέντρου της αυτοκρατορίας δεν ήρθε παρά μόνο μετά την άνοδο στον θρόνο του Θεοδοσίου Α΄ (379-395), ο οποίος την κατέστησε μόνιμη έδρα του αυτοκράτορα. Όμως, και πριν από αυτό το γεγονός η αυλική ρητορική και η Εκκλησία ήταν εκείνες που προκάλεσαν την ανάδειξη της Κωνσταντινούπολης σε δεύτερη πρωτεύουσα και εν συνεχεία σε δεύτερη Ρώμη.

Ο Κωνσταντίνος, μετά τη νίκη του επί του Λικινίου (324), είχε ήδη αποφασίσει να ιδρύσει μια πόλη που θα έφερε το όνομά του και θα νομιμοποιούσε τον ίδιο και τη δυναστεία του, αλλά δεν μπορούσε να αποφασίσει για τον τόπο. «Ρώμη μου είναι η Σαρδική» είναι μια φράση που αποδίδεται στον ίδιο και υποδηλώνει ότι η Ρώμη βρίσκεται στο σημείο όπου βρισκόταν και ο ίδιος, αλλά και το ενδιαφέρον του για τη Βαλκανική χερσόνησο.

Ο αυτοκράτορας είχε πλέον συνειδητοποιήσει ότι, λόγω των κινδύνων που υπήρχαν στη Βαλκανική χερσόνησο (εισβολές γερμανικών φύλων) και την Ανατολή (Πέρσες), η αυτοκρατορία δεν μπορούσε να κυβερνηθεί αποκλειστικά από τη Ρώμη. Οι μεγάλες πόλεις της Ανατολής (Αλεξάνδρεια και Αντιόχεια) ήταν προσβάσιμες, κατά κύριο λόγο, από τη θάλασσα και μακριά από τα Βαλκάνια που υφίσταντο απειλές. Επομένως, αναζητούσε μια περιοχή που να βρίσκεται κοντά και στα δύο σημεία ενδιαφέροντος.

Ο ίδιος, λίγο πριν από τη νίκη του επί του Λικινίου, είχε εγκατασταθεί στη Σερδική (Σόφια) όπου, σύμφωνα με το πρότυπο της τετραρχίας, αναγορεύθηκαν καίσαρες οι γιοι του Κρίσπος και Κωνσταντίνος μαζί με τον γιο του Λικινίου. Ο στόλος που θα τον καθιστούσε μονοκράτορα ετοιμαζόταν στη Θεσσαλονίκη. Γι' αυτό και η αναζήτηση στράφηκε στις περιοχές της δυτικής Μικράς Ασίας (Τροία, Χαλκηδόνα) και των Βαλκανίων (Σερδική/Σόφια και Θεσσαλονίκη).

Ο ίδιος, αν και είχε γεννηθεί στη Ναϊσό (Νις), μεγάλωσε στην Υόρκη της Αγγλίας. Γνώριζε, ωστόσο, τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα του

1. Η ίδρυση της πόλης από τον Κωνσταντίνο κατά τον Σωζομενό

Επειδή τα πάντα προχωρούσαν κατ' ευχήν του και είχε επιτυχίες εναντίον των ξένων, είτε με συμφωνίες είτε με πολεμικές επιχειρήσεις, αποφάσισε να ιδρύσει μια πόλη που έφερε το όνομά του και απολάμβανε τις ίδιες τιμές με τη Ρώμη. Μετέβη στην πεδιάδα του Ιλίου κοντά στον Ελλήσποντο, στον τάφο του Αϊάντα, εκεί που θρυλείται ότι είχαν το λιμάνι και τις σκηνές τους οι Αχαιοί, όταν εκστράτευσαν στην Τροία. Εκεί όρισε τη θέση και το μέγεθος της πόλης, κατασκεύασε περίοπτες πύλες, οι οποίες ακόμη και σήμερα φαίνονται από τη θάλασσα σε αυτούς που περνούν με τα πλοία τους.

Κατά τη διάρκεια των σχεδίων του παρουσιάστηκε τη νύχτα ο Θεός και του ζήτησε να αναζητήσει άλλον τόπο. Τον έφερε (ο Θεός τον αυτοκράτορα στο όνειρο) στο Βυζάντιο της Θράκης, απέναντι από τη Χαλκηδόνα της Βιθυνίας, και του πρότεινε να ιδρύσει εκεί τη νέα πόλη και να την τιμήσει με το όνομά του. Αυτός, αφού υπάκουσε στον λόγο του Θεού, επεξέτεινε την πόλη του Βυζαντίου και την περιέβαλε με πολύ μεγάλα τείχη.

A. Berger (2013). *Κωνσταντινούπολη. Ιστορία, τοπογραφία, θρησκεία* (μτφρ. Χ. Δ. Τσατσούλης), Θεσσαλονίκη, σ. 137.

Εικόνα 1. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Α΄ (δεξιά) παρουσιάζει στην Παναγία μια μικρογραφία της Κωνσταντινούπολης. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό της Αγίας Σοφίας, Κωνσταντινούπολη. Shutterstock

Βυζαντίου, που καμία άλλη πόλη των Βαλκανίων δεν μπορούσε να προσφέρει. Η κατοχή του Βυζαντίου εξασφάλιζε τον έλεγχο της Βαλκανικής και της Μικράς Ασίας, κάτι που ήδη είχε αντιληφθεί και ο Λικίνιος, ο οποίος είχε ξεκινήσει εκτεταμένες εργασίες στην περιοχή πριν από την τελική ήττα του. Γεωγραφικά το σημείο ήταν ιδανικό, αφού βρισκόταν πάνω στη σύνδεση της Ευρώπης με την Ασία και της Μεσογείου με τον Εύξεινο Πόντο. Η τελετή των εγκαινίων της νέας πόλης πραγματοποιήθηκε στις 11 Μαΐου 330.

Οι συντελεστές διαμόρφωσης του βυζαντινού κράτους: ρωμαϊκή πολιτική θεωρία και ρωμαϊκό δίκαιο, ελληνική πολιτισμική και πνευματική παράδοση, χριστιανισμός

Η ρωμαϊκή πολιτική θεωρία, ο ελληνικός πολιτισμός και η χριστιανική πίστη αποτελούν τα βασικά συστατικά στοιχεία που καθόρισαν την εξέλιξη της αυτοκρατορίας. Χωρίς αυτά τα τρία στοιχεία δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή η ιστορία της αυτοκρατορίας από τον Κωνσταντίνο και εξής.

Με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της αυτοκρατορίας στην Ανατολή άλλαξε και η φυσιογνωμία της. Από το Imperium Romanum των αυτοκρατόρων

2. Η ίδρυση της πόλης από τον Κωνσταντίνο κατά τον Ζώσιμο

Επειδή δεν μπορούσε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος να αντέξει τις βλάσφημες κατηγορίες από όλες τις πλευρές, αναζήτησε μια πόλη ως αντιστάθμισμα στη Ρώμη, για να χτίσει εκεί ανάκτορα. Ήλθε στην περιοχή της Τροίας μεταξύ του Σιγείου και του αρχαίου Ιλίου και βρήκε κατάλληλο τόπο για την κατασκευή της πόλης, έθεσε τα θεμέλιά της και έκτισε το τείχος μέχρι ένα ύψος, το οποίο μπορούν να βλέπουν μέχρι σήμερα αυτοί που πλέουν στον Ελλήσποντο. Αφού άλλαξε γνώμη, άφησε το έργο ημιτελές και ήλθε στο Βυζάντιο.

A. Berger (2013). *Κωνσταντινούπολη. Ιστορία, τοπογραφία, θρησκεία* (μτφρ. Χ. Δ. Τσατσούλης). Αθήνα, σ. 139.

– επί γης θεών περνούμε στη χριστιανική αυτοκρατορία των ισαποστόλων αυτοκρατόρων. Οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας θεωρούσαν τους εαυτούς τους Ρωμαίους, κατάλοιπο του διατάγματος του Καρκάλλα, και τους αυτοκράτορές τους διαδόχους του Οκταβιανού Αυγούστου, του πρώτου Ρωμαίου αυτοκράτορα. Ο όρος «Βυζαντινός» ήταν άγνωστος σε αυτούς και δημιουργήθηκε μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453.

Η αυτοκρατορία αποτελούνταν από πληθώρα ετερογενών εθνικών φύλων και ακόμη μεγαλύτερη πληθώρα παραδόσεων και διαλέκτων - γλωσσών. Ωστόσο, μεταξύ των πληθυσμών αυτών είχε επικρατήσει ο χριστιανισμός, ύστερα και από την αυτοκρατορική αποδοχή επί Κωνσταντίνου και Λικινίου. Το αίσθημα της θρησκευτικής ταύτισης ήταν συχνά ισχυρότερο από αυτό της φυλής. Η νέα θρησκεία αξιοποίησε την ελληνική γλώσσα, την οποία μιλούσαν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στις ανατολικές επαρχίες, ενώ και η ίδια η πρωτεύουσα γεωγραφικά βρισκόταν στον ελληνόφωνο κόσμο. Οι ανατολικές επαρχίες παρουσίαζαν γλωσσική ενότητα κατά το μείζον ή έλαττον, χάρη στην κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας ήδη από την Ελληνιστική Εποχή. Χάρη, μάλιστα, στους Πατέρες της Εκκλησίας και στα έργα τους ο χριστιανισμός κατάφερε να αφομοιώσει την ελληνική πνευματική παράδοση, την οποία αξιοποίησε και στην πολεμική του εναντίον των αιρέσεων και των λοιπών αποκλίσεων από το χριστιανικό δόγμα.

Καθοριστικός όμως ήταν ο ρόλος που διαδραμάτιζε η κοινή αποδοχή του κυρίαρχου ρωμαϊκού πολιτισμού και η πίστη ότι κατοικούσαν τη μοναδική αυτοκρατορία πάνω στη Γη. Παρόλο που με την πάροδο των χρόνων η ενότητα αυτή διασπάστηκε με τη δημιουργία άλλων χριστιανικών κρατών, ιδίως στη δυτική Ευρώπη και λιγότερο στα Βαλκάνια, ποτέ οι «Βυζαντινοί» δεν θεώρησαν ότι τα κράτη αυτά ήταν ισότιμα με την αυτοκρατορία. Αυτό αποδεικνύεται από τη δημιουργία μιας περίπλοκης ιεραρχίας κρατών, στην κορυφή της οποίας βρισκόταν ο Ρωμαίος (Βυζαντινός) αυτοκράτορας ως κεφαλή της οικουμένης. Με άλλα λόγια, η ρωμαϊκή παράδοση της οικουμενικής κυριαρχίας και το ρωμαϊκό δίκαιο παρέμειναν κυρίαρχα στη ζωή της αυτοκρατορίας ακόμη και σε περιόδους όπου πλέον αυτή η κυριαρχία ήταν μόνο στα λόγια και στον ιδεολογικό τομέα. Η επιγραφή *Gloria Romanorum* (Δόξα των Ρωμαίων), που εμφανιζόταν πάνω στο αυτοκρατορικό νόμισμα ή μετάλλιο έπειτα από κάποιο λαμπρό γεγονός, θύμιζε σε όλους ότι η αφοσίωση-νομιφροσύνη προς τη Ρώμη ήταν επιβεβλημένη και θεϊκά κατοχυρωμένη, όπως αποδεικνύεται από την απόγνωση των κατοίκων της Νίσιβης, όταν η πόλη τους παραχωρήθηκε στους Πέρσες το 363, ή τις φιλωρωμαϊκές διαδηλώσεις στην Έδεσσα το 449 με αφορμή θρησκευτικές διαμάχες.

3. Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης

Ο Απόλλων, όταν τον ρώτησαν οι ιδρυτές του Βυζαντίου μετά την ίδρυση της Χαλκηδόνας από τους Μεγαρείς, λέγεται ότι τους πρόσταξε να εγκατασταθούν απέναντι από τους τυφλούς, εννοώντας τους Χαλκηδονίους, διότι, ενώ πέρασαν από τις περιοχές αυτές πρώτοι, δεν πρόσεξαν τον πλούτο της απέναντι ακτής και κατέληξαν στη χειρότερη πλευρά. Ο θρύλος για την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης που διηγούνται ο Κεδρηνός και ο Ζωναράς είναι μεταλλαγή στη γλώσσα του χριστιανισμού αυτής της εκδοχής για τη διπλή ίδρυση Χαλκηδόνας-Βυζαντίου. Ο Κωνσταντίνος είχε επιλέξει τη Χαλκηδόνα και οι εργασίες είχαν ήδη αρχίσει, όταν αετοί πήραν τα σχοινιά από τα χέρια των εργατών (άλλοι συγγραφείς αναφέρουν ότι οι πέτρες έφυγαν μόνες τους) και τα μετέφεραν στο Βυζάντιο, στην άλλη πλευρά του Βοσπόρου. Ο Κωνσταντίνος είναι «ένας τυφλός» που ξαφνικά ανέβλεψε. Την τελευταία στιγμή ο Θεός παρεμβαίνει και διορθώνει την κρίση του αυτοκράτορα.

G. Dagron (2000). *Η Γέννηση μιας πρωτεύουσας. Η Κωνσταντινούπολη και οι θεσμοί της 33-451* (μτφρ. Μ. Λυκάκη). Αθήνα, σ. 35.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Να παρουσιάσετε τους λόγους για τους οποίους ο Κωνσταντίνος επέλεξε να ιδρύσει την πόλη που φέρει το όνομά του στην περιοχή του αρχαίου Βυζαντίου.
2. Να παρουσιάσετε τους θρύλους που σχετίζονται με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης.
3. Με βάση τις γνώσεις σας, να παρουσιάσετε την αξία που είχε για τους Ρωμαίους η έννοια της Gloria Romanorum.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η Κωνσταντινούπολη διέθετε καίρια γεωπολιτική θέση και η ίδρυσή της περιβλήθηκε με μύθους και θρύλους.
- Ο Κωνσταντίνος θέλησε να ιδρύσει μια νέα πόλη για να νομιμοποιήσει τη θέση του και τη δυναστεία του.
- Πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και Νέα Ρώμη έγινε αρκετά χρόνια μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Α΄.
- Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είναι στην πραγματικότητα η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.
- Ενοποιητικοί παράγοντες της αυτοκρατορίας ήταν η ρωμαϊκή ιδεολογία, ο ελληνικός πολιτισμός και ο χριστιανισμός.

Εικόνα 2. Τρισδιάστατη αναπαράσταση του Ιππόδρομου της Κωνσταντινούπολης.

Η Κωνσταντινούπολη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Σύντομη πολιτική ιστορία

Η αυτοκρατορία στη διάρκεια της χιλιόχρονης πορείας της πέρασε από διάφορες φάσεις. Συμβατικά, συνηθίζεται να διακρίνονται τρεις βασικές περίοδοι: Πρώιμη (4ος-6ος αιώνας), Μέση (7ος-11ος αιώνας) και Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος (12ος-15ος αιώνας). Κατά την Πρώιμη Βυζαντινή Περίοδο στη διοίκηση επικρατεί η διάκριση μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας και η πυραμιδωτή εξάρτηση των χαμηλότερων αξιωματούχων από πιο υψηλόβαθμους. Από τα τέλη του 6ου αιώνα εγκαταλείφθηκε ο χωρισμός της πολιτικής από τη στρατιωτική εξουσία, ενώ σε απομακρυσμένες αρχικά επαρχίες εμφανίστηκε η ένωση της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας στο ίδιο πρόσωπο. Από τον 7ο αιώνα η τάση αυτή οδήγησε σταδιακά στον θεσμό των «θεμάτων», που επικράτησε τελικά κατά τη Μέση Βυζαντινή Περίοδο και αποτέλεσε τη στρατιωτικοποίηση της διοίκησης, αναγνωρίζοντας πλέον ως ανώτατο αξιωματούχο κάθε επαρχίας τον στρατηγό. Από τα τέλη του 11ου αιώνα έγιναν και πάλι εμφανείς νέες αλλαγές, που διαμόρφωσαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ύστερης Βυζαντινής Περιόδου, η οποία ολοκληρώθηκε με την Άλωση από τους Οθωμανούς το 1453.

Έννοιες κλειδιά

Διοκλητιανός
Κωνσταντίνος
τετταρχία
Θεοδόσιος Α΄
Ιουστινιανός
Ηράκλειος
δέματα
Εικονομαχία
στέψη Καρλομάγνου
Δ΄ Σταυροφορία
οθωμανική επέκταση
Άλωση
φοιδεράτοι

Μεταρρυθμίσεις Διοκλητιανού και Κωνσταντίνου Α΄

Η απέραντη έκταση της αυτοκρατορίας επέβαλε τη διαίρεσή της σε μικρότερες διοικητικές μονάδες ώστε να εξασφαλιστεί ο δραστικότερος έλεγχός της. Ο Διοκλητιανός δημιούργησε το σύστημα της *τετραρχίας*, μοιράζοντας την εξουσία σε δύο αυγούστους και δύο καίσαρες. Ο ίδιος ανέλαβε αύγουστος της Ανατολής με έδρα τη Νικομήδεια της Βιθυνίας, ενώ ως καίσαρα διόρισε τον Γαλέριο με έδρα το Σίρμιο στη σημερινή Σερβία. Στη Δύση αύγουστος ορίστηκε ο Μαξιμιανός με έδρα το Μιλάνο και καίσαρας ο Κωνσταντίνος ο Χλωρός με έδρα τους Τρεβήρους (Τρίερ) στη Γαλατία. Το σύστημα θα λειτουργούσε περιοδικά. Έπειτα από ένα χρονικό διάστημα οι αύγουστοι θα αποσύρονταν και τη θέση τους θα καταλάμβαναν οι μέχρι πρότινος καίσαρες, που με τη σειρά τους θα όριζαν νέους καίσαρες κ.ο.κ.

Το σύστημα αυτό, πολύ λογικό στη σύλληψή του, λειτούργησε ιδανικά όσο ήταν παρών ο εμπνευστής του. Η απόσυρσή του όμως, με βάση το χρονοδιάγραμμα, είχε ως συνέπεια ατέλειωτους εμφύλιους πολέμους. Από τους αιματηρούς αυτούς αγώνες για τη διαδοχή βγήκε νικητής και επικράτησε ως μονοκράτορας ο Κωνσταντίνος Α΄, γιος του καίσαρα Κωνσταντίνου Χλωρού, ο οποίος δημιούργησε μια συγκεντρωτική εξουσία με κέντρο τον ίδιο. Ωστόσο, στις τελευταίες του στιγμές, διαίρεσε και πάλι την αυτοκρατορία. Αυτή τη φορά δεν υιοθέτησε το σύστημα εκλογής ηγεμόνων του Διοκλητιανού, αλλά διαμοίρασε την αυτοκρατορία στους γιους του. Όμως και αυτός ο τρόπος της οικογενειακής βασιλείας κατέληξε σε σκληρές και αιματηρές συγκρούσεις. Παρ' όλα αυτά, διατηρήθηκε η αρχή της διαίρεσης της αυτοκρατορίας και επικράτησε γενικά το σύστημα της συλλογικής εξουσίας.

Το σπουδαιότερο χαρακτηριστικό του διοικητικού συστήματος του Διοκλητιανού και του Κωνσταντίνου Α΄ ήταν ο ουσιαστικός χωρισμός της στρατιωτικής από την πολιτική εξουσία. Την πολιτική διοίκηση της επαρχίας ασκούσε αποκλειστικά ο διοικητής της, ενώ τη στρατιωτική εξουσία ασκούσε ο *δουξ* (*dux*), που διοικούσε τα στρατεύματα μίας ή περισσότερων επαρχιών. Η αρχή αυτή εφαρμόστηκε σχολαστικά σε ολόκληρη την επαρχιακή διοίκηση. Ακόμη και το αξίωμα του επάρχου των πραιτωρίων, το οποίο ήταν η μοναδική κυβερνητική θέση της εποχής του Διοκλητιανού, που συνδύαζε πολιτική και στρατιωτική εξουσία, έχασε με τον Κωνσταντίνο οριστικά την αρχική στρατιωτική του σημασία και μετατράπηκε σε καθαρά πολιτικό αξίωμα.

Θεοδόσιος Α΄

Με την ανακήρυξη του Θεοδοσίου Α΄ ως αυγούστου του ανατολικού τμήματος της αυτοκρατορίας (19 Αυγούστου 379) από τον Γρατιανό επιχειρήθηκε να δοθεί λύση στις γερμανικές επιδρομές που υφίστατο η αυτοκρατορία. Ο Θεοδόσιος ακολούθησε μια πολιτική κατευασμού

1. Διοικητική διαίρεση από Διοκλητιανό και Κωνσταντίνο Α΄

Η αχανής επαρχότητα της Ανατολής (*praefectura praetorio per Orientem*) αποτελέσθηκε από τις πέντε διοικήσεις της Αιγύπτου (*Aegyptus*), Ανατολής (*Oriens*), Πόντου (*Pontus*), Ασιανής (*Asiana*) και Θράκης (*Thracia*), δηλαδή από την Αίγυπτο και τη Λιβύη (την Κυρηναϊκή), την Εγγύς Ανατολή και τη Θράκη. Δίπλα σ' αυτήν οργανώθηκε το Ιλλυρικό (*praefectura praetorio per Illyricum*), που αποτελούσαν οι διοικήσεις της Δακίας (*Dacia*) και Μακεδονίας (*Macedonia*), δηλαδή η Ελλάδα και τα κεντρικά Βαλκάνια. Η ιταλική επαρχότητα (*praefectura praetorio Illyrici, Italiae et Africae*) περιλάμβανε εκτός από την Ιταλία το μεγαλύτερο τμήμα της λατινικής Αφρικής όσο και τη Δαλματία (*Dalmatia*), Παννονία (*Pannonia*), Νορικό (*Noricum*) και Ραιτία (*Raetia*). Η γαλατική επαρχότητα (*praefectura praetorio Galliarum*) αποτελέσθηκε από τη ρωμαϊκή Βρετανία και Γαλλία, την Ιβηρική Χερσόνησο και το απέναντί της δυτικό τμήμα της Μαυριτανίας. Έτσι, κάθε επαρχότητα περιλάμβανε τα εδάφη που περικλείουν πολλά σημερινά κράτη. Επικεφαλής κάθε επαρχότητας ήταν ο έπαρχος των πραιτωρίων, αν και συχνά το αξίωμα τούτο ασκήθηκε συλλογικά από δύο επάρχους. Ο έπαρχος των πραιτωρίων της Ανατολής (με έδρα την Κωνσταντινούπολη) και της Ιταλίας (Ρώμη) ήταν οι δύο ανώτατοι αξιωματούχοι της αυτοκρατορίας. Ακολουθούσαν στην ιεραρχία οι έπαρχοι των πραιτωρίων του Ιλλυρικού, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, και της Γαλατίας.

G. Ostrogorsky (2012). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, σσ. 93-94.

και επέτρεψε στους Γότθους να εγκατασταθούν στα εδάφη της αυτοκρατορίας παραχωρώντας τους πλήρη αυτονομία, απαλλαγή από τη φορολογία και υψηλούς μισθούς, με την υποχρέωση να ενταχθούν στον στρατό υπό το καθεστώς των **φοιδεράτων**. Με αυτόν τον τρόπο λύθηκε προσωρινά το γοτθικό πρόβλημα, ενώ ταυτόχρονα η αυτοκρατορία εξασφάλισε ησυχία στα σύνορα, αλλά και νέο και ικανότατο στρατιωτικό δυναμικό. Η γερμανική διείσδυση πραγματοποιήθηκε στο εξής ειρηνικά. Βαθμιαία μάλιστα οι Γερμανοί αναδείχθηκαν σε υψηλότερες θέσεις τόσο στον στρατό όσο και στη διοίκηση. Από την άλλη πλευρά, τα μέτρα αυτά αύξησαν τα κρατικά έξοδα με αποτέλεσμα να ενισχυθεί το σύστημα της πατρονίας, καθώς μεγάλο μέρος του πληθυσμού εξαθλιώθηκε οικονομικά και προτίμησε να τεθεί υπό την προστασία ισχυρών γαιοκτημόνων. Έτσι, οι ελεύθεροι αγρότες κάτω από την οικονομική πίεση μετράπηκαν σταδιακά σε δουλοπάροικους.

Ο Θεοδοσίος πέτυχε τελικά, ύστερα από μακροχρόνιους εμφύλιους πολέμους, να ενώσει για τελευταία φορά το ανατολικό με το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Ακολουθώντας όμως το παράδειγμα του Κωνσταντίνου Α΄, λίγο πριν από τον θάνατό του μοίρασε την αυτοκρατορία στους δύο γιους του, Αρκάδιο και Ονώριο. Ο πρώτος πήρε το ανατολικό και ο δεύτερος το δυτικό τμήμα. Στο εξής η αυτοκρατορία θα παρέμενε μόνιμα χωρισμένη, αν και τυπικά το κράτος ήταν ενιαίο. Οι νόμοι που εξέδιδε κάθε άγουστος είχαν ισχύ και στα δύο τμήματα, ωστόσο οι αντιζηλίες απέτρεπαν τη συνεργασία, γεγονός που θα οδηγήσει στην πτώση του δυτικού τμήματος κάτω από την πίεση των επιδρομών των Γότθων.

Το ανατολικό τμήμα, ενώ για κάποιο χρονικό διάστημα συνέχισε την πολιτική του Θεοδοσίου Α΄, βρέθηκε μπροστά σε αδιέξοδο όταν πλέον οι Γότθοι είχαν κυριαρχήσει στον στρατό και στη διοίκηση. Η ισχυρή αντιγοτθική μερίδα που είχε σχηματιστεί στην Κωνσταντινούπολη πέτυχε την εξόντωση των Γότθων και την εκδίωξή τους από τον στρατό. Όταν οι μεταγενέστερες εξελίξεις ανάγκασαν και πάλι τη διοίκηση να στραφεί στη στρατολόγηση Γότθων, αυτό έγινε με νέους όρους. Οι Γερμανοί δεν υπηρετούσαν μαζικά στον στρατό και υπό δικό τους διοικητή, αλλά εντάχθηκαν ατομικά σε μονάδες υπό τις διαταγές αυτοκρατορικών αξιωματούχων. Η επιτυχία της αντιγερμανικής πολιτικής έσωσε την Ανατολή, ενώ η Δύση, που εξακολούθησε να εφαρμόζει το σύστημα των φοιδεράτων του Θεοδοσίου Α΄, υπέκυψε στις γερμανικές επιδρομές.

Ιουστινιανός Α΄

Ο Ιουστινιανός υπήρξε ουσιαστικά ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου. Είχε τον έλεγχο της αυτοκρατορίας ήδη από την εποχή που αυτοκράτορας ήταν ο θείος του Ιουστίνος Α΄. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του συνέβησαν γεγονότα και λήφθηκαν αποφάσεις που είτε καθόρισαν είτε υποθήκευσαν το μέλλον της αυτοκρατορίας. Ειδικότερα, χάρη στους ανακτητικούς πολέμους υπό τους στρατηγούς Βελισάριο και Ναρσή, ανακτήθηκαν η Βόρεια Αφρική, η Ιταλία και ένα μικρό τμήμα της Ισπανίας. Η αυτοκρατορική οικουμενική πολιτική θριάμβευσε και η αυτοκρατορία συμπεριέλαβε και πάλι ένα μεγάλο μέρος των απολεσθέντων εδαφών του δυτικού ρωμαϊκού κράτους. Η Μεσόγειος έγινε και πάλι ρωμαϊκή λίμνη. Στον τομέα της θρησκείας εγκατέλειψε τη μονοφυσική πολιτική του

2. Θεματική οργάνωση

Η λέξη «θέμα» σήμαινε βασικά ένα σώμα στρατού και έπειτα επεκτάθηκε και στις νέες στρατιωτικές περιφέρειες. Η προέλευσή του σχετίζεται με τη συγκέντρωση των στρατιωτικών μονάδων, των «θεμάτων» στις επαρχίες της Μ. Ασίας, που για τον λόγο αυτόν ονομάστηκαν «θέματα». Με την υποχρέωση της κληρονομικής στρατιωτικής θητείας, απέκτησαν οι στρατιώτες κτήματα με δικαίωμα να τα κληροδοτούν στα παιδιά τους. Είναι τα γνωστά από τις μεταγενέστερες πηγές στρατιωτικά κτήματα.

Έτσι το νέο σύστημα των θεμάτων συνδέεται με τον παλαιότερο θεσμό των στρατιωτών που είναι εγκατεστημένοι στο έδαφος των περιοχών κοντά στα σύνορα. Τα θεματικά στρατεύματα εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της Μικράς Ασίας, που είχαν παραμείνει κάτω από βυζαντινή κυριαρχία. Εκτός από τους στρατιώτες των ακριτικών περιοχών και από τα επίλεκτα σώματα, ένας σημαντικός αριθμός Βυζαντινών γεωργών έλαβε «στρατιωτικά κτήματα» με τη δέσμευση να προσφέρει στρατιωτική υπηρεσία. Με τον θεσμό λοιπόν των θεμάτων δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη συγκρότηση ενός ισχυρού στρατού που απάλλαξε την αυτοκρατορία από τη δαπάνη στρατολόγησης αλλοδαπών μισθοφόρων που δεν ήταν πάντοτε αφοσιωμένοι ούτε επαρκείς.

G. Ostrogorsky (2012). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, σσ. 163-164.

Αναστασίου και αποκατέστησε την εκκλησιαστική κοινωνία με τη Ρώμη. Στον τομέα των θεσμών πέτυχε την κωδικοποίηση του δικαίου, ενώ εισήγαγε και σπουδαία διοικητικά μέτρα. Ωστόσο, όλες αυτές οι στρατιωτικές επιτυχίες κόστισαν σε ανθρώπινο δυναμικό και οικονομικούς πόρους. Απογύμνωσαν τα ανατολικά σύνορα από στρατό και έδωσαν την ευκαρία στους Σλάβους να εισβάλουν στα Βαλκάνια και στους Πέρσες να λεηλατούν την Ανατολή, ενώ και η Ιταλία σύντομα υπέκυψε στους Λογγοβάρδους.

Ηράκλειος – Ο θεσμός των θεμάτων

Ο Ηράκλειος κατά μία άποψη υπήρξε σωτήρας της αυτοκρατορίας ύστερα από τη λαίλαπα της αποτυχημένης βασιλείας του Φωκά. Ο ίδιος ανέλαβε την εξουσία σε μια εξαιρετικά κρίσιμη στιγμή, την ώρα που ο κίνδυνος βρισκόταν σε προχωρημένο στάδιο. Οι Πέρσες είχαν κατακτήσει τη Μέση Ανατολή και την Αίγυπτο, ενώ οι Άβαραι έφταναν μέχρι τα τείχη της Κωνσταντινούπολης λεηλατώντας ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο. Η αυτοκρατορία δεν πάλευε πλέον για την ανάκτηση των χαμένων εδαφών, όπως επί Ιουστινιανού, αλλά για την ίδια της την υπόσταση. Έτσι, η νίκη του Ηρακλείου επί Περσών και Αβάρων δικαιολογημένα απέκτησε μυθικές διαστάσεις ξεπερνώντας σε δόξα τα κατορθώματα του Ιουστινιανού. Επιπλέον, είχε τέτοιον αντίκτυπο στους συγχρόνους του που θεωρήθηκε ισάξιος του Κωνσταντίνου Α΄, γι' αυτό και τόσο ο ίδιος όσο και οι διάδοχοί του έφεραν το προσωνύμιο του Νέου Κωνσταντίνου.

Επί Ηρακλείου υποτάχθηκε ο προαιώνιος εχθρός της αυτοκρατορίας, το περσικό βασίλειο, ενώ ο αυτοκράτορας πρόσθεσε στην τιτλοφορία του τον ελληνικό τίτλο του βασιλέως σε ανάμνηση της νίκης του επί των Περσών. Το κράτος με αυτοκρατορική απόφαση εξελληνίστηκε, καθώς επίσημη γλώσσα πλέον έγιναν τα ελληνικά, ενώ εφαρμόστηκαν διοικητικές αλλαγές που θα καθόριζαν την πορεία της αυτοκρατορίας τουλάχιστον μέχρι τον 11ο αιώνα. Πρόκειται για τον περίφημο θεσμό των θεμάτων που αποτέλεσαν τις νέες διοικητικές περιφέρειες της αυτοκρατορίας. Ο όρος εμφανίστηκε για πρώτη φορά από τον χρονόγραφο Θεοφάνη (8ος-9ος αιώνας), ο οποίος αναφέρει ότι το έτος 622 ο αυτοκράτορας Ηράκλειος έφθασε «εις τας χώρας των θεμάτων». Ο Ηράκλειος υποσχέθηκε σε κάθε στρατιώτη που θα πήγαινε να υπηρετήσει σε εκείνες τις στρατιωτικές δυνάμεις ότι θα του παραχωρούσε έναν γεωργικό κλήρο, που θα μπορούσε να τον θεωρεί ιδιοκτησία του και να τον καλλιεργεί για λογαριασμό του. Κάθε στρατιώτης μπορούσε να νυμφευθεί και να ζήσει σύμφωνα με το πρόγραμμά του σαν ένας στρατιωτικός μικροκτηματίας, που είχε, όμως, την υποχρέωση, όταν τον καλούσαν, να παρουσιαστεί με πλήρη εξοπλισμό και εφοδιασμό για να υπερασπίσει τα σύνορα.

Αρχικά, ο όρος *θέμα* σήμαινε τα στρατιωτικά μητρώα (κατάλογοι) στα οποία ήταν καταχωρισμένοι οι άνδρες ενός μεγάλου στρατιωτικού σχηματισμού. Στη συνέχεια, η ονομασία θέμα δόθηκε στην επαρχία

Εικόνα 1. Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος φέροντας τον Τιμίο Σταυρό έξω από την πύλη της Ιερουσαλήμ. Μικρογραφία χειρογράφου (τέλη 15ου-αρχές 16ου αι., Βρετανική Βιβλιοθήκη, Λονδίνο).

Εικόνα 2. Σταυροφορικά κράτη.

Τα θέματα

Σταυρόλεξο:
Σύντομη πολιτική ιστορία

στην οποία έδρευε ο ομώνυμος στρατιωτικός σχηματισμός και τέλος θέμα ονομάστηκε μια ευρύτερη γεωγραφική και διοικητική περιφέρεια. Πρόκειται δηλαδή για ένα μέτρο που είχε σκοπό τη διοικητική αποκέντρωση και το οποίο υλοποιήθηκε με τη διαίρεση της χώρας σε νέες διοικητικές περιοχές, που ονομάστηκαν θέματα, και δεν είχαν καμία σχέση, ούτε εδαφική ούτε διοικητική, με τις επαρχίες στις οποίες ήταν χωρισμένο το κράτος κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (324-610).

Δυστυχώς, όμως, και ο Ηράκλειος προς το τέλος της ζωής του έμελλε να δει όλο του το έργο να καταστρέφεται από την επέλαση των Αράβων, που πλέον είχαν συνενωθεί κάτω από τη θρησκεία του μουσουλμανισμού. Η εξάντληση που είχε επέλθει στις δύο μεγάλες δυνάμεις λόγω των συνεχόμενων μεταξύ τους πολέμων ευνόησε το κατακτητικό έργο των Αράβων, που στόχο είχαν την υποταγή των «απίστων».

Εικονομαχία

Όπως οι προκάτοχοί του αυτοκράτορες, με εξαίρεση ίσως τον Ιουστινιανό, έτσι και ο Λέων Γ΄ ανήλθε στον θρόνο σε μια εξαιρετικά κρίση στιγμή για την αυτοκρατορία. Η Κωνσταντινούπολη ζούσε με τον φόβο μιας δεύτερης αραβικής πολιορκίας. Ο αυτοκράτορας προετοίμασε την άμυνα της πόλης επαρκώς. Τον Αύγουστο του 717 εμφανίστηκε ο αραβικός στόλος και ξεκίνησε η πολιορκία. Η άμυνα των υπερασπιστών, τα τείχη της πόλης, ο εξαιρετικά δριμύς χειμώνας, ο λιμός που προκλήθηκε αλλά και η επίθεση των Βουλγάρων στα νώτα των Αράβων έδωσαν τέλος στην πολιορκία ακριβώς έναν χρόνο μετά την έναρξή της. Με τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης έκλεισε μια σημαντική φάση του βυζαντινοαραβικού πολέμου. Οι Άραβες δεν θα απειλήσουν πια την υπόσταση της αυτοκρατορίας.

Μετά από αυτό το γεγονός, αλλά και τη νίκη των αυτοκρατορικών στρατευμάτων στο Ακροίνό (740), ο αυτοκράτορας ενθαρρυμένος έθεσε σε κίνηση την πολιτική του σχετικά με τη λατρεία των εικόνων. Η Εικονομαχία που προκάλεσε ο ίδιος είχε τις ρίζες της στις επιδράσεις που είχε δεχθεί από τη μακρόχρονη παρουσία του στις ανατολικές επαρχίες τόσο λόγω της καταγωγής του όσο και λόγω της άσκησης των καθηκόντων του.

Το φαινόμενο, ωστόσο, είναι πολυεπίπεδο και δεν οφείλεται μόνο στην πίστη του Λέοντος ότι η λατρεία των εικόνων συνιστούσε ειδωλατρία.

Πρόκειται για ένα μείγμα πολιτικής και θρησκείας. Όσον αφορά το θρησκευτικό κομμάτι, υπήρχαν κατάλοιπα των **νεστοριανικών** και **μονοφυσιτικών** τάσεων που ήταν αποδεκτά στους πληθυσμούς των ανατολικών επαρχιών. Αυτούς τους πληθυσμούς επιχείρησε να προσεταιριστεί και ο αυτοκράτορας, ιδίως από τη στιγμή που συγκροτούσαν τον στρατό του. Ίσως μάλιστα να ακολούθησε την ίδια τακτική που ακολούθησε με τους χριστιανούς ο Κωνσταντίνος Α΄, απλώς σε αυτή την περίπτωση το εγχείρημα απέτυχε λόγω της αντίδρασης της Εκκλησίας και των μοναχών.

Οι τελευταίοι μάλιστα διώχθηκαν απηνώς από τον γιο και διάδοχο του Κωνσταντίνο Ε΄. Σε κάθε περίπτωση οι σχέσεις της Εκκλησίας με τον αυτοκράτορα διαταράχθηκαν για αρκετά χρόνια. Αυτό που αποδείχθηκε όμως ήταν

3. Στέψη του Καρλομάγνου

Ο πάπας κατηγορήθηκε για επιορκία και ανηθικότητα, αλλά κατόρθωσε να δραπετεύσει κοντά στον προστάτη του βασιλιά, ο οποίος τον υποδέχθηκε με τιμή και σεβασμό και τον έστειλε στη Ρώμη με επιβλητική ένοπλη συνοδεία. Το επόμενο έτος ο βασιλιάς πήγε προσωπικά στην Αιωνία Πόλη και παίζοντας τον ρόλο του διαιτητή ανάμεσα στον πάπα και τους αντιπάλους του, συγκάλεσε στον Άγιο Πέτρο μεγάλη σύνοδο από αξιωματούχους, κληρικούς και λαϊκούς. Ενώπιον της λαμπρής αυτής συνόδου θα αθωωθεί ο πάπας, με επίσημη ορκωμοσία, από τις κατηγορίες που του απέδιδαν.

Αυτά συνέβαιναν το έτος 800, την παραμονή των Χριστουγέννων. Την ημέρα εκείνη συνέβη κι άλλο σπουδαίο γεγονός. Η επιστροφή δηλαδή ενός απεσταλμένου του βασιλέως από τα Ιεροσόλυμα. Με αυτόν ο πατριάρχης της ιερής πόλης έστειλε στον ηγεμόνα των Φράγκων τα κλειδιά του Αγίου Τάφου και μια σημαία, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να δείξει ότι ο ίδιος, όπως και ο πάπας της Ρώμης, ετίθετο υπό την προστασία του βασιλέως.

Την ημέρα όμως των Χριστουγέννων θα συμβεί ένα γεγονός με ανυπολόγιστη ιστορική σημασία. Όταν δηλαδή ο βασιλιάς παρακολουθούσε τη θεία λειτουργία, ο ποντίφικας, αφού προσευχήθηκε στην Αγία Τράπεζα, πλησίασε τον Φράγκο μονάρχη και έθεσε στο κεφάλι του μια χρυσή κορόνα, ενώ οι πιστοί επευφημούσαν: «Ζήτω ο Ρωμαίος αυτοκράτωρ, το πρόπύργιο της ειρήνης».

Ζ. Τσιρπανλή (1996). Εισαγωγή στη Μεσαιωνική Ιστορία της Δυτικής Ευρώπης, Θεσσαλονίκη, σσ. 113-114 (διασκευή).

ότι η θέληση του αυτοκράτορα μπορούσε να επιβληθεί εφόσον την αποδέχονταν ο λαός και η Εκκλησία. Η Εικονομαχία δεν έγινε δεκτή από τον λαό, γι' αυτό και απέτυχε.

Στέψη του Καρλομάγνου

Την περίοδο της Εικονομαχίας την πολιτική ιστορία της αυτοκρατορίας σημάδεψε ένα γεγονός ύψιστης σημασίας που έλαβε χώρα στη Ρώμη. Τα Χριστούγεννα του 800 ο βασιλιάς των Φράγκων Κάρολος ο Μέγας ή Καρλομάγνος στέφθηκε Ρωμαίος αυτοκράτορας από τον πάπα Αδριανό Α΄. Η στέψη του Καρόλου ανέτρεψε τις παραδοσιακές αντιλήψεις και αποτέλεσε σημαντικότερο πλήγμα στην πολιτική θεωρία του Βυζαντίου. Μέχρι τότε οι αυτοκράτορες θεωρούσαν εαυτούς κληρονόμους του ρωμαϊκού *imperium*, κάτι που με τη στέψη του Καρόλου έπαυσε, καθώς στη Δύση υπήρχε και άλλος αυτοκράτορας που διεκδικούσε αυτή την κληρονομιά.

Η κίνηση αυτή διασάλευε τη μέχρι τότε επικρατούσα ιδεολογία περί μίας και μοναδικής οικουμενικής αυτοκρατορίας. Στο εξής θα συνυπήρχαν δύο αυτοκρατορίες, μία στην Ανατολή και μία στη Δύση. Η θρησκευτική διάσταση που είχε προκληθεί από την Εικονομαχία ολοκληρωνόταν και πολιτικά, και θα προκαλούσε πολλά προβλήματα αιώνες αργότερα, κατά τη διάρκεια των σταυροφοριών.

Δ΄ Σταυροφορία

Στο πρώτο μισό του 11ου αιώνα το Βυζάντιο ήταν η αδιαφιλονίκητη χριστιανική δύναμη στην Εγγύς Ανατολή. Το Χαλιφάτο στη Βαγδάτη ήταν αδύναμο. Με τη δυναστεία των Φατιμιδών (κυριάρχων της Αιγύπτου) διατηρούσε καλές σχέσεις και στα Βαλκάνια ο κίνδυνος των Βουλγάρων είχε εξαλειφθεί. Εκείνα τα χρόνια μειώθηκε ο αριθμός των αγροτών, που παρείχαν στρατιωτική θητεία και αποτελούσαν κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο ένα σημαντικό μέρος του στρατού, και αντικαταστάθηκαν από μισθοφόρους. Επίσης, παραμελήθηκε ο στόλος, αφού το Βυζάντιο δεν είχε αντιπάλους εκείνη την εποχή στην ανατολική Μεσόγειο.

Αυτό βέβαια θα άλλαζε από τα μέσα του 11ου αιώνα. Στην Ανατολή εμφανίστηκε ένας νέος εχθρός, οι Σελτζούκοι Τούρκοι, που σύντομα θα αποδεικνύονταν στρατιωτικά ανώτεροι από τους Βυζαντινούς. Στα Βαλκάνια οι Πετσενέγοι και οι Κουμάνοι άρχισαν να πιέζουν στα σύνορα, ενώ στην Κάτω Ιταλία οι Νορμανδοί κατέκτησαν τη μία μετά την άλλη όλες τις βυζαντινές θέσεις. Ταυτόχρονα στο εσωτερικό προέκυψαν αντιπαραθέσεις για τον αυτοκρατορικό θρόνο, όταν η Μακεδονική δυναστεία, που κυβερνούσε για περίπου δύο αιώνες, εξέλιπε το 1056.

Μετά το πλήγμα από την ήττα του 1071 από τους Σελτζούκους στο Ματζικέρτ επιχειρήθηκε, και εν πολλοίς επιτεύχθηκε, μια επιβεβλημένη προσαρμογή και αλλαγή στην αυτοκρατορία. Το κέντρο βάρους της μετατοπίστηκε στα Βαλκάνια, καθώς η Μικρά Ασία κατακλύστηκε από τους Τουρκομάνους νομάδες. Λίγες παράκτιες περιοχές παρέμειναν στον έλεγχο της αυτοκρατορίας. Μεγάλες μικρασιατικές οικογένειες χάθηκαν και τη θέση τους κατέλαβαν άλλες από τα Βαλκάνια, οι οποίες συσπειρώθηκαν γύρω από τον Αλέξιο Κομνηνό που ανήλθε στον θρόνο. Μέχρι να προκύψει μια

4. Λόγοι της πτώσης

Ως κύριοι λόγοι για την πτώση του Βυζαντίου αναφέρονται συχνά ένα κάποιο πάγωμα της βυζαντινής κοινωνίας, οι εσωτερικές αντιπαραθέσεις και η οικονομική πτώχευση. Κυρίως το τελευταίο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Το μακρινό διαμετακομιστικό εμπόριο είχε περάσει εξ ολοκλήρου στα χέρια των ιταλικών ναυτικών πόλεων. Η αγροτική οικονομία υπέφερε από τους ασταμάτητους πολέμους, που προξενούσαν καταστροφές και ερήμωση στην κατακερματισμένη πλέον αυτοκρατορία, η οποία διέθετε μόνο στην Πελοπόννησο και τη Θράκη μεγαλύτερης έκτασης περιοχές. Επιπλέον προστέθηκε σ' αυτά και η πανώλη, που μετά επεκτάθηκε στη Δυτική Ευρώπη. Συνάμα η τεχνολογικά οπισθοδρομική οικονομία της αυτοκρατορίας δεν παρήγε πλέον αξιοποιήσιμα εξαγωγίσιμα προϊόντα, με αποτέλεσμα το Βυζάντιο να γίνεται συνεχώς φτωχότερο και κατ' επέκταση να μη διαθέτει πλέον τα μέσα για να συντηρήσει τα αναγκαία στρατεύματα. Ο πληθυσμός αρεσκόταν βέβαια να αγκυλώνεται στην υποτιθέμενη ανωτερότητα της βυζαντινής εκκλησίας και του πολιτισμού. Στην πραγματικότητα όμως η βάση του Βυζαντίου τον 14ο αιώνα είχε τόσο μικρύνει, ώστε να μην μπορεί να ανταγωνιστεί τους επιθετικούς γείτονες, ή πολύ περισσότερο να καταστήσει δυνατή μια –όνειρο μερικών– επανασύσταση του μεγαλείου της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

R.-J. Lilie (2011). *Εισαγωγή στη βυζαντινή ιστορία* (μτφρ. Χρ. Δ. Τσατσούλης), Αθήνα, σσ. 100-101.

νέα ισορροπία εντός των ηγετικών οικογενειών επικράτησε χάος, το οποίο εκφραζόταν με συνεχείς συνωμοσίες και εξεγέρσεις.

Η υποκατάσταση της Μικράς Ασίας από τις βαλκανικές επαρχίες μετέβαλε το κέντρο βάρους της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής. Ακόμα και μετά τη μερική επανάκτηση της Μικράς Ασίας, αυτή δεν απέκτησε ποτέ την προηγούμενη σημασία της, αφού οι Βυζαντινοί δεν κατόρθωσαν να διώξουν τους Τουρκομάνους νομάδες από το εσωτερικό της χώρας. Ο Αλέξιος, πιεζόμενος, αναζήτησε βοήθεια από τη Δύση, πράξη που πυροδότησε την έναρξη των σταυροφοριών.

Η βοήθεια προς το Βυζάντιο επικαλύφθηκε από την επιθυμία της μεγάλης πλειονότητας των σταυροφόρων να ελευθερώσουν τους Αγίους Τόπους από την επικυριαρχία των μουσουλμάνων. Οι σταυροφόροι επιθυμούσαν να ιδρύσουν εκεί δικά τους βασίλεια. Όμως και το Βυζάντιο ήγειρε απαιτήσεις από τη δική του πλευρά για την ίδια περιοχή, την οποία υπολόγιζε ως δική του σφαίρα επιρροής. Το αποτέλεσμα ήταν να επέλθει σύγκρουση με τους σταυροφόρους που έβλεπαν τις σταυροφορίες ως υπόθεση δεσμευτική για όλους τους χριστιανούς. Η υποστήριξη των σταυροφόρων θεωρήθηκε ηθική υποχρέωση, από την οποία δεν επιτρεπόταν να αποκλίνει κανένα χριστιανικό βασίλειο. Με άλλα λόγια, όποιος δεν ήταν χωρίς ενστάσεις υπέρ του θεωρούνταν εχθρός του χριστιανισμού. Μια διαφοροποιημένη προσέγγιση απέναντι στους μουσουλμάνους, όπως την είχε διαμορφώσει το Βυζάντιο κατά τη διάρκεια των αιώνων, ήταν ξένη προς τους σταυροφόρους και ακατανόητη. Έτσι, έβλεπαν τους Βυζαντινούς ως προδότες του κοινού χριστιανικού ζητήματος. Προοδευτικά, κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα, η στάση τους χειροτέρευσε τόσο, ώστε η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης θεωρήθηκε πιθανή εναλλακτική, που τελικά έγινε πράξη κατά την Δ΄ Σταυροφορία, το 1203/1204, και οδήγησε στην πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης.

Οι τελευταίοι βυζαντινοί αιώνες

Με την Δ΄ Σταυροφορία προέκυψε μία τελείως νέα κατάσταση, η οποία δεν είχε προηγούμενο: μέχρι τότε η Κωνσταντινούπολη ήταν η καρδιά της αυτοκρατορίας, χωρίς την οποία δεν μπορούσε να νοηθεί η ύπαρξη του Βυζαντίου. Πλέον, δεν είχε καθεί μόνο η πρωτεύουσα, αλλά και τα μέχρι τότε κέντρα της αυτοκρατορίας. Οι σταυροφόροι διαμοίρασαν μεταξύ τους την αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα όμως δημιουργήθηκαν και τρία ελληνικά κράτη: η αυτοκρατορία της Νίκαιας, το κράτος της Ηπείρου και η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Η νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε οδήγησε σε έναν πόλεμο όλων εναντίον όλων μέχρι την άνοδο των Οθωμανών και στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, που θα σηματοδοτήσει το τέλος της αυτοκρατορίας.

Οι τελευταίοι δυόμισι αιώνες της βυζαντινής ιστορίας διαιρούνται σε τρεις περιόδους, από τις οποίες μόνο η πρώτη έχει σχετικά καθορισμένα χρονικά όρια. Εκτείνεται από την απώλεια της Κωνσταντινού-

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

φοιδεράτοι: > (foederati = ομόσπονδοι): ονομάζονταν οι κάτοικοι ανεξάρτητων πόλεων που συνδέονταν με τη ναρχαία Ρώμη με συνθήκες (foedus). Κατά την ύστερη Αρχαιότητα, φοιδεράτοι ονομάζονταν βαρβαρικά μισθοφορικά στρατεύματα με δικό τους οπλισμό, ως επί το πλείστον επανδρωμένα από Γότθους. Στους γερμανικής καταγωγής φοιδεράτους είχε επιτραπεί, από τον 4ο αιώνα μ.Χ., να εγκατασταθούν σε ρωμαϊκά εδάφη και να τα καλλιεργήσουν, έναντι της υποχρέωσης στράτευσης για κάποιο χρονικό διάστημα.

νεστοριανισμός: χριστολογική αίρεση που είχε σοβαρή επίπτωση στον τρόπο θεώρησης του προσώπου της Παναγίας. Ο εισηγητής της Νεστόριος υποστήριξε ότι η Παναγία γέννησε έναν κοινό άνθρωπο, στον οποίο εγκαταστάθηκε ο Λόγος. Γι' αυτό προέτρεπε τους θεολόγους και όλους τους χριστιανούς να μην αποκαλούν τη Μαρία, μητέρα του Χριστού, Θεοτόκο, αλλά Χριστοτόκο.

μονοφυσιτισμός: χριστολογική αίρεση κατά την οποία η θεία φύση του Χριστού θεωρείται κυρίαρχη επί της ανθρώπινης. Δογματικά αντίθετη του νεστοριανισμού.

Σταυροφορίες

Γλωσσάρι: Θεσμοί και εξουσία

πολης, το 1204, μέχρι την ανάκτησή της το 1261. Η δεύτερη περίοδος διήρκεσε για τα επόμενα εκατό περίπου χρόνια, κατά τα οποία το Βυζάντιο μπορούσε ακόμα να επηρεάζει την τύχη του, ενώ η τρίτη, ως το 1453, σημαδεύτηκε από την απώλεια της ισχύος του και την εξάρτησή του σχεδόν αποκλειστικά από το εξωτερικό.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποιες διαφορές παρουσιάζουν οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Κωνσταντίνου Α΄ και του Ηρακλείου; Πώς τις ερμηνεύετε;
2. Ποια πιστεύετε ότι ήταν η αντίδραση των Βυζαντινών στην είδηση της στέψης του Καρλομάγνου ως αυτοκράτορα;
3. Ποια αίτια οδήγησαν στην πτώση του Βυζαντίου;

Ας θυμόμαστε ότι:

- Ο Διοκλητιανός και ο Κωνσταντίνος Α΄ προέκριναν ένα συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης.
- Ο Θεοδόσιος Α΄ αντιμετώπισε πρόσκαιρα το γοτθικό πρόβλημα που ανέτρεψε τελικά το δυτικό ρωμαϊκό κράτος.

- Ο Ιουστινιανός ήταν ο τελευταίος Ρωμαίος αυτοκράτορας που ακολούθησε οικουμενική πολιτική.
- Ο Ηράκλειος νομιμοποίησε τον εξελληνισμό της αυτοκρατορίας.
- Οι εικονομάχοι έσωσαν την αυτοκρατορία, αλλά προκάλεσαν ρήγμα στις σχέσεις με την Εκκλησία.
- Η στέψη του Καρλομάγνου δημιούργησε το πρόβλημα των δύο αυτοκρατοριών.
- Ο 11ος αιώνας αποτέλεσε καμπή στην ιστορία της αυτοκρατορίας, καθώς χάθηκε η Μικρά Ασία και τα Βαλκάνια έγιναν ο κεντρικός γεωγραφικός κορμός της.
- Οι σταυροφορίες μεγάλωσαν το χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης.
- Τελικά η αυτοκρατορία υπέκυψε στην επέλαση των Οθωμανών.

Η οθωμανική προέλαση

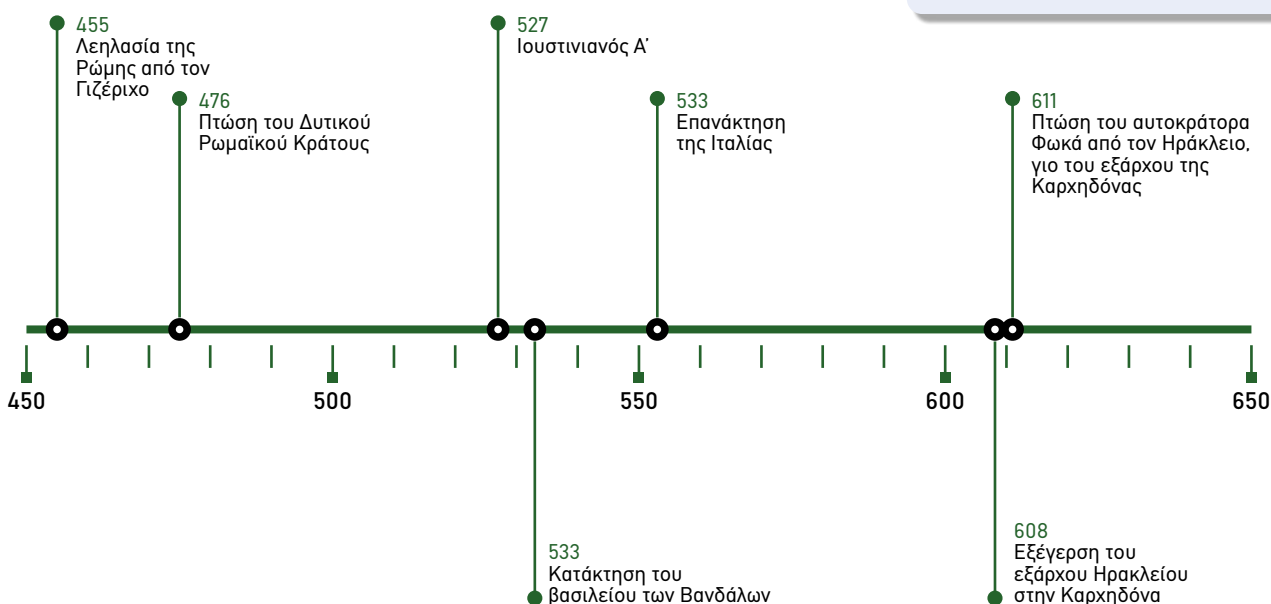
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ο εξελληνισμός του Βυζαντίου

Ο εξελληνισμός της αυτοκρατορίας προέκυψε μέσα από μια μακρά πορεία που σημαδεύτηκε τόσο από στρατιωτικές νίκες όσο και από εδαφικές απώλειες κυρίως των δυτικών εδαφών και λιγότερο των ανατολικών (Μέση Ανατολή - Αίγυπτος). Το εδαφικό τμήμα που αποτέλεσε τον βασικό κορμό της αυτοκρατορίας σταδιακά εξελληνίστηκε τόσο κάτω από την επίδραση του κυρίαρχου στην περιοχή ελληνικού πολιτισμού όσο και χάρη σε αυτοκρατορικές επιλογές και αποφάσεις.

Έννοιες κλειδιά

εξελληνισμός
ελληνική γλώσσα
πολιτισμός
Ηράκλειος
βασιλεύς
παιδεία

Η συνύπαρξη ελληνικής και λατινικής γλώσσας

Ιστορικά, όλες οι αυτοκρατορίες κυβέρνησαν ένα σύνολο λαών και από αυτή την άποψη η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Τα διάφορα έθνη υπό ρωμαϊκή κυριαρχία εμφάνισαν την τάση να ακολουθήσουν διαφορετικούς δρόμους για να επιβεβαιώσουν την ιδιαιτερότητά τους. Ενοποιητικά συστατικά κατά τους πρώτους αιώνες υπήρξαν η λατρεία του αυτοκράτορα, οι λεγεώνες, η πολύκλαδη αυτοκρατορική διοίκηση και η ρωμαϊκή πολιτική ιδεολογία. Κατά τη διάρκεια των αναταραχών του 3ου αιώνα και μετά την άνοδο του Κωνσταντίνου Α΄ στον θρόνο, τον 4ο αιώνα, τη θέση της ειδωλολατρικής αυτοκρατορικής λατρείας κατέλαβε ο χριστιανισμός. Μέσω αυτού, ο αυτοκράτορας κατέβηκε από το επίπεδο του επί Γης Θεού και μετατράπηκε σε ισαπόστολο και θεοφύλακτο. Ωστόσο, ο ίδιος παρέμεινε ενοποιητικός παράγοντας, όπως επίσης και η διοίκησή του, ο στρατός του και η πολιτική του ιδεολογία. Δεν συνέβη όμως το ίδιο και με τη λατινική γλώσσα.

Εντός της αυτοκρατορίας ομιλούνταν πολλές γλώσσες. Εκτός από τα λατινικά, ομιλούνταν τα ελληνικά στην Ανατολή και τα γαλατικά, τα καππαδοκικά, τα ισαυρικά, τα κοπτικά, τα συριακά κ.ά. Ειδικά για την περίπτωση του στρατού, που επανδρωνόταν από ξένους (Γερμανούς) μισθοφόρους, πρέπει να προστεθούν και οι διάφορες γερμανικές διάλεκτοι. Παρόλη την πανσπερμία γλωσσών, δύο ήταν εκείνες που κυριάρχησαν: η λατινική, που ήταν η γλώσσα της διοίκησης και η επίσημη γλώσσα του στρατού, και τα ελληνικά ως κατάλοιπο της εξελληνισμένης Ανατολής.

Είναι γεγονός ότι τα λατινικά κυριάρχησαν στην ιταλική χερσόνησο και στις δυτικές επαρχίες. Ωστόσο, η κυριαρχία αυτή πιστοποιείται και σε ορισμένες επαρχίες της Ανατολής, όπως το Ιλλυρικό, η Θράκη κ.α. Αντίστοιχα, η ελληνική γλώσσα επικράτησε στον ελλαδικό χώρο και στα παράλια της ανατολικής Μεσογείου, ιδίως όπου υπήρχαν ελληνικές αποικίες ή πόλεις χτισμένες από βασιλείς των ελληνιστικών κρατών ή Ρωμαίους αυτοκράτορες (Αντιόχεια, Σελεύκειες, Καισάρειες κ.λπ.).

Η επιρροή της ελληνικής γλώσσας αυξήθηκε ακόμη περισσότερο τον 4ο αιώνα, όταν ο Κωνσταντίνος Α΄ μετέφερε το διοικητικό κέντρο στο Βυζάντιο, την αρχαία ελληνική μεγαλούπολη, στη θέση του οποίου οικοδόμησε τη δική του έδρα, την Κωνσταντινούπολη. Παρά την εγκατάσταση λατινόφωνων πληθυσμών στη νέα πόλη, η συντριπτική πλειονότητα του απλού λαού μιλούσε την ελληνική, γιατί αυτό συνέβαινε ήδη πολλούς αιώνες στην περιοχή. Η λατινική γλώσσα δέχτηκε ένα πρώτο πλήγμα τον 5ο αιώνα, όταν διαιρέθηκε η αυτοκρατορία σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Με τη διαίρεση αυτή χάθηκαν οι βάσεις των λατινόφωνων πληθυσμών, ενώ αντιθέτως κυριάρχη γλώσσα της Ανατολής ήταν η ελληνική.

Τα λατινικά, όμως, παρέμειναν η γλώσσα της διοίκησης, οπότε ανέκυψε ένα ζήτημα διγλωσσίας, καθώς ο λαός μιλούσε ελληνικά, όπως επίσης και η Εκκλησία. Ο Βασίλειος, επίσκοπος Καισαρείας, στον αγώνα του εναντίον του αυτοκράτορα Ιουλιανού, που είχε απαγορεύσει με νόμο στους χριστιανούς να γίνονται δάσκαλοι, όχι μόνο κήρυττε στα ελληνικά, αλλά αποφάσισε να γράψει το πασίγνωστο κείμενό του *Προς τους νέους όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων*. Στο κείμενο αυτό επικροτούσε τη μελέτη και σπουδή από τους χριστιανούς των αρχαιοελληνικών κειμένων, υπογραμμίζοντας ότι οι μαθητές όφειλαν να αντλούν από αυτά ό,τι συνέπλεε με την ηθική της νέας θρησκείας.

Ωστόσο, τα λατινικά ήταν η γλώσσα που δίδασκαν ειδικευμένοι δάσκαλοι. Τα χειρόγραφα ήταν δίγλωσσα και η λατινική γραμματεία ήταν δημοφιλής και διαβαζόταν από πολύ κόσμο. Ακόμη και τον 6ο αιώνα αντιγράφονταν λατινικά χειρόγραφα στην Κωνσταντινούπολη. Οι αυτοκράτορες τη χρησιμοποιούσαν όχι μόνο τον 4ο αλλά και τον 6ο αιώνα.

1. Ο εξελληνισμός επί Ηρακλείου

Η εποχή του Ηρακλείου αποτελεί ορόσημο για την ανατολική αυτοκρατορία όχι μόνο στον πολιτικό αλλά και στον πολιτιστικό χώρο. Τελειώνει η ρωμαϊκή και εγκαينιάζεται η βυζαντινή εποχή στην κυριολεκτική της σημασία. [...] Το πρώτο βυζαντινό κράτος διατήρησε με εντυπωσιακή επιμονή τη Λατινική ως επίσημη γλώσσα και μόνο αργά και διστακτικά αποδέχθηκε την προοδευτική επικράτηση της Ελληνικής, χωρίς ωστόσο να μεταβάλει ουσιαστικά τη νοοτροπία του. Έτσι η διγλωσσία ανάμεσα στην κρατική διοίκηση και τον λαό ήταν ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής. Η επίσημη Λατινική επικρατούσε σε όλη την κρατική διοίκηση και τον στρατό, ήταν όμως ακατανόητη από τη συντριπτική πλειοψηφία του ανατολικού πληθυσμού. Ο Ηράκλειος έθεσε τέλος στην κατάσταση αυτή και καθιέρωσε την Ελληνική ως επίσημη γλώσσα της αυτοκρατορίας. Η γλώσσα του λαού και της Εκκλησίας έγινε τώρα και γλώσσα του κράτους.

G. Ostrogorsky (2012). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, σ. 172.

Εικόνα 1. Σελίδα χειρογράφου από τη *Σύνοψιν Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτζη (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

Η επικράτηση της ελληνικής

Η βασιλεία του Ιουστινιανού αποτέλεσε κομβικό σημείο. Ο αυτοκράτορας ανέκτησε εδάφη στα οποία κυριαρχούσε η λατινική γλώσσα, ενώ το μεγαλειώδες νομοθετικό του έργο, ο *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, συντάχθηκε στα λατινικά, όπως και άλλα νομοθετικά έργα, ο *Πανδέκτης* και οι *Εισηγήσεις*. Οι *Νεαρές* του όμως, διατάγματα που στόχο είχαν να επιλύουν προβλήματα της καθημερινότητας που ανέκυπταν περιστασιακά, συντάχθηκαν στα ελληνικά και αυτή ήταν η πρώτη φορά που τα ελληνικά προστέθηκαν δίπλα στην επίσημη γλώσσα της αυτοκρατορίας, τα λατινικά. Ταυτόχρονα, τα λατινικά έχασαν έδαφος και στην ανώτερη διοίκηση, αν και ο Ιουστινιανός φρόντισε να διατηρήσουν κάποια θέση, καθώς ήταν απαραίτητα για τους σπουδαστές της νομικής. Η κατάσταση πλέον είχε αλλάξει, σε σημείο που στα τέλη του 6ου αιώνα ο μελλοντικός πάπας Γρηγόριος να παραπονιέται ότι δεν μπορούσε να βρει στην Κωνσταντινούπολη διερμηνέα που να μιλά λατινικά.

Τα ελληνικά μιλούσαν πλέον σε όλες τις περιοχές της Ανατολής, ήταν η γλώσσα των συναλλαγών, του χριστιανισμού και των διακεκριμένων τάξεων της κοινωνίας. Ως γλώσσα με ιδιαίτερο γόητρο και γλώσσα της παιδείας, χρησιμοποιούνταν στις επιγραφές και κυριαρχούσαν στη λογοτεχνική παραγωγή.

Η οριστική όμως επικράτηση της ελληνικής και ο ορισμός της ως επίσημης γλώσσας του κράτους πραγματοποιήθηκε έναν αιώνα αργότερα, τον 7ο, όταν ο Ηράκλειος, μετά τη νίκη του επί των Περσών, πρόσθεσε στο όνομά του τον τίτλο του βασιλέως και επέβαλε με νόμο την ελληνική ως επίσημη γλώσσα. Στο εξής τα ελληνικά θα κυριαρχούσαν σε κάθε έκφανση της καθημερινότητας της αυτοκρατορίας, επίσημη ή ανεπίσημη, ιδίως μετά την απώλεια των εδαφών τόσο της Μέσης Ανατολής και της Αιγύπτου από τους Άραβες όσο και όλων των εδαφών που είχε ανακτήσει ο Ιουστινιανός στη Δύση. Ακόμη μία απόδειξη της κυριαρχίας της ελληνικής γλώσσας από τον 7ο αιώνα και μετά είναι το γεγονός ότι η νομοθεσία τόσο των εικονομάχων αυτοκρατόρων όσο και των Μακεδόνων, η *Εκλογή* και τα *Βασιλικά*, είναι γραμμένη στα ελληνικά.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Με βάση τις γνώσεις σας και το Παράθεμα 1, να αναδείξετε τους λόγους που οδήγησαν τον αυτοκράτορα Ηράκλειο στην απόφαση να γίνει επίσημη γλώσσα του κράτους η ελληνική.
2. Να εξηγήσετε την απόφαση του Ιουστινιανού να εκδώσει *Νεαρές* γραμμένες στα ελληνικά.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η επίσημη γλώσσα της αυτοκρατορίας ήταν η λατινική.
- Τη λατινική μιλούσαν στις περιοχές δυτικά της ιταλικής χερσονήσου και σε ορισμένες περιοχές των Βαλκανίων.
- Την ελληνική μιλούσαν στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, ιδίως στα παράλια όπου υπήρχαν ελληνικές ή ελληνιστικές πόλεις.
- Η μεταφορά του κέντρου στην Κωνσταντινούπολη άλλαξε τις ισορροπίες.
- Ο Ιουστινιανός δημοσίευσε για πρώτη φορά *Νεαρές* γραμμένες στα ελληνικά.
- Ο Ηράκλειος επέβαλε την ελληνική ως επίσημη γλώσσα του κράτους.

Ο εξελληνισμός του Βυζαντίου

Γλωσσάρι: Νομοθεσία

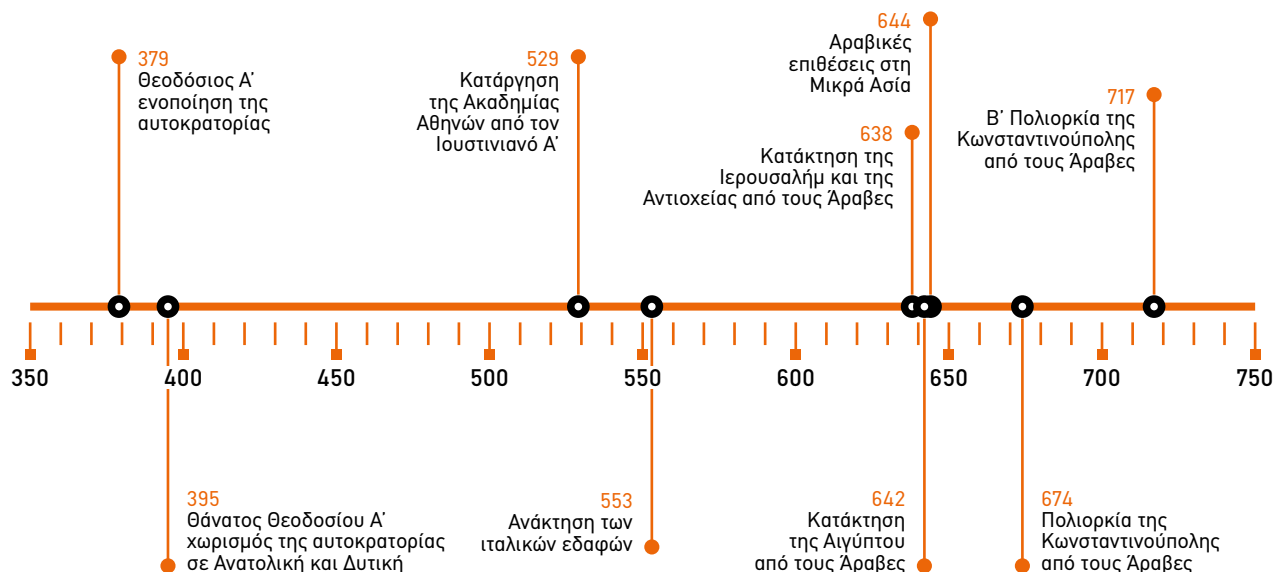
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η βυζαντινή πολιτική

Η μελέτη της πολιτικής ιδεολογίας της χριστιανικής αυτοκρατορίας της ρωμαϊκής Ανατολής, που έμεινε γνωστή με το όνομα Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αποτελεί κύριο συστατικό στην προσπάθεια κατανόησης της χιλιόχρονης ιστορίας της. Η βυζαντινή πολιτική θεωρία αποτελεί το θεμέλιο του βυζαντινού αυτοκρατορικού πολιτεύματος, με βασικά συστατικά τη ρωμαϊκή παρακαταθήκη σε επίπεδο κρατικής θεωρίας και δικαίου και τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό σε επίπεδο πολιτικής και φιλοσοφικής σκέψης. Τα δύο αυτά στοιχεία σε συνδυασμό με την επίδραση του χριστιανισμού στην οργάνωση της κρατικής εξουσίας οδήγησαν στη διαμόρφωση της αντίληψης ότι η αυτοκρατορία συνιστούσε υπερϊστορική κρατική δομή, άρρηκτο τμήμα του θεϊκού σχεδίου δημιουργίας της οικουμένης, με υπερφυσικό-εσχατολογικό προορισμό ανά τους αιώνες.

Έννοιες κλειδιά

πολιτική θεωρία
Διάταγμα των
Μεδιολάνων

Βυζαντινή πολιτική θεωρία

Το **Διάταγμα των Μεδιολάνων** αποτέλεσε σημείο καμπής στην πολιτική θεωρία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, παρόλο που δεν έγινε αντιληπτό ως τέτοιο από τους συγχρόνους του, καθώς χαιρετίστηκε απλά ως αποδοχή μιας ήδη καθιερωμένης πραγματικότητας, της μεγάλης διάδοσης του χριστιανισμού και ταυτόχρονα της αδυναμίας της αυτοκρατορίας να τον εξαλείψει. Ο πρώτος, ίσως, που αντιλήφθηκε τη νέα πραγματικότητα και προσπάθησε με απόλυτη επιτυχία να την αξιοποιήσει προς όφελός του ήταν ο αύγουστος Κωνσταντίνος, ο ένας από τους δύο υπογράφοντες του Διατάγματος.

Ο ίδιος, μετά την επικράτησή του επί του Λικινίου, προχώρησε ένα βήμα περισσότερο ιδρύοντας ένα νέο διοικητικό κέντρο, την Κωνσταντινούπολη, σε περιοχές όπου οι χριστιανικοί πληθυσμοί ήταν μεγάλοι, συμπαγείς και διαρκώς αυξανόμενοι. Ο ίδιος παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του ειδωλολάτρης, αυτό όμως δεν εμπόδισε την Εκκλησία να τον ανακηρύξει άγιο και ισαπόστολο.

Η χριστιανική ιστοριογραφία, μεταγενέστερα, δημιούργησε τον θρύλο της από τον Θεό επιλεγμένης πόλης της Κωνσταντινούπολης ως απάντηση, θα έλεγε κανείς, στον ειδωλολατρικό θρύλο για την ίδρυση της Ρώμης και ονόμασε Αποστάτη τον Ιουλιανό, τον τελευταίο αυτοκράτορα από την οικογένεια του Κωνσταντίνου Α΄, επειδή είχε προσπαθήσει να επαναφέρει την ειδωλολατρία. Με τη μεταφορά του κέντρου διοίκησης από την ειδωλολατρική Δύση στη χριστιανική Ανατολή σχηματοποιήθηκε και η πρώτη βυζαντινή ιδεολογική έκφραση περί μιας αυτοκρατορίας που δημιουργήθηκε από τους χριστιανούς για τους χριστιανούς.

Επομένως, με τη μεταφορά του διοικητικού κέντρου από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη και τη μετατροπή της σε Νέα Ρώμη δημιουργήθηκε η νέα πολιτική ιδεολογία της αυτοκρατορίας, αποτελούμενη από την παραδοσιακή ρωμαϊκή κρατική ιδεολογία, αλλά ιδωμένη μέσα από το πρίσμα της χριστιανικής θρησκείας, κάτι που στο εξής θα ονομάζουμε *ρωμαϊκότητα*. Ο περαιτέρω εκχριστιανισμός της επήλθε με τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο Α΄, που απομάκρυνε την αυτοκρατορία από τις ρωμαϊκές (ειδωλολατρικές) της παραδόσεις και κατέστησε τον χριστιανισμό επίσημη θρησκεία. Στο πλαίσιο του εκχριστιανισμού τόσο της αυτοκρατορίας όσο και της πολιτικής και φιλοσοφικής θεώρησης της ζωής, θα πρέπει να ενταχθούν η κατάργηση των Ολυμπιακών Αγώνων (393) και το οριστικό κλείσιμο της Ακαδημίας Αθηνών (529). Ενώ για κάποια χρόνια ο χριστιανισμός θεωρήθηκε από αρκετούς ιστοριογράφους ως το βασικό αίτιο για τις ατυχίες του 3ου και των αρχών του 4ου αιώνα, από τα μέσα του ίδιου αιώνα η κατάσταση αντιστράφηκε και η ειδωλολατρία έγινε το αίτιο πτώσης της παλαιάς Ρώμης. Στο εξής, Ρωμαίος θεωρούνταν όποιος ασπάζοταν τη χριστιανική πίστη. Η Αρχαιότητα με το ανθρωπιστικό της πνεύμα χάθηκε. Ο 4ος αιώνας, κατά τον οποίο η αυτοκρατορία διαμόρφωσε τη φυσιογνωμία της, ολοκληρώθηκε με τον θρίαμβο του χριστιανισμού.

Με τον θάνατο όμως του Θεοδοσίου Α΄, η αυτοκρατορία χωρίστηκε σε ανατολική και δυτική. Από τα δύο κράτη, το πρώτο άντεξε στις βαρβαρικές επιδρομές, ενώ το δεύτερο υπέκυψε και εξαφανίστηκε. Η Ανατολική Αυτοκρατορία κατόρθωσε να επιβιώσει από όλες τις δυσκολίες και να προστατεύσει τη *ρωμαϊκότητά* της χάρη στο αμυντικό της σύστημα, την επιδέξια διπλωματία και την αξιοποίηση του ισχυρότερου όπλου της που δεν νικήθηκε ποτέ, του χρυσού νομίσματος, που εξαγόραζε τις νίκες όταν δεν μπορούσαν τα όπλα.

1. Πολιτική ιδεολογία

Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, που αποτελούσε πιστό αντίγραφο της Ρώμης, μαρτυρούσε τη μετάθεση της προσοχής της κυβέρνησης προς την Ανατολή, ενώ η αποδοχή του χριστιανισμού ανταποκρινόταν στους πόθους των ανατολικών πληθυσμών, οι οποίοι προμήθευαν το κράτος με τα μέσα για την άμυνά του τόσο σε ανθρώπους όσο και σε χρήμα. Και ας μην ξεχνάμε ότι η Ανατολή, που αποτελούσε τεράστιο απόθεμα δυνάμεων για την αυτοκρατορία, ήταν το πρώτο μέρος όπου επικράτησε η νέα θρησκεία. Ανάμεσα στους δίκους της πληθυσμούς ο χριστιανισμός στρατολόγησε τα στελέχη του και τους πιο ένθερμους οπαδούς του.

Ε. Γλύκατζη-Ahrweiler (1977). *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), Αθήνα, σ. 19.

Βυζαντινή διπλωματία

Εικόνα 1. Βυζαντινό χρυσό νόμισμα «ιστάμενον» του Μιχαήλ Δ΄ του Παφλαγόντα (1034-1041). Στον εμπροσθότυπο ο Μιχαήλ και στον οπισθότυπο ο Χριστός (Ιδιωτική συλλογή).

Εικόνα 2. Νόμισμα Ιωάννη Τζιμισκή.

Παρ' όλα αυτά, ο στρατός επιδίωξε να είναι ο θεματοφύλακας των πολιτικών και ιστορικών αξιών της. Έτσι, η Ανατολική Αυτοκρατορία μετατράπηκε στον προμαχώνα του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού, όμως ποτέ δεν εγκατέλειψε την προοπτική ανάκτησης των χαμένων εδαφών, κάτι που επιτεύχθηκε έναν αιώνα αργότερα χάρη στην οικουμενική πολιτική του Ιουστινιανού, ο οποίος ανέκτησε το μεγαλύτερο μέρος των δυτικών επαρχιών.

Ο 6ος αιώνας, αιώνας του Ιουστινιανού, διαπνεόταν από την επίμονη επιδίωξη της ρωμαϊκής ιδέας, όχι μόνο στον στρατιωτικό αλλά και στον τομέα της νομοθεσίας. Μια χωρίς προηγούμενο νομοθετική εργασία ολοκληρώθηκε με την κωδικοποίηση του δικαίου, η οποία πραγματοποιήθηκε στο όνομα του Ιουστινιανού. Ο αυτοκράτορας πλέον ήταν «βασилевς διορισμένος από τον Χριστό» και αντλούσε το γόητρό του από τη θεϊκή επιλογή που είχε γίνει στο πρόσωπό του. Αυτό έγινε περισσότερο σαφές την εποχή του Ηρακλείου, όταν ο αυτοκράτορας μετά τη νίκη του επί των Περσών πρόσθεσε στον τίτλο του και εκείνον του βασιλέως που χρησιμοποιούσαν οι Σασσανίδες μονάρχες.

Ωστόσο, η περίοδος ευφορίας που δημιούργησε ο Ηράκλειος κράτησε πολύ λίγο, καθώς σαρώθηκε από την άνοδο των Αράβων, που κάτω από τη νέα τους θρησκεία, τον μουσουλμανισμό, απείλησαν την ίδια την υπόσταση της αυτοκρατορίας. Παρά την τελική αποτυχία τους, κατόρθωσαν να αποκόψουν διά παντός από τον κορμό της ρωμαϊκότητας περιοχές όπως η Αίγυπτος, η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική.

Η Εικονομαχία

Η απώλεια εδαφών και ο κίνδυνος για την υπόσταση της αυτοκρατορίας οδήγησαν στη δημιουργία μιας νέας ιδεολογίας, της Εικονομαχίας. Ο εισηγητής της, αυτοκράτορας Λέων Γ', διαπίστωσε ότι «μόνο η εφαρμογή της δικαιοσύνης πάνω στη γη συμβιβάζεται με τη θεία βούληση» και κάλεσε σε προστασία των φτωχών και των κατατρεγμένων, αποβλέποντας στη δημιουργία εθνικής αλληλεγγύης, ώστε να αποτραπεί ο εξωτερικός κίνδυνος σε Ανατολή και Βαλκάνια. Η αυτοκρατορία είχε χρέος να υπερασπίζει τα συμφέροντα των υπηκόων της. Επίσης, επιχειρήθηκε μια απλοποίηση της νομοθεσίας, ώστε να γίνεται κατανοητή στις επαρχίες και έτσι περιόρισε τη δύναμη υπαλλήλων και αξιωματούχων που ήταν γαλουχημένοι με την ελληνορωμαϊκή παράδοση. Επομένως, η Εικονομαχία σε συνδυασμό με τον αραβικό και τον σλαβικό κίνδυνο επιτάχυνε τη ρήξη με την ελληνορωμαϊκή παράδοση σε όλες τις μορφές της.

Κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισε ο στρατός, που επανδρωνόταν κατά κύριο λόγο από ελεύθερους αγρότες της Μικράς Ασίας, χωρίς να έχει ως κίνητρο το κέρδος. Ο μόνος λόγος για τον οποίο πολεμούσε ήταν για την υπεράσπιση των εδαφών του. Ο νέος αυτός στρατός δεν υπηρετούσε τη ρωμαϊκή ιδέα των κατακτήσεων και της επέκτασης, αλλά εκείνη της προστασίας της πατρίδας, της περιουσίας και της οικογένειας.

2. Πολιτική ιδεολογία – διπλωματία

Η διπλωματία, η στρατιωτική και διοικητική οργάνωση, το διανοητικό και πολιτιστικό επίπεδο και ο προσανατολισμός του, με δυο λόγια ολόκληρη η ζωή και η ιστορία της Ρωμαϊκής Ανατολικής Αυτοκρατορίας, του Βυζαντίου, θα διαπνέονται στο εξής από δύο αντίθετες και αντιφατικές αρχές: μια ρεαλιστική ανατολική, που επιθυμεί να διατηρηθεί με κάθε θυσία το έδαφος που παρέμενε ρωμαϊκό και να αναπτυχθούν μέσα στα σύνορά του πληθυσμοί οι οποίοι έμειναν βυζαντινοί, και μια ιδεαλιστική δυτική που επιδιώκει να ανακτηθεί από τους βαρβάρους η ρωμαϊκή Δύση και να επιστρέψουν οι υπόδουλοι αδελφοί στους κόλπους του μεγάλου ρωμαϊκού έθνους.

Ε. Γλύκατζη-Ahrweiler (1977). *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), Αθήνα, σ. 26.

Οι διπλωματικές αποστολές

3. Πολιτική ιδεολογία – Ο αυτοκράτορας

Είναι εύκολο να φανταστούμε τις συνέπειες της χριστιανικής πίστης πάνω στην αυτοκρατορική ιδεολογία, καθώς επίσης και πάνω στο σύνολο της βυζαντινής νομοτροπίας, που τρέφονται από την αρχή των προνομιακών σχέσεων του κράτους τους με τον Θεό και την τάξη Του. Το μαρτυρούν τα κοσμητικά επίθετα που χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν τον αυτοκράτορα και το βυζαντινό κράτος: ο αυτοκράτορας είναι «ο εκλεκτός, ο αγαπημένος, ο διαλεγμένος από τον Θεό». Το κράτος είναι «η εξουσία που φυλάγεται, προστατεύεται και είναι εγγυημένη από τον Θεό».

Ε. Γλύκατζη-Ahrweiler (1977). *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), Αθήνα, σσ. 164-165.

Η αυτοκρατορία είχε περάσει οριστικά σε θέση άμυνας έναντι των εχθρών που απειλούσαν τα εδάφη και τη θρησκεία της. Οπότε από αυτό το σημείο ο χριστιανισμός πέτυχε να ενώσει όλους τους λαούς της αυτοκρατορίας κάτω από μια ιδέα «εθνικής αλληλεγγύης».

Μόνο μετά το τέλος της Εικονομαχίας, που συμπίπτει με το τέλος της αραβικής απειλής, μπόρεσε η αυτοκρατορία να στρέψει την προσοχή της στα δυτικά (βαλκανικά) εδάφη που κατοικούνταν από πληθυσμούς με ελληνορωμαϊκή πολιτιστική παράδοση. Αυτό οδήγησε, τον 9ο αιώνα, σε αναγέννηση της βυζαντινής οικουμενικότητας. Στόχος πλέον, μετά τη σωτηρία της Ανατολής, ήταν η επιβολή της ρωμαϊκής κυριαρχίας στα βαλκανικά εδάφη, κάτι που κατέστη εφικτό πλήρως τον 11ο αιώνα με τον Βασίλειο Β΄ και την υποταγή των Βουλγάρων.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Διάταγμα των Μεδιολάνων:

(σημερινό Μιλάνο της Ιταλίας) ονομάζεται το διάταγμα θέσπισης της ανεξίθρησκείας στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, με το οποίο ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο αύγουστος Λικίνιος σταμάτησαν τους διωγμούς των χριστιανών το 313 μ.Χ.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Να παρουσιάσετε την εξέλιξη της βυζαντινής ιδεολογίας με βάση τα εικονιζόμενα νομίσματα.
2. Με βάση το Παράθεμα 1, πώς εξηγείτε τον εκχριστιανισμό της ειδωλολατρικής ρωμαϊκής πολιτικής ιδεολογίας;
3. Σύμφωνα με το Παράθεμα 2 και τις εικόνες, με ποιον τρόπο η διπλωματία αποτέλεσε φορέα της πολιτικής ιδεολογίας της αυτοκρατορίας;
4. Να χωριστείτε σε ομάδες και με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού της τάξης να συγκεντρώσετε κείμενα από Βυζαντινούς συγγραφείς που να παρουσιάζουν δείγματα πολιτικής ιδεολογίας.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η πολιτική ιδεολογία της αυτοκρατορίας συνδεόταν άμεσα με τη ρωμαϊκή διοικητική και νομοθετική παράδοση.
- Εμπεριείχε στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού.
- Συνδυάστηκε πλήρως με τον χριστιανισμό.
- Η μεταφορά του κέντρου διοίκησης στην Κωνσταντινούπολη καθόρισε τις εξελίξεις.
- Έχασε την οικουμενικότητά της με την απώλεια εδαφών από τους Άραβες.
- Απέκτησε πλήρη χριστιανικό χαρακτήρα με την Εικονομαχία.

ΕΝΟΤΗΤΑ 8

Το βυζαντινό πολίτευμα: Κρατική οργάνωση και θεσμοί

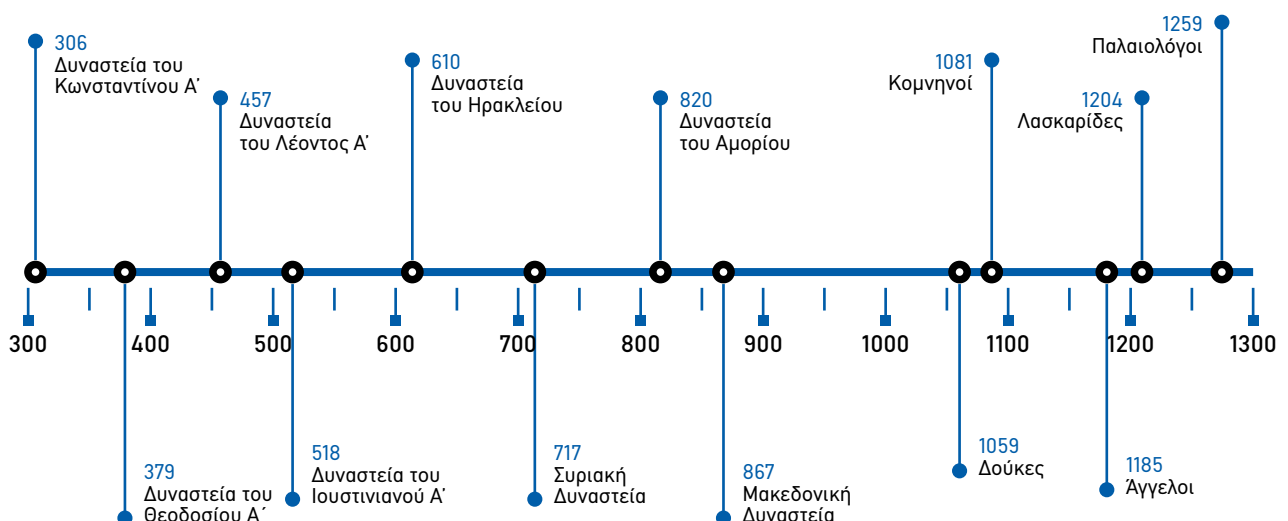
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο αυτοκράτορας και οι ηθικοί και πολιτειακοί περιορισμοί της εξουσίας του

Ο αυτοκράτορας, αμέσως μετά τη διαδικασία εκλογής και αναγόρευσής του, τοποθετούνταν στο κέντρο ζωής της αυτοκρατορίας. Πάνω απ' όλα αναλάμβανε τη βασική υποχρέωση για τη διατήρηση της ασφάλειας των υπηκόων του απέναντι στις εξωτερικές και εσωτερικές απειλές και την εξασφάλιση της δικαιοσύνης στις κοινωνικές σχέσεις. Για να το επιτύχει αυτό, περιβαλλόταν από ένα σύνθετο πλέγμα εξουσιών, εντός του οποίου αυτός ήταν ο φορέας κρατικής, στρατιωτικής, δικαστικής και νομοθετικής αρχής και προστάτης της Εκκλησίας και του χριστιανισμού. Ωστόσο, η εξουσία του περιοριζόταν τόσο από ηθικούς φραγμούς, που απέρρεαν από τις ελληνικές πολιτειακές αντιλήψεις και τις χριστιανικές πνευματικές παραδόσεις, όσο και από πολιτειακούς παράγοντες και συγκεκριμένα από τη Σύγκλητο, τους δήμους και τον στρατό.

Έννοιες κλειδιά

αυτοκράτορας
εκλογή
αναγόρευση
πολιτειακοί
παράγοντες

Ιδεολογικό πλαίσιο

Στο μυαλό των Βυζαντινών, και ιδίως των μορφωμένων, από τον 5ο αιώνα και έπειτα υπήρχε μια αδιασάλευτη τάξη, μια ιεραρχία που καθόριζε το πλαίσιο μέσα στο οποίο ζούσαν και δρούσαν όλοι οι άνθρωποι, τόσο οι Βυζαντινοί όσοι και οι ξένοι. Φυσικά, αυτή η ιδέα-θεώρηση δεν ήταν δογματική, αλλά υφίστατο αλλαγές ανάλογα με τις περιστάσεις και τις εξελίξεις σε κάθε τομέα της καθημερινότητας. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι αυτή η θεώρηση αποκρυσταλλώθηκε και παγιώθηκε κατά τον 10ο αιώνα, όταν πλέον η αυτοκρατορία είχε ξεπεράσει όλους τους σκοπέλους (θρησκευτικές αιρέσεις, απώλεια ανατολικών, δυτικών και βαλκανικών εδαφών, επέλαση Αράβων, κάθοδο Σλάβων και Βουλγάρων, Εικονομαχία και εμφάνιση Γερμανού αυτοκράτορα) και φάνηκε να οδηγείται με ασφάλεια σε μια κατάσταση η οποία παρέμεινε αδιατάρακτη για τουλάχιστον δύο αιώνες (9ος-11ος), μέχρι και την εμφάνιση των Σελτζούκων Τούρκων στην Ανατολή, των Νορμανδών στη Δύση και των διαφόρων νομαδικών φύλων στον Βορρά της Βαλκανικής χερσονήσου.

Επικεφαλής αυτής της τάξης ήταν ο αυτοκράτορας, ο οποίος κατά τον 10ο αιώνα, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, κατείχε στον επίγειο κόσμο τη θέση που, αναλογικά, κατέχει ο Θεός στον επουράνιο. Αυτό αποδεικνύεται από τα προσωνύμια του Κοσμοκράτορα και του Χρονοκράτορα που του αποδιδόνταν κατά μίμηση του Παντοκράτορα που αποδιδόταν στον Χριστό. Κάτι τέτοιο δεν θα πρέπει να προκαλεί εντύπωση, ιδίως αν σκεφτούμε τη ρωμαϊκή κληρονομιά, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας αρχικά «αποθεωνόταν» μέσω ειδικής τελετής, προσλάμβανε δηλαδή την ιδιότητα του Θεού αμέσως μετά τον θάνατό του. Με το πέρασμα των αιώνων αυτή η αντίληψη πέρασε στο επόμενο στάδιο, κατά το οποίο ο αυτοκράτορας έπρεπε να λατρεύεται ως επί Γης Θεός, για να φτάσουμε στον Κωνσταντίνο Α΄ και την άποψη περί ισαπόστολου αυτοκράτορα και τελικά σε αυτήν του Κωνσταντίνου Ζ΄ περί «επί Γης Χριστού».

1. Ηθικοί και πνευματικοί φραγμοί στην αυτοκρατορική απολυταρχία

Θεωρητικώς το βυζαντινό πολίτευμα ήταν απόλυτη μοναρχία χωρίς κοινοβουλευτικό έλεγχο ή γραπτούς συνταγματικούς περιορισμούς με κύριο ρυθμιστή για όλα τη βούληση του αυτοκράτορος, μόνου αρμοδίου να νομοθετεί και να τροποποιεί την υπάρχουσα νομοθεσία. Θεωρητικώς ο αυτοκράτωρ είχε απόλυτη και ανεξέλεγκτη εξουσία. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορούσε να νομοθετεί, όπως νόμιζε, γιατί τον υποχρέωνε το φυσικό δίκαιο και η ηθική να αυτοπεριορίζεται από κοινού με τη διδασκαλία της εκκλησίας και την παλαιά ελληνική πνευματική παράδοση. [...]

Ο αυτοκράτωρ επόπτευε την εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης και δεν ήταν σπάνιο να δικάζει αυτοπροσώπως. [...] Πρώτιστο καθήκον του ήταν να περιφρουρεί την ορθοδοξία και γι' αυτό συγκαλούσε οικουμενικές συνόδους. [...]

Οι θεμελιώδεις αρχές της δικαιοσύνης και της φιλανθρωπίας αποτελούν κοινή συνείδηση για τους άρχοντες και τους πολίτες. [...] Στα προοίμια των αυτοκρατορικών νεαρών κατά τρόπο emphaticό εκτίθεται η επίσημη αντίληψη για τον ιδεώδη ηγεμόνα, που πρέπει να τον κοσμούν υψηλές ηθικές αρετές αλλά και σωφροσύνη πολιτική για να αναπτύσσεται αίσθημα εμπιστοσύνης, ασφάλειας και ευνομίας.

Αικ. Χριστοφιλοπούλου (2004). *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της βυζαντινής αυτοκρατορίας 324-1204. Κράτος, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία*, Αθήνα, σσ. 35-37.

2. Ο αυτοκράτορας

Ειδικά το Βυζάντιο ίσχυε και ισχύει ως παράδειγμα για την απόλυτη ηγεμονία του ενός. Βέβαια, αυτή η άποψη έχει μικρή σχέση με την πραγματικότητα της ηγεμονίας γενικά στα μεσαιωνικά κράτη και ειδικά στο Βυζάντιο. Σίγουρα ο αυτοκράτορας είχε μεγάλη επιρροή στη μοίρα της αυτοκρατορίας, αλλά και αυτός, όπως μπορεί να δει κανείς στο σύνολο της βυζαντινής ιστορίας, ήταν εξαρτημένος σε μεγάλο βαθμό από άλλους, για να μπορεί να ασκεί την ηγεμονία του. Ο λόγος είναι απλός: ακόμα και ο καλύτερος ηγεμόνας δεν μπορεί να κυβερνήσει με επιτυχία, αν δεν πληροφορηθεί τι συμβαίνει στην αυτοκρατορία και έξω από αυτήν. Πολλοί Βυζαντινοί αυτοκράτορες έπесαν επειδή δεν είχαν καθόλου είτε είχαν ελλιπή ενημέρωση για τις σύγχρονές τους εξελίξεις. Αλλά ακόμα και όταν οι αυτοκράτορες ήταν έγκαιρα ενημερωμένοι για τη γενικότερη κατάσταση, αυτό δεν σήμαινε οπωσδήποτε ότι μπορούσαν να δράσουν αποτελεσματικά ή ότι οι αντιδράσεις τους μεταβιβάζονταν. Ένας αυτοκράτορας, για να μπορεί να επιβάλλει μια αποτελεσματική κυβέρνηση, έπρεπε να ελέγχει τους κρατικούς θεσμούς. [...]

R.-J. Lilie (2011). *Εισαγωγή στη βυζαντινή ιστορία* (μτφρ. Χρ. Δ. Τσατσούλη), Αθήνα, σσ. 185-188.

Ο αυτοκράτορας

Εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορα

Για να γίνει κάποιος αυτοκράτορας έπρεπε να πληροί τρεις βασικές προϋποθέσεις. Να είναι άνδρας, **Ρωμαίος** και αρτιμελής. Για τον λόγο αυτό αποκλείονταν εξ ορισμού οι ευνούχοι, οι ξένοι (μη Ρωμαίοι) και οι γυναίκες. Εξαιρέσεις στον κανόνα αποτέλεσαν δύο περιπτώσεις μη αρτιμελών ανδρών, αυτή του Ιουστινιανού Β' (ρινότμηση) και του Ισαακίου Β' του Αγγέλου (τύφλωση – συναυτοκράτορας του γιου του Αλεξίου Δ') και τριών γυναικών, της Ειρήνης της Αθηναίας και των πορφυρογέννητων αδελφών Ζωής και Θεοδώρας.

Η εγκατάσταση στον αυτοκρατορικό θρόνο συνδεόταν με την εκλογή. Νόμιμος αυτοκράτορας ήταν αυτός που είχε εκλεγεί από τους πολιτειακούς παράγοντες, τη **Σύγκλητο**, τον στρατό και τον λαό της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με το βασικό τυπικό, που πραγματοποιούνταν παρουσία όλων ή κάποιων από τους παράγοντες, ο υποψήφιος αυτοκράτορας (ανεβασμένος σε ασπίδα ή σε κάποιο υψηλό σημείο ώστε να τον βλέπουν όλοι) έπρεπε πρώτα να δεχθεί τις επευφημίες των παρισταμένων, οι οποίοι σύμφωνα με τα έθιμα του εύχονταν μακρόχρονη και ευτυχή βασιλεία, και τον επαινούσαν με διαρκώς ανανεούμενες παραλλαγές. Η τελετή ολοκληρωνόταν, κατά την πρώιμη περίοδο, με την ευλογία του πατριάρχη Κωνσταντινιού-πόλεως, ενώ αργότερα με τη στέψη του πρώτου από τον δεύτερο. Με τον τρόπο αυτόν, ο πατριάρχης απέκτησε τον ρόλο πολιτειακού παράγοντα, αλλά μόνο άτυπα, για τον απλό λόγο ότι ποτέ δεν μπόρεσε να επιβληθεί στον αυτοκράτορα ολοκληρωτικά. Παρόλο που υπήρξαν περιπτώσεις πατριαρχών (π.χ. Φώτιος, Πολύευκτος, Μιχαήλ Κηρουλάριος) που για μικρό χρονικό διάστημα επέβαλλαν τη θέση τους σε κάποιον αυτοκράτορα, ποτέ δεν κατόρθωσαν από μόνοι τους να προκαλέσουν πολιτειακές μεταβολές και αργά ή γρήγορα υπέκυψαν στη θέληση του αυτοκράτορα. Αντιθέτως, οι τρεις προαναφερθέντες πολιτειακοί παράγοντες επανειλημμένα μετέβαλλαν την κατάσταση και σε διάφορες χρονικές περιόδους.

Το πλαίσιο των εξουσιών του αυτοκράτορα

Από τον Κωνσταντίνο Α' και εξής, στο πρόσωπο του αυτοκράτορα συμπλέκονταν η ιδεολογία περί αυτοκράτορα-υπόλογου μόνο απέναντι στον εαυτό του με τη χριστιανική πίστη και ηθική, η οποία καθόριζε ότι τελικός κριτής όλων είναι ο Θεός. Αυτή η εικόνα ήταν ξεκάθαρη στο τυπικό της αυτοκρατορικής αυλής. Με την εμφάνιση του αυτοκράτορα δινόταν εντολή, σύμφωνα με την οποία όλοι οι παρευρισκόμενοι έπρεπε να τον προσκυνήσουν. Αυτή η συμβολική κίνηση έθετε τον αυτοκράτορα σε μια θέση ανώτερη από εκείνη των υπόλοιπων ανθρώπων.

Εικόνα 1. Η στέψη του αυτοκράτορα Μιχαήλ Α'. Μικρογραφία από τη *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτη (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

3. Η στέψη του αυτοκράτορα

Σε αντίθεση με την καταγωγή της αυτοκρατορικής ιδέας από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ερχόταν η σκέψη του θεϊκού βασιλείου, που προερχόταν από τον ελληνιστικό-ανατολικό χώρο και η οποία έθετε τον αυτοκράτορα πάνω από όλους και όλα. Και εδώ οι συνέπειες φαίνονται καθαρά: ενώ ο αυτοκράτορας «ρωμαϊκού» τύπου ήταν υπεύθυνος για την ύπαρξη του κράτους, ο αυτοκράτορας-θεός ήταν υπόλογος μόνο απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό, δεν έδινε λογαριασμό σε κανέναν άλλο, ούτε μπορούσε να κριθεί από κανέναν άλλο. Και αυτή η εικόνα ηγεμόνα εκφράζεται στο βυζαντινό τελετουργικό της αυλής. Αρκεί να σκεφτούμε την προσκύνηση η οποία υποβαλλόταν στον αυτοκράτορα και όλη τη μυστηριώδη ατμόσφαιρα που τον περιέβαλλε και χρησίμευε να τονίσει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτόν και όλους τους άλλους. Αυτό το στοιχείο ήταν ακόμα και στη χριστιανική του μορφή πολύ σημαντικό. Ο πατριάρχης Πολύευκτος τον 10ο αιώνα, όταν τον κατέκριναν ότι, στο πρόσωπο του Ιωάννη Α' Τζιμισκή, που είχε δολοφονήσει με τα ίδια του τα χέρια τον προκάτοχο του Νικηφόρο Β' Φωκά, είχε ενθρονίσει έναν δολοφόνο, δήλωσε: «όπως το λάδι της αγίας Βάπτισης σβήνει όλες τις προηγούμενες αμαρτίες, έτσι το λάδι της ενθρόνισης του αυτοκράτορα έσβησε από τον Τζιμισκή τον φόνο που διέπραξε (πριν από την ενθρόνισή του)».

R.-J. Lilie (2011). *Εισαγωγή στη βυζαντινή ιστορία* (μτφρ. Χρ. Δ. Τσατσούλη), Αθήνα, σσ. 190-191.

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τη χριστιανική πίστη το μόνο άλλο πρόσωπο, εκτός του αυτοκράτορα, στο οποίο αποδιδόταν προσκύνηση ήταν ο Θεός. Επομένως, ο αυτοκράτορας και ο Θεός, ακόμη και με βάση τη χριστιανική πίστη, είχαν μια ιδιαίτερη σχέση, η οποία μπορεί να συμπυκνωθεί στην αντίληψη ότι ο αυτοκράτορας ήταν τελικά θεοφύλακτος, επιλεγμένος από τον Θεό να κατέχει τον θρόνο αλλά όχι Θεός. Με άλλα λόγια, παρά την ανώτατη ιεραρχικά θέση του στον επίγειο κόσμο ως «επί Γης Χριστού», υπόκειτο σε όλους τους περιορισμούς που διέπουν την ανθρώπινη φύση.

Επιπλέον, ο αυτοκράτορας αναγνωριζόταν ως προστάτης του χριστιανισμού, καθώς ήταν ο μόνος που μπορούσε να συγκαλέσει Οικουμενική Σύνοδο, στην οποία μάλιστα είχε τη δυνατότητα, αν το επιθυμούσε, να προεδρεύει, κάτι που αυτομάτως τον έθετε σε θέση ανώτερη του πατριάρχη ακόμη και σε εκκλησιαστικά ζητήματα. Συνήθως όμως τοποθετούσε έναν αντιπρόσωπό του, δείγμα του ελέγχου που ασκούσε και σε θρησκευτικά ζητήματα. Αντιθέτως, ο πατριάρχης σε όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δεν απέκτησε ποτέ τέτοια δικαιοδοσία.

Ο αυτοκράτορας, έστω και τυπικά, ήταν αρχηγός όλων των στρατιωτικών δυνάμεων της αυτοκρατορίας, αν και η συντριπτική πλειονότητα των αυτοκρατόρων, από τον 7ο αιώνα και μέχρι το 1453, πολύ σπάνια εγκατέλειπε την πρωτεύουσα για να ηγηθεί εκστρατειών.

Τέλος, διέθετε νομοθετική και δικαστική εξουσία. Η νομοθετική εξουσία αποτελούσε καθοριστικό μέρος του αυτοκρατορικού αξιώματος. Όλες οι πράξεις που εξέδιδε η αυτοκρατορική γραμματεία αποτελούσαν, έστω και θεωρητικά, έκφραση της προσωπικής βούλησης του αυτοκράτορα. Στην πραγματικότητα ο ίδιος είχε μόνο την υψηλή εποπτεία των κειμένων που συντάσσονταν στο όνομά του και δεν ήταν ο ίδιος συντάκτης. Από το δικαίωμα της νομοθεσίας πηγάζε φυσικά και αυτό της εκδίκασης υποθέσεων. Σε πολλές περιπτώσεις αναφέρεται από τις πηγές ότι ο ίδιος ο αυτοκράτορας είχε εκδικάσει μια υπόθεση, ταπεινή ή όχι, και είχε αποδώσει δικαιοσύνη. Μάλιστα, σε ιστορικούς, όπως ο Ζωναράς, η συμμετοχή του αυτοκράτορα στην απονομή δικαιοσύνης ήταν βασικό κριτήριο για να θεωρηθεί «άξιος».

Οι περιορισμοί της αυτοκρατορικής εξουσίας

Ο αυτοκράτορας έπρεπε κυρίως και πάνω απ' όλα να φροντίζει για την ασφάλεια των υπηκόων του απέναντι στις εξωτερικές και εσωτερικές απειλές και να εξασφαλίζει τη δικαιοσύνη. Για να το πετύχει αυτό έπρεπε να κινείται πάντα μέσα στο πλαίσιο που καθοριζόταν από το ρωμαϊκό δίκαιο (γραφτή νομοθεσία) και τη χριστιανική ηθική. Κάθε φορά που ξεπερνούσε αυτά τα όρια κινδύνευε να χάσει τη θέση του. Επιπλέον, με την άνοδό του στον θρόνο, ιδίως σε περιπτώσεις ύπαρξης σφετεριστών, έπρεπε να θέτει άμεσα και γρήγορα υπό τον έλεγχό του τα όργανα του κράτους. Όταν αυτό δεν συνέβαινε, η αυτοκρατορία βίωνε περιόδους αστάθειας και συχνής εναλλαγής αυτοκρατόρων στην εξουσία.

Τέλος, καθοριστικής σημασίας ήταν ο έλεγχος των λεγόμενων πολιτειακών παραγόντων, ιδίως του στρατού ή του λαού της Κωνσταντινούπολης, και η πλήρης αποδοχή του αυτοκράτορα από αυτούς. Μάλιστα, σε περιπτώσεις στις οποίες ο έλεγχος και η αποδοχή δεν ήταν πλήρεις, αυτό οδηγούσε σε απώλεια του θρόνου μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

4. Ο χριστιανός αυτοκράτορας

Ακόμα και αν ο αυτοκράτορας σύμφωνα με τον χριστιανισμό δεν μπορούσε πλέον να είναι Θεός, όπως κατά την ύστερη ρωμαϊκή εποχή, ήταν τώρα επιλεγμένος ειδικά από τον Θεό και έτσι στεκόταν, όπως και πριν σαν Θεός, παραπάνω από τους κανονικούς ανθρώπους. Ίσως μάλιστα τώρα ακόμα περισσότερο, γιατί, ενώ πριν ήταν και αυτός ένας Θεός ανάμεσα σε πολλούς, τώρα ήταν επιλεγμένος μόνο αυτός και *per definitionem* μπορούσε να υπάρξει μόνο ένας αυτοκράτορας. Με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο το εξέφρασε αυτό ο Τερτυλιανός ο οποίος –κατά την εποχή ακόμα των διώξεων των χριστιανών– έγραφε: «εμείς τιμούμε λοιπόν τον αυτοκράτορα έτσι όπως μας επιτρέπεται και όπως του αρμόζει, ως άνθρωπο, ο οποίος είναι δεύτερος μετά τον Θεό και όλα όσα αυτός είναι, τα απέκτησε από τον Θεό, και μόνο από τον Θεό είναι κατώτερος. Αυτό θα θέλει και ο ίδιος. Έτσι δηλαδή είναι ανώτερος από όλα, γιατί είναι κατώτερος μόνο του αληθινού Θεού. Έτσι είναι μάλιστα μεγαλύτερος απ' ό,τι οι ίδιοι οι Θεοί, γιατί και αυτοί οι ίδιοι είναι υπό την εξουσία του».

R.-J. Lilie (2011). *Εισαγωγή στη βυζαντινή ιστορία* (μτφρ. Χρ. Δ. Τσατσούλη), Αθήνα, σσ. 190-191.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Να παρουσιάσετε το σημείο της διαδικασίας εκλογής και αναγόρευσης του αυτοκράτορα στο οποίο βρισκόμαστε σύμφωνα με την Εικόνα 1. Ποια πρόσωπα-παράγοντες συμμετέχουν στη διαδικασία;
2. Ποιοι είναι οι ηθικοί και πνευματικοί φραγμοί στην αυτοκρατορική εξουσία σύμφωνα με το Παράθεμα 1;
3. Ποιοι ήταν οι παράγοντες εκείνοι που μπορούσαν να περιορίσουν την εξουσία του αυτοκράτορα και πώς αυτός μπορούσε να ισχυροποιήσει την θέση του, σύμφωνα με τα Παραθέματα 2 και 5;
4. Να χωριστείτε σε ομάδες και με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού της τάξης να συγκεντρώσετε τις προσφωνήσεις που απέδιδαν οι πολιτειακοί παράγοντες στους αυτοκράτορες.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Ο αυτοκράτορας έπρεπε να είναι Ρωμαίος, άνδρας και αρτιμελής.
- Αποτελούσε το κέντρο της αυτοκρατορίας με εκτελεστική, στρατιωτική, θρησκευτική, νομοθετική και δικαστική εξουσία.
- Ανέβαινε στον θρόνο μετά την πραγματοποίηση ενός βασικού τυπικού (εκλογή – αναγόρευση) με συμμετοχή των τριών καθεστωτικών παραγόντων (Σύγκλητος, στρατός, λαός Κωνσταντινούπολης).
- Υπάκουε σε γραπτούς (ρωμαϊκό δίκαιο) και άγραφους (χριστιανική ηθική) νόμους για να μπορεί να διατηρεί τη θέση του.
- Εγγυόταν την ασφάλεια των υπηκόων του από εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς.
- Μπορούσε να χάσει τη θέση του αν δεν φρόντιζε για όλα τα παραπάνω ή δεν προλάβαινε να θέσει υπό τον έλεγχό του τα κρατικά όργανα.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Σύγκλητος: συνέχεια της παλαιάς ρωμαϊκής Συγκλήτου. Διατηρούσε πολιτική ισχύ μέχρι τον 6ο και 7ο αιώνα. Κατά κύριο λόγο αποτελούσε συμβουλευτικό σώμα του αυτοκράτορα, χωρίς δυνατότητα επιβολής. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, ιδίως ανήλικων αυτοκρατόρων, διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας, τον οποίο όμως έχανε με την ενηλικίωση του αυτοκράτορα.

Ρωμαίος: με το διάταγμα του Καρακάλλα (212 μ.Χ.) όλοι οι ελεύθεροι άρρενες κάτοικοι της αυτοκρατορίας αναγνωρίστηκαν ως Ρωμαίοι πολίτες. Στη βυζαντινή περίοδο, αναγνωρίζονταν όλοι οι άνδρες που είχαν γεννηθεί εντός των ορίων της αυτοκρατορίας, σε αντιδιαστολή με τους ξένους, π.χ. Γότθους, Αραβες, Βουλγάρους, Τούρκους κ.ά.

5. Η Σύγκλητος ως πολιτειακός παράγοντας

Στα μέσα του 5ου αιώνα η σύγκλητος είχε καταστεί σημαίνων πολιτειακός παράγων στην αυτοκρατορία της Ανατολής, ώστε από το 450 να περιέλθει σε αυτήν η αρμοδιότητα εκλογής νέου αυτοκράτορα. [...] Την αυξανόμενη δυναμική παρουσία της συγκλήτου στο πολιτικό προσκήνιο ανέκοψε ο Ιουστινιανός με τις ακραίες απολυταρχικές και συγκεντρωτικές του τάσεις. [...] Η άγρια καταστολή της στάσης του Νίκα (Ιανουάριος 532) έβαλε τέλος στις πιο φιλελεύθερες ροπές που είχαν παρουσιασθεί στον πολιτικό ορίζοντα των μεγάλων αστικών κέντρων της Ανατολής. [...] Τρίτος παράγων, που κατά περιστάσεις ενεργεί ανασχετικώς στην αυτοκρατορική απολυταρχία, εμφανίζεται η Εκκλησία. [...] Παρρησία και ζήλο κατά των αυτοκρατορικών υπερβάσεων έδειξαν εξέχοντες εκκλησιαστικοί λειτουργοί με βαθύ ανθρωπισμό και υψηλό αίσθημα ευθύνης. [...] Με πολλή προσοχή πρέπει να εξετασθεί η τυχόν πολιτειακή θέση του στρατού στην πρώιμη περίοδο. Ο στρατός μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα διέθετε το δικαίωμα εκλογής νέου αυτοκράτορα, όταν ο θρόνος ήταν κενός και την αρμοδιότητα απονομής της ιδιότητας του Αυγούστου στην τελετή της αναγορεύσεως. Όταν, όμως από τα μέσα του 5ου αιώνα το δικαίωμα εκλογής μετεβιβάσθη στη σύγκλητο, οι δήμοι απέβησαν υπολογίσιμη πολιτική δύναμις, ο στρατός πέρασε σε δεύτερη μοίρα. Ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων θα επανέλθη κατά τη μέση περίοδο.

Αικ. Χριστοφιλοπούλου (2004). *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της βυζαντινής αυτοκρατορίας 324-1204. Κράτος, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία*, Αθήνα, σσ. 37-47.

Οι εξουσίες του αυτοκράτορα

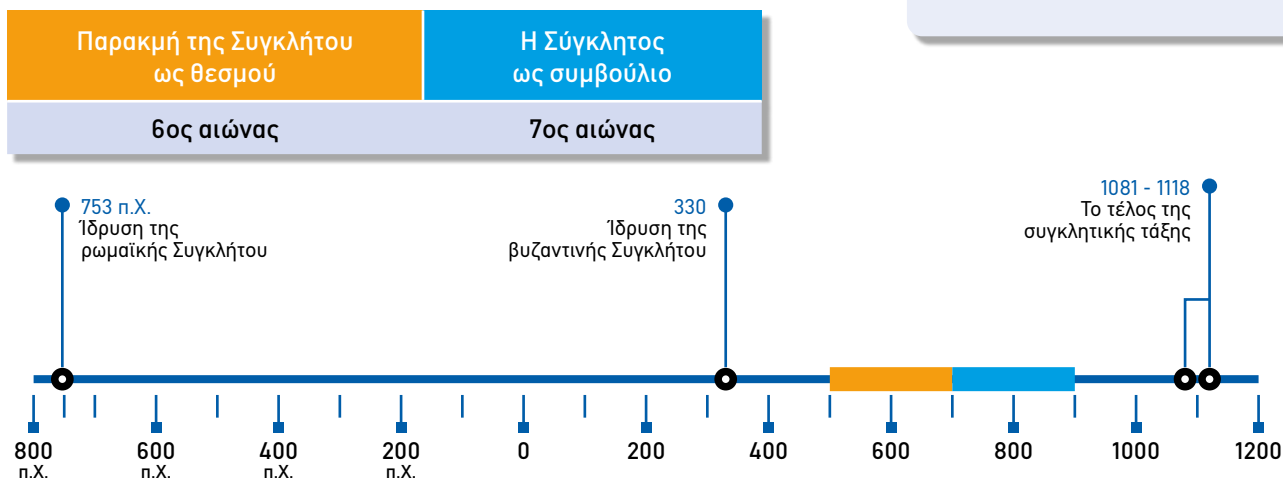
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο θεσμικός και πολιτειακός ρόλος της βυζαντινής συγκλήτου

Η Σύγκλητος ήταν ένας από τους «πολιτειακούς παράγοντες» της αυτοκρατορίας και ανάγει την ύπαρξή της στην αρχαία Ρώμη. Η Σύγκλητος της Κωνσταντινούπολης συγκροτήθηκε την ίδια στιγμή που ιδρύθηκε η νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Σημείο καμπής στην πορεία της στάθηκε η ανάληψη του δικαιώματος εκλογής του αυτοκράτορα, το 450, ενώ η θέση της ενδυναμώθηκε κατά τον 7ο αιώνα με τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε στην αυτοκρατορική διαδοχή της δυναστείας των Ηρακλειδών. Δέχθηκε ανεπανόρθωτο πλήγμα από τον Λέοντα Στ' με την αφαίρεση αρμοδιοτήτων. Έκτοτε ακολούθησε φθίνουσα πορεία μέχρι την τελική εξαφάνισή της μαζί με την αυτοκρατορία.

Έννοιες κλειδιά

Σύγκλητος
αντιβασιλεία
διαδοχή
διπλωματία
πολιτειακοί
παράγοντες
πραιτούρα
λαμπρότατοι
λαμπροί

Ορολογία

Ο όρος *Σύγκλητος* (επίσης *Βουλή*, *Γερουσία*) στη βυζαντινή ιστορία έχει δύο διακριτές σημασίες και μπορεί να δηλώνει:

α) την ανώτερη θεσμικά διακεκριμένη τάξη (λατ. *ordo*) στο Βυζάντιο, η οποία αποτελούνταν από άτομα που κατείχαν συγκεκριμένους τιμητικούς τίτλους ή αξιώματα,

β) ένα συγκροτημένο σώμα, μία Βουλή, στην οποία είχαν δικαίωμα συμμετοχής τα μέλη της συγκλητικής τάξης, στο σύνολό τους ή εν μέρει. Ο ρόλος του σώματος αυτού ήταν άλλοτε εθιμοτυπικός και άλλοτε ουσιαστικός. Στη δεύτερη περίπτωση, η Σύγκλητος μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως πολιτειακό όργανο.

Αναφορές στη Σύγκλητο με την πρώτη σημασία της έχουμε καθ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας. Αντίθετα, είναι αμφίβολο αν η Σύγκλητος ως συγκροτημένο σώμα συνέχισε να υπάρχει κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο.

Η δημιουργία της Συγκλήτου της Κωνσταντινούπολης

Σύμφωνα με τον 28ο κανόνα της Συνόδου της Χαλκηδόνας, η Κωνσταντινούπολη αντλούσε τα πρωτεία της από το γεγονός ότι φιλοξένησε συγχρόνως τον αυτοκράτορα και τη Σύγκλητο. Μάλιστα, ήταν η παρουσία της Συγκλήτου που την κατέστησε κέντρο της αυτοκρατορίας και επιβεβαίωνε τον ρόλο της ως πρωτεύουσας, διαφορετικά θα ήταν απλά τόπος της αυτοκρατορικής διαμονής.

Ιδρύθηκε από τον Κωνσταντίνο Α΄, ο οποίος δημιούργησε στην Κωνσταντινούπολη ένα δεύτερο βουλευτήριο, που ονομάστηκε Σύγκλητος, και όρισε γι' αυτό τις ίδιες τιμές και τις ίδιες εορτές με αυτές που συνηθίζονταν στην παλαιά Ρώμη. Η νέα Σύγκλητος συγκροτήθηκε από συγκλητικούς που ακολούθησαν τον Κωνσταντίνο στη νέα του κατοικία. Ο αριθμός τους παραμένει άγνωστος, αν και πιθανότατα ήταν αρκετοί ώστε να αντιπροσωπεύουν κατά κάποιον τρόπο τη ρωμαϊκή Σύγκλητο στο περιβάλλον του αυτοκράτορα.

Με άλλα λόγια, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Α΄, ο δημιουργός της νέας πρωτεύουσας, αλλά και ο γιος του Κωνσταντίνος Β΄ επιχείρησαν να «μεταγγίσουν» δυναμικό της Συγκλήτου από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη. Για τον λόγο αυτό οι δύο Σύγκλητοι ήταν ισάξιες και όπως εκείνη της Ρώμης έτσι και αυτή της Κωνσταντινούπολης διέθετε νομοθετικές, δικαστικές και διπλωματικές αρμοδιότητες. Η άμεση σύνδεσή της όμως με τον αυτοκράτορα, σε συνδυασμό με την άνοδο της ισχύος του, οδήγησε σε πτώση της σπουδαιότητάς της και μόνο σε περιπτώσεις διαδοχής από ανήλικο αυτοκράτορα διαδραμάτιζε κάποιον ρόλο.

Ωστόσο, η νέα Σύγκλητος ίσως για κάποια χρονική περίοδο να βρισκόταν σε υποδεέστερη θέση έναντι της αρχικής, καθώς οι συγκλητικοί της Κωνσταντινούπολης δεν είχαν τον τίτλο του «λαμπροτάτου», όπως εκείνοι της Ρώμης, αλλά αυτόν του «λαμπρού». Σε αυτή

1. Κριτήρια στρατολόγησης των συγκλητικών από τον Κωνσταντίνο Β΄

Ο ίδιος ο αυτοκράτορας [Κωνσταντίνος] απαριθμεί τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα στρατολογούνται οι νέοι συγκλητικοί:

1. Τα χρήματα, καθώς ο συγκλητικός τίτλος εξαγοράζεται με τη δαπάνηρή **πραιτούρα**.
2. Η έγχειος περιουσία, κριτήριο που υπάρχει ήδη στη Ρώμη και γίνεται στην Κωνσταντινούπολη η βάση της συγκλητικής αριστοκρατίας.
3. Το επίπεδο στο οποίο έχει φτάσει κανείς μέσα στον κύκλο αξιωμάτων, δηλαδή να ανήκει σε κατηγορία υπαλλήλων που παρέχει τον τίτλο του λαμπροτάτου. Στην εποχή του Κωνσταντίου πρόκειται κυρίως για πολιτικούς υπαλλήλους των κεντρικών υπηρεσιών ή της επαρχιακής διοίκησης παρά για στρατιωτικούς [...].
4. Τέλος, η παιδεία, κριτήριο στο οποίο επιμένει ιδιαιτέρως ο αυτοκράτορας.

G. Dagron (2000). *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας. Η Κωνσταντινούπολη και οι θεσμοί της 330-451* (μτφρ. Μ. Λυκάκη), Αθήνα, σ. 151.

2. Νεαρά 47

Στο παρελθόν, όταν η δομή του κράτους ήταν διαφορετική, διέφερε και η τάξη των πραγμάτων. Επειδή δεν είχαν τα πάντα επιφυλαχθεί στη μέριμνα του αυτοκράτορα, αλλά για μερικά είχε η σύγκλητος αρμοδιότητα να συζητεί και να αποφασίζει, σε αυτήν δε ανήκε και η προώθηση. Στην πρωτεύουσα λοιπόν εκλέγονταν τρεις πραιτόρες για τη διαχείριση των υποθέσεων και αυτή η διαδικασία ρυθμιζόταν από τις διατάξεις ενός νόμου [...].

Υπό την τότε κατάσταση των πραγμάτων αυτός ο νόμος ήταν αναγκαίος. Τώρα, όμως που όλα εξαρτώνται από τη μέριμνα του αυτοκράτορα με τη βοήθεια του Θεού ελέγχονται όλα και διοικούνται με τη βασιλική σφραγίδα, εκείνος ο νόμος δεν προσφέρει καμία χρησιμότητα. Γι' αυτό ορίζουμε να αποβληθεί και αυτός μαζί με τους άλλους που καταργήθηκαν [...].

Σπ. Τρωιάνου (2007). *Οι Νεαρές Λέοντος Στ΄ του Σοφού*, Αθήνα, σσ. 173-175.

την περίπτωση, είναι απίθανο να πρόκειται για συγκλητικούς που ήρθαν από τη Ρώμη, αλλά για ευγενείς της παλιάς Βουλής που ενισχύθηκε με νέα μέλη. Η συγχώνευση των συγκλητικών της αυτοκρατορικής αυλής (λαμπροτάτων) με τους βουλευτές της πόλης (λαμπροί) πρέπει να έγινε σταδιακά και η Βουλή έχασε τον τοπικό της χαρακτήρα αποκτώντας πλέον τον ρόλο της ρωμαϊκής Συγκλήτου. Οπωσδήποτε, όμως, από το 355 ο συγκλητικός της Κωνσταντινούπολης ήταν «λαμπρότατος». Αν και η εξίσωση αυτή ήταν σημαντική, καθώς συνεπαγόταν την ισότητα μεταξύ των συγκλητικών, δεν σήμαινε και την ισοδυναμία των δύο σωμάτων, αφού υπήρχε η Σύγκλητος της Ρώμης και η «Σύγκλητος του Κωνσταντινίου», όχι της Κωνσταντινούπολης.

Η ισότητα μεταξύ των δύο σωμάτων επήλθε με την άνοδο στον θρόνο του γιου του Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου Β΄, ο οποίος το 340 από την Αντιόχεια, όπου βρισκόταν εγκατεστημένος, εξέδωσε νόμο που καθόριζε τον κυριότερο συγκλητικό φόρο, την πραιτούρα, και προέβλεπε μέτρα για όσους συγκλητικούς δεν πλήρωναν τις υποχρεώσεις τους. Ο Κωνσταντίνος μάλιστα ευνόησε τη νέα Σύγκλητο μόλις παρέμεινε μόνος αυτοκράτορας, δίνοντάς της το δικαίωμα, το 356, να επιλέγει μόνη της τα μέλη της, από τη στιγμή που η ανάληψη της πραιτούρας ισοδυναμούσε με αναγόρευση σε συγκλητικό. Η Σύγκλητος έπρεπε να γεμίσει με συγκλητικούς και αυτός ήταν ο βασικός στόχος του Κωνσταντίου με την πολιτική που ακολούθησε μεταξύ 357 και 361. Απεσταλμένοι του αυτοκράτορα περιόδευσαν την αυτοκρατορία και επιβάρυναν τους πλουσιότερους κατοίκους της Ανατολής με την ανάληψη της πραιτούρας. Χάρη σε αυτά τα μέτρα, η Σύγκλητος της Κωνσταντινούπολης άρχισε να ξεχωρίζει από εκείνη της Ρώμης.

Η Σύγκλητος δεν εξαφανίστηκε, έχασε όμως κάθε σημασία μόλις ολοκλήρωσε το έργο της, το οποίο ήταν η μεταβίβαση της ρωμαϊκής κληρονομιάς από τη Δύση στην Ανατολή.

Οι αρμοδιότητες της Συγκλήτου

Η βασικότερη αρμοδιότητα της Συγκλήτου ήταν αυτή του συμβουλευτικού σώματος του αυτοκράτορα, αν και η σύγκλησή της από αυτόν δεν ήταν υποχρεωτική. Συνήθως ο αυτοκράτορας συγκαλούσε τη Σύγκλητο όταν ήθελε να προβεί σε ανακοινώσεις σχετικά με την εσωτερική ή την εξωτερική πολιτική, για την οποία κυρίως θεωρούσε αναγκαίο να ακούσει τη γνώμη της. Μάλιστα, από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Β΄ η Σύγκλητος έλαβε νομοπαρασκευαστικά καθήκοντα, ενώ η πρακτική της ανακοίνωσης των αυτοκρατορικών νόμων ενώπιόν της διήρκεσε πολλά χρόνια.

Η Σύγκλητος διατηρούσε δικαιοδοσία και επί ποινικών υποθέσεων, για σοβαρές μάλιστα περιπτώσεις η θέση της ήταν ισότιμη με αυτή του αυτοκράτορα, ενώ ως ένα είδος ανώτατου δικαστηρίου είχε τη δυνατότητα να επιβάλλει ποινές αυστηρότερες ή χαμηλότερες από τις προβλεπόμενες. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της απόφασης της Συγκλήτου για την καθαίρεση του πατριάρχη Πύρρου, το 641, ως συνεργού στη δολοφονία του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Γ΄. Είναι γεγονός ότι ο αυτοκράτορας επιθυμούσε την παρουσία της Συγκλήτου σε περιπτώσεις καθαίρεσης ή ανόδου ενός πατριάρχη στον θρόνο.

Επιπλέον, η Σύγκλητος παρίστατο σε όλες τις μεγάλες εορτές και εκδηλώσεις είτε αυτές αφορούσαν τον αυτοκράτορα, όπως η εκλογή του, είτε τη διοίκηση του κράτους, ενώ μέλη της αναλάμβαναν και διπλωματικές αποστολές κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα. Μπορούσε να λαμβάνει μέρος στην υποδοχή των ξένων και να παρακολουθεί τους αγώνες στον ιππόδρομο και τους αυτοκρατορικούς θριάμβους.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι σε ειδικές περιπτώσεις, ιδίως ανήλικου διαδόχου, η Σύγκλητος μπορούσε να αναλάβει καθήκοντα αντιβασιλείας ή να ορίσει επιτρόπους που θα κυβερνούσαν την αυτοκρατορία μέχρι την ενηλικίωση του αυτοκράτορα.

Η αυτοκρατορική διαδοχή

Η Σύγκλητος ως πολιτειακός παράγοντας έδειξε τη δύναμή της κατά το έτος 450, όταν μαζί με τον αλανικής καταγωγής στρατιωτικό διοικητή (magister militum) Άσπαρ ανέδειξε ως αυτοκράτορα τον Μαρκιανό στη θέση του ετοιμοθάνατου Θεοδοσίου Β΄ που ήταν άτεκνος. Αυτό το γεγονός σηματοδότησε την αποδοχή του δικαιώματος συμμετοχής της στην εκλογή του αυτοκράτορα και κατέστησε τη σύγκλητο πολιτειακό παράγοντα.

Η δύναμή της επιβεβαιώθηκε εκ νέου το έτος 641. Στα παραγμένα χρόνια που ακολούθησαν τον θάνατο του Ηρακλείου και του διαδόχου του Κωνσταντίνου Γ΄ τα μέλη της Συγκλήτου, η ηγεσία του στρατού και ο ορθόδοξος κλήρος στράφηκαν εναντίον της αυτοκράτειρας Μαρτίνας και του γιου της Ηρακλωνά. Με απόφαση της Συγκλήτου καθαιρέθηκαν ο Ηρακλωνάς και η Μαρτίνα, αποκόπηκε η γλώσσα της αυτοκράτειρας και η μήτη του γιου της και εξορίστηκαν στη Ρόδο. Στη συνέχεια η Σύγκλητος μεταβίβασε την εξουσία στον γιο του Κωνσταντίνου Γ΄, Κώνσταντα, που τότε ήταν έντεκα ετών, και ανέλαβε την κηδεμονία του ανήλικου αυτοκράτορα, ο οποίος στον λόγο της ενθρόνισής του παραδέχτηκε ότι ανέβηκε στον θρόνο χάρη στη Σύγκλητο και στον Θεό. Ζήτησε μάλιστα από τους συγκλητικούς να παραμείνουν και στο μέλλον σύμβουλοί του και προστάτες του λαού. Η κηδεμονία της βέβαια δεν κράτησε πολύ, αφού η δύναμή της άρχισε να φθίνει αμέσως μετά την ενηλικίωση του Κώνσταντα.

Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο η ισχύς της Συγκλήτου και η συμμετοχή της στις κρατικές υποθέσεις περιορίστηκαν. Μάλιστα, κατά τα χρόνια της βασιλείας του Λέοντος Στ΄, με τη Νεαρά 47, της αφαιρέθηκε το δικαίωμα διορισμού των τριών πραιτόρων που ασκούσαν δικαστική εξουσία. Παρ' όλα αυτά, λίγο πριν από τον θάνατο του αυτοκράτορα εμπόδισε τον παραγκωνισμό του αδελφού του Αλεξάνδρου από την επιτροπεία του ανήλικου Κωνσταντίνου Ζ΄.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

πραιτούρα: το αντίτιμο που έπρεπε να καταβάλει ένας αξιωματούχος προκειμένου να εισέλθει στην τάξη των συγκλητικών και τη Σύγκλητο.

Οι αρμοδιότητες της Συγκλήτου

Νεαρά 78

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Με βάση τις γνώσεις σας και το Παράθεμα 1, ποια ήταν τα μέτρα που έλαβε ο Κωνσταντίνος Β΄ για την ενίσχυση της Συγκλήτου στην Κωνσταντινούπολη;
2. Γιατί κατά τη γνώμη σας ο Λέων Στ΄ περιόρισε τη δύναμη της Συγκλήτου;
3. Πώς σχετίζεται η Σύγκλητος με την προσωπικότητα ενός αυτοκράτορα;

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η Σύγκλητος της Κωνσταντινούπολης σχηματίστηκε από τον Κωνσταντίνο Α΄ και εξισώθηκε με αυτήν της Ρώμης από τον Κωνσταντίνο Β΄.
- Απαρτίστηκε από Ρωμαίους συγκλητικούς που ακολούθησαν τον Κωνσταντίνο στην Ανατολή και ντόπιους βουλευτές.
- Ήταν απόλυτα εξαρτημένη από τον αυτοκράτορα και ασκούσε τα καθήκοντά της στο όνομά του.
- Αναλάμβανε υποχρεώσεις που της ανέθετε ο αυτοκράτορας.
- Έδειχνε τη δύναμή της σε περιπτώσεις διαδοχής από ανήλικο αυτοκράτορα.

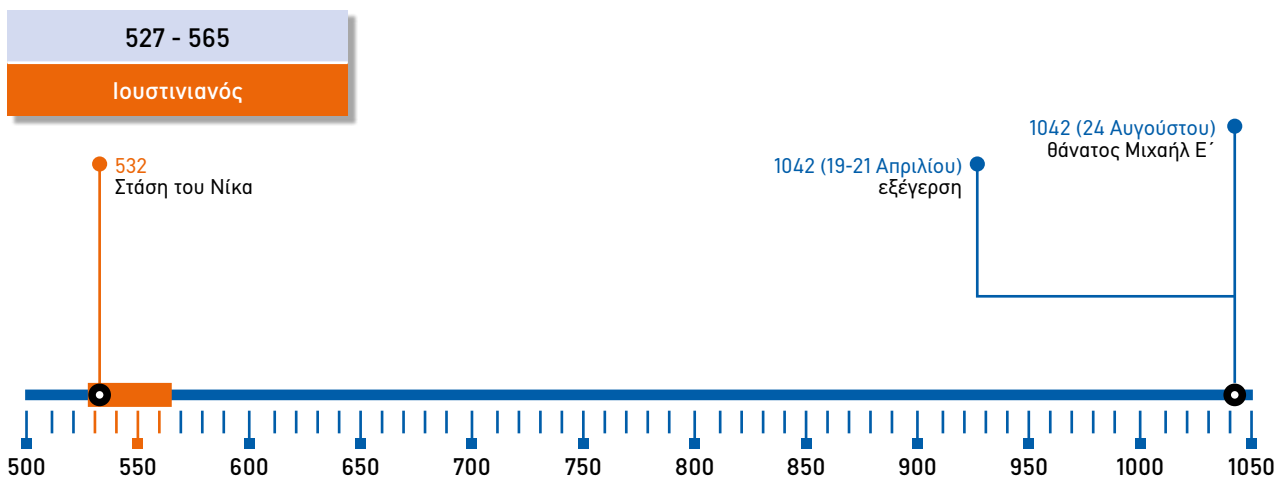
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Οι δήμοι και το δικαίωμα αντίστασης του λαού

Οι **δήμοι**, ενώσεις με αθλητική συσπείρωση αλλά κυρίως με κοινωνική και πολιτική ισχύ, διαδραμάτισαν σημαίνοντα ρόλο στην ενίσχυση ή την αποδοκιμασία της αυτοκρατορικής εξουσίας. Αρκετά συχνά και με αφετηρία τον **Ιππόδρομο** προέβαιναν σε εξεγέρσεις, εκφράζοντας διάφορα αιτήματα. Σημαντικότερα παραδείγματα που δείχνουν τη δυνατότητα αντίστασης του βυζαντινού λαού αποτελούν η Στάση του Νίκα (532) και η εξέγερση του 1042.

Έννοιες κλειδιά

δήμοι
Ιππόδρομος
στάση του Νίκα

Οι δήμοι

Ένα από τα αγαπημένα θεάματα του βυζαντινού λαού ήταν η παρακολούθηση ιπποδρομιών. Ο Ιππόδρομος της Κωνσταντινούπολης, λειτουργώντας αρχικά ως χώρος ψυχαγωγίας, εξελίχθηκε στη συνέχεια σε χώρο δημόσιας έκφρασης και αντίδρασης. Η μεγάλη του χωρητικότητα, περίπου 100.000 ατόμων, τον καθιστούσε ως το μεγαλύτερο πεδίο τακτικών δημόσιων συγκεντρώσεων της πόλης. Παράλληλα, οι κάτοικοι των μεγάλων βυζαντινών πόλεων οργανωνταν σε δήμους, φατρίες που ξεκίνησαν ως αθλητικές οργανώσεις αλλά σταδιακά απέκτησαν χαρακτήρα πολιτικού και πολιτειακού παράγοντα με αξιόλογη επιρροή, κυρίως σε θέματα εσωτερικής πολιτικής. Τα οργανωμένα αυτά σώματα, ανάλογα με το αντιπροσωπευτικό τους χρώμα, διακρίνονταν στους Πράσινους, τους Βένετους, τους Ερυθρούς και τους Λευκούς, για να περιοριστούν σταδιακά από τον 6ο αιώνα στους δύο πρώτους μόνο.

Δραστηριότητα:
Το δικαίωμα αντίστασης

Τα κτίρια της
Κωνσταντινούπολης

Δραστηριότητα: Οι δήμοι

Στάση του Νίκα

Η Στάση του Νίκα (532)

Όταν ο Ιουστινιανός ανέλαβε την εξουσία, οι δήμοι αντιμετώπιστηκαν με σοβαρά κατασταλτικά μέτρα και η υποστήριξή τους στον αυτοκράτορα δεν θεωρούνταν πια απαραίτητη. Έτσι, τον Ιανουάριο του 532, οι δήμοι, μαζί με άλλα κοινωνικά στρώματα και ομάδες που είχαν ζημιωθεί από τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού, άρχισαν να διαμαρτύρονται, εκφράζοντας τη δυσαρέσκειά τους και προχωρώντας σε βιαιότητες. Η αφορμή δόθηκε με την καταδίκη κάποιων Πράσινων και Βένετων για πρόκληση επεισοδίων. Οι ταραχές ξεκίνησαν από τον Ιππόδρομο, αλλά πολύ γρήγορα εξαπλώθηκαν στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης. Τα πλήθη, εκφράζοντας την αντιπάθειά τους για τα σκληρά μέτρα της φορολογικής πολιτικής και τις αυθαιρεσίες ορισμένων αξιωματούχων, φωνάζοντας το σύνθημα «Νίκα» ζητούσαν την απελευθέρωση των συλληφθέντων, προκαλώντας καταστροφές και χρίζοντας αυτοκράτορα τον Υπάτιο, ανιψιό του Αναστασίου Α'. Ο Ιουστινιανός, μετά τον αρχικό αιφνιδιασμό, αντέδρασε και τελικά ο στρατός, με τις διαταγές των στρατηγών Βελισάριου και Μούνδου, κατέστειλε τη στάση, σφαγιάζοντας περίπου 30.000 ανθρώπους και εφαρμόζοντας αντίποινα στους στασιαστές.

Στη συνέχεια, ο Ιουστινιανός ανακαίνισε την εκκλησία της Αγίας Σοφίας, που είχε υποστεί μεγάλες ζημιές από πυρκαγιά στη διάρκεια της στάσης, αναθέτοντας το έργο σε δύο αρχιτέκτονες, τον Ισίδωρο από τη Μίλητο και τον Ανθέμιο από τις Τράλλεις. Τα εγκαίνια έγιναν στις 27 Δεκεμβρίου 537.

Το αποτέλεσμα της Στάσης του Νίκα, όπως ονομάστηκε από το σύνθημα των επαναστατών, ήταν, εκτός από τις ανθρώπινες απώλειες και τις υλικές καταστροφές, να εδραιωθεί ο Ιουστινιανός στον θρόνο έως το 565 και να περιοριστεί σοβαρά η πολιτική δύναμη των δήμων, αλλά και γενικότερα οι ελευθερίες και το δικαίωμα αντίστασης του λαού. Στη συνέχεια, η σταδιακή ενίσχυση του στρατιωτικού χαρακτήρα της βυζαντινής κοινωνίας, κάτω από το βάρος των εξωτερικών απειλών, μείωσε περαιτέρω την επιρροή των δήμων στα πολιτικά δρώμενα.

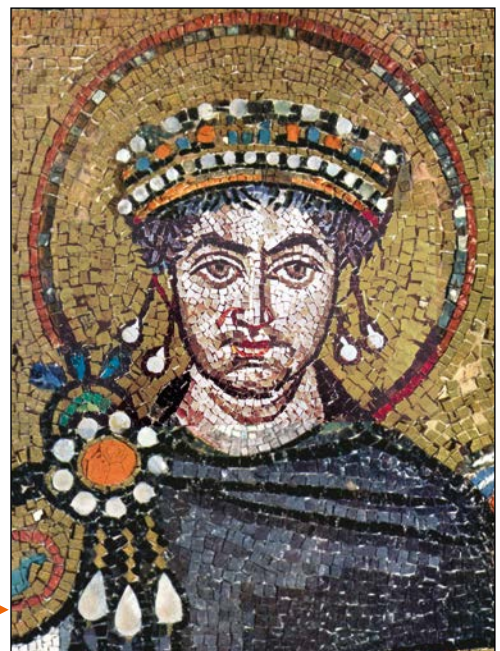
Η εξέγερση του 1042

Αρκετούς αιώνες αργότερα, τον Δεκέμβριο του 1041, ο Μιχαήλ Ε', ο επονομαζόμενος Καλαφάτης λόγω του επαγγέλματος του πατέρα του, ανέβηκε στον θρόνο του Βυζαντίου. Ήταν γιος του πατρίκιου και ναυάρχου Στέφανου και ανιψιός, μέσω της μητέρας του Μαρίας, του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ'. Από την αρχή προσπάθησε να προσεταιριστεί τους εμπόρους και τους βιοτέχνες είτε παραχωρώντας αξιώματα είτε με δωρεές. Στράφηκε εναντίον της οικογένειάς του, εξόρισε τον

1. Η Στάση του Νίκα

Μία αποτρόπαια σφαγή, που στοίχισε τη ζωή σε χιλιάδες λαού, έθεσε τέλος στο επαναστατικό κίνημα. Έτσι ο βυζαντινός δεσποτισμός νίκησε τους δήμους που ενσάρκωναν ως τελευταίο υπόλειμμα τις ελευθερίες των πολιτών. Οι πιο σημαίνοντες συνεργάτες του αυτοκράτορα, που είχαν απομακρυνθεί ύστερα από απαίτηση του λαού, επανήλθαν στις θέσεις τους. Η Αγία Σοφία ανοικοδομήθηκε με τρόπο μεγαλειώδη. Στη θέση του παλαιού ναού, που είχε γίνει παρανάλωμα του πυρός, πρόβαλε τώρα η μεγαλοπρεπής βασιλική με τρούλο του Ιουστινιανού, που χάραξε νέα εποχή στην εξέλιξη της χριστιανικής αρχιτεκτονικής. Η καταστολή της στάσεως έφερε μόνο φαινομενική εκτόνωση. Τα βάρη που πρόσθετε η πολιτική του Ιουστινιανού στον πληθυσμό διογκώθηκαν με τον καιρό και έγιναν αφόρητα· διογκώθηκαν ακόμη πιο πολύ με τις συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις και τον έντονο οικοδομικό οργανισμό του αυτοκράτορα. Οι κατακτήσεις του Ιουστινιανού είχαν ως τίμημα την πλήρη οικονομική εξάντληση της χώρας.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, τ. Α, σ. 138.

Εικόνα 1. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό στη Βασιλική του Αγίου Βιταλίου, στη Ραβέννα. Shutterstock

θείου του Ιωάννη Ορφανοτρόφο, και ταυτόχρονα απομάκρυνε από το παλάτι την αυτοκράτειρα Ζωή, η οποία νωρίτερα τον είχε υιοθετήσει και τον είχε βοηθήσει να ανέλθει στον θρόνο, εξορίζοντάς την στην Πρίγκηπο. Ταυτόχρονα επιχείρησε να απομακρύνει τον πατριάρχη Αλέξιο Στουδίτη με την κατηγορία της συνωμοσίας. Ο Μιχαήλ Ε΄, υποτιμώντας την αφοσίωση των Βυζαντινών στη δυναστική ιδέα και την παραδοσιακή πτέρυγα της Συγκλήτου, παρέμεινε μόνος αυτοκράτορας στον θρόνο.

Το αποτέλεσμα ήταν τον Απρίλιο του 1042 μέλη της Συγκλήτου και της αριστοκρατίας, εκπρόσωποι της Εκκλησίας, οι δήμοι και απλός λαός, πιστός στους Μακεδόνες, να ξεσηκωθούν εναντίον του νέου αυτοκράτορα, κατηγορώντας τον για αχαριστία προς όσους τον είχαν ευεργετήσει.

Η εξέγερση κράτησε τρεις ημέρες και οδήγησε στην αποκατάσταση στον θρόνο των γόνων της **Μακεδονικής δυναστείας**, των αδελφών Ζωής και Θεοδώρας. Οι δύο αδελφές κυβέρνησαν μέσα σε συνθήκες μεγάλης αντιπαλότητας και διαφωνιών ως το καλοκαίρι του 1042, όταν τις διαδέχθηκε ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος ως νέος σύζυγος της Ζωής. Ο Μιχαήλ, έπειτα από τέσσερις μήνες στην εξουσία, εκθρονίστηκε και τυφλώθηκε, όπως συνηθιζόταν για τους σφετεριστές, με διαταγή της Θεοδώρας.

3. Η εξέγερση του 1042

Η κυβέρνηση του Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη οδήγησε την εξουσία της οικογένειας των **Παφλαγόνων** σε απότομο τέλος. Ο ίδιος ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος έπεσε θύμα του δημιουργήματός του. Ο Μιχαήλ λησμόνησε γρήγορα τις ευεργεσίες του θείου του και τον έστειλε στην εξορία. Κανένας δεν έδειξε το ελάχιστο ενδιαφέρον για τον ευνούχο, που είχε γίνει σε όλους μισητός. Ενθαρρυνμένος από την αντίδραση αυτή ο Καλαφάτης έκλεισε σε μοναστήρι και την αυτοκράτειρα Ζωή. Αυτό όμως του στοίχισε το στέμμα. Η αριστοκρατία και η Εκκλησία συνενώθηκαν εναντίον του αγέρωχου αναρριχητή με στήριγμα την αφοσίωση του πληθυσμού της βυζαντινής πρωτεύουσας στη δυναστική ιδέα. Πραγματικά, η προσήλωση του βυζαντινού λαού στην αρχή της νομιμότητας είχε τόσο πολύ ενισχυθεί στην περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας, ώστε εκδηλώθηκε ακόμη και υπέρ της Ζωής και της Θεοδώρας.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, τ. Α, σ. 212.

2. Οι δήμοι του Ιπποδρόμου

Οι δήμοι κάθε πόλης ήταν από παλιά διαιρεμένοι σε Πρασίνους και Βενέτους. Δεν πάει όμως πολύς καιρός που άρχισαν να σκορπίζουν τα χρήματά τους για χάρη των ονομάτων και των θέσεων που καταλαμβάνουν οι θεατές στον Ιππόδρομο [...]. Έτσι φυτρώνει στην ψυχή τους το μίσος για τους άλλους χωρίς σοβαρή αιτία κι αυτή η έχθρα διαρκεί αιώνια, καταλύοντας κάθε είδους κοινωνική σχέση και εξ αίματος συγγένεια, αλλά και τον δεσμό της φιλίας, ακόμη και όταν οι οπαδοί των αντίπαλων χρωμάτων είναι αδέρφια ή κάτι παρόμοιο. Δεν ενδιαφέρονται ούτε για τα θεία ούτε για τα ανθρώπινα, παρά μόνο για τη νίκη, και δεν έχει καμιά σημασία γι' αυτούς αν διαπράττεται κάποια ασέβεια προς τους θεούς και παραβιάζονται οι νόμοι και το πολίτευμα από τους δικούς τους ανθρώπους ή τους εχθρούς. Δεν νοιάζονται επίσης καθόλου αν στερηθούν τα απαραίτητα για τη ζωή τους και η πατρίδα τους ζημιωθεί στις πιο στοιχειώδεις ανάγκες της, αρκεί μόνο να ωφεληθεί η παράταξή τους.

Procopii Caesariensis (1963). *Opera Omnia*, J. Haury – G. Wirth (επιμ.), Lipsiae, I, 24.

Εικόνα 2. Η αυτοκράτειρα Ζωή και η αδελφή της Θεοδώρα πλαισιώνουν τον αυτοκράτορα και σύζυγο της πρώτης, Κωνσταντίνο Θ΄ Μονομάχο (περ. 1042-1050, Ιερά Μονή Αγίας Αικατερίνης Όρους Σινά).

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αξιοποιώντας το ιστορικό υλικό να γράψετε ένα κείμενο 250 λέξεων σε μορφή ειδησεογραφικού άρθρου για τη Στάση του Νίκα.
2. Πώς αντιλαμβάνεστε τη φράση του Ρώσου βυζαντινολόγου F. Ouspensky: «Ο Ιππόδρομος ήταν το άσυλο των τελευταίων λαϊκών ελευθεριών»;
3. Αφού μελετήσετε το σχετικό υλικό, να γράψετε ένα σύντομο ημερολόγιο ως αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων της εξέγερσης του 1042.
4. Ποια ήταν τα αποτελέσματα (βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα) της Στάσης του Νίκα, σύμφωνα με το Παράθεμα 1;

Εικόνα 3. Σπάνιο χρυσό βυζαντινό ιστάμενο του 1042. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται η Θεοτόκος, ενώ στον οπισθότυπο η Ζωή και η Θεοδώρα κρατούν το λάβαρο του Κωνσταντίνου Θ΄ (Συλλογή Dumbarton Oaks, Ουάσιγκτον).

Δραστηριότητα:
Στάση του Νίκα

Σταυρόλεξο: Οι δήμοι

Εικόνα 4. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός απευθύνεται στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄. Μικρογραφία χειρογράφου Gr510, φ. 239recto (9ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι). Δείγμα της περιόδου της Μακεδονικής Αναγέννησης στη βυζαντινή τέχνη.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Οι βυζαντινοί δήμοι άσκησαν μεγάλη επιρροή στην εξουσία του Βυζαντίου.
- Η Στάση του Νίκα περιόρισε αρκετά τις ελευθερίες του λαού.
- Η εξέγερση του 1042 εναντίον του Μιχαήλ Ε΄ κατέδειξε την αφοσίωση του βυζαντινού λαού στη δυναστική ιδέα.

Εικόνα 5. Ζωή η Πορφυρογέννητη. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό στο υπερώο της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη (11ος αι.). Shutterstock

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

δήμοι: οργανωμένα ημικρατικά σώματα, αρχικά λαϊκές αθλητικές οργανώσεις που απέκτησαν πολιτικό χαρακτήρα, καθώς ο Ιππόδρομος ήταν ο μόνος χώρος όπου θα μπορούσε να εκφραστεί η λαϊκή βούληση. Οι αρχηγοί τους διορίζονταν από την κυβέρνηση και ήταν υπεύθυνοι όχι μόνο για κοινωφελείς λειτουργίες στις πόλεις, αλλά λειτουργούσαν και σαν ένα είδος πολιτοφυλακής.

Ιππόδρομος: χτίστηκε από τον Σεπτίμιο Σεβήρο το 196 και ολοκληρώθηκε από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο το 303. Ο αγωνιστικός χώρος χωριζόταν σε δύο μέρη από έναν τοίχο, στον οποίο είχαν τοποθετηθεί οβελίσκοι, στήλες, αγάλματα και άλλα διακοσμητικά. Αποτελούσε χώρο δημόσιας ψυχαγωγίας για ιπποδρομίες και αρματοδρομίες, αλλά σύντομα μετατράπηκε σε χώρο διεξαγωγής θεσμικών και πολιτικών δραστηριοτήτων.

Μακεδονική δυναστεία: μια από τις μακροβιότερες και λαμπρότερες δυναστείες του Βυζαντίου. Ιδρυτής της ήταν ο Βασίλειος Α΄ (867-886) που καταγόταν από το θέμα της Μακεδονίας. Στα χρόνια της βασιλείας της (867-1056) το κράτος αναπτύχθηκε σε όλους τους τομείς, ενώ η προστασία των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό «μακεδονική αναγέννηση».

Παφλαγόνες: οικογένεια της Μικράς Ασίας. Οι εκπρόσωποι της ήταν ταπεινής καταγωγής και ποτέ δεν συμπεριλήφθηκαν στα ανώτερα στρώματα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ένα μέλος της, ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος, είχε σημαντικά αξιώματα από την εποχή του Βασιλείου Β΄. Από την οικογένεια αυτή προήλθαν δύο αυτοκράτορες, ο Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγών και ο Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτης. Η τύφλωση του τελευταίου, μετά την εξέγερση του 1042, έθεσε την οικογένεια των Παφλαγόνων στο περιθώριο.

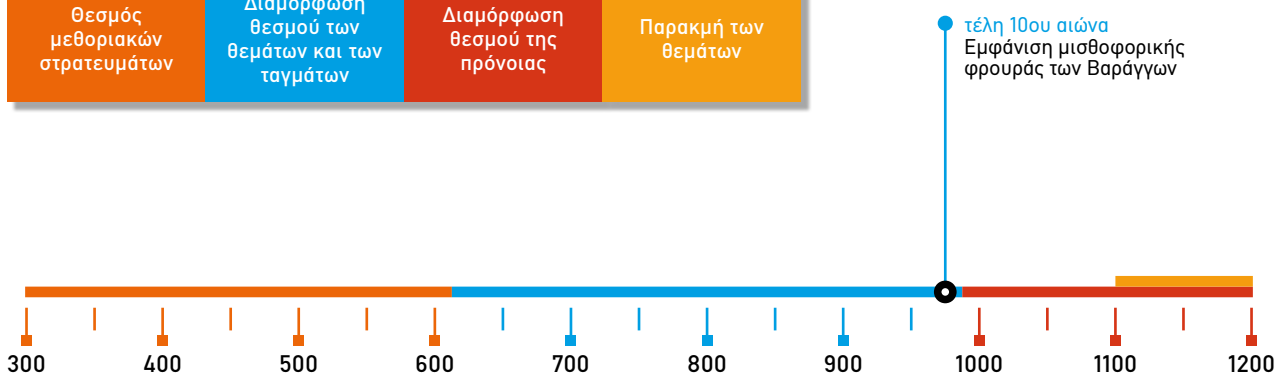
Δραστηριότητα: Χρονογραμμή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ο στρατός: Εκλογή και αναγόρευση αυτοκρατόρων από τον στρατό

Ο στρατός του Βυζαντίου αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του έναν οργανωμένο και απαραίτητο θεσμό για την αντιμετώπιση των εχθρών και τη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της αυτοκρατορίας. Πολλές φορές όμως εξελίχθηκε σε σημαντικό πολιτικό και πολιτειακό παράγοντα που λειτουργούσε αντισταθμιστικά στον αυτοκράτορα, περιορίζοντας ή ακόμα και καταργώντας την εξουσία του.

4ος αιώνας - αρχές 7ου αιώνα	αρχές 7ου αιώνα - τέλη 10ου αιώνα	11ος - 12ος αιώνας	12ος αιώνας
Θεσμός μεθοριακών στρατευμάτων	Διαμόρφωση θεσμού των θεμάτων και των ταγμάτων	Διαμόρφωση θεσμού της πρόνοιας	Παρακμή των θεμάτων

Έννοιες κλειδιά

θέματα
στρατοτόπια
τάγματα
ομάδα των Βαράγγων
αναγόρευση
αυτοκράτορα

Ο στρατός στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Τα πρώτα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ο στρατός αποτελούνταν από δύο βασικά σώματα: τους φρουρούς των συνόρων και την πραιτοριανή φρουρά. Ο Μέγας Κωνσταντίνος, μεταξύ των άλλων μεταρρυθμίσεων, αφού διέλυσε τη φρουρά, διαίρεσε τις ένοπλες δυνάμεις σε στρατό προκαλύψεως και στρατό κρούσεως. Στη συνέχεια ο Ιουστινιανός έλαβε μια σειρά μέτρων που περιλάμβαναν το χτίσιμο αμυντικών και οχυρωματικών έργων, τη συγκέντρωση της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης στο πρόσωπο του στρατιωτικού διοικητή και τη δημιουργία ταγμάτων της ανακτορικής φρουράς.

Κατά τον 7ο αιώνα διαμορφώθηκαν ως βασικές κατηγορίες στρατιωτικών σωμάτων τα θέματα στις επαρχίες και τα τάγματα στην πρωτεύουσα. Ο θεσμός των θεμάτων δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια

Ο στρατός ξηράς
και το ναυτικό

Φύλλο εργασίας:
Ο στρατός

Δραστηριότητα: Εκλογή
αυτοκρατόρων από τον στρατό

Το υγρό πυρ

της βασιλείας του Ηρακλείου ως αποτέλεσμα της ανάγκης για αποτελεσματικότερη άμυνα των συνόρων της αυτοκρατορίας από τις αραβικές επιδρομές. Τα θέματα ήταν μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, αλλά στη συνέχεια ο όρος δήλωνε τη συγκεκριμένη επαρχία με όλη τη διοικητική υπαλληλία και τον στρατό της. Επικεφαλής της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης κάθε θέματος ήταν ο στρατηγός.

Οι εκτάσεις γης, τα *στρατοτόπια*, ήταν η έγγειος περιουσία που παραχωρούνταν στους στρατιώτες-αγρότες και κάλυπτε τις δαπάνες επιβίωσης και εξοπλισμού τους. Αποτελούσε περιουσιακό στοιχείο του στρατιώτη-αγρότη εφ' όρου ζωής, με το δικαίωμα της χρήσης, της επικαρπίας και της κληροδότησης στους άρρενες απογόνους, με τον όρο ότι θα παρείχαν στρατιωτικές υπηρεσίες στο κράτος. Ο θεσμός των θεμάτων αποδείχθηκε στρατιωτικά και διοικητικά επιτυχημένος, αλλά πολλές φορές πολιτικά επικίνδυνος για την κεντρική εξουσία, λόγω της φιλοδοξίας των στρατηγών. Από τα μέσα του 10ου αιώνα λόγω της ενίσχυσης της στρατιωτικής αριστοκρατίας των επαρχιών και της ανάπτυξης μεγάλων αριστοκρατικών οικογενειών αποδυναμώθηκαν ως θεσμός. Παράλληλα, κατακερματίστηκαν και έχασαν τον στρατιωτικό τους χαρακτήρα, διατηρώντας όμως τον γεωγραφικό-διοικητικό.

Τα *τάγματα* ήταν από τον 9ο αιώνα τα κύρια στρατιωτικά σώματα της αυτοκρατορίας, βρισκόνταν στην Κωνσταντινούπολη και αποτελούνταν από επίλεκτες μονάδες. Διοικητές τους ήταν οι *δομέστικοι* και οι *δρουγγάριοι*. Τις κατηγορίες στρατιωτικών σωμάτων πλαισίωνε ένας ισχυρός στόλος με πολλές στρατιωτικές επιτυχίες εναντίον των Αράβων.

Ιδιαίτερο στρατιωτικό σώμα ήταν η φρουρά των Βαράγγων, η οποία εμφανίστηκε στα τέλη του 10ου αιώνα και επανδρωνόταν από ξένους

Εικόνα 1. Στρατιώτες απομακρύνουν το σώμα του αυτοκράτορα Λέοντος Ε' από το παλάτι. Οι στρατιώτες είναι ντυμένοι κατά το πρότυπο της περίφημης φρουράς των Βαράγγων. Μικρογραφία από τη *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτση (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

Εικόνα 2. Παράσταση μάχης. Μικρογραφία από τη *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτση (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

1. Οι εκλέκτορες του αυτοκράτορα

Οι εκλέκτορες του αυτοκράτορα ήταν η Σύγκλητος, ο στρατός και ο λαός της Κωνσταντινούπολης. Έπρεπε πρώτα να επευφημηθεί ο αυτοκράτορας από τα τρία αυτά σώματα και ύστερα ακολουθούσε η τελετή της στέψης. Ήταν τότε απόλυτος μονάρχης, για όσον καιρό η διοίκησή του ήταν ικανοποιητική. Αν όμως αποδεικνυόταν ανίκανος, οποιοσδήποτε από τους εκλέκτορές του είχε το δικαίωμα να ανακηρύξει άλλον αυτοκράτορα. Συνήθως αυτό το έκανε ο στρατός ή ένα μέρος του στρατού, όπως στην περίπτωση του Φωκά, του Λέοντος του Ισαύρου, του Λέοντος του Αρμενίου και πολλών άλλων, σε όλη τη βυζαντινή ιστορία. Και αν ο αυτοκράτορας, που είχε υποδειχτεί με αυτό τον τρόπο, κατόρθωνε να πείσει τη Σύγκλητο και τον λαό της Κωνσταντινούπολης να τον παραδεχτούν, ο σφετερισμός της εξουσίας ήταν πια νόμιμος. Καμιά φορά, ωστόσο, η εκθρόνιση του αυτοκράτορα ήταν αποτέλεσμα αυλικής συνωμοσίας. Στην περίπτωση αυτή ο σφετεριστής έπρεπε να κάνει διάφορες μηχανορραφίες, για να εμφανιστεί σαν υποψήφιος της συγκλήτου και να επευφημηθεί όσο το δυνατόν γρηγορότερα από τα στρατεύματα που εδρεύανε στην Κωνσταντινούπολη, όπως στην περίπτωση του Νικηφόρου Α' και του Μιχαήλ Α'.

Από τον 7ο αιώνα η στέψη γινόταν στην Αγία Σοφία, μπροστά στη Σύγκλητο και σε εκπροσώπους του στρατού και του λαού, που επευφημούσαν τον νέο αυτοκράτορα μέσα και έξω από την εκκλησία.

St. Runciman (1979). *Βυζαντινός Πολιτισμός* (μτφρ. Δ. Δετζώρτζη), Αθήνα, σ. 64.

μισθοφόρους που στην πλειονότητά τους προέρχονταν από τη βόρεια Ευρώπη. Παράλληλα, από το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα αυξήθηκε ο αριθμός των μισθοφόρων. Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, που χαρακτηρίστηκε από μεγάλες εδαφικές συρρικνώσεις, τέθηκε η ανάγκη πρόσληψης επιπλέον ξένων μισθοφόρων.

Με την παρακμή του βυζαντινού στρατού οι στρατιώτες της ανατολικής φρουράς της Κωνσταντινούπολης αποτέλεσαν τον 15ο αιώνα τις μοναδικές ένοπλες δυνάμεις της αυτοκρατορίας. Κατά την τελευταία πολιορκία, οι υπερασπιστές της βυζαντινής πρωτεύουσας ήταν ελάχιστοι Βυζαντινοί στρατιώτες, μερικές χιλιάδες Δυτικοί μισθοφόροι και οι ένοπλοι πολίτες της.

Ο πολιτικός και πολιτειακός ρόλος του βυζαντινού στρατού

Ο βυζαντινός στρατός, εκτός του εξ αντικειμένου προορισμού του, ήταν και διακριτός πολιτειακός παράγοντας. Στο Βυζάντιο, η διαδοχή του αυτοκράτορα στηριζόταν πολλές φορές στο εθιμικό δίκαιο της προτεραιότητας του πρωτότοκου γιου ή, αν δεν υπήρχε, του κοντινότερου συγγενή, καθώς και στην ικανότητα του υποψηφίου στη διοίκηση των στρατιωτικών δυνάμεων.

Η αδυναμία εφαρμογής των παραπάνω σε περίπτωση χηρείας του θρόνου καθιστούσε τον στρατό, μέχρι περίπου τον 5ο αιώνα, κύριο υπεύθυνο για την επιλογή και την αναγόρευση του νέου αυτοκράτορα. Σε άλλες περιπτώσεις, ο στρατός λειτούργησε δυναμικά ως προς την υποστήριξη στασιαστών και σφετεριστών της εξουσίας για την ανατροπή των αυτοκρατόρων που, κατά την εκτίμηση των στρατιωτικών, ήταν ανίκανοι. Μετά τον θάνατο του Μ. Κωνσταντίνου και το τέλος της διαμάχης που ξέσπασε για τη διαδοχή, ο στρατός συμμετείχε ενεργά στους ανταγωνισμούς της Κωνσταντινείας δυναστείας, με αποκορύφωμα την εξέγερσή του εναντίον του Κωνσταντίνου Β΄ και την ανακήρυξη του ξαδέλφου του, εθνικού Ιουλιανού, ως αυτοκράτορα.

Μετά τα μέσα του 5ου αιώνα εξασθένησε η επιρροή του στρατού ως προς την επιλογή του αυτοκράτορα και μεταφέρθηκε κυρίως στη Σύγκλητο. Η εξέλιξη αυτή οφειλόταν στο γεγονός ότι τα μισθοφορικά σώματα είχαν αυξηθεί πολύ και υπήρχε πλέον κίνδυνος να περιέλθει το κράτος υπό τον έλεγχο ξένων στρατιωτικών αξιωματούχων. Όμως ο στρατός επανήλθε σταδιακά κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο ως ρυθμιστικός παράγοντας της πολιτικής ζωής. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν τα γεγονότα του 9ου αιώνα, όταν το Βυζάντιο γνώρισε αλλεπάλληλες ήττες από τον ηγεμόνα των Βουλγάρων Κρούμο. Τότε, με στρατιωτικό πραξικόπημα ανατράπηκε ο Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβές και

2. Ο θεσμός των θεμάτων

Με τον τρόπο αυτό [τον θεσμό των θεμάτων] αυξήθηκαν οι βυζαντινές στρατιωτικές δυνάμεις στα πλαίσια ενός νέου υγιέστερου στρατιωτικού και διοικητικού συστήματος, που ήταν απαλλαγμένο από τις αδυναμίες και τα προβλήματα ασφαλείας, αυτά που συνόδευαν το παλιό σύστημα της στρατολογήσεως μισθοφόρων. Ο νέος στρατός των θεμάτων απαρτίσθηκε από στρατιώτες γεωργούς, εγκατεστημένους μόνιμα σε δικά τους κτήματα, από τα οποία εξοικονομούσαν τα μέσα για τη συντήρηση και τον εξοπλισμό τους. Σύμφωνα με μεταγενέστερες πηγές, σε περίπτωση επιστρατεύσεως οι στρατιώτες όφειλαν να είναι ετοιμοπόλεμοι, έχοντας πλήρη οπλισμό και ένα άλογο. Βέβαια, αποζημιώνονταν και με έναν ορισμένο μισθό, που ήταν όμως πενιχρός. Έτσι, με το νέο σύστημα περιορίσθηκαν σημαντικά οι δημόσιες δαπάνες για τις ανάγκες του στρατού. Εξάλλου η δημιουργία των στρατιωτικών κτημάτων ενίσχυσε τον θεσμό της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. β΄ (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, σσ. 164-165.

Εικόνα 3. Ο Θωμάς Σλάβος ή Σκλαβηνός επιτίθεται στην Κωνσταντινούπολη. Σελίδα χειρογράφου από τη *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτση (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

ενθρονίστηκε στη θέση του, με τη συνεχή βοήθεια του στρατού, ο Λέων Ε΄ Αρμένιος.

Η πλειονότητα των προσώπων που καταλάμβανε πλέον τον αυτοκρατορικό θρόνο προερχόταν κυρίως από το περιβάλλον του στρατού. Πολλοί αυτοκράτορες διακρίθηκαν ως στρατηγοί και αρκετοί μεταπήδησαν από το στρατόπεδο στον θρόνο χάρη στις στρατιωτικές ικανότητές τους και την αποδοχή τους από τον στρατό. Επιπλέον, και κυρίως από τον 10ο αιώνα, ο στρατός μπορούσε να ορίσει κάποιο μέλος του ως επίτροπο, όταν ο διάδοχος ήταν ανήλικος. Το πρόσωπο αυτό συχνά, μέσω γάμου με κάποιο μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας, αποκτούσε ισχύ και ανακηρύσσόταν τελικά αυτοκράτορας. Ενδεικτική ήταν η περίπτωση του διοικητή του στόλου Ρωμανού Λεκαπηνού, ο οποίος, αφού νύμφευσε την κόρη του Ελένη το 919 με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, στέφθηκε από τον γαμπρό του έναν χρόνο μετά συναυτοκράτορας. Αναλόγως, ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς, μετά τον θάνατο του Ρωμανού Β΄, έγινε αυτοκράτορας με τη βοήθεια του στρατού (963), έχοντας ως σύζυγό του τη χήρα αυτοκράτειρα Θεοφανώ, για να νομιμοποιήσει τη βασιλεία του.

Επίσης, την εποχή των Κομνηνών θεσπίστηκαν οι *προνοιάριοι*, στρατιωτικοί που τους παραχωρήθηκαν γαίες ή δικαίωμα είσπραξης φόρων με την υποχρέωση στρατιωτικής υπηρεσίας.

Εκτός από τα παραπάνω, ο βυζαντινός στρατός είχε σημαντική προσφορά και στη διαμόρφωση των διοικητικών δομών που χαρακτήρισαν το Βυζάντιο για αρκετές δεκαετίες. Τα θέματα, όπως αναφέρθηκε, εκτός από στρατιωτικές, εξελίχθηκαν γρήγορα σε σημαντικές μονάδες της επαρχιακής διοίκησης. Η συγκέντρωση στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας στους στρατηγούς τους οδήγησε στη δημιουργία μιας νέας αριστοκρατίας, την οποία συναπάρτιζαν οι προϋπάρχοντες ντόπιοι μεγαλογαιοκτήμονες και οι στρατιωτικοί διοικητές. Αυτή η στρατιωτική αριστοκρατία έλεγχε την εξουσία μέσω της δυνατότητας ανόδου των γόνων της στον αυτοκρατορικό θρόνο, όπως οι Δουκάδες.

Εικόνα 4. Το υγρό πυρ. Μικρογραφία από τη *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτση (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

3. Ο στρατός της μεσοβυζαντινής περιόδου

Το κύριο όμως χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η παρακμή του βυζαντινού στρατού. Για να καταργήσει η κυβέρνηση την επιρροή της στρατιωτικής αριστοκρατίας, μειώνει συστηματικά τη δύναμη του στρατεύματος και, στην προσπάθεια να εξασφαλίσει καινούργια έσοδα, μεταβάλλει τους στρατιώτες-γεωργούς σε φορολογούμενους. Ξαν να μην αρκούσε το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα των στρατιωτικών κτημάτων είχαν γίνει λεία στην αρπακτικότητα των μεταλοκτημόνων, τώρα δόθηκε στους υπόλοιπους «στρατιώτες» η δυνατότητα να εξαγοράσουν τη στρατιωτική τους θητεία καταβάλλοντας ένα καθορισμένο ποσό. Καταργείται ο στρατός των θεμάτων, ενώ ο ίδιος ο όρος «θέμα», ως χαρακτηρισμός των μονάδων του στρατού των επαρχιών, δεν χρησιμοποιείται πια τον ενδέκατο αιώνα. Ταυτόχρονα ο στρατηγός του θέματος χάνει πολλές από τις αρμοδιότητες του επαρχιακού διοικητή που είχε παλαιότερα, ενώ παράλληλα κερδίζει όλο και περισσότερο σε σπουδαιότητα ο δικαστής του θέματος («Κριτής» ή «πραιτώρ»), που ελέγχει σε όλο και μεγαλύτερη έκταση την επαρχιακή διοίκηση. Η χαλάρωση όμως του συστήματος των θεμάτων σημαίνει ουσιαστικά την αποσύνθεση του κρατικού μηχανισμού, πάνω στον οποίο είχε θεμελιωθεί το μεγαλείο του Βυζαντίου στους προηγούμενους αιώνες.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. β΄ (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), Αθήνα, σ. 218.

Εικόνα 5. Η είσοδος του Νικηφόρου Φωκά στην Κωνσταντινούπολη για τη στέψη του. Μικρογραφία από τη *Σύνοψις Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτση (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

© Shutterstock

Εικόνα 6. Χρυσό νόμισμα με τον Ιουστινιανό Α΄ καθισμένο σε θρόνο στον εμπροσθότυπο και στον οπισθότυπο δύο Νίκες που κρατούν μακρύ σταυρό. Shutterstock

οι Κορμηνοί, οι Παλαιολόγοι και άλλοι. Ο μετέπειτα κατακερματισμός τους ήταν, εκτός των άλλων, και μια προσπάθεια περιορισμού της στρατιωτικής αριστοκρατίας προς όφελος της αστικής τάξης.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποιοι θεσμοί και με ποιον τρόπο συμμετείχαν στην εκλογή και στην αναγόρευση του αυτοκράτορα, σύμφωνα με το Παράθεμα 1;
2. Συνδυάζοντας τις ιστορικές σας γνώσεις με πληροφορίες που θα αντλήσετε από τα Παραθέματα 2 και 3 να αναφέρετε:
 - α. Ποια η σημασία της ίδρυσης των θεμάτων για τους τομείς λειτουργίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας;
 - β. Ποια μέτρα λήφθηκαν κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, προκειμένου να περιοριστεί η στρατιωτική αριστοκρατία; Πώς κρίνει την αποτελεσματικότητά τους ο συγγραφέας;
3. Να αναζητήσετε στο διαδίκτυο εικόνες βυζαντινών νομισμάτων (βλ. ενδεικτικά Εικόνα 6) και να εντοπίσετε τα σύμβολα εξουσίας που κρατούν οι εικονιζόμενοι αυτοκράτορες.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Ο ρόλος του στρατού ήταν καθοριστικός για την ισχύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.
- Είχε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία εκλογής και αναγόρευσης του αυτοκράτορα και εξελίχθηκε σε ισχυρό πολιτικό και πολιτειακό παράγοντα της πολιτικής ζωής.
- Σε αρκετές περιπτώσεις οι στρατιωτικοί θεσμοί αποτέλεσαν τη βάση της διοικητικής οργάνωσης του Βυζαντίου.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

δρουγγάριοι: στρατιωτικό αξίωμα (του στρατού και του ναυτικού). Ο δρουγγάριος αρχικά ήταν επικεφαλής του στρατιωτικού σχηματισμού του δρούγγου (ιππέων αλλά και δρομώνων). Ήταν υψηλό αξίωμα κατά τον 7ο και 8ο αιώνα, υφιστάμενος του τουρμάρχη του θέματος. Αργότερα μειώθηκε η σημασία του.

δομέστικος: αξιωματούχος, στον οποίο κατά τον 6ο, 7ο και 8ο αιώνα αναφέρονταν οι διοικητές των ταγμάτων.

τάγματα: κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο ήταν στρατιωτικές μονάδες που στάθμευαν στην Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρά της. Τα κυριότερα ήταν των Σχολών, των Εξκουβιτών (προήλθαν από αντίστοιχες μονάδες της πρώιμης βυζαντινής περιόδου και συγκροτήθηκαν σε αυτοκρατορική φρουρά και κεντρικό στρατό κρούσης από τον Κωνσταντίνο Ε΄), της Βίγλας (ιδρύθηκε από την Ειρήνη την Αθηναία) και των Ικανάτων (ιδρύθηκαν από το Νικηφόρο Α΄). Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο τα τάγματα συγκροτούσαν κατά κανόνα μισθοφόροι με επικεφαλής τον άρχοντα, δηλαδή αξιωματικό επιφορτισμένο με κάποιο από τα ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα.

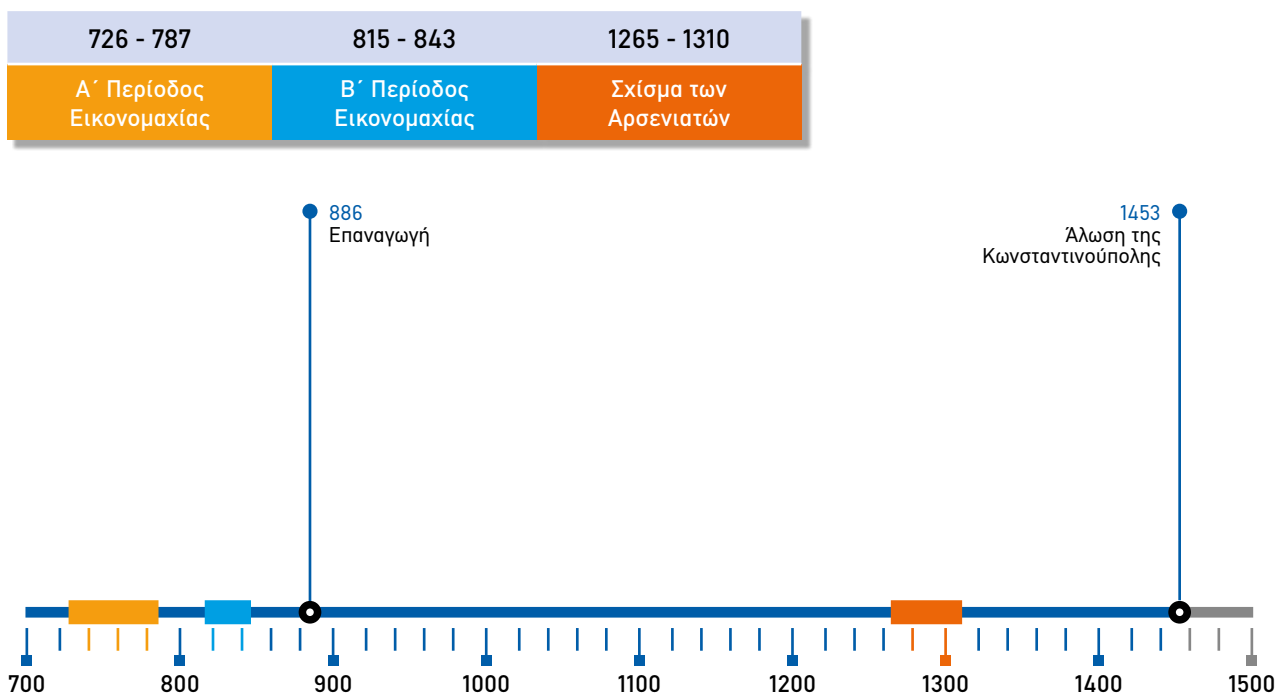
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας

Η Εκκλησία και η Πολιτεία, ως δύο βασικοί πόλοι εξουσίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ανέπτυξαν σχέσεις που χαρακτηρίζονταν από διακυμάνσεις, είχαν συνήθως ένα περίπλοκο υπόβαθρο (κοινωνικό, πολιτικό, ιδεολογικό) και αποδείκνυαν μια προσπάθεια παρέμβασης και επηρεασμού της μιας εξουσίας από την άλλη. Τα αποτελέσματα αυτών των σχέσεων βοήθησαν στη δημιουργία του χριστιανικού χαρακτήρα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς και στη μεγάλη χρονική διάρκειά της.

Έννοιες κλειδιά

Εικονομαχία
αναστήλωση εικόνων
Επαναγωγή
ένωση εκκλησιών

Η Εκκλησία και η Πολιτεία

Οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά την υπερχιλιετή ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας χαρακτηρίζονταν άλλες φορές από αμοιβαία συμπλήρωση και υποστήριξη και άλλες φορές από ανταγωνισμούς και αντιπαραθέσεις. Οι συγκρούσεις των εκπροσώπων της Εκκλησίας με εκείνους της πολιτικής αρχής οδήγησαν πολλές φορές σε δραματικά αποτελέσματα, παρασύροντας ενίοτε και την ίδια την κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το βυζαντινό κράτος διατήρησε σταθερά έναν θρησκευτικό-χριστιανικό χαρακτήρα, που αποδείχθηκε καθοριστικός για τη διαμόρφωση και την οικουμενική ακτινοβολία του στη διάρκεια των αιώνων. Όσο, μάλιστα, η επιρροή του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος αυξανόταν στις κρατικές εκδηλώσεις τόσο πιο εμφανής γινόταν και ο ελληνικός χαρακτήρας στη βυζαντινή κοινωνία.

Σχέσεις κατά τη δυναστεία των Ισαύρων

Το Βυζάντιο από τις αρχές του 8ου έως τα μέσα του 9ου αιώνα συγκλονίστηκε από το φαινόμενο της Εικονομαχίας, μιας αντιπαράθεσης με περίπλοκο υπόβαθρο (κοινωνικό, πολιτικό, πνευματικό, ιδεολογικό) που σχετίστηκε με τη λατρεία των εικόνων. Η εχθρική στάση απέναντι στις εικόνες καλλιεργήθηκε κυρίως στα χρόνια των Ισαύρων, με πρωτεργάτες τους αυτοκράτορες Λέοντα Γ' και Κωνσταντίνο Ε'.

Το κίνημα της Εικονομαχίας αρχικά μπορεί να ερμηνευτεί ως προσπάθεια των Ισαύρων να ασκήσουν έλεγχο στην Εκκλησία, η οποία μέσω της κοινωνικής πρόνοιας που είχε αποκλειστικά αναλάβει (ίδρυση νοσοκομείων, ορφανοτροφείων, γηροκομείων κ.λπ.) ασκούσε μεγάλη επιρροή στις λαϊκές τάξεις. Η πολιτική αυτή των Ισαύρων αυτοκρατόρων ερμηνεύεται και ως προσπάθεια να αποσπάσουν την εκπαίδευση από την Εκκλησία και να περιορίσουν τη δύναμη που είχαν συγκεντρώσει τα μοναστήρια χάρη στην τεράστια περιουσία που απέκτησαν από δωρεές και φορολογικές απαλλαγές. Επίσης, μπορεί να ερμηνευτεί ως προοπτική μιας αναθεώρησης της αγροτικής πολιτικής με επίκεντρο τις μεγάλες μοναστηριακές περιουσίες, ως εδραίωση της μοναρχικής εξουσίας και επιθυμία προσέγγισης των πληθυσμών των ανατολικών επαρχιών. Οι πληθυσμοί αυτοί, επηρεασμένοι από τον μονοφυσитισμό και τους αραβικούς λαούς, με τους οποίους γειτνίαζαν, ακολουθούσαν εν μέρει αντιλήψεις ανεικονικής λατρείας. Ταυτόχρονα όμως ήταν πολύ σημαντικοί για την αυτοκρατορία, μιας και, σε μια εποχή αυξανόμενης ανασφάλειας, υπηρετούσαν στους θεματικούς στρατούς. Σημαντικό ρόλο είχε επίσης και η θρησκοληψία και οι υπερβολές αρκετών πιστών κατά τη λατρεία των αγίων λειψάνων και εικόνων.

Το κίνημα χωρίζεται σε δύο περιόδους. Η πρώτη ξεκίνησε όταν ο Λέων Γ', με αφορμή έναν σεισμό στη Θηρασιά που τον ερμήνευσε ως θεία οργή κατά των εικονολατρών, επέβαλε με διάταγμα την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων. Στην πολιτική του Λέοντα αντέδρασε η πλειονότητα του βυζαντινού κλήρου και του λαού, ενώ την αντίθεσή της εκδήλωσε και η Εκκλησία της Ρώμης. Το 754 ο Κωνσταντίνος Ε' συγκάλεσε Σύνοδο στην Ιέρεια, η οποία θεσμοθέτησε τις εικονομαχικές αντιλήψεις. Η περίοδος έληξε με τη σύγκληση από την αυτοκράτειρα Ειρήνη της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, η οποία δικαίωσε θεολογικά τους εικονολάτρες.

Η δεύτερη περίοδος ξεκίνησε από τον Λέοντα Ε' Αρμένιο, όταν με νέα Σύνοδο επανέφερε τις αποφάσεις της Συνόδου της Ιέρειας. Ήταν όμως πιο ήπια από την προηγούμενη και τερματίστηκε με νέα Σύνοδο το 843 στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία η Θεοδώρα επικύρωσε τις αποφάσεις της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου και προχώρησε στην αναστήλωση των εικόνων.

Η Εικονομαχία διαίρεσε τον βυζαντινό λαό για περισσότερο από έναν αιώνα σε δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, τους εικονολάτρες και τους

1. Η πολιτική αναγκαιότητα της Εικονομαχίας

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες γίνονταν όλο και πιο φανερό ότι η σωτηρία της Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν αποκλειστικά από τους αγροτικούς πληθυσμούς του εσωτερικού της Μ. Ασίας. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η εικονομαχική πολιτική, που ήταν εντελώς αντίθετη σ' ό,τι θύμιζε τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό και την παλιά ιδεολογία, θα μπορούσε να συμφιλιώσει την Κωνσταντινούπολη με τους αγροτικούς πληθυσμούς της ανατολικής Μ. Ασίας, που εξαθλιωμένοι και πάμφτωχοι αποζούσαν από τη γη, που τώρα όφειλαν να υπερασπίσουν από τους επιδρομείς.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ (1977). *Η πολιτική ιδεολογία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), Αθήνα, σ. 34.

Η εικονομαχική κρίση

Εικόνα 1. Αγιογραφία στην οποία εικονίζεται η Αναστήλωση των Εικόνων (μεταξύ 1375 και 1425, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

εικονομάχους, με οδυνηρές συνέπειες για την εσωτερική ειρήνη της αυτοκρατορίας, την εξωτερική πολιτική και τον πολιτισμό Ανατολής και Δύσης. Ο τερματισμός της διαμάχης οδήγησε στην επικράτηση της ελληνικής θρησκευτικής και πολιτιστικής αντίληψης σε όλη την αυτοκρατορία.

Σχέσεις κατά τη δυναστεία των Μακεδόνων

Κατά τη βασιλεία της Μακεδονικής δυναστείας εκδόθηκε η *Επαναγωγή* (ή *Εισαγωγή*), ένας νομοθετικός κώδικας που, μεταξύ άλλων, περιλάμβανε διατάξεις για τις σχέσεις του αυτοκράτορα και της Εκκλησίας. Σημαντική επίδραση στη σύνταξη των διατάξεων αυτών, που είχαν ως κατεύθυνση τον διαχωρισμό των δύο εξουσιών, διαδραμάτισε ο πατριάρχης Φώτιος. Σύμφωνα με την *Επαναγωγή*, ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης ήταν ισοδύναμοι φορείς των δύο εξουσιών που συνεργάζονταν στενά, έχοντας ο καθένας καθορισμένο κύκλο αρμοδιοτήτων. Ειδικότερα, ο αυτοκράτορας μεριμνούσε για την υλική ευημερία και ο πατριάρχης για την πνευματική και ψυχική ευδαιμονία των υπηκόων της αυτοκρατορίας. Η *Επαναγωγή* αποσύρθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα και δεν επηρέασε τις σχέσεις της Εκκλησίας με την Πολιτεία.

Φύλλο εργασίας:
Μικρογραφία

2. Η πολιτική διάσταση της Εικονομαχίας

Η εξατομίκευση της λατρείας, και επομένως της σωτηρίας, είναι μία μόνο όψη της εικονομαχίας. Μια άλλη σημαντική συνέπεια του κινήματος ήταν η ενίσχυση του ρόλου που διαδραμάτιζε ο αυτοκράτορας τόσο στη δημόσια διοίκηση όσο και στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Σε μια περίοδο με μεγάλα πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα, το ζήτημα των αυτοκρατορικών εξουσιών απέκτησε βαρύνουσα σημασία. Ο Λέων Γ΄ έγραφε στον Πάπα ότι θεωρούσε τον εαυτό του όχι μόνο αυτοκράτορα, αλλά και ιερέα. Η αναγνώριση της αυθεντίας του αυτοκράτορα ως ανώτερης από εκείνη της Εκκλησίας συνδυάστηκε με μια εκστρατεία κατά της λατρείας των αγίων. Η εικόνα του αγίου, όπως διαμορφώθηκε στην ύστερη αρχαιότητα, ως απάρνηση των ελληνορωμαϊκών αξιών και αρετών, ήταν επικίνδυνος αντίζηλος για την αυτοκρατορική προπαγάνδα· η λατρεία του, επομένως, έπρεπε να περιοριστεί. [...] Οι εικονομάχοι κατηγορούσαν τους αντιπάλους τους για νεστοριανισμό, υποστηρίζοντας ότι οι εικονολάτρες λάτρευαν την ανθρώπινη φύση του Χριστού, αφού η θεία φύση Του ήταν αδύνατον να συλληφθεί και να απεικονιστεί.

A.P. Kazhdan & A. Wharton Epstein (1997),
Αλλαγές στον Βυζαντινό πολιτισμό (μτφρ. Α. Παππάς), Αθήνα, σσ. 42-43.

3. Η Επαναγωγή

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Φώτιος ανέλαβε, μετά από σχετική πρόταση του αυτοκράτορα, να συντάξει τη νέα συναινετική νομοθετική ρύθμιση τόσο για την άρση της θεσμικής συγκύσεως σε επίπεδο φορέων των εξουσιών, όσο και για την αποκατάσταση της αρχής της συναλληλίας στις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας. Ο Φώτιος, ως βαθύς γνώστης της καθιερωμένης σχετικής παραδόσεως, επισήμανε τη ρίζα του προβλήματος και προέτεινε τελικώς την ορθή λύση, η οποία εισηγήτο τη ρητή επέκταση της ομοτιμίας και της διακρίσεως των δύο εξουσιών και στους ιδιαίτερους θεσμικούς φορείς τους, ήτοι στον Αυτοκράτορα και τον Πατριάρχη, με λεπτομερή μάλιστα οριοθέτηση των ορίων των αρμοδιοτήτων τους κυρίως σε ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος. [...]

Οι νέες νομοθετικές ρυθμίσεις αναφέρονται στα βασικά και αμετάβλητα κριτήρια των δύο θεσμών για τη διασφάλιση της καταστατικής τους αυτοτέλειας μέσα από τις λειτουργικές συμβάσεις των ιστορικών τους σχέσεων.

Βλ. Φειδάς (2001). *Η ευθύνη της Πολιτείας στη λειτουργία των διακριτών ρόλων Εκκλησίας και Κράτους*, Εισήγηση στην ημερίδα Μνήμης του Ιεροού Φωτίου, Ι. Μονή Πεντέλης.

Σχέσεις κατά τη δυναστεία των Παλαιολόγων

Την εποχή των Παλαιολόγων παρατηρήθηκε μια επανεμφάνιση των διενέξεων μεταξύ του αυτοκρατορικού θεσμού και της Εκκλησίας. Οι κυριότερες από αυτές ήταν το **Σχίσμα των Αρσενιατών**, το ζήτημα της Ένωσης ή όχι με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και το **Κίνημα των Ησυχαστών**. Πίσω από αυτά υποκρύπτονταν αμφισβητήσεις και αντιπαράθεσεις διαφορετικών πολιτιστικών προτύπων, αλλά και δογματικών και προσωπικών διαφορών. Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία μια παρατεταμένη περίοδος εσωτερικού διχασμού, όταν την ίδια στιγμή η οθωμανική απειλή γινόταν όλο και πιο έντονη.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αφού δημιουργήσετε δύο ομάδες που υποστηρίζουν αντίστοιχα τους εικονομάχους και τους εικονολάτρες, να οργανώσετε μια σύντομη αντιπαράθεση επιχειρημάτων που θα βασίζεται στην αφήγηση του βιβλίου και στα παραθέματα που το συνοδεύουν.
2. Αφού δημιουργήσετε δύο ομάδες που θα εκπροσωπούν αντίστοιχα την Πολιτεία και την Εκκλησία, να οργανώσετε έναν εικονικό διάλογο ανάμεσά τους, με στόχο τη σύνταξη μιας ρύθμισης που θα όριζε το πλαίσιο και τον διακριτό ρόλο του κάθε θεσμού κατοχυρώνοντας ταυτόχρονα τον σεβασμό στις μεταξύ τους σχέσεις.
3. Ποια είναι η σημασία της επικράτησης της άποψης των εικονολατρών και της αποκατάστασης της συνεργασίας Εκκλησίας και Πολιτείας;

Εικόνα 2. Διωγμοί μοναχών. Μικρογραφία από τη *Σύνοψη Ιστοριών* του Ιωάννη Σκυλίτση (12ος αι., Εθνική Βιβλιοθήκη της Ισπανίας, Μαδρίτη).

4. Χαρακτήρας, σκοποί και υποχρεώσεις της αυτοκρατορικής εξουσίας

Ο αυτοκράτορας είναι η νόμιμη εξουσία και το κοινό αγαθό όλων των πολιτών. Δεν τιμωρεί από αντιπάθεια ούτε ευεργετεί από προσωποληψία, αλλά, όπως ένας αγωνοθέτης, απονέμει βραβεία. Ο αυτοκράτορας αποβλέπει με την αρετή του στο να διατηρεί και να διαφυλάσσει τα αγαθά, να ανακτά με την άγρυπνη δράση του τα χαμένα και να κατακτά με τον ζήλο, με τη φροντίδα και τις δίκαιες νίκες του τα αγαθά που λείπουν. Ο αυτοκράτορας τηρεί και απαιτεί να εφαρμόζονται όσα είναι γραμμένα στη θεία Γραφή, όσα δογματίσαν οι επτά άγιες οικουμενικές σύνοδοι και όσα προβλέπουν οι ισχύοντες ρωμαϊκοί νόμοι.

Επαναγωγή (Εισαγωγή), τίτλος Α, άρθρα 1, 2 και 4, στο Ι. Ζέπος & Π. Ζέπος (1931). *Jus Graecoromanum*, Νομοθεσία Ισούρων και Μακεδόνων, τ. Β΄, Αθήνα, σσ. 57-58.

Εικόνα 3. Καταστροφή εικόνας του Χριστού. Μικρογραφία από το Ψαλτήρι Khudon (857-865, Κρατικό Ιστορικό Μουσείο, Μόσχα).

Φύλλο εργασίας:
Ψηφιδωτό

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν το εκχριστιανισμένο Imperium και την καθόριζαν κυρίως δύο στοιχεία, το Imperium Romanum και ο χριστιανισμός.
- Η Εκκλησία αποτέλεσε ίσως τον σταθερότερο πόλο εξουσίας, μετά τον αυτοκρατορικό θεσμό, στην αυτοκρατορία.
- Η συμβολή της Εκκλησίας στη διαμόρφωση και την οικουμενική ακτινοβολία του Βυζαντίου υπήρξε καθοριστική στη διάρκεια των αιώνων.
- Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας θεωρούνταν εκλεκτός του Θεού, κυβερνούσε «εν ονόματι του Δεσπότη Ιησού Χριστού» και υπέγραφε «Εν Χριστώ τω Θεώ πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων».

Εικόνα 4. Άποψη του εικονομαχικού διακόσμου του ναού της Αγίας Κυριακής στη Νάξο (φωτ.: ΥΠΠΟΑ).

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Κίνημα των Ησυχαστών: ασκητικό κίνημα, σύμφωνα με το οποίο η επικοινωνία με τον Θεό επιτυγχάνεται με τη μοναξιά, τη σιωπή, τον ασκητισμό και την προσευχή. Αναπτύχθηκε τον 14ο αιώνα κυρίως στο Άγιο Όρος.

Σχίσμα των Αρσενιατών: ο Αρσένιος Αυτωρειανός ήταν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, που καθαιρέθηκε και εξορίστηκε στην Πρίγκηπο από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Οι οπαδοί του, οι Αρσενιάτες, αποσχίστηκαν από την επίσημη Εκκλησία προκαλώντας το λεγόμενο Σχίσμα των Αρσενιατών. Τελικά, ήρθαν σε κοινωνία με την Εκκλησία το 1310, επί Ανδρόνικου Β΄.

Δραστηριότητα: Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας

Δραστηριότητα: Χρονογραμμή

Δραστηριότητα: Αντιστοίχιση

Σταυρόλεξο: Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας

ΕΝΟΤΗΤΑ 9

Μεσαιωνικά
ευρωπαϊκά κράτη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

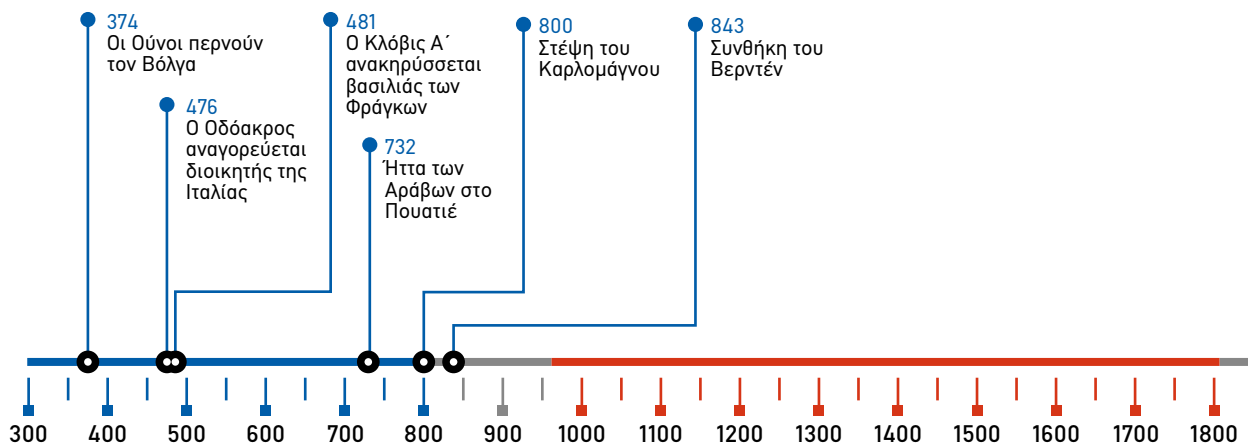
Η δημιουργία των πρώτων μεσαιωνικών ευρωπαϊκών
κρατών και αυτοκρατοριών, 5ος-10ος αιώνας

Στη Δυτική Ευρώπη, από τον 4ο αιώνα, μετά την κατάλυση του ρωμαϊκού κράτους, ιδρύθηκαν «βαρβαρικά» κράτη, που σχηματίστηκαν από διάφορα φύλα που μετακινήθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι Φράγκοι, κυρίως στη διάρκεια των δυναστειών των Μεροβιγγείων και των Καρολιδών, κατόρθωσαν να ενώσουν τον «βαρβαρικό» κόσμο της Ευρώπης και να ανασυστήσουν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία με τη βοήθεια του παπικού κράτους. Ύστερα από αιώνες ιδρύθηκε από τον Όθωνα Α΄ η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, που προσπάθησε να ενώσει τον δυτικό κόσμο.

Έννοιες κλειδιά

η μεγάλη μετανάστευση των λαών
 βάρβαροι
 ελέω Θεού βασιλιάς
 Καρολίδεια
 Αναγέννηση
 Αγία Ρωμαϊκή
 Αυτοκρατορία του
 Γερμανικού Έθνους

4ος - 7ος αιώνας	962 - 1806
Μεγάλη μετανάστευση των λαών	Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους

Τα κράτη των «βαρβάρων»

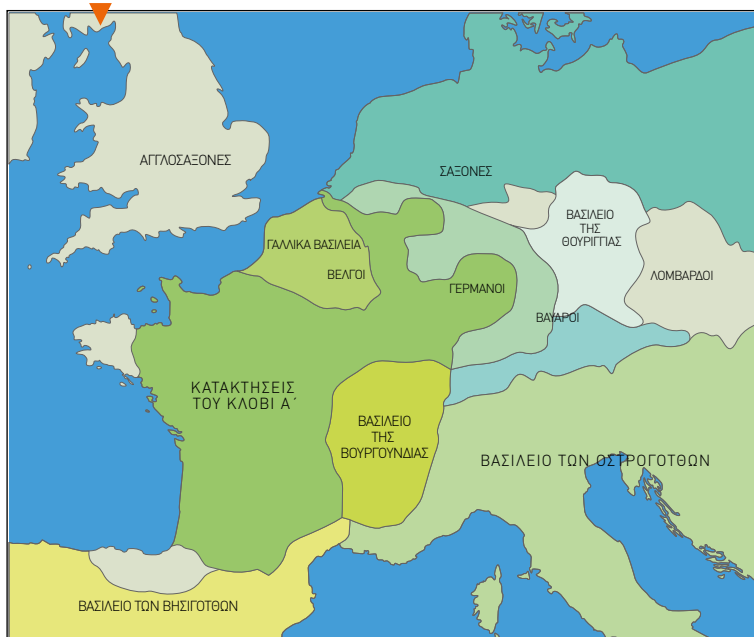
Το 476 θεωρείται το τέλος του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους και ταυτόχρονα η αρχή του Μεσαίωνα για τη Δυτική Ευρώπη. Εκείνη τη χρονιά ο Οδόακρος, ηγεμόνας ενός γερμανικού φύλου, των Ερούλων, ως αρχηγός των μισθοφορικών λαών στην Ιταλία καθαίρεσε τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Ρωμύλο Αυγουστύλο και αναγορεύτηκε διοικητής της Ιταλίας.

Είχαν προηγηθεί πολλές μετακινήσεις γερμανικών φύλων, εγκατεστημένων έως τότε κυρίως στη σκανδιναβική χερσόνησο και στα νησιά της Βαλτικής, προς τα εδάφη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Κατά το πρώτο μισό του 4ου αιώνα οι μετακινήσεις ήταν ήπιες και με παροδική διάρκεια, αλλά στη συνέχεια και κυρίως τον 5ο αιώνα έγιναν περισσότερο απειλητικές.

Η αρχή αυτών των μαζικών μετακινήσεων έγινε από τους Ούνους, ένα ασιατικό φύλο που, περνώντας τον ποταμό Βόλγα το 374, παρέσυρε χιλιάδες γερμανικούς πληθυσμούς, με αποτέλεσμα τη δημιουργία των «βαρβαρικών» βασιλείων της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αφρικής, στη θέση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι μετακινήσεις αυτές, γνωστές ως «η μεγάλη μετανάστευση των λαών», οδήγησαν στη δημιουργία του οστρογοθικού βασιλείου στην Ιταλία, του βησιγοθικού στην Ισπανία και του φραγκικού στη Γαλλία.

Η αντικατάσταση της ρωμαϊκής ενότητας με μια πολλαπλότητα διαφορετικών κρατών, ανεξάρτητων και συχνά εχθρικών μεταξύ τους, σηματοδότησε τη μετάβαση από την ύστερη Αρχαιότητα στον πρώιμο Μεσαίωνα.

Εικόνα 1. Χάρτης των κατακτήσεων του Κλόβι Α΄.

1. Η στέψη του Καρλομάγνου

Επτά μέρες αργότερα ο βασιλιάς συγκάλεσε συνέλευση και εξήγησε δημόσια σε όλους γιατί είχε έρθει στη Ρώμη, και καθημερινά προσπαθούσε να υλοποιήσει αυτό που τον είχε φέρει εκεί. Αρχισε με το σπουδαιότερο και δυσκολότερο, δηλαδή την έρευνα για κάποια εγκλήματα που επέρριπταν στον Πάπα.

Όταν όμως ο Κάρολος την άγια μέρα της γέννησης του Κυρίου μπήκε στην εκκλησία του Αγίου Πέτρου για τη θεία λειτουργία και έσκυψε στην Αγία Τράπεζα για να προσευχηθεί, ο Πάπας Λέων τού έβαλε μια κορόνα στο κεφάλι, ενώ όλος ο ρωμαϊκός λαός επευφημούσε δυνατά: «Ζωή και νίκες στον χαρισματικό Κάρολο, τον εστεμμένο από τον Θεό μεγάλο και ειρηνοποιό αυτοκράτορα των Ρωμαίων!».

Ύστερα, την ημέρα της γέννησης του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, μαζευτήκαμε όλοι στη βασιλική του μακαρισμένου Αποστόλου Πέτρου. Τότε ο σεβάσμιος και άγιος ποντίφικας με τα ίδια του τα χέρια τον έστεψε με ένα βαρύτιμο στέμμα. Όπου βλέποντας τη μεγάλη προστασία και αφοσίωσή του στην Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία, όλοι οι πιστοί Ρωμαίοι φώναξαν με μια δυνατή φωνή, σύμφωνα με το θέλημα του Θεού και του μακαρισμένου Αποστόλου Πέτρου, φύλακα των κλειδιών του ουρανού:

«Στον Κάρολο τον ευσεβέστατο, τον Αύγουστο, τον εστεμμένο από τον Θεό, τον μεγάλο και ειρηνικό αυτοκράτορα, ζωή και νίκη».

Τρεις φορές φώναξαν αυτά τα λόγια και ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας απ' όλους. Αμέσως ο αγιότατος ιεράρχης και ποντίφικας έχρισε τον Κάρολο, το εκλεκτότερο τέκνο του, με το άγιο λάδι, την ίδια ημέρα των Χριστουγέννων. Του ορκίστηκε υποταγή, όπως ήταν έθιμο στους παλιούς αυτοκράτορες και στη συνέχεια αποκαλούνταν αυτοκράτορας και Αύγουστος.

Από τα Χρονικά της Αυτοκρατορίας των Φράγκων.

Δραστηριότητα: Οι επιδρομές τον 9ο και 10ο αιώνα

Το φραγκικό κράτος

Οι Φράγκοι, ένα σύνολο γερμανικών φύλων, ξεκινώντας από τις όχθες του Ρήνου εισέβαλαν στη βόρεια Γαλατία στα μέσα του 4ου αιώνα. Εκμεταλλευόμενοι την κατάρρευση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κέρδισαν σταδιακά κατά τον 5ο και τον 6ο αιώνα τον έλεγχο της Γαλατίας, της δυτικής Γερμανίας και των Κάτω Χωρών.

Ο Κλόβις Α' (Χλωδοβίκος Α'), γενάρχης της μεσαιωνικής δυναστείας των Μεροβιγγείων, αφού ένωσε τους φραγκικούς πληθυσμούς, έγινε ο πρώτος βασιλιάς των Φράγκων. Ο ίδιος συνέβαλε στη διάδοση του χριστιανισμού στο φραγκικό κράτος και βαπτίστηκε χριστιανός από τον επίσκοπο της Ρεμς. Μετά τον θάνατό του, ακολούθησε μια μακρά περίοδος κακής διοίκησης από τους διαδόχους του, που ονομάστηκαν «νωθροί βασιλιάδες», η οποία οδήγησε στην εξασθένηση της εξουσίας των Μεροβιγγείων μοναρχών. Στη συνέχεια, ένας **μαγιорδόμος** του φραγκικού κράτους, ο Κάρολος Μαρτέλ, απέκτησε σταδιακά τον έλεγχο και διοίκησε το κράτος από το 718 έως το 741, αποκαθιστώντας την ενότητα της μοναρχίας. Μάλιστα, το 732 πέτυχε σημαντική νίκη κατά των μουσουλμάνων στο Πουατιέ της Γαλλίας και ανέκοψε έτσι την επέκτασή τους στην Ευρώπη. Πριν πεθάνει, μοίρασε το βασίλειό του στους γιους του και ο ένας από αυτούς, ο Πιπίνος Γ' ο Βραχύς, αφού κρίστηκε «**ελέω Θεού βασιλιάς**» από τον πάπα, ονομάστηκε *patricius Romanorum* και έγινε ο πρώτος βασιλιάς των Φράγκων από τη δυναστεία των Καρολιδών. Ο Πιπίνος παραχώρησε στον πάπα μια μεγάλη εδαφικά περιοχή, που αποτελούνταν από το αρχαίο Λάτιο, τη νότια Τοσκάνη και το εξαρχάτο της Ραβέννας, η οποία αποτέλεσε τη βάση του παπικού κράτους.

Το φραγκικό βασίλειο έφτασε στη μεγαλύτερη έκτασή του υπό την εξουσία του Καρόλου του Μεγάλου (Καρλομάγνου), του μεγαλύτερου γιου του Πιπίνου. Ο Καρλομάγνος κατέκτησε ένα μεγάλο μέρος της δυτικής Γερμανίας, της βόρειας Ιταλίας, της βορειανατολικής Ισπανίας και τμήματα της Αυστρίας και της Βοημίας, και τα ένωσε σε μια φραγκο-ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Τα Χριστούγεννα του 800, στέφθηκε από τον πάπα Λέοντα Γ' «Άγιος αυτοκράτορας των Ρωμαίων». Η ενέργεια αυτή προκάλεσε την αντίδραση του Βυζαντίου, καθώς τη θεώρησε σκάνδαλο και σφετερισμό.

Ο Καρλομάγνος δημιούργησε ένα διοικητικό σύστημα, απαρτιζόμενο από συνδυασμό αξιωματούχων, κληρικών και μελών της οικογένειάς του, τους οποίους όρισε υπεύθυνους για την εφαρμογή των νόμων, τη διατήρηση της ειρήνης, την είσπραξη των φόρων και τη στρατολόγηση. Τα μέτρα αυτά σε συνδυασμό με τις στρατιωτικές του επιτυχίες έφεραν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας πανίσχυρης χριστιανικής αυτοκρατορίας, η οποία ένωσε διαφορετικούς λαούς.

Η δράση του συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξη των τεχνών και των γραμμάτων, δημιουργώντας ένα πνευματικό και πολιτιστικό κίνημα που ονομάστηκε «Καρολίδεια Αναγέννηση». Μεταξύ άλλων, αντιγρά-

2. Το αδιανόητο της ταυτόχρονης ύπαρξης δύο οικουμενικών αυτοκρατοριών

Στη συνείδηση του μεσαιωνικού κόσμου ήταν αδιανόητη η συνύπαρξη δύο χριστιανικών μοναρχιών που ανάγουν και οι δύο την αρχή τους στη Ρώμη. Γι' αυτό το Βυζάντιο και η Δύση είδαν την αντίθεση ως διαμάχη για τη διεκδίκηση της μιας και αδιαίρετης εξουσίας του Ρωμαϊκού Κράτους. Στην Κωνσταντινούπολη τα γεγονότα των Χριστουγέννων του 800 χαρακτηρίστηκαν ως πραξικόπημα, επανάσταση και σφετερισμός. Αντίθετα, οι Δυτικοί υποστήριζαν ότι οι εσωτερικές ανωμαλίες του Βυζαντίου, η πρόσφατη εικονοκλαστική κρίση και η ανάληψη του θρόνου από γυναίκα καθιστούσαν αναπόφευκτη την πρωτοβουλία του Καρόλου.

Δ. Ζακυθινός (1977).

Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους (324-1071), Αθήνα, σ. 202.

Εικόνα 2. Πίνακας που απεικονίζει τη διανομή του βασιλείου του Κλόβι Α' μετά τον θάνατό του, στους τέσσερις γιους του, υπό τον έλεγχο της συζύγου του Κλοτίλδης (Δημοτική Βιβλιοθήκη της Τουλούζης).

Χάρτης: Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους

Δραστηριότητα:
Τα πρώτα μεσαιωνικά κράτη

φηκαν κείμενα της αρχαίας γραμματείας, ιδρύθηκαν σχολεία, εκπαιδεύτηκαν τα στελέχη του διοικητικού μηχανισμού και καθιερώθηκε η «Καρολίδεια γραφή», που εισήγαγε τη χρήση πεζών γραμμάτων. Πρωτεύουσα του κράτους του ήταν το Αιξ-λα-Σαπέλ (το σημερινό Άαχεν της Γερμανίας), στον καθεδρικό ναό της οποίας τάφηκε το 814.

Μετά τον θάνατό του, ξέσπασαν διαμάχες μεταξύ των απογόνων του και η Φραγκική Αυτοκρατορία διασπάστηκε σε τρία τμήματα με τη Συνθήκη του Βερντέν (843). Έτσι, χωρίστηκαν τα γερμανικά από τα ρωμαϊκά τμήματα της αυτοκρατορίας και δημιουργήθηκαν οι βάσεις για τα μελλοντικά κράτη της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας.

Η δημιουργία της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους

Τον 10ο αιώνα ο Γερμανός ηγεμόνας Όθων Α΄ ο Μέγας, αφού ένωσε με τη βία τους Γερμανούς φεουδάρχες, στέφθηκε αυτοκράτορας από τον πάπα και ίδρυσε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους. Από πολλούς ιστορικούς έχει υποστηριχθεί ότι η Αυτοκρατορία του αποτέλεσε τη συνέχεια της Φραγκικής Αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου, μιας και αναπτύχθηκε περίπου στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, αλλά, το κυριότερο, επειδή στηρίχθηκε στην ιδέα της ένωσης του γερμανικού κόσμου με βάση τον χριστιανισμό.

Η Αυτοκρατορία κάλυπτε μια πολύ μεγάλη έκταση της Ευρώπης, συμπεριλαμβάνοντας πολλούς κρατικούς σχηματισμούς που διατηρούσαν την αυτονομία τους. Ο ηγέτης εκλεγόταν από επτά εκλέκτορες και στεφόταν αρχικά στη Ρώμη και στη συνέχεια στη Φρανκφούρτη. Ο πάπας διέθετε μεγάλη δύναμη ως ο θρησκευτικός ηγέτης του δυτικού χριστιανικού κόσμου και αυτό προκάλεσε αρκετές συγκρούσεις με την κοσμική εξουσία.

Σταδιακά, η Αυτοκρατορία συρρικνώθηκε εξαιτίας των εσωτερικών συγκρούσεων, αλλά και της θρησκευτικής διαμάχης ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες, μετά τον 16ο αιώνα.

Εικόνα 3. Κλόβις Α΄. Ελαιογραφία του François-Louis Dejuinne (1837, Ανάκτορο Βερσαλλιών).

Εικόνα 4. Η Ευρώπη το 814. Από το: *The Public Schools Historical Atlas* by Charles Colbeck, έκδ. Longmans, 1905.

Δραστηριότητα:
Αντιστοίχιση

Δραστηριότητα:
Χρονογραμμή

Η Στέψη του Καρλομάγνου

Σταυρόλεξο:
Η δημιουργία των πρώτων μεσαιωνικών κρατών

Η επικράτηση του Μεγάλου Ναπολέοντα στη «Μάχη των τριών Αυτοκρατόρων» στο **Αούστερλιτς** (Δεκέμβριος 1805) σηματοδότησε το τέλος της, αδύναμης πια, Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, η οποία διαλύθηκε και τυπικά το 1806, έπειτα από εννέα αιώνες ζωής.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό Ζακ Λε Γκοφ, «η Καρολίδεια αυτοκρατορία απέτυχε, αλλά άφησε μια πολύ σημαντική κληρονομιά στην Ευρώπη». Να σχολιάσετε την παραπάνω άποψη λαμβάνοντας υπόψη και το Παράθεμα 3.
2. Να αναζητήσετε πληροφορίες για το Ευρωπαϊκό Βραβείο Καρλομάγνου, που απονέμεται από κοινού από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ίδρυμα του Διεθνούς Βραβείου Καρλομάγνου του Άαχεν.

3. Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους

Συνεπώς ο Ερρίκος Α΄ και ο Όθων Α΄ δεν ξεκίνησαν από την αρχή για να αναπτύξουν μια στρατιωτική, διοικητική και πνευματική υποδομή για το βασίλειο και την αυτοκρατορία τους. Έκτισαν πάνω στις υπάρχουσες δομές που είχαν κληρονομήσει από τους Καρολίδες προκατόχους τους. Το επιχείρημα για τη συνέχεια δεν πρέπει, ωστόσο, να συγχέεται με τον ισχυρισμό για στασιμότητα. Ο οίκος των Οθωνιδών, όπως και οι Καρολίδες προκάτοχοί τους, ανέπτυξε και βελτίωσε την υλική, πολιτιστική, πνευματική και διοικητική κληρονομιά με τρόπους που ταίριαζαν στη δική του εποχή. Ο οίκος των Οθωνιδών πέτυχε να μεταμορφώσει τις πρώτες ύλες που του κληροδοτήθηκαν σε μια τρομερή στρατιωτική μηχανή που κατέστησε δυνατή την καθιέρωση της Γερμανίας ως του κατεξοχήν βασιλείου στην Ευρώπη από τον 10ο έως τα μέσα του 13ου αιώνα. [...] Οι Καρολίδες έχτισαν πάνω στη στρατιωτική οργάνωση που είχαν κληρονομήσει από τους Μεροβιγγείους και σε τελική ανάλυση από τους υστερορωμαίους προκατόχους τους.

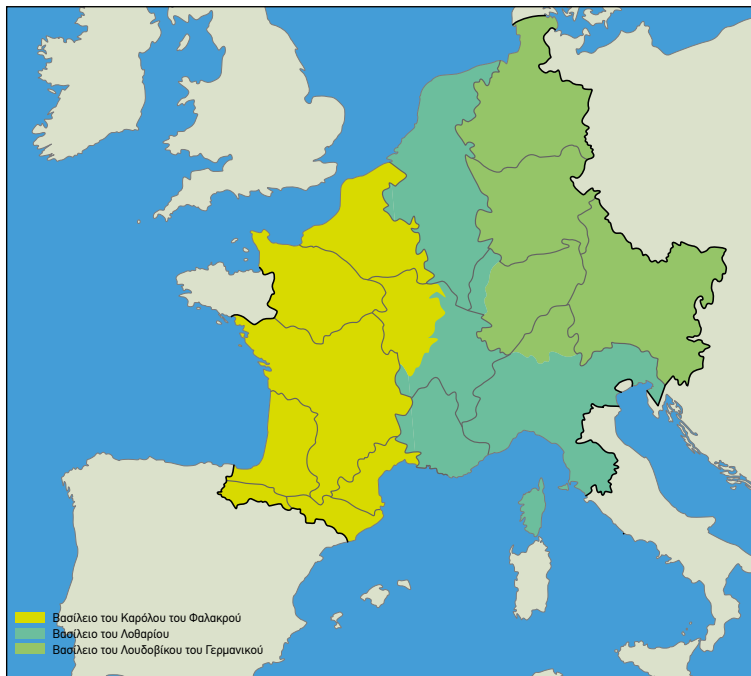
D.S. Bachrach (2014). *Warfare in Tenth-Century Germany* (μτφρ. Γ. Θώδης), Martlesham.

Εικόνα 5. Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα χρόνια του Λεοπόλδου Α΄, 1658.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Με τη «μεγάλη μετανάστευση των λαών» στον ευρωπαϊκό χώρο δημιουργήθηκαν εστίες εγκατάστασης στα εδάφη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.
- Ο γενάρχης της δυναστείας των Μεροβιγγείων, Κάρολος Μαρτέλ, ένωσε τους Φράγκους.
- Ο Καρλομάγνος δημιούργησε μια μεγάλη Φραγκική Αυτοκρατορία με χριστιανική βάση.
- Ο Όθων Α΄ ίδρυσε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, η οποία επιβίωσε για περίπου εννέα αιώνες.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Αούστερλιτς: μικρή πόλη της Βοημίας, κοντά στο σημερινό Μπρνο.

ελέω Θεού βασιλεία: αντίληψη σύμφωνα με την οποία η εντολή της εξουσίας προς τον βασιλιά προέρχεται από τον Θεό, στον οποίο και μόνο λογοδοτεί.

μαγιорδόμος: (major domus), ο επικεφαλής αξιωματούχος των ανακτόρων και έμπιστος του βασιλιά στο Φραγκικό κράτος, ο αυλάρχης.

Εικόνα 6. Χάρτης που απεικονίζει τα σύνορα που διαμορφώθηκαν μετά τη Συνθήκη του Βερντέν, το 843.

Εικόνα 7. Ο Όθων Α΄, πρώτος αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους Βιτρό στον καθεδρικό ναό της Παναγίας στο Στρασβούργο.

Εικόνα 8. Η εκλογή του Ερρίκου του Λουξεμβούργου ως βασιλιά των Γερμανών, το 1308. Μικρογραφία από το Codex Balduini Trevirensis (περ. 1340, Landeshauparchiv Koblenz). Το 1312 ο Ερρίκος στέφθηκε αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10

Ευρωπαϊκά κράτη του Μέσου και Ύστερου Μεσαίωνα

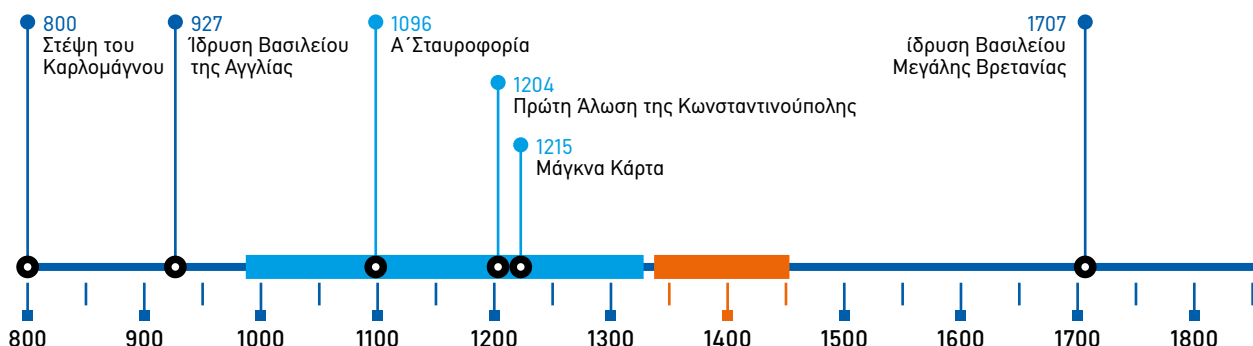
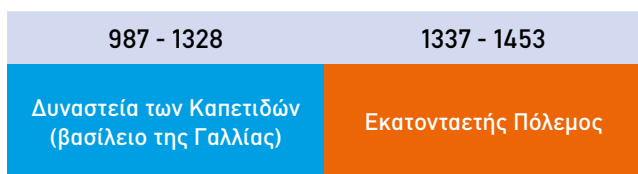
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι ευρωπαϊκές μοναρχίες. Η ανάπτυξη των πόλεων

Στη δυτική Ευρώπη, η μοναρχία παρουσιάστηκε κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα. Σημαντικά κράτη ήταν το φραγκικό βασίλειο του Καρλομάγνου, τα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας και αργότερα η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους. Στη διάρκεια του 11ου αιώνα, στη Δυτική Ευρώπη οργανώθηκαν Σταυροφορίες για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων, με ανεπιτυχή αποτελέσματα. Κατά την Δ΄ Σταυροφορία πραγματοποιήθηκε η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους ομόθρησκους σταυροφόρους. Λόγω των οικονομικών εξελίξεων, δημιουργήθηκαν μεγάλα αστικά κέντρα, που διαδραμάτισαν σημαντικό κοινωνικό, οικονομικό και πνευματικό ρόλο.

Έννοιες κλειδιά

μοναρχία
Βασίλειο Αγγλίας
Βασίλειο Γαλλίας
Μάγκνα Κάρτα
Σταυροφορίες
Άλωση της
Κωνσταντινούπολης
μεσαιωνικές πόλεις

Οι ευρωπαϊκές μοναρχίες

Ο θεσμός της μοναρχίας στον ευρωπαϊκό χώρο παρουσιάστηκε κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, μετά τη διαμόρφωση των κρατών στα εδάφη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Σε όλα αυτά τα βασίλεια το πολίτευμα ήταν μοναρχικό, αλλά μονάρχης γινόταν ο πολεμικός αρχηγός, με εξουσία κληρονομική και σχεδόν απόλυτη.

Η εδραίωση των νέων κρατών θεμελιώθηκε είτε στην ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης περιοχής είτε στη μνήμη μιας αρχικής εθνικής κοινότητας είτε στην ισχύ ενός ηγέτη και σταδιακά διαμορφώθηκαν σε εδαφικές και πολιτικές δυνάμεις.

Το πρώτο βασίλειο που δημιουργήθηκε ήταν το φραγκικό βασίλειο του Καρλομάγνου, το οποίο μετά τον θάνατο του ιδρυτή του διασπάστηκε. Μια άλλη μεγάλη δύναμη που αναπτύχθηκε αργότερα ήταν η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, που προήλθε από την ενοποίηση του βασιλείου της ανατολικής Φραγκίας με το βασίλειο της Ιταλίας.

Επιπλέον, μέσα από τα ερείπια της παλιάς Καρολίγγειας Αυτοκρατορίας αναδύθηκαν δύο άλλα βασίλεια, η Γαλλία και η Αγγλία.

Το Βασίλειο της Γαλλίας προέκυψε μετά τη Συνθήκη του Βερντέν και τη διαίρεση του φραγκικού βασιλείου. Το 987, μετά τον θάνατο του Λουδοβίκου Ε΄, τελευταίου άτεκνου βασιλιά της δυναστείας των Καρολιδών, ανακηρύχθηκε βασιλιάς ο Ούγος, γενάρχης της δυναστείας των Καπετιδών. Η δυναστεία βασίλευσε μέχρι το 1328, όταν τους διαδέχθηκαν οι κλάδοι των Βαλουά και των Βουρβόνων. Ο Ούγος και οι διάδοχοί του έδωσαν νέα ώθηση στην εδαφική ενοποίηση του βασιλείου και άρχισαν σταδιακά να αντικαθιστούν το σύστημα της φεουδαλικής μοναρχίας με την εφαρμογή του συστήματος της απόλυτης μοναρχίας.

1. Οι πολιτικές ιδέες του Ιακώβου Α΄, βασιλιά της Αγγλίας

Ο Ιάκωβος Α΄ της Αγγλίας ή Ιάκωβος ΣΤ΄ της Σκωτίας (19 Ιουνίου 1566-6 Απριλίου 1625) ήταν βασιλιάς της Σκωτίας (1567-1625) και της Αγγλίας και Ιρλανδίας (1603-1625) μετά τον θάνατο της άτεκνης βασίλισσας Ελισάβετ Α΄. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του (1605) οργανώθηκε κίνημα, γνωστό ως Συνωμοσία της Πυρίτιδας, από μια ομάδα καθολικών, με σκοπό τη δολοφονία του. Από πολλούς ιστορικούς θεωρείται, λόγω του απολυταρχισμού του, ως μια αιτία του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου. Αντίθετα, άλλοι ιστορικοί τον θεωρούν συνετό.

«Ο Θεός έχει την εξουσία να δημιουργεί και να καταστρέφει, να πράττει ή να μην πράττει σύμφωνα με την επιθυμία του, να δίνει ζωή ή θάνατο, να κρίνει όλο τον κόσμο χωρίς να δίνει λογαριασμό σε κανένα. Οι βασιλείς κατέχουν παρόμοια εξουσία [...]. Μπορούν να ανεβάζουν ή να κατεβάζουν, να προσφέρουν κατά βούληση τη ζωή ή τον θάνατο, να κρίνουν όλους τους υπηκόους τους χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να δώσουν λογαριασμό σε κανέναν παρά μόνο στο Θεό».

Απόσπασμα από τον εναρκτήριο λόγο του βασιλιά της Αγγλίας στο κοινοβούλιο, 1609, στο: EuroDocs Weaver: Richard Hacken, European Studies Bibliographer, Harold B. Lee Library, Brigham Young University, Provo, Utah, USA (μτφρ. Γ. Θώδης).

© Shutterstock

Εικόνα 1. Άγαλμα του Καρλομάγνου στην πρόσοψη της Εκκλησίας του Αγίου Λουδοβίκου των Γάλλων, στη Ρώμη. Shutterstock

Δραστηριότητα:
Οι ευρωπαϊκές μοναρχίες

Υπό αυτό το καθεστώς η Γαλλία έφτασε στο απόγειό της στη διεθνή σκηνή. Από την εποχή του Φιλίππου Β΄ Αυγούστου, ο οποίος ήταν ο πρώτος βασιλιάς που το 1204 ανακηρύχθηκε «βασιλιάς της Γαλλίας» αντί για «βασιλιάς των Φράγκων», το βασίλειο έγινε σημαντική ευρωπαϊκή δύναμη, αλλά κυρίως κατά τη διάρκεια του καθεστώτος της απόλυτης μοναρχίας κυριάρχησε στην Ευρώπη. Ο Φίλιππος Β΄ κυβέρνησε στη βάση ενός μοναρχικού συγκεντρωτισμού και ελέγχου των υποτελών του. Ευνόησε την αστική τάξη, μείωσε τη δύναμη των φεουδαρχών, ενίσχυσε τη βασιλική δικαιοσύνη και εφάρμοσε ικανοποιητική φορολογική πολιτική.

Το 1791 το σύστημα της απόλυτης μοναρχίας επίσημα καταργήθηκε και το βασίλειο της Γαλλίας εισήλθε στο καθεστώς της συνταγματικής μοναρχίας, ακυρώνοντας την έννοια «ελέω Θεού» που έδινε στον ηγεμόνα την απόλυτη εξουσία.

Το Βασίλειο της Αγγλίας ιδρύθηκε το 927, όταν ο βασιλιάς Έθελσταν αναγνωρίστηκε ως επικυρίαρχος. Το 1542 ενσωματώθηκε το Πριγκιπάτο της Ουαλίας και το 1707 ενώθηκε με το βασίλειο της Σκοτίας για να δημιουργηθεί το Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας.

Ο Νορμανδός δούκας Γουλιέλμος ο Κατακτητής κατέκτησε το βασίλειο της Αγγλίας το 1066 νικώντας τον αγγλικό στρατό στη μάχη του Χέιστινγκς. Οι **Νορμανδοί** έφεραν στην Αγγλία τη φεουδαρχία και το βασίλειο αναδείχθηκε σταθερά σε ένα από τα ισχυρά κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Μετά τον θάνατό του ακολούθησε μια μακρά περίοδος κρίσης, έως την άνοδο στον θρόνο του Ερρίκου Β΄, που ξεκίνησε τον πόλεμο κατά των Καπετιδών στη Γαλλία. Μαζί με άλλα ευρωπαϊκά βασίλεια, η Αγγλία συμμετείχε στις σταυροφορίες, με γνωστότερο ηγέτη τον Ριχάρδο Α΄ τον επονομαζόμενο Λεοντόκαρδο.

Τον Ριχάρδο διαδέχθηκε ο αδελφός του, Ιωάννης Α΄ ο Ακτήμονας, ο οποίος εξέδωσε το 1215 τη Μάγκνα Κάρτα, τον καταστατικό χάρτη δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για τους πολίτες της Αγγλίας.

Αργότερα η μοναρχία αποδέχτηκε τη συγκρότηση ενός κοινοβουλίου από αντιπροσώπους των ευγενών, του κλήρου και των αστών. Στη συνέχεια συγκρούστηκε με το βασίλειο της Γαλλίας στον Εκατονταετή Πόλεμο, στον οποίο επικράτησε ο γαλλικός οίκος των Βαλουά.

Συνολικά, τον 13ο αιώνα στο βασίλειο της Γαλλίας επικράτησε η βασιλική εξουσία, που επέβαλε μοναρχικό συγκεντρωτισμό και έλεγχο, ενώ στο βασίλειο της Αγγλίας ο έλεγχος από την αριστοκρατία, τον οποίο αποδέχθηκε ο βασιλιάς, υπήρξε ο «πρόδρομος» του κοινοβουλευτισμού στην Ευρώπη.

Εικόνα 2. Ο Γουλιέλμος Α΄ ο Κατακτητής, βασιλιάς της Αγγλίας, υπήρξε από τους σημαντικότερους στρατιωτικούς και πολιτικούς ηγέτες του Μεσαίωνα. Στη σκηνή 44 από την ταπισερί της βασίλισσας Ματθίλδης ή της Bayeux εικονίζεται στο κέντρο, ανάμεσα στα ετεροθαλή αδέρφια του (Μουσείο Bayeux).

2. Ο Εκατονταετής Πόλεμος Αγγλίας και Γαλλίας

Μεταξύ των ετών 1337 και 1453 η Ευρώπη συνταράχθηκε από τη σύρραξη των δύο ισχυρότερων χριστιανικών βασιλείων, της Γαλλίας και της Αγγλίας.

Ο πόλεμος αυτός αποκλήθηκε «Εκατονταετής» και θεωρείται η πιο μακροχρόνια σύγκρουση στην παγκόσμια ιστορία. Κατά τη διάρκειά του υιοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν επαναστατικές στρατιωτικές τακτικές και χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά επί του πεδίου της μάχης όπλα τα οποία θα άλλαζαν ριζικά τα χαρακτηριστικά της πολεμικής τέχνης. Παράλληλα αναδύθηκαν στο ιστορικό προσκήνιο κορυφαίες μορφές όπως ο Ερρίκος Ε΄, η Ζαν ντ' Αρκ και ο Εδουάρδος Γ΄. Το πιο σημαντικό όμως ήταν πως, μέσα από τις κλαγγές των όπλων και τις εκρήξεις των πυροβόλων, σφυρηλατήθηκε η έννοια του έθνους στους δύο αντιμαχόμενους.

Ε. Χαράτσης (2008). *Εκατονταετής πόλεμος*, Αθήνα, σ. 40.

Μάγκνα Κάρτα

Οι Σταυροφορίες

Ένα δείγμα της δύναμης του πάπα αλλά και του οικονομικού επεκτατισμού της δυτικής Ευρώπης αποτέλεσαν οι Σταυροφορίες. Η σταυροφορική ιδέα δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια του 11ου αιώνα ως συνδυασμός από τη μια της αναβίωσης της ιδέας των προσκυνημάτων στους Αγίους Τόπους από τους χριστιανούς και της διάδοσης φημών για βιαιότητες των μουσουλμάνων κατά των προσκυνητών, και από την άλλη της δημογραφικής πίεσης και των οικονομικών προβλημάτων της Δύσης, λόγω του υπερπληθυσμού και της έλλειψης γης στην Ευρώπη.

Η πρώτη Σταυροφορία ξεκίνησε το 1096, μετά το κάλεσμα του πάπα Ουρβανού Β΄ λίγους μήνες νωρίτερα, στη σύνοδο της Κλερμόν της Γαλλίας. Αυτή είχε ως εκφρασμένο στόχο την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από τους μουσουλμάνους και τη διατήρησή τους κάτω από χριστιανικό έλεγχο. Αποτελούνταν από ένα ετερόκλητο πλήθος από φτωχούς, άοπλους και γυναικόπαιδα, που ξεκίνησαν ηρώτοι και γρήγορα θανατώθηκαν από τους Σελτζούκους στη δυτική Ανατολία, αλλά και από ισχυρούς ευγενείς. Οι σταυροφόροι έφτασαν έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και, αφού πήραν άδεια διέλευσης από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό με την υποχρέωση επιστροφής στο Βυζάντιο των εδαφών που θα απελευθέρωναν, κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ στις 15 Ιουλίου 1099. Οι Δυτικοί όμως δεν παρέδωσαν τις κατακτήσεις τους στο Βυζάντιο, αλλά δημιούργησαν δικά τους σταυροφορικά κράτη. Αυτά δέχτηκαν μεγάλη πίεση από τους μουσουλμάνους, οι οποίοι σταδιακά τα ανέκτησαν, με αποτέλεσμα το σταυροφορικό φαινόμενο να επαναληφθεί.

Η δεύτερη Σταυροφορία ξεκίνησε το 1147, μετά την κατάληψη της κομητείας της Έδεσσας από τους μουσουλμάνους. Το γεγονός θεωρήθηκε απειλή για τα υπόλοιπα λατινικά κρατίδια της Ανατολής και οδήγησε δύο μονάρχες, τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Ζ΄

3. Μια εχθρότητα που συνεχίστηκε στον χρόνο

Στην πραγματικότητα οι σταυροφορίες δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να μεγαλώσουν την έλλειψη κατανόησης και την απόσταση ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Λατίνους. Η Σταυροφορία γενικά συνάντησε την έλλειψη ζήλου και την εχθρότητα των Βυζαντινών. Γι' αυτούς η Κωνσταντινούπολη ήταν η Νέα Ιερουσαλήμ. Η Σταυροφορία τούς ήταν λοιπόν περιττή. [...] Από την άλλη πλευρά, ήθελαν να αποφύγουν το πέρασμα αυτών των λεηλατών από τη Δύση, οι οποίοι και θα το πραγματοποιήσουν το 1204. Κατάκτηση λοιπόν που πραγματοποιήθηκε ή που την ονειρεύτηκαν μάλλον; Εδώ βρίσκεται η αυτοκρατορική πλάνη των Δυτικών.

Η ιδέα που εμφανίζεται στο προσκήνιο, ιδιαίτερα κατά τον 13ο αιώνα, είναι να υπαχθούν σε λατινική κυριαρχία όλα τα χριστιανικά στέμματα, όπως της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, του αυτοκράτορα της Ιερουσαλήμ, καθώς και του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Και βλέπει κανείς να γεννιούνται οράματα, ακόμη και κάτι περισσότερο από οράματα, ορισμένες προετοιμασίες, κυρίως από τη στιγμή που δημιουργείται η βραχύβια λατινική Αυτοκρατορία. [...] Γιατί λοιπόν, τελικά, αυτή η έλλειψη κατανόησης και η εχθρότητα του Μεσαίωνα κληροδοτήθηκαν, όπως μου φαίνεται ότι έγινε στη δυτική ιστοριογραφία, η οποία μετέφερε στην πλειοψηφία της μέχρι πριν από λίγο, και ίσως μεταφέρει ακόμα και σήμερα μian αρνητική εικόνα για το Βυζάντιο.

J. Le Goff (1996). Η Δύση μπροστά στο Βυζάντιο, έλλειψη κατανόησης και μικροπαρεξηγήσεις. Στο *Βυζάντιο και Ευρώπη*. Συμπόσιο, Αθήνα, σσ. 83-105.

Εικόνα 3. Η πτώση της Αντιόχειας (Α΄ Σταυροφορία, 11ος αι.). Λεπτομέρεια μικρογραφίας από χειρόγραφο του 15ου αι. (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι).

και τον Γερμανό αυτοκράτορα Κορράδο Γ΄, να ξεκινήσουν για την Ανατολή. Οι σταυροφόροι χωρίς συντονισμό συντρίφτηκαν στο Δορύλαιο και στη Δαμασκό και οι δύο ηγεμόνες εγκατέλειψαν την προσπάθεια το 1148.

Η τρίτη Σταυροφορία ξεκίνησε το 1189. Είχε προηγηθεί, το 1187, η αντεπίθεση του σουλτάνου Σαλαντίν, που οδήγησε στην ανακατάληψη της Ιερουσαλήμ. Επικεφαλής της τρίτης Σταυροφορίας ήταν οι βασιλείς της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Γερμανίας, οι οποίοι λόγω της κακής οργάνωσης απέτυχαν. Σημαντικό γεγονός ήταν η κατάληψη της Κύπρου από τους σταυροφόρους και η ίδρυση του Λατινικού Βασιλείου της Κύπρου από τους Λουζινιάν.

Η τέταρτη Σταυροφορία

Μία δεκαετία μετά τη λήξη της τρίτης Σταυροφορίας τέθηκαν οι βάσεις για την επόμενη. Ο εμπνευστής της, ο πάπας Ιννοκέντιος Γ΄, αφού συγκέντρωσε πολλούς φεουδάρχες, συνεργάστηκε με τον δόγη της Βενετίας Ερρίκο Δάνδολο για την προετοιμασία της νέας προσπάθειας ανάκτησης της Ιερουσαλήμ. Συγκεκριμένα, η Βενετία ανέλαβε έναντι αμοιβής την κατασκευή των απαραίτητων πλοίων για τη μεταφορά των σταυροφόρων στην Αίγυπτο, από όπου θα συνεχιζόταν χερσαία η προσέγγιση των Αγίων Τόπων. Μαζί με τα πλοία, η ιταλική πόλη ανέλαβε τη σίτιση των σταυροφόρων για έναν χρόνο. Το οικονομικό κόστος όμως ήταν υπέρογκο για τους συμμετέχοντες, γι' αυτό και αδυνατούσαν να το συγκεντρώσουν. Τότε ο Δάνδολος πρότεινε στους σταυροφόρους να επιτεθούν στη Ζάρα, μια πόλη στις δαλματικές ακτές που τότε ανήκε στους Ούγγρους και είχε στρατιωτικό και οικονομικό ενδιαφέρον για τη Βενετία. Οι σταυροφόροι λεηλάτησαν την καθολική Ζάρα αποκαλύπτοντας έτσι ολοκάθαρα τα υλικά κίνητρα που κρύβονταν πίσω από τη σταυροφορική ιδέα.

4. Η ομιλία του πάπα Ουρβανού Β΄ (Κλερμόν, 27 Νοεμβρίου 1095) (Απόσπασμα)

Ω γενναιότατοι στρατιώτες, απόγονοι των ανίκητων προγόνων, μην είσαστε δειλοί, αλλά ξανακερδίστε την αξία των προγόνων σας.

Και αν η αγάπη παιδιών, γονιών ή συζύγων σάς τραβά πίσω, θυμηθείτε αυτό που ο Κύριος είπε: «Όστις αγαπά πατέρα ή μητέρα υπέρ Εμέ, δεν είναι άξιος Εμού, και όστις αγαπά υιόν ή θυγατέρα υπέρ Εμέ, δεν είναι άξιος Εμού. Και πας όστις αφήκεν οικίας, ή αδελφούς ή αδελφές, ή πατέρα ή μητέρα, ή τέκνα, ή αγρούς, ένεκεν του ονόματός Μου, εκατονταπλάσια θέλει λάβει και ζωήν αιώνιον θέλει κληρονομήσει». Μην αφήνετε να σας σύρει πίσω ούτε ιδιοκτησία ούτε οικογενειακή φροντίδα. Διότι αυτή η χώρα που κατοικείτε είναι κλεισμένη απ' όλες τις μεριές από τη θάλασσα και περιβάλλεται από οροσειρές, είναι υπερπλήρης από σας. Δεν της περισσεύουν τα πλούτη. Μόλις και μετά βίας μπορεί να θρέψει αυτούς που την καλλιεργούν. Γι' αυτό πολεμάτε, αλληλοτρώγεστε και σπαράξεστε μεταξύ σας. Πάψτε πλέον τις εχθρότητες μεταξύ σας, ας σταματήσουν οι διαφωνίες σας κι ας πάρουν τέλος οι πόλεμοι· αφήστε κάθε μίσος και διχογνωμία να κοιμηθούν. Πάρτε τον δρόμο για τον Άγιο Τάφο, ελευθερώστε αυτή τη γη από το γένος του διαβόλου και υποτάξτε τη σε σας. Αυτή η γη δόθηκε από τον Θεό στα παιδιά του Ισραήλ ως κτήμα και καθώς η Γραφή λέει, «έρρεε μέλι και γάλα».

Η Ιερουσαλήμ είναι το κέντρο της Γης. Η χώρα της είναι εύφορη σε όλα, σαν άλλος παράδεισος. Ο Αυτρωτής του ανθρώπινου γένους την τίμησε ερχόμενος εδώ, τη στόλισε με τη διαμονή Του, την εξαγίασε με το πάθος Του, τη λύτρωσε με τον θάνατό Του, τη δόξασε με την ταφή Του. Η βασιλική αυτή πόλη, τοποθετημένη στο κέντρο του κόσμου, είναι τώρα αιχμάλωτη από τους εχθρούς της και έχει υποφέρει τόσο πολύ από τους ανθρώπους που αγνοούν τον Θεό, ώστε να είναι καταργημένη η λατρεία. Αναζητεί και επιθυμεί να ελευθερωθεί και δεν παύει να εκλιπαρεί τη βοήθειά σας. [...] Γι' αυτόν τον λόγο αναλάβετε αυτό το ταξίδι για την άφεση των αμαρτιών σας εξασφαλισμένοι από την αθάνατη δόξα του βασιλείου των ουρανών.

R. Laffan (1921). *Select documents of European History*,
(μτφρ. Γ. Θώδης), Νέα Υόρκη, σσ. 55-56.

Εικόνα 4.
Έφιππος σταυροφόρος καταδιώκει δύο αντιπάλους. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας (περ. 1300) από τον ναό του Αγίου Κυριάκου, στη Ρηνανία (Γερμανία).

Σταυρόλεξο:
Οι ευρωπαϊκές μοναρχίες

Χάρτης: Οι Σταυροφορίες

Ταυτόχρονα, ένα γεγονός που έφερε στην επιφάνεια τις οικογενειακές έριδες για τον βυζαντινό θρόνο ήρθε για να δώσει νέα τροπή στην προετοιμασία της τέταρτης Σταυροφορίας. Ο Αλέξιος, γιος του Ισαάκιου Β' Αγγέλου, συνάντησε τους σταυροφόρους για να ζητήσει τη βοήθειά τους για την ανακατάληψη του βυζαντινού θρόνου. Είχε προηγηθεί η καθαίρεση και η τύφλωση του πατέρα του από τον αδελφό του. Οι όροι της συμφωνίας περιλάμβαναν τη στρατιωτική βοήθεια των σταυροφόρων για να ανακτήσουν τον θρόνο ο Ισαάκιος και ο Αλέξιος, με την υποχρέωση των Αγγέλων να δώσουν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό, διευκολύνσεις και στρατό στους σταυροφόρους, καθώς και τη συνδρομή τους για την υποταγή της Ανατολικής Εκκλησίας στη Ρώμη.

Οι Βενετοί και οι Φράγκοι σταυροφόροι έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη στις 24 Ιουνίου 1203 και βοήθησαν τον τυφλό Ισαάκιο να ανέβει ξανά στον θρόνο μαζί με τον γιο του. Οι δύο Άγγελοι, όμως, δεν μπόρεσαν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους και ταυτόχρονα είχαν να αντιμετωπίσουν τη δυσарέσκεια του Βυζαντινού λαού λόγω του τρόπου με τον οποίο είχαν ανέλθει στην εξουσία αλλά και της παρουσίας δυτικού στρατού έξω από την Κωνσταντινούπολη.

Έτσι, στις αρχές του 1204, ο Αλέξιος Δούκας Μούρτζουφλος με την υποστήριξη του λαού αναγορεύτηκε αυτοκράτορας και αμέσως άρχισε να οργανώνει την άμυνα της πρωτεύουσας.

Οι σταυροφόροι, λόγω των εξελίξεων, άρχισαν να πιέζουν περισσότερο και τον Μάρτιο του 1204 υπέγραψαν συμφωνία διανομής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (*Partitio terrarum imperii Romaniae*) και κατανομής της εξουσίας. Σύμφωνα με αυτή, οι περιοχές που θα κατακτούσαν θα διαιρούνταν σε οκτώ μέρη. Ο νέος Λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης θα λάμβανε υπό τον έλεγχό του τα δύο όγδοα της άλλοτε βυζαντινής επικράτειας, ενώ η Βενετία τα τρία όγδοα αυτής, καθώς και τα τρία όγδοα της πόλης της Κωνσταντινούπολης, συμπεριλαμβανομένης της Αγίας Σοφίας. Τα δε υπόλοιπα τρία όγδοα της βυζαντινής επικράτειας κατανεμήθηκαν μεταξύ των άλλων αρχηγών. Με τη συμφωνία δημιουργήθηκαν λατινικά φεουδαρχικά κράτη που κυριάρχησαν τα επόμενα χρόνια. Ουσιαστικά, μέσω της

5. Η παρέκκλιση της τέταρτης Σταυροφορίας

«Επικεφαλής της Δύσης ήταν τότε ένας από τους μεγαλύτερους πάπες του Μεσαίωνα, ο Ιννοκέντιος ΙΙ. Στα 1190, ο Ιννοκέντιος άρχισε το κήρυγμα μιας τέταρτης Σταυροφορίας. Σύμφωνα με την άποψή του, η εκστρατεία αυτή θα έπρεπε ασφαλώς ν' αποβλέψει σε μian απόβαση στην Αίγυπτο, για να εξασφαλιστούν ανταλλάγματα με τον απώτερο σκοπό την ανάκτηση της Ιερουσαλήμ. Ξέρουμε πως αυτή η σταυροφορία παρεξέκλινε (:) από τον σκοπό της εξαιτίας των Ενετών κι αντί να βοηθήσει στην απελευθέρωση της Αγίας Πόλης κατέληξε σε έναν «ασεβή πόλεμο» (:) ενάντια στους Βυζαντινούς, στην κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και τέλος στην ίδρυση μιας «απροσδόκητης» (:) Λατινικής Αυτοκρατορίας στον Βόσπορο (1204) [...]». Αυτά γράφει ο Γκρουσέ. Τα ερωτηματικά και τα θαυμαστικά είναι δικά μας. Γιατί μας βάζουν σε σκέψη και μας ξαφνιάζουν αυτά που διαβάζουμε. Άλλωστε, δεν είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται η συσκότιση του εγκλήματος, που λέγεται Φραγκοκρατία στην Ελλάδα, από τους Δυτικούς συγγραφείς. Κι αυτό γιατί ούτε η σταυροφορία παρεξέκλινε εξαιτίας των Ενετών, ούτε δήθεν ασεβής πόλεμος έγινε, ούτε απροσδόκητη ήταν η ίδρυση της Λατινικής Αυτοκρατορίας στον Βόσπορο, ούτε λίγο έλειψε ν' αφορίσει τους υπεύθυνους της παρέκκλισης ο Ιννοκέντιος, ούτε, τέλος, κατέληξε να δεχτεί το τετελεσμένο γεγονός. Όλα αυτά είναι εκ των υστέρων δικαιολογίες και μόνο δικαιολογίες.

W. Miller (1992). *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204-1566* (μτφρ. Α. Φουριώτης), Αθήνα, σ. 15.

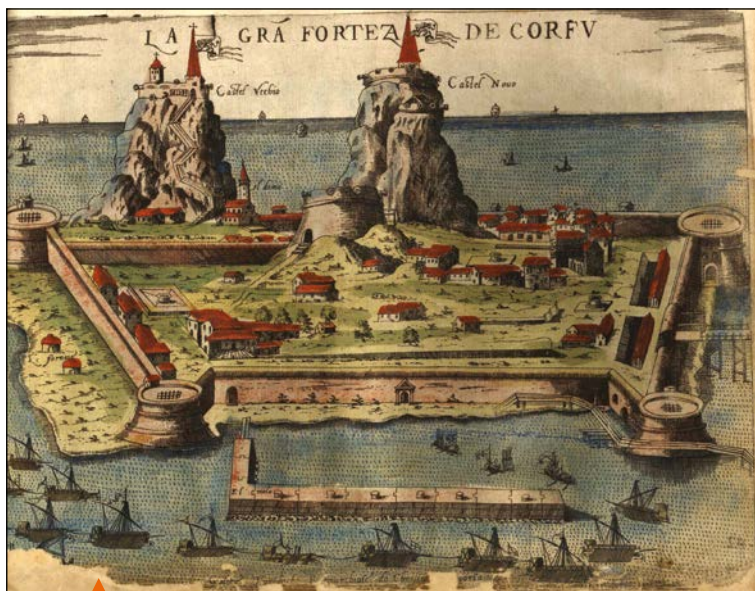
Εικόνα 5. Χάρτης της Κρήτης, το 1571 (Εθνική Βιβλιοθήκη του Ισραήλ, Ιερουσαλήμ).

διανομής αυτής, η Βενετία έγινε η κύρια δύναμη, θέτοντας υπό την εξουσία της περιοχές που βοήθησαν την προνομιακή άσκηση των εμπορικών δραστηριοτήτων της.

Την Τρίτη 13 Απριλίου 1204, η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους είχε ολοκληρωθεί μέσα από φοβερές λεηλασίες και βιαιότητες ενάντια στον ομόθρησκο πληθυσμό της.

Μετά την Άλωση του 1204 ξεκίνησε και η περίοδος της Ενετοκρατίας και, κατά περιοχές, της Φραγκοκρατίας ή Λατινοκρατίας, κατά την οποία ευγενείς της καθολικής Δύσης ανέλαβαν τη διοίκηση περιοχών, στις οποίες κατά πλειονότητα κατοικούσαν ορθόδοξοι. Οι σχέσεις των ντόπιων με τους κατακτητές χαρακτηρίστηκαν από αντιπαλότητα που πολλές φορές οδήγησε σε εξεγέρσεις. Ωστόσο, μεγάλες περιφέρειες της καταρρέουσας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας παρέμειναν στην κυριότητα Ελλήνων ευγενών οι οποίοι ίδρυσαν ανεξάρτητες ηγεμονίες, που θα επιδιώξουν στη συνέχεια και θα πετύχουν την επανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τη διατήρηση του βυζαντινού πολιτισμού.

Οι Σταυροφορίες συνεχίστηκαν και στο επόμενο διάστημα, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν πέτυχαν τους στόχους τους. Μπορεί να δόθηκαν κάποιες διέξοδοι στους Δυτικούς φεουδάρχες και στις πόλεις της βόρειας Ιταλίας για την οικονομική τους εξέλιξη, αλλά αυτές ήταν περιορισμένες. Όχι μόνο η ανακατάληψη των Αγίων Τόπων δεν επιτεύχθηκε, εκτός του διαστήματος 1099-1187, ούτε η ένωση της χριστιανοσύνης πραγματοποιήθηκε, αντίθετα δημιουργήθηκαν αντιπαλότητες και μεγάλο χάσμα ανάμεσα στους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους και όλοι υπέστησαν μεγάλες απώλειες σε ανθρώπινες ζωές.

Εικόνα 6. Το παλαιό φρούριο της Κέρκυρας. Επιχρωματισμένο χαρακτικό του Simon Pinargenti, από έκδοση του 1573.

6. Οι σταυροφόροι καταλαμβάνουν τα Ιεροσόλυμα

Ο Φουλκέρους της Σαρτρ, ένας Γάλλος λόγιος που ακολουθούσε τη σταυροφορική στρατιά, περιγράφει την κατάληψη των Ιεροσολύμων από τους σταυροφόρους.

«[...] Οι Φράγκοι μπήκαν πανηγυρικά στην πόλη το μεσημέρι της Μεγάλης Παρασκευής, την ημέρα που ο Χριστός, με την επί του Σταυρού θυσία Του, λύτρωσε από την αμαρτία τον κόσμο όλο. Και υπό τον ήχο των σαλπίνγων και μες στη γενική αναταραχή, εφόρμησαν με τόλμη αλλάζοντας «Ο Κύριος μεθ' ημών». Κι ευθύς ύψωσαν ένα λάβαρο στην κορυφή του τείχους. Οι ειδωλολάτρες πανικοβλήθηκαν, και όλο το θάρρος που είχαν ως τότε επιδείξει μετατράπηκε σε άτακτη φυγή στα δρομάκια της πόλης [...]. Πολλοί Σαρακηνοί που είχαν σκαρφαλώσει στη στέγη του ναού του Σολομώντα πληγώνονταν θανάσιμα από βέλη καθώς προσπαθούσαν να διαφύγουν, κι έπεφταν από τη στέγη με το κεφάλι. Γύρω στους δέκα χιλιάδες καρατομήθηκαν στον ναό. Αν ήσασταν εκεί το αίμα της σφαγής θα σας έφτανε μέχρι τον αστράγαλο. Τι να πω; Κανείς τους δεν απόμεινε ζωντανός. [Οι Φράγκοι] δεν χαρίστηκαν ούτε στις γυναίκες, ούτε στα παιδιά [...] οι ιπποκόμοι μας και οι πεζικάριοι, όταν ανακάλυψαν τα τεχνάσματα των Σαρακηνών, ξεκοίλιαζαν εκείνους που μόλις είχαν μακελέψει για να βγάλουν από τα έντερά τους τα βυζαντινά [χρυσά νομίσματα] που είχαν καταπιεί οι σιχαμεροί τους λαιμοί ενόσω ήταν ζωντανοί! Για τον ίδιο λόγο, μερικές ημέρες αργότερα οι άνδρες μας έστησαν έναν πελώριο σωρό από πτώματα και τα κατέκαψαν, ώστε να βρουν πιο εύκολα το προαναφερθέν χρυσάφι [...].»

D. Nicholas (1999). *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Τζιαντζή), Αθήνα, σ. 391.

Η ανάπτυξη των πόλεων

Από τον 10ο αιώνα στην Ευρώπη με την αφύπνιση του εμπορίου και την αγροτική ανάπτυξη, αναζωογονήθηκαν οι παλιές πόλεις και χτίστηκαν καινούργιες, λειτουργώντας οι περισσότερες ως κέντρα διανομής και μετασχηματισμού του πλούτου. Στη συνέχεια οι κάτοικοί τους απέκτησαν ενιαία αστική συνείδηση και διεκδίκησαν αυτονομία, αστικές ελευθερίες και πολιτική εξουσία.

Οι πρώτες πόλεις που επωφελήθηκαν από τις οικονομικές εξελίξεις ήταν αυτές της βόρειας Ιταλίας, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Βενετία. Η ιταλική πόλη, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αποδείχθηκε αρκετά ασφαλής από τις επιδρομές και αναπτύχθηκε σταδιακά ως κόμβος εμπορίου που κυριάρχησε στη νοτιοανατολική Ευρώπη περίπου από τον 12ο έως τον 17ο αιώνα.

Ήδη η πόλη αυτή από τον 5ο αιώνα αποτελούσε καταφύγιο όσων προσπαθούσαν να διαφύγουν από τις επιδρομές των «βαρβαρικών» φύλων, αλλά η μεγάλη ανάπτυξή της ξεκίνησε από τον 11ο αιώνα. Τότε το Βυζάντιο, επειδή αντιμετώπιζε προβλήματα από τις επιδρομές των Νορμανδών στις ιταλικές του κτήσεις, παραχώρησε στη Βενετία σημαντικά οικονομικά προνόμια, όπως την ελεύθερη και χωρίς δασμούς εμπορική δραστηριότητα των πλοίων της στα βυζαντινά λιμάνια και την απόκτηση συνοικίας στην Κωνσταντινούπολη, με αντάλλαγμα τη στρατιωτική της βοήθεια. Η μετέπειτα προσπάθεια των Βυζαντινών να ακυρώσουν τις συμφωνίες με τους Βενετούς έφερε τη διατάραξη των σχέσεων μεταξύ τους.

Η Βενετία, κάτω από αυτές τις συνθήκες, εξελίχθηκε αφενός σε έναν πυλώνα εμπορίου και αναζωογόνησης της οικονομίας όλης της Μεσογείου και αφετέρου σε έναν βασικό ρυθμιστή των πολιτικών εξελίξεων.

Στη συνέχεια, η Βενετία θα επεκταθεί και στην Άπω Ανατολή, συνάπτοντας εμπορικούς δεσμούς με ηγεμόνες της περιοχής. Οι διηγήσεις του Μάρκο Πόλο, Βενετού εμπόρου, για τον πλούτο της Ασίας λειτούργησαν ως έμπνευση για πολλούς Ευρωπαίους να δοκιμάσουν την τύχη τους εκεί.

7. Ο ρόλος των πρωτευουσών

Στην καρδιά αυτών των διευρυμένων πολιτισμών, εκδηλώνεται ο ρόλος των πρωτευουσών, τις οποίες στηρίζει το ίδιο το κράτος με την παρουσία του, με τις δαπάνες του, και δημιουργεί έτσι μια νέα, άγνωστη μέχρι τότε κατηγορία, τις μεγαλουπόλεις. Το Παρίσι, η Μαδρίτη αρχίζουν να εδραιώνουν την τεράστια φήμη τους. Το Λονδίνο γίνεται ολόκληρη η Αγγλία. Το βάρος και η ζωή ολόκληρου του κράτους αρχίζουν να στρέφονται γύρω από αυτά τα αστικά τέρατα, που αποκτούν πια μοναδικότητα, γίνονται όργανα πολυτέλειας, μηχανές που παράγουν πολιτισμό αλλά και ανθρωπινή αθλιότητα.

Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς την τεράστια κίνηση ανθρώπων, κεφαλαίων, πλούτου που προκάλεσαν τα μεγάλα κράτη και συγχρόνως τις μεγάλες μετατοπίσεις που σημειώνονται στη γεωγραφία των ελευθεριών: άλλες καταργούνται ή, στην καλύτερη περίπτωση, εξακολουθούν να είναι ανεκτές, άλλες ευνοούνται ή δημιουργούνται εκ του μηδενός. Διάφορες πόλεις αποκτούν προνομιακή μεταχείριση, όπως η Μασσαλία, στην οποία ουσιαστικά εκχωρείται το εμπόριο της Ανατολής: όπως το Λοριάν, πόλη που ιδρύθηκε μόλις το 1666 και δεν άργησε να μονοπωλήσει το εμπόριο των Ινδιών, προνόμιο σήμαντο ωστόσο αν το συγκρίνει κανείς με αυτό που πέτυχε η Σεβίλλη το 1503 (αλλά το έχασε το 1685 προς όφελος του Κάδιξ), το αποκλειστικό εμπόριο των «Ινδιών της Καστίλλης», δηλαδή της Αμερικής.

F. Braudel (2002). *Γραμματική των πολιτισμών* (μτφρ. Α. Αλεξάκης), Αθήνα, σ. 446.

Δραστηριότητα:
Η ανάπτυξη των πόλεων

Εικόνα 7. Μικρογραφία από το βιβλίο *Τα ταξίδια του Μάρκο Πόλο* (14ος αι.).

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Να διερευνήσετε κατά πόσο οι –επίσημα προβληθέντες– στόχοι των τριών πρώτων σταυροφοριών πραγματοποιήθηκαν.
2. Να σχολιάσετε τον χαρακτηρισμό της τέταρτης Σταυροφορίας από τον Ιταλό ιστορικό R. Cessi: «ως ένα απερίσκεπτο και απρόβλεπτο όργανο λύσης ενός δράματος που είχε φθάσει στην τελευταία του πράξη».
3. Οι Σταυροφορίες έληξαν άδοξα για τους πρωταγωνιστές τους. Υπάρχουν όμως, κατά τη γνώμη σας, κάποια θετικά αποτελέσματα για τους Δυτικούς;
4. Ποια ήταν κατά τον ιστορικό Λε Γκοφ η πιο μακροπρόθεσμη συνέπεια της άλωσης του 1204 και της Φραγκοκρατίας που ακολούθησε; Για να απαντήσετε, να αξιοποιήσετε και το Παράθεμα 3.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Οι απαρχές του θεσμού της μοναρχίας στην Ευρώπη, που αποτέλεσε την κυρίαρχη μορφή διακυβέρνησης των κρατών μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα, ανάγονται στον πρώιμο Μεσαίωνα.
- Οι Σταυροφορίες ήταν ένοπλες μετακινήσεις Δυτικών με πνευματικά αλλά και υλικά κίνητρα.
- Η τέταρτη Σταυροφορία με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης διέλυσε κάθε πρόσχημα θρησκευτικότητας.
- Η ανάπτυξη των πόλεων από τον 10ο αιώνα ήταν μια ιστορική διαδικασία που επηρέασε καθοριστικά τη μελλοντική εξέλιξη της Ευρώπης και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Νορμανδοί: βόρειος λαός (άνθρωποι του Βορρά) που διενεργούσε εχθρικές επιδρομές εναντίον των βόρειων ακτών της Ευρώπης. Στα τέλη του 10ου αιώνα εγκαταστάθηκαν στη νότια Ιταλία και από εκεί άρχισαν επιδρομές και στα βυζαντινά εδάφη.

Magna Carta Libertatum (Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών): η πρώτη μορφή διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Παραχωρήθηκε από τον βασιλιά Ιωάννη τον Ακτήμονα στους Άγγλους υπηκόους του, στις 15 Ιουνίου 1215. Απόρροια αυτών των εξελίξεων στάθηκε η ίδρυση του αγγλικού κοινοβουλίου με τη συμμετοχή ευγενών και αστών, από το οποίο προέκυψαν η Βουλή των Αντιπροσώπων και η Βουλή των Λόρδων.

Οι μορφές κρατικής οργάνωσης κατά τους νεότερους χρόνους

ΕΝΟΤΗΤΑ 11

Αυτοκρατορίες

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κυριάρχησε στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου από τον 14ο έως τον 19ο αιώνα, οπότε άρχισε η διαδικασία της σταδιακής συρρίκνωσής της. Η στρατηγικής σημασίας γεωγραφική θέση της προσέλκυε ανέκαθεν το οικονομικό, εμπορικό και διπλωματικό ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών κρατών.

Στο εσωτερικό του κράτους, ο στρατιωτικός και συγκεντρωτικός χαρακτήρας της εξουσίας επηρέαζε τη θέση των υπηκόων, που διακρίνονταν κατά κανόνα με βάση τη θρησκεία τους. Σημαντικό ρόλο για την οργάνωση της ζωής των χριστιανών εξακολούθησε να διατηρεί η Ορθόδοξη Εκκλησία, παράλληλα με το κοινοτικό σύστημα που αναπτύχθηκε στον ελλαδικό χώρο.

Έννοιες κλειδιά

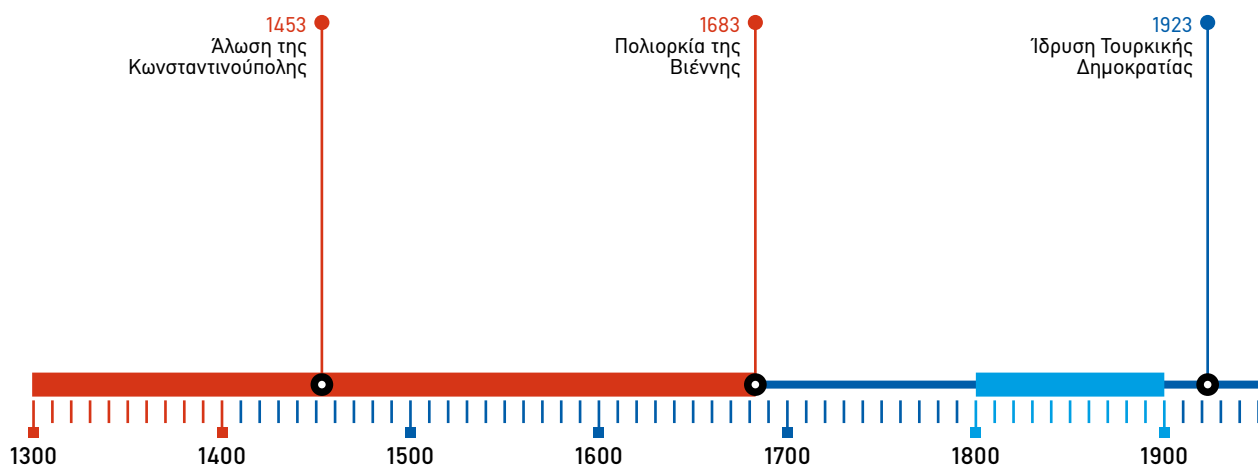
Οθωμανική
Αυτοκρατορία
κεφαλικός φόρος
παιδομάζωμα
διομολογήσεις

14ος - 17ος αιώνας

19ος αιώνας

εδafική επέκταση

Ανατολικό Ζήτημα

Εδαφική επέκταση

Η ανάδειξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε κράτος με πυρήνα τη Μικρά Ασία τοποθετείται στον 14ο αιώνα. Θεμελιωτής του θεωρείται ο Οσμάν Α΄, ηγεμόνας του τουρκικού νομαδικού φύλου των Οσμανλίδων (Οθωμανών). Έκτοτε, μέσα σε διάστημα σχεδόν τετρακοσίων ετών, οι Οθωμανοί κατόρθωσαν να επεκτείνουν την κυριαρχία τους στη Μέση Ανατολή, στα Βαλκάνια, στον Εύξεινο Πόντο και στις ακτές της Βόρειας Αφρικής. Στα μέσα του 16ου αιώνα, εποχή του Σουλεϊμάν Α΄ του Μεγαλοπρεπούς, η αυτοκρατορία δέσποζε σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο, για να φτάσει το 1683 στο απόγειό της, όταν τα οθωμανικά στρατεύματα πολιορκήσαν τη Βιέννη, δίχως να καταφέρουν όμως να την εκπορθήσουν.

Η μακρά διαδικασία επέκτασης των οθωμανικών συνόρων επέφερε μεταβολές σε πολλά επίπεδα, κοινωνικά, πολιτισμικά, δημογραφικά, με βασικό άξονα την ενσωμάτωση στην αυτοκρατορία αλλόδοξων πληθυσμών, χριστιανών, Αρμενίων και Εβραίων. Επιπλέον, μαζικές εγκαταστάσεις μουσουλμάνων από περιοχές της Ασίας σε πεδινές περιοχές των Βαλκανίων (Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη) οδήγησαν στη συρρίκνωση του χριστιανικού στοιχείου και, εν μέρει, στην αλλαγή της πολιτισμικής φυσιογνωμίας του χώρου: εκκλησίες μετατράπηκαν σε τζαμιά, χτίστηκαν νέα λατρευτικά ιδρύματα, αγορές, λουτρά κ.λπ. Αντίστροφα, αραιοκατοικημένες ορεινές και ημιορεινές περιοχές (στην οροσειρά της Πίνδου, τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο) ενισχύθηκαν με την ίδρυση νέων χριστιανικών χωριών και κωμοπόλεων, κατά κανόνα μακριά από πολυσύχναστους δρόμους προκειμένου να αποφεύγουν τα μετακινούμενα στρατιωτικά αποσπάσματα. Οι πόλεις των νοτιότερων ελληνικών περιοχών διατήρησαν σημαντικό ποσοστό του χριστιανικού πληθυσμού τους.

1. Υπηρεσίες των υπηκόων προς τον σπαχή

Για να διευκολύνουν την εγκατάσταση του σπαχή στο χωριό, οι οθωμανικοί **κα-νουνναμέδες** επέβαλλαν στους χωρικούς κάποιες μικρές εργατικές υπηρεσίες. Έπρεπε να χτίσουν την αποθήκη, όχι όμως και το σπίτι του σπαχή· έπρεπε να κουβαλούν τις **δεκάτες** του στην αποθήκη του ή στο παζάρι, εκτός κι αν το παζάρι απείχε πάνω από μιας ημέρας δρόμο. Έπρεπε να βοηθάνε στο θέρισμα των λιβαδιών του σπαχή, όχι όμως και να κουβαλάνε το άχυρο στην αποθήκη του. Αν ο σπαχής επισκεπτόταν το χωριό, ο χωρικός έπρεπε να του προσφέρει φιλοξενία για τρεις ημέρες, συντηρώντας τόσο αυτόν όσο και το άλογό του. Επίσης, ο νόμος κατοχύρωνε το έθιμο οι χωρικοί να προσφέρουν δώρα στον σπαχή τις γιορτές. Σε ορισμένα μέρη συνεχίστηκε το έθιμο να δουλεύουν οι χωρικοί για μία με τρεις μέρες στον κλήρο του σπαχή.

Χ. Ιναλτζικ (1995). *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600* (μτφρ. Μ. Κοκολάκης), Αθήνα, σ. 196.

Εικόνα 2. Φιρμάνι του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ (1808-1839), με το οποίο επικυρώνεται η εκλογή του μητροπολίτη Ευρίπου Ιακώβου, 25 Ιουλίου 1827.

Εικόνα 1. Οι οθωμανικές κτήσεις στη Μεσόγειο Θάλασσα. Χάρτης του Nicolaes Visscher (περ. 1650-1700).

Διοίκηση και συνθήκες ζωής των υπηκόων

Επικεφαλής του οθωμανικού κράτους ήταν ο σουλτάνος. Πρωτεύουσα, από το 1453 και εξής, έγινε η Κωνσταντινούπολη, το σημαντικότερο διοικητικό και οικονομικό κέντρο της αυτοκρατορίας. Η διοίκηση βασιζόταν στις οθωμανικές παραδόσεις και στο ισλαμικό δίκαιο. Η οικοδόμηση, η εξάπλωση και η διατήρηση της αυτοκρατορίας στηρίζονταν στους μηχανισμούς του πολέμου και στη στρατοκρατική οργάνωση του κράτους, ενώ η στρατιωτική υπηρεσία ήταν αποκλειστικό προνόμιο των μουσουλμάνων και όσων εξισλαμίζονταν.

Δύο ήταν οι βασικές αρχές διάκρισης των υπηκόων:

α) Ανάμεσα στους στρατιωτικούς (*askerî*), τους διοικητικούς υπαλλήλους και τους νομομαθείς (*ulemâ*), που έχαιραν ιδιαίτερων προνομίων και δεν πλήρωναν φόρους, και όλους τους υπόλοιπους υπηκόους, αγρότες, τεχνίτες και εμπόρους, δηλαδή τους φορολογούμενους (*reâya*), που πραγματοποιούσαν την παραγωγή και κατέβαλλαν τους φόρους με τους οποίους συντηρούνταν ο στρατιωτικός και γραφειοκρατικός μηχανισμός και το ιερατείο.

β) Ανάμεσα σε πιστούς (μουσουλμάνους) και απίστους (*gavur* = γκιαούρης), οι οποίοι βρίσκονταν σε υποδεέστερη θέση. Ειδικά για τους λαούς της Βίβλου, χριστιανούς και Εβραίους, τους αποκαλούμενους ζιμμήδες (*zimmi*), το εθιμικό δίκαιο προέβλεπε τον σεβασμό της ζωής τους και τη δυνατότητα άσκησης της θρησκείας τους με αντάλλαγμα την καταβολή κεφαλικού φόρου και την υποταγή στη σουλτανική εξουσία. Η ζωή τους υπόκειτο σε πλήθος περιορισμών (στην ενδυμασία, τον τόπο εγκατάστασης, τη συμμετοχή στον δημόσιο βίο) και καταναγκασμούς (αγγραφείες για την κατασκευή δημόσιων έργων, τροφοδοσία των οθωμανικών στρατευμάτων, έκτακτες φορολογήσεις), η επιβολή των οποίων χαρακτηριζόταν συχνά από την αυθαιρεσία των τοπικών αξιωματούχων. Σε περιόδους πολεμικών συγκρούσεων, οι πιέσεις σε βάρος των υπηκόων εντεινόνταν και οι βίαιοι εξισλαμισμοί πολλαπλασιάζονταν.

Ένας από τους πιο σκληρούς καταναγκασμούς που υφίσταντο οι χριστιανοί ήταν το παιδομάζωμα. Επρόκειτο για την τακτική αρχικά (κάθε 3-7 χρόνια) και περιστασιακή αργότερα (από τα μέσα του 17ου αιώνα) υποχρεωτική στρατολόγηση αγοριών ηλικίας 8-15 ετών, κατά κανόνα από αγροτικές οικογένειες. Τα αγόρια εξισλαμίζονταν και, αφού λάμβαναν κατάλληλη εκπαίδευση, είτε επάνδρωναν τα επί-

2. Εμπορικές σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με ξένους υπηκόους

Διαταγή, 8 Μαρτίου 1799

«Επειδή συνεπεία της αιφνιδίας προσβολής και καταλήψεως της ως προπύργιον του ισλαμισμού θεωρουμένης Αιγύπτου και του προκληθέντος σφοδρού πολέμου μεταξύ του οθωμανικού κράτους και της Γαλλίας οι εν τη χώρα ημών διαμένοντες υπήκοοι της ολλανδικής δημοκρατίας, παρ' όλον ότι έχουν εκτεταμένα συμφέροντα εν αυτή και ουδεμία αφορμή δυσαρεσκείας εδόθη εκ μέρους ημών, εν τούτοις προσεχώρησαν αναγκαστικώς εις τους εχθρούς, διετάχθη ο εν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτής αυτών όπως αναχωρήση πάραυτα εκ της πόλεως ταύτης. Δι' ο οι έμποροι και οι λοιποί υπήκοοι του κράτους τούτου εντέλλονται όπως εντός βραχυτάτου χρόνου κανονίσουν τας υποθέσεις των και αναχωρήσουν εις τας πατρίδας των. Όθεν, ως συνέβη και με τους Γάλλους, δέον να προστατεύονται αι περιουσίαι των από ενδεχομένης προσβολάς, εάν δε υπάρχουν διερμηνείς ή υπηρέται αυτών, μη λαβόντες διαταγήν περί αναχωρήσεως, να ανακαλώνται τα εις χείρας των **βεράτια** ασυδοσίας και να χορηγώνται εις αυτούς έγγραφα φορολογίας κεφαλικού φόρου, θεωρουμένων ως απλούς ραγιάδες».

Ι. Βασδραβέλλη (επιμ.) (1954). *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Β, Θεσσαλονίκη, σ. 248.

Η επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η οθωμανική διοίκηση

Φορολογία

Εικόνα 3. Πομπή σουλτάνων στην Κωνσταντινούπολη. Έργο του Jean Baptiste Vanmour (περ. 1737, ιδιωτική συλλογή).

λεκτα στρατιωτικά σώματα των γενιτσάρων είτε εντάσσονταν στην αυλή των σουλτάνων. Για τους Οθωμανούς κυρίαρχους, το παιδομάζωμα ήταν ένα μέτρο που αποσκοπούσε στην ανανέωση του προσωπικού των στρατιωτικών δυνάμεων και των υπηρεσιών στην πρωτεύουσα. Για τους χριστιανικούς πληθυσμούς, ωστόσο, η εφαρμογή του θεωρούνταν ως επιβολή ενός «φόρου αίματος» και συχνά προκαλούσε αντιδράσεις.

Θεσμοί οργάνωσης των χριστιανών υπόδουλων

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάλυση του βυζαντινού κράτους, η Ορθόδοξη Εκκλησία αποτέλεσε τον μοναδικό προ-οθωμανικό θεσμό που διασώθηκε. Η ενσωμάτωση στο νέο σύστημα διοίκησης ενός θεσμού ο οποίος διέθετε διοικητική οργάνωση που απλωνόταν μέχρι τις πιο απομακρυσμένες επαρχίες της αυτοκρατορίας θα μπορούσε να αποτελέσει όχημα για τη στερέωση της νέας εξουσίας αλλά και για τον έλεγχο των πληθυσμών. Επικεφαλής της Εκκλησίας ήταν ο πατριάρχης, είχε δικαιοδοσία επί όλων των ορθόδοξων υπηκόων της αυτοκρατορίας (Millet-i Rum), ήταν ο πνευματικός και θρησκευτικός ηγέτης τους, ταυτόχρονα όμως ήταν υπόλογος έναντι της οθωμανικής εξουσίας για τη νομιμοφροσύνη των πιστών.

Παράλληλα, στον ελλαδικό χώρο λειτουργήσε το κοινοτικό σύστημα, που ισοδυναμούσε με ένα είδος περιορισμένης τοπικής αυτοδιοίκησης. Η ένταξη μιας περιοχής στην οθωμανική επικράτεια συνοδευόταν κατά κανόνα από την αναγνώριση προς τις χριστιανικές αστικές, αγροτικές ή νησιωτικές κοινότητες ή προς ομοσπονδίες χωριών (π.χ. Ζαγοροχώρια, Μαντεμοχώρια) αυξημένων δικαιωμάτων αυτοδιαχείρισης, κυρίως των εσωτερικών οικονομικών και κοινωνικών τους υποθέσεων. Η πρακτική αυτή ήταν αποτελεσματική, γιατί διευκόλυνε την οθωμανική εξουσία στη διοίκηση των περιοχών, όπου ο μουσουλμανικός πληθυσμός δεν αποτελούσε πλειονότητα. Ταυτόχρονα, όμως, η

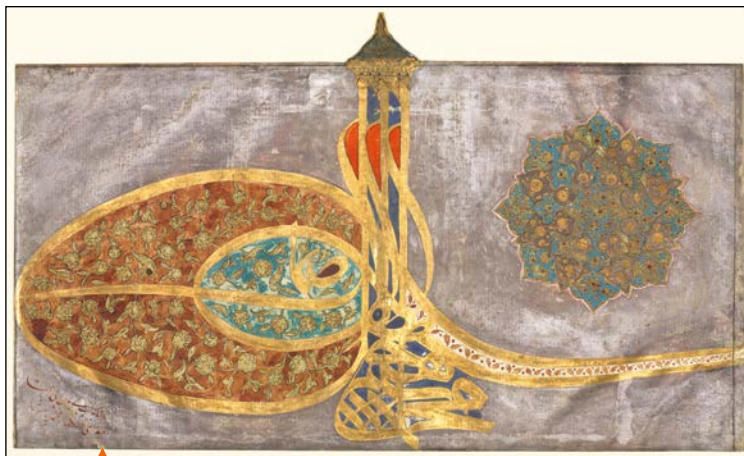
3. Εμπορικές σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με ξένους υπηκόους

Φιρμάνι, 19 Ιανουαρίου 1809

«Μόλις φθάση το υψηλόν αυτοκρατορικόν φιρμάνιον, έστω γνωστόν ότι μεταξύ του αιωνοβίου υψηλού κράτους Μου και της Αγγλίας είχαν επέλθει προ τινός χρόνου διάσταισις, αλλ' αυτή διευθετήθη και ήδη μετετράπη εις φιλίαν και ειλικρίνειαν, αποκατεστάθησαν δε αι μετά του κράτους τούτου ειρηνικαί και φιλικαί σχέσεις. Ένεκα τούτου επιβάλλεται όπως ανακοινώσητε δεόντως εις τους αρμοδίους, ίνα κατά την άφιξιν εις το εξής των εμπορών, περιηγητών και ανθρώπων των Άγγλων εις την Θεσσαλονίκην και Καβάλλαν επιδεικνύηται φιλική συμπεριφορά, ως και πρότερον, προσπαθούντες όπως μη επιτρέψητε να λάβη χώραν πράξις αντικειμένη εις τους τύπους της ειλικρινούς φιλίας.

Διατάσσω όπως, μόλις τούτο φθάση, ενεργήσητε συμφώνως με το αξιοσέβαστον και υποταγής χρήζον περιεχόμενον του εκδοθέντος αποφεύγοντες αντιθέτους ενεργείας».

Ι. Βασδραβέλλη (επιμ.) (1954). *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. Α, Θεσσαλονίκη, σ. 408.

Εικόνα 4. Τουγκρά [καλλιγραφικό σύμβολο που χρησιμοποιούνταν ως υπογραφή ή μονόγραμμα] του σουλτάνου Μωάμεθ Δ΄ (1648-1687), γιου του Ιμπραήμ Α΄.

Οθωμανική επαρχιακή διοίκηση

Υψηλή Πύλη διατηρούσε το δικαίωμα αναίρεσης οποιασδήποτε παραχώρησης, ιδίως σε περιπτώσεις διασάλευσης της ασφάλειας και της τάξης, μη καταβολής των φορολογικών προσόδων κ.ά.

Το σύστημα δεν ήταν ομοιόμορφο σε όλη την επικράτεια, γενικά όμως στις αρμοδιότητες των κοινοτήτων περιλαμβάνονταν η κατανομή και συλλογή των φόρων, η συντήρηση υποδομών (π.χ. δρόμοι, γέφυρες) και σχολείων κ.ά. Οι επικεφαλής των κοινοτήτων, που είναι γνωστοί με διάφορα ονόματα κατά περιοχές (προεστοί, δημογέροντες, πρωτόγεροι, προύχοντες, κοτζαμπάσηδες κ.ά.), συγκρότησαν σταδιακά ένα είδος τοπικής εξουσίας με κύρος και κοινωνική ισχύ μεταξύ των χριστιανών μελών της κοινότητας, λειτουργώντας ως ενδιάμεσοι μεταξύ των υπηκόων και της οθωμανικής διοίκησης, προς την οποία παρέμεναν υπόλογοι.

Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Από τα τέλη του 17ου αιώνα και αφού είχε αγγίξει το εδαφικό της απόγειο, η αυτοκρατορία περιέπεσε σε στασιμότητα. Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που ξεκίνησαν στις αρχές του 18ου αιώνα δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθώς συνάντησαν ισχυρή εσωτερική αντίσταση από τους πιο συντηρητικούς κύκλους της οθωμανικής ελίτ, που θεώρησαν τις ιδέες περί εκσυγχρονισμού δυνάμει κίνδυνο για την ύπαρξή τους. Έτσι, η αυτοκρατορία δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον που διαμόρφωναν η εμπορική και βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη και οι τεχνολογικές καινοτομίες. Οι κρατικές δομές παρέμειναν απαρχαιωμένες, το κύρος των σουλτάνων απομειώθηκε, η διοίκηση γινόταν ολοένα και λιγότερο αποτελεσματική, η οικονομική ευρωστία υποχώρησε και η στρατιωτική ισχύς έφθινε διαρκώς. Παράλληλα, η σύναψη **διομολογήσεων** με διάφορα ευρωπαϊκά κράτη επιβεβαίωνε τη διείσδυση (εμπορική και πολιτική) των ξένων δυνάμεων στην οθωμανική επικράτεια. Σταδιακά γινόταν φανερό ότι η αυτοκρατορία δεν μπορούσε πλέον να συναγωνιστεί τους ισχυρούς γείτονές της, σε μια εποχή μάλιστα όπου πολλοί χριστιανοί υπήκοοί της, εκμεταλλευόμενοι τις εμπορικές και οικονομικές ευκαιρίες που αναδύονταν στην Ανατολική Μεσόγειο, κατάφεραν να βελτιώσουν τη θέση τους και να αποκαταστήσουν διαύλους επικοινωνίας με τη Δυτική Ευρώπη.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα, οι πιέσεις γύρω από την αυτοκρατορία εντάθηκαν, ωστόσο τα αντικρουόμενα γεωπολιτικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων εξουδετέρωναν πρόσκαιρα τους κινδύνους: για τη Ρωσία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε εμπόδιο για την πρόσβασή της στη Μεσόγειο· αντίθετα, η Βρετανία υποστήριζε τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητάς της ώστε να λειτουργεί ως ανάχωμα στις ρωσικές επεκτατικές επιδιώξεις.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

βεράτι (μπεράτι): σουλτανικό διάταγμα με το οποίο παραχωρούνταν εμπορικές διευκολύνσεις και προνόμια σε μη Οθωμανούς υπηκόους που διέμεναν στην αυτοκρατορία ή ένας υπήκοος του σουλτάνου διοριζόταν σε κρατική θέση.

δεκάτη: φόρος σε είδος που ισοδυναμούσε με 1/10 επί της παραγωγής και αποδιδόταν στον τιμαριούχο (σπαχή) ή στο δημόσιο ταμείο.

διομολογήσεις: προνομιακές συμφωνίες που υπογράφονταν ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη και ευρωπαϊκές χώρες, με τις οποίες παραχωρούνταν διευρυμένα δικαιώματα (οικονομικού και εμπορικού χαρακτήρα) στους υπηκόους των εκάστοτε χωρών.

κανουνναμές: καταστατικός χάρτης διοίκησης μιας οθωμανικής επαρχίας, ο οποίος περιλάμβανε τους φόρους που όφειλαν να πληρώνουν οι κάτοικοι, διατιμήσεις προϊόντων, καλλιέργειες και άλλες λεπτομέρειες που αφορούσαν την οικονομική πολιτική του κράτους.

σπαχήδες: στρατιωτικοί, κυρίως ιππείς, που συγκροτούσαν τον κύριο όγκο του οθωμανικού στρατού έως τα μέσα του 17ου αιώνα. Ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους λάμβαναν το δικαίωμα νομής μιας έκτασης γης (τιμάριο) στην οποία εγκαθίσταντο.

Εξισλαμισμοί

Παιδομάζωμα

Η Ελληνική Επανάσταση (1821) εγκαινίασε τη διαδικασία της σταδιακής εδαφικής συρρίκνωσης της αυτοκρατορίας, που είναι γνωστή ως *Ανατολικό Ζήτημα*. Μετά το 1875, το οθωμανικό κράτος περιγραφόταν πλέον ως ο μεγάλος ασθενής, ενώ τον 20ό αιώνα τα πλήγματα που δέχτηκε ήταν καθοριστικά και οδήγησαν στην απώλεια όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών κτήσεών του. Ο εδαφικός κατακερματισμός ολοκληρώθηκε μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου (1914-1918). Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπαψε επίσημα να υφίσταται τον Οκτώβριο του 1923, όταν ανακηρύχθηκε η σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Να μελετήσετε τον Χάρτη 1 και να διακρίνετε τις σημερινές χώρες στις οποίες εκτεινόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία στο απόγειό της.
2. Ποια ήταν η στάση της οθωμανικής διοίκησης έναντι των ξένων υπηκόων στο έδαφός της; Ποιοι παράγοντες την επηρέαζαν; Για να απαντήσετε, αξιοποιήστε τα Παραθέματα 2 και 3, καθώς και τα ψηφιακά μαθησιακά αντικείμενα.
3. Να εντοπίσετε μνημεία, κτίσματα ή άλλα κατάλοιπα της οθωμανικής περιόδου στην περιφερειακή ενότητα όπου κατοικείτε. Να περιγράψετε σε ποια κατάσταση διασώζονται και με ποιους τρόπους χρησιμοποιούνται σήμερα.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κυριάρχησε στην ανατολική Μεσόγειο από τον 14ο έως τον 19ο αιώνα, οπότε άρχισε η σταδιακή συρρίκνωσή της.
- Προσέλκυε το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον λόγω της στρατηγικής θέσης της.
- Κεντρικό ρόλο για τη θέση των υπηκόων της κατείχε η διάκριση ανάμεσα σε πιστούς και απίστους.
- Η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι κοινότητες αποτέλεσαν κεντρικό πυρήνα για την οργάνωση του βίου των χριστιανών.

Λογοτεχνικές προτάσεις

Ρέα Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ Πασά*.
Ισμήνη Καπάνταη, *Απειρωτών και Τούρκων*.

Εικόνα 5. Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄, ο κεχαγιάμπεης (υπουργός Εσωτερικών) και ο μεγάλος βεζίρης. Επιχρωματισμένο χαρτακι του Jean Brindisi (1855, Elbiceî Atika Musée des Anciens Costumes Turcs de Constantinople).

Ορθόδοξη Εκκλησία

Κοινοτικό σύστημα

Διομολογήσεις

Παζλ: Ο μεσογειακός χώρος

ΕΝΟΤΗΤΑ 12

Η ανάπτυξη των εθνικών κρατών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Αγγλία

Η Αγγλία αναδείχθηκε σε κοιτίδα της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, η οποία θεμελιώθηκε στη διαδικασία εξισορρόπησης των εξουσιών του βασιλικού θρόνου και του εκλεγμένου κοινοβουλίου. Στο οικονομικό πεδίο, αποτέλεσε μία από τις χώρες που πρωταγωνίστησαν στη **Βιομηχανική Επανάσταση** και έτσι κατέστη μητρόπολη του σύγχρονου καπιταλισμού. Η οικονομική της ανάπτυξη βρήκε αντανάκλαση στην ενίσχυση της παρουσίας της στο διεθνές στερέωμα και στη δημιουργία μιας μεγάλης αποικιακής αυτοκρατορίας, η οποία έφτασε στην ακμή της στο μεταίχμιο από τον 19ο στον 20ό αιώνα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Βρετανία έχασε σχεδόν όλες τις αποικίες της.

Έννοιες κλειδιά

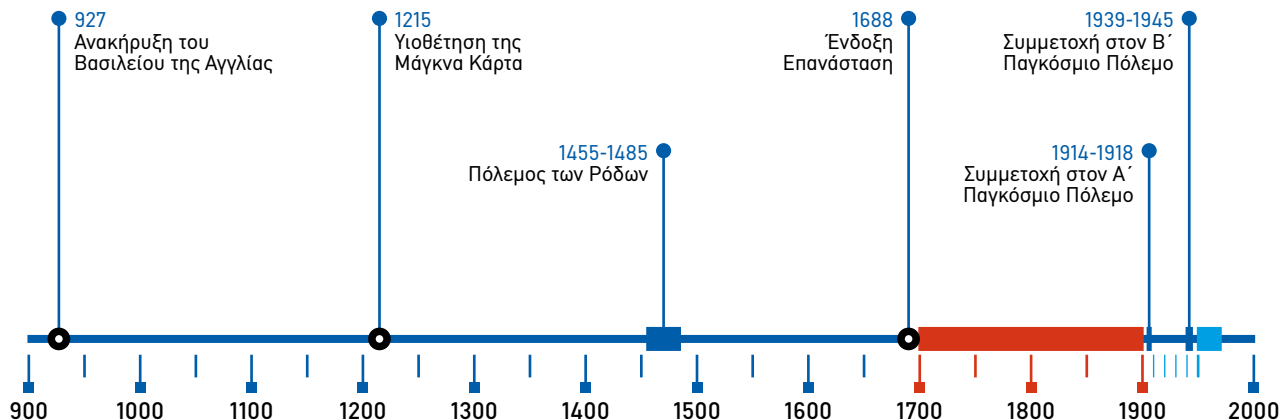
Αγγλία
Μεγάλη Βρετανία
κοινοβουλευτισμός
φιλελευθερισμός
Βιομηχανική
Επανάσταση
αποικιοκρατία

18ος - 19ος αιώνας

Δεκαετίες 1950 - 1960

Δημιουργία της
βρετανικής αποικιακής
αυτοκρατορίας

Διάλυση της
βρετανικής αποικιακής
αυτοκρατορίας

Η θεμελίωση του αγγλικού κράτους

Το Βασίλειο της Αγγλίας ανακηρύχθηκε επίσημα το 927, όταν τα διάφορα μικρότερα βασίλεια που προϋπήρχαν ενώθηκαν σε ένα κράτος, το οποίο απέκτησε τον έλεγχο του νότιου, κεντρικού και ανατολικού κομματιού της Βρετανίας. Το 1066 ο δούκας της Νορμανδίας Γουλιέλμος στέφθηκε βασιλιάς της Αγγλίας. Αμέσως, εγκαθίδρυσε ένα συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο βασιζόταν στη φεουδαρχική διοίκηση της αγγλικής υπαίθρου από μέλη της νορμανδικής αριστοκρατίας. Η ανάμιξη της αγγλοσαξονικής και της νορμανδικής κουλτούρας δημιούργησε τις βάσεις της σύγχρονης αγγλικής ταυτότητας, συμπεριλαμβανομένης μιας πρώιμης εκδοχής της αγγλικής γλώσσας, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Από τον 12ο έως τον 15ο αιώνα η Αγγλία βρέθηκε υπό την εξουσία της δυναστείας των Πλανταγενετών. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το αγγλικό βασίλειο επεκτάθηκε εδαφικά, κατακτώντας την Ουαλία. Ορατά, ωστόσο, ήταν και τα σημάδια της εσωτερικής κρίσης, η οποία οδήγησε το 1215 σε εξέγερση ισχυρών ευγενών γαιοκτημόνων εναντίον του βασιλιά Ιωάννη Α'. Υπό την πίεση των επαναστατών, ο βασιλιάς υποχρεώθηκε να υπογράψει τη Μάγκνα Κάρτα (Magna Carta), ένα κείμενο που για πρώτη φορά στη μεσαιωνική Ευρώπη καθιέρωνε ένα σύστημα θεσμικού περιορισμού των προνομίων του ηγεμόνα και αναγνώριζε θεμελιώδη δικαιώματα στους υπηκόους του. Τέθηκαν έτσι τα θεμέλια της ανάπτυξης του κοινοβουλευτισμού, στο πλαίσιο του οποίου η εθνική αντιπροσωπεία φιλοδοξούσε να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο επί του μονάρχη. Η μεγάλη σημασία της Μάγκνα Κάρτα αποδεικνύεται από το γεγονός ότι εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα θεμέλια της βρετανικής συνταγματικής τάξης.

Στις αρχές του 14ου αιώνα η Αγγλία είχε πλέον αναδειχθεί σε ένα από τα ισχυρότερα ευρωπαϊκά κράτη. Η βασιική ανταγωνιστριά της ήταν η γειτονική Γαλλία. Οι δύο χώρες δεν άργησαν να βρεθούν αντιμέτωπες στο πλαίσιο μιας μακροχρόνιας ένοπλης αντιπαράθεσης, η οποία ξεκίνησε το 1337 και τερματίστηκε το 1453. Ο Εκατονταετής Πόλεμος, όπως ονομάστηκε, ολοκληρώθηκε με νίκη των Γάλλων. Η ήττα δημιούργησε ισχυρό εσωτερικό κλυδωνισμό στην Αγγλία, η οποία εισήλθε σε περίοδο οικονομικής δυσπραγίας και πολιτικής αναταραχής. Αντανάκλαση αυτών των προβλημάτων υπήρξε μια σειρά εμφύλιων συγκρούσεων, με αποκορύφωμα τον Πόλεμο των Ρόδων, μετά το τέλος του οποίου τη βασιλική εξουσία ανέλαβε η δυναστεία των Τυδώρ.

Γλωσσάρι: Μέσος
και ύστερος Μεσαίωνας

Εικόνα 1. Σκηνή από την ταπισερί της Bayeux που απεικονίζει τη μάχη του Χέιστινγκς (1066), στην οποία οι Νορμανδοί κατανίκησαν τους Αγγλοσάξονες και επέβαλαν την εξουσία τους στην Αγγλία (Μουσείο Bayeux).

1. Αποσπάσματα από τη Μάγκνα Κάρτα

«28. Κανένα αστυνομικό όργανο ή άλλος εκπρόσωπος του βασιλιά δεν έχει το δικαίωμα να αποσπά καλαμπόκι ή οποιοδήποτε άλλο κινητό αγαθό από έναν άνθρωπο χωρίς να του καταβάλει αμέσως αποζημίωση, εκτός εάν ο πωλητής εθελοντικά δεχθεί την αναβολή της. [...]

30. Κανένας τοπικός διοικητής, εκπρόσωπος του βασιλιά ή οποιοσδήποτε άλλος δεν έχει το δικαίωμα να παίρνει τα άλογα ή τα κάρτα από έναν ελεύθερο άνθρωπο εάν αυτός δεν παράσχει τη συναίνεσή του.

31. Ούτε εμείς [εννοεί: ο βασιλιάς] ούτε κανείς εκπρόσωπος του βασιλιά δεν έχει το δικαίωμα να παίρνει ξυλεία για το κάστρο μας ή για οποιονδήποτε άλλο σκοπό χωρίς την έγκριση του ιδιοκτήτη της. [...]

38. Στο εξής κανένας άνθρωπος δεν θα προσάγεται σε δίκη βάσει αναπόδεικτων κατηγοριών, παρά μόνο εάν υπάρχουν αξιόπιστες μαρτυρίες που να τις τεκμηριώνουν.

39. Κανένας ελεύθερος άνθρωπος δεν μπορεί να συλληφθεί, να φυλακιστεί, να χάσει τα περιουσιακά του δικαιώματα, να κηρυχτεί παράνομος, να εξοριστεί, να αποστερηθεί με οποιονδήποτε τρόπο τη θέση του [...] παρά μόνο μετά από δίκαιη κρίση [...] βάσει του νόμου της χώρας».

J.C. Holt (2015). *Magna Carta* (μτφρ. Α. Κλάψης), Κέμπριτζ, σσ. 387, 389.

Η μεταμόρφωση της Αγγλίας σε Μεγάλη Βρετανία

Στα χρόνια των Τυδώρ, η Αγγλία γνώρισε μια εποχή πολυεπίπεδης ακμής – οικονομικής και πολιτιστικής. Τότε τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη της χώρας σε μεγάλη ναυτική δύναμη, η οποία σταδιακά θα πρόβαλλε αξιώσεις παγκόσμιας επιρροής, ενώ παράλληλα γράφτηκαν πολλά από τα έργα του Ουίλιαμ Σαίξπηρ. Την ίδια περίοδο, ο βασιλιάς Ερρίκος Η΄, αντιδρώντας στην άρνηση του πάπα να ακυρώσει τον γάμο του με την Αικατερίνη της Αραγονίας, ανακήρυξε την ανεξαρτησία της Αγγλικανικής Εκκλησίας, επικεφαλής της οποίας τέθηκε αυτοπροσώπως ο Βρετανός μονάρχης, κάτι που ισχύει μέχρι σήμερα. Αποτελώντας τμήμα του ευρύτερου **προτε-σταντικού** κόσμου, η Εκκλησία της Αγγλίας αναδείχθηκε έκτοτε σε επιμέρους χαρακτηριστική πτυχή της αγγλικής ιδιοσυστάσιας.

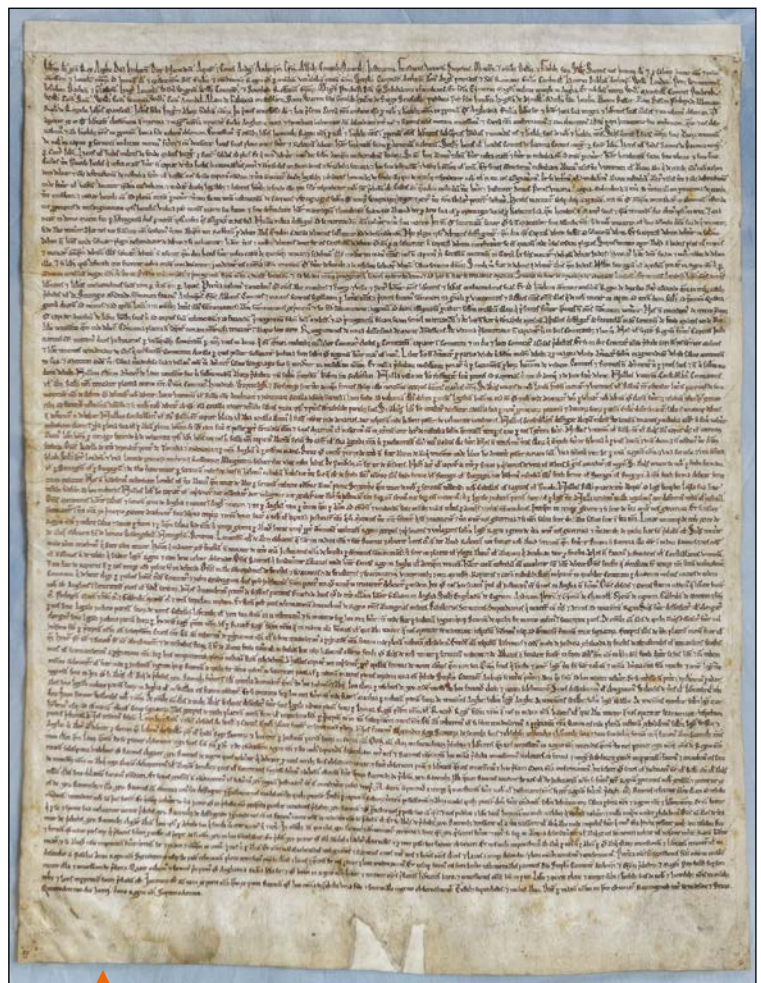
Ο αγγλικός 17ος αιώνας σηματοδεύτηκε από εσωτερικές διαμάχες, εμφύλιους πολέμους, αλλά και από μια αυξανόμενη τάση αμφισβήτησης της βασιλικής εξουσίας. Η κύρια επιδίωξη των οπαδών του κοινοβουλευτισμού ήταν να εξασφαλίσουν ότι οι εξουσίες του βασιλιά δεν θα ήταν τέτοιες που να τον καθιστούν απόλυτο μονάρχη. Αποκορύφωμα αυτών των προσπαθειών υπήρξε η Ένδοξη Επανάσταση του 1688, η οποία είχε ως αποτέλεσμα αφενός την αλλαγή της βασιλικής δυναστείας, αφετέρου την επιβεβαίωση της πολιτικής πρωτοκαθεδρίας του κοινοβουλίου έναντι του στέμματος. Ο **κοινοβουλευτισμός** είχε πλέον οριστικά επικρατήσει και έκτοτε κατέστη οργανικό και αναπόσπαστο τμήμα του βρετανικού πολιτικού συστήματος, δημιουργώντας ένα πρότυπο που σταδιακά ακολουθήθηκε από πολλά άλλα κράτη ανά την υφήλιο.

Το 1707 το Βασίλειο της Αγγλίας μετονομάστηκε σε Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας, έχοντας πλέον ενσωματώσει στους κόλπους του και τη Σκωτία. Το νέο κράτος αναδείχθηκε σε πρωταγωνιστή των τεχνολογικών εξε-

2. Ο Τζον Λοκ και η δημοκρατική διακυβέρνηση

Όλοι οι άνθρωποι [...] είναι από τη φύση τους ελεύθεροι, ίσοι και ανεξάρτητοι. Κανείς δεν μπορεί να στερηθεί αυτής της κατάστασης και να τεθεί υπό την πολιτική εξουσία κάποιου άλλου ανθρώπου χωρίς να συναινέσει σε αυτό. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο κάποιος άνθρωπος μπορεί να αποποιηθεί της φυσικής του ελευθερίας και υπόκειται στα δεσμά της πολιτικής κοινωνίας είναι να συμφωνήσει με άλλους ανθρώπους να δημιουργήσουν όλοι μαζί μία κοινότητα, με στόχο να ζήσουν μαζί με άνεση, ασφάλεια και ειρήνη, να απολαμβάνουν την περιουσία τους, και να έχουν μεγαλύτερη ασφάλεια έναντι οποιουδήποτε δεν ανήκει σε αυτή την κοινότητα. [...] Όταν ένας οποιοσδήποτε αριθμός ανθρώπων συμφωνήσουν να δημιουργήσουν μια κοινότητα ή κυβέρνηση, τότε προκύπτει η συγκρότηση ενός πολιτικού σώματος, στο οποίο η πλειοψηφία έχει το δικαίωμα να αποφασίζει και να υλοποιεί καθετί.

J. Locke (2006). *Second Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration* (μτφρ. Α. Κλάφης). Οξφόρδη, σ. 49.

Εικόνα 2. Ένα από τα τέσσερα σωζόμενα αντίγραφα της Μάγκνα Χάρτα.

λίξεων που συνδέονταν με τη Βιομηχανική Επανάσταση. Η ραγδαία επέκταση της χρήσης της ατμομηχανής στην παραγωγική διαδικασία, η ανάπτυξη ενός ολοένα πυκνότερου δικτύου σιδηροδρόμων και η καθιέρωση των τηλεπικοινωνιών αποτέλεσαν ορισμένες από τις μεγάλες καινοτομίες. Η Βρετανία αναδείχθηκε σε κοιτίδα του **καπιταλισμού** και γνώρισε εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης, που την κατέστησαν μία από τις ισχυρότερες οικονομικές δυνάμεις του κόσμου. Μέσα στο γενικότερο πνεύμα του **Διαφωτισμού** που κυριαρχούσε σε μεγάλα τμήματα της Ευρώπης, οι ιδέες του πολιτικού φιλελευθερισμού άρχισαν να ριζώνουν για τα καλά στη Βρετανία.

Η οικονομική ακμή συνδυάστηκε με την έντονη βρετανική παρουσία στο διεθνές προσκήνιο. Κατά τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα η Βρετανία αναδείχθηκε στη σημαντικότερη ναυτική δύναμη παγκοσμίως, διατηρώντας αποικίες σε κάθε γωνιά του πλανήτη: από την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία μέχρι τον Καναδά, και από τη Νότια Αφρική μέχρι την Ινδία. Οι αποικίες αποτελούσαν πηγή πλούτου για τη Βρετανική Αυτοκρατορία, ενώ παράλληλα αναδείχθηκαν σε σύμβολα της βρετανικής υπεροχής. Το 1801, με την ενσωμάτωση της Ιρλανδίας, η Μεγάλη Βρετανία μετονομάστηκε σε Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιρλανδίας.

Ο Εκατονταετής Πόλεμος

Η δημιουργία της Εκκλησίας της Αγγλίας

Η βικτωριανή Βρετανία

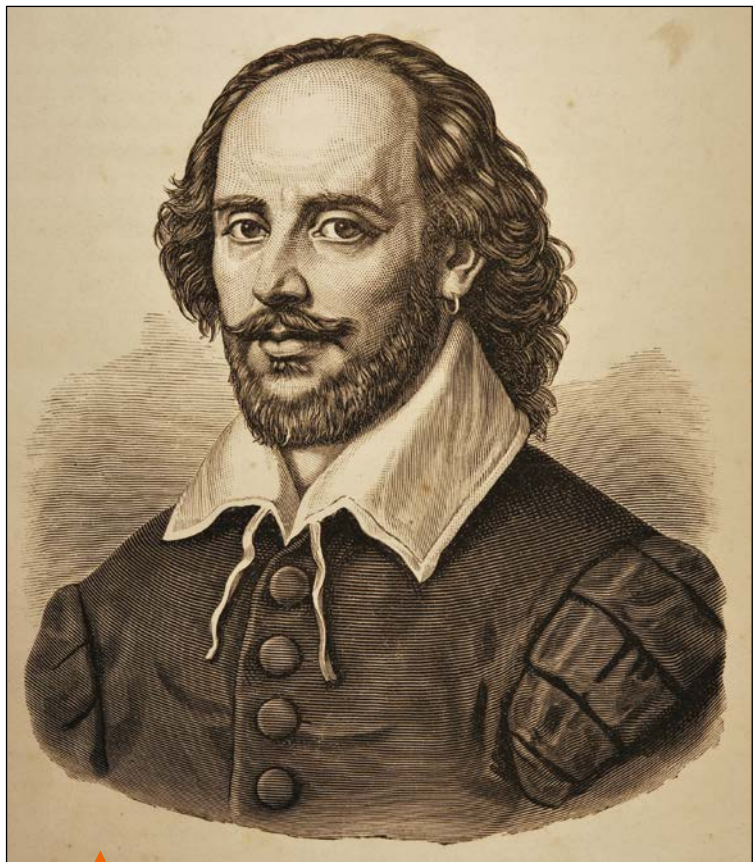

Δραστηριότητα:
Η Αγγλία από τον Μεσαίωνα στα νεότερα χρόνια

3. Η οικονομική διάσταση της βρετανικής αποικιακής αυτοκρατορίας

Το 1880 η Βρετανία μπορούσε να ισχυρίζεται ότι ήταν το ισχυρότερο παγκόσμιο κράτος – ίσως το μόνο που είχε κτήσεις και συμφέροντα σε κάθε σημείο της υφής. Το τεράστιο αρχιπέλαγος αποικιών και σφαιρών επιρροής της εκτεινόταν από τον δυτικό Καναδά έως τη Νότια Αφρική, και από το Σουέζ έως το Χονγκ Κονγκ. [...] Επιπλέον, από πολλές απόψεις οι ίδιοι οι Βρετανοί έμοιαζαν να γίνονται πλουσιότεροι και ισχυρότεροι. Είχαν επωφεληθεί περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο από την τεράστια επέκταση του διεθνούς εμπορίου. Ενδεικτικά, μόνο οι ξένες επενδύσεις τους διπλασιάστηκαν σε μέγεθος μεταξύ του 1900 και του 1913. Είχαν ένα τεράστιο πλεόνασμα ισοζυγίου πληρωμών από τις άδηλες εξαγωγές τους και μπορούσαν να αντέξουν με ευκολία το υπέρογκο κόστος της ναυπήγησης ενός τεράστιου νέου ναυτικού. [...] Η εμπορική τους αυτοκρατορία, αποτελούμενη από υπερπόντιες επιχειρήσεις σε τομείς όπως ο τραπεζικός, οι ασφάλειες, η ναυτιλία, οι σιδηρόδρομοι, ο τηλεγράφος, τα ορυχεία και οι φυτείες, επισκίαζε όλους τους αντιπάλους της Βρετανίας.

J. Darwin (2021). *Μετά τον Ταμερλάνο. Η άνοδος και η πτώση των παγκόσμιων αυτοκρατοριών, 1400-2000* (μτφρ. Δ. Χουρμούλης), Αθήνα, σσ. 381-382, 384.

© Shutterstock

Εικόνα 3. Ο Ουίλιαμ Σαίξπηρ. Χαρακτικό από έκδοση δραματικών έργων του στη ρωσική γλώσσα (1880). Shutterstock

Η Μεγάλη Βρετανία ως παγκόσμια δύναμη

Η βρετανική ισχύς έφτασε στο απόγειό της κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Είναι η εποχή που στον βρετανικό θρόνο ανήλθε η βασίλισσα Βικτωρία, η οποία έδωσε το όνομά της σε μια ολόκληρη ιστορική περίοδο: τη λεγόμενη βικτωριανή εποχή. Η Βρετανία κυριαρχούσε στο παγκόσμιο εμπόριο, αλλά και στη διπλωματική σκακιέρα, επιβάλλοντας την περίφημη Pax Britannica (Βρετανική Ειρήνη). Η γεωπολιτική σημασία της είχε αυξηθεί ραγδαία. Οι στρατηγικές επιδιώξεις του Λονδίνου επικεντρώνονταν αφενός στην προσπάθεια ελέγχου των θαλασσών και αφετέρου στην αποφυγή επιβολής της ηγεμονίας οποιασδήποτε χώρας στην ηπειρωτική Ευρώπη, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αντίρροπη και δυνητικά απειλητική δύναμη απέναντι στη βρετανική ισχύ. Έτσι εξηγείται γιατί οι Βρετανοί είχαν συμπαραταχθεί με άλλα ευρωπαϊκά κράτη εναντίον της Γαλλίας κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους, ενώ παράλληλα προσπαθούσαν να αποτρέψουν την κάθοδο της Ρωσίας προς τον Νότο (ιδίως προς τη Μεσόγειο).

Στο μεταίχμιο από τον 19ο στον 20ό αιώνα, οι αρχές του φιλελευθερισμού επικρατούσαν ολοένα περισσότερο στο βρετανικό πολιτικό σύστημα. Κορυφαίο παράδειγμα αποτέλεσε η μεταρρύθμιση του 1884, η οποία επέκτεινε το δικαίωμα ψήφου σχεδόν σε όλους τους ενήλικες άνδρες. Περίπου την ίδια περίοδο ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες για τη χορήγηση του ίδιου δικαιώματος και στις γυναίκες. Οι Βρετανίδες **σουφραζέτες** αναδείχθηκαν σε πρωτοπόρες του παγκόσμιου φεμινιστικού κινήματος, που απέβλεπε στην ισότητα των δύο φύλων.

Στους δύο παγκόσμιους πολέμους του 20ού αιώνα, η Βρετανία βρέθηκε στο στρατόπεδο των νικητών: στον Πρώτο ως μέλος της Εγκάρδιας Συνεννόησης απέναντι στις Κεντρικές Δυνάμεις, στον Δεύτερο ως μέλος των Συμμάχων απέναντι στον Άξονα. Ωστόσο, αυτές οι νίκες δεν απέτρεψαν την πορεία προς την κάμψη της βρετανικής δύναμης. Ήδη, παρά την εμπέδωση της βρετανικής αποικιακής αυτοκρατορίας, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε συνδυαστεί με την απώλεια του ελέγχου των Βρετανών επί του μεγαλύτερου τμήματος της Ιρλανδίας, το νότιο κομμάτι της οποίας κατέστη ανεξάρτητο, επιβάλλοντας μια ακόμα μετονομασία που ισχύει μέχρι σήμερα: Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας.

Στο περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου, η Βρετανία υποσκελίστηκε στον διεθνή καταμερισμό της ισχύος από τις δύο υπερδυνάμεις, τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση. Το αποτύπωμά της στην παγκόσμια οικονομία μειώθηκε, ενώ πα-

Εικόνα 4. Χαρακτικό του 19ου αιώνα που απεικονίζει την αποβίβαση του πρίγκιπα της Οράγγης (και κατοπινού βασιλιά της Αγγλίας) Γουλιέλμου στις νοτιοδυτικές βρετανικές ακτές, το 1688.

Εικόνα 5. Βρετανίδες σουφραζέτες διαδηλώνουν στις αρχές του 20ού αιώνα υπέρ της αναγνώρισης του δικαιώματος ψήφου.

ράλληλα η αποικιακή της αυτοκρατορία άρχισε να διαλύεται ήδη από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, με πρώτο σημαντικό δείγμα την ανεξαρτητοποίηση της αποικίας των Ινδιών (1947). Το κίνημα της αποαποικιοποίησης ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Σταδιακά, οι Βρετανοί απώλεσαν σχεδόν όλες τις αποικίες τους στην Ασία, στην Αφρική και στον Ειρηνικό Ωκεανό. Αντανάκλαση της παλιάς βρετανικής αποικιακής αίγλης αποτέλεσε η ίδρυση της Κοινοπολιτείας των Εθνών (γνωστότερης ως Βρετανικής Κοινοπολιτείας), στην οποία σήμερα συμμετέχουν περισσότερα από 50 κράτη από όλες τις ηπείρους, που στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι πρώην βρετανικές αποικίες.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 1, να παρουσιάσετε με συνοπτικό τρόπο ορισμένα από τα δικαιώματα που αναγνωρίζονταν από τη Μάγκνα Κάρτα. Κατόπιν, να εξηγήσετε κατά πόσο αυτά εξακολουθούν ή όχι να αποτελούν τμήμα της σύγχρονης έννοιας των ανθρώπινων δικαιωμάτων.
2. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 2, να περιγράψετε πώς οι σκέψεις του Βρετανού φιλοσόφου Τζον Λοκ για την ανάγκη δημοκρατικής διακυβέρνησης, οι οποίες διατυπώθηκαν στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, συνδέονται με τις πολιτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στην Αγγλία περίπου την ίδια χρονική περίοδο.
3. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 3, να αναλύσετε τις σημαντικότερες οικονομικές συνέπειες που είχε η ανάπτυξη του βρετανικού αποικιακού δικτύου, όπως αυτό διαμορφώθηκε προς το τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η Αγγλία υπήρξε η χώρα στην οποία θεμελιώθηκε η σύγχρονη κοινοβουλευτική δημοκρατία.
- Από την Αγγλία ξεκίνησε η Βιομηχανική Επανάσταση, η οποία εισήγαγε την ανθρωπότητα σε μια ριζικά νέα ιστορική περίοδο.
- Η Αγγλία δημιούργησε τη μεγαλύτερη αποικιακή αυτοκρατορία όλων των εποχών.
- Από τον 18ο έως τα μέσα του 20ού αιώνα, η Αγγλία, ως μεγάλη ναυτική δύναμη, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των παγκόσμιων ισορροπιών ισχύος.

Λογοτεχνικές προτάσεις

Τζέιν Όστεν, *Υπερηφάνεια και προκατάληψη*.
Καζούο Ισιγκούρο, *Τα απομεινάρια μιας μέρας*.

Κινηματογραφικές προτάσεις

Η ευνοούμενη

[πρωτότυπος τίτλος: *The Favourite*],
σκηνοθεσία: Γιώργος Λάνθιμος, 2018.

Ο Λώρενς της Αραβίας

[πρωτότυπος τίτλος: *Lawrence of Arabia*],
σκηνοθεσία: Ντέιβιντ Λιν, 1962.

Ο λόγος του βασιλιά

[πρωτότυπος τίτλος: *The King's Speech*],
σκηνοθεσία: Τομ Χούπερ, 2010.

Δουνκέρκη [πρωτότυπος τίτλος: *Dunkirk*],
σκηνοθεσία: Κρίστοφερ Νόλαν, 2017.

Γλωσσάρι:
Μοναρχική εξουσία

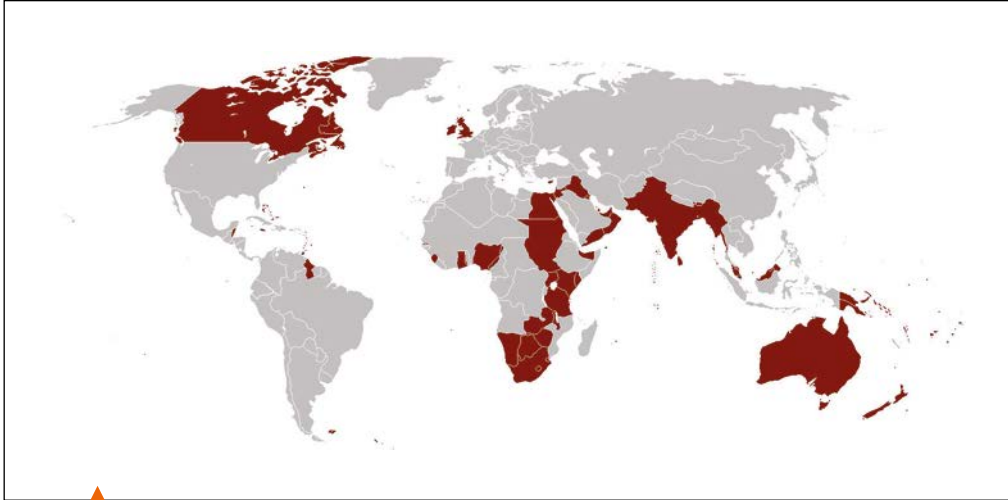
Γλωσσάρι:
Πολιτική οργάνωση και θεσμοί

Γλωσσάρι:
Θρησκεία και εξουσία

Γλωσσάρι: Οικονομικές,
κοινωνικές, ιδεολογικές
μεταβολές

Χάρτης 1. Η βρετανική αυτοκρατορία στις αρχές του 20ού αιώνα.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Βιομηχανική Επανάσταση: η ιστορική περίοδος που εκτείνεται περίπου από τα μέσα του 18ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα, η οποία σηματοδεύτηκε από τη γενίκευση της χρήσης μηχανών (σε αντικατάσταση της χειρωνακτικής εργασίας) σε ολόένα περισσότερους κλάδους της παραγωγής.

Διαφωτισμός: το πνευματικό κίνημα που κυριάρχησε στην Ευρώπη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα και κήρυττε τον ορθό λόγο, την απελευθέρωση του ανθρώπου από τα πάσης φύσεως δεσμά και την ανάγκη δημοκρατικής συγκρότησης των κοινωνιών.

καπιταλισμός: το οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στην αξιοποίησή τους με σκοπό την εξασφάλιση κέρδους.

κοινοβουλευτισμός: το σύστημα διακυβέρνησης, στο πλαίσιο του οποίου η εκτελεστική εξουσία αντλεί τη νομιμοποίησή της από την εμπιστοσύνη που της παρέχει το κοινοβούλιο, δηλαδή ένα σώμα εκλεγμένων αντιπροσώπων του λαού.

προτεσταντισμός: ο κλάδος του χριστιανισμού που δημιουργήθηκε ως αντίδραση στην Καθολική Εκκλησία τον 16ο αιώνα με επίκεντρο τη σημερινή Γερμανία και σταδιακά εξαπλώθηκε σε πολλές περιοχές της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης.

σουφραζέτες: οι ακτιβίστριες του φεμινιστικού κινήματος που στις αρχές του 20ού αιώνα διεκδικούσαν με τρόπο δυναμικό την παραχώρηση δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες.

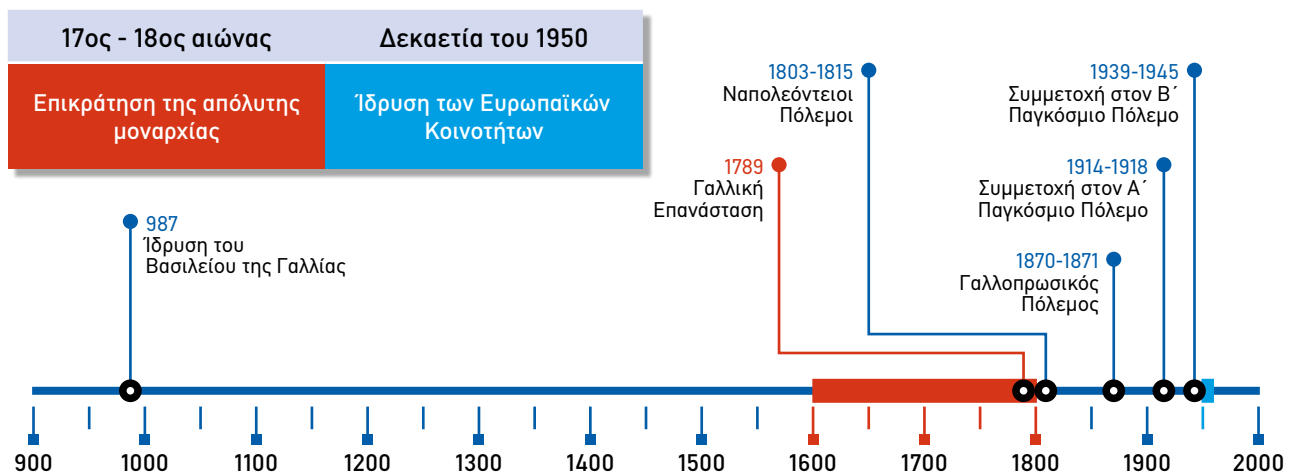
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Γαλλία

Κατά τη μετάβαση από τον Μεσαίωνα στα νεότερα χρόνια, η Γαλλία εγκατέλειψε σταδιακά το φεουδαρχικό σύστημα και εισήλθε στην περίοδο της απόλυτης μοναρχίας. Η αντίδραση σε αυτό το καθεστώς, η οποία κυοφορήθηκε μέσα στο περιβάλλον του Διαφωτισμού, βρήκε δυναμική έκφραση με την εκδήλωση της Γαλλικής Επανάστασης. Η προσπάθεια του Ναπολέοντα Βοναπάρτη να επιβάλει τη Γαλλία ως ηγεμονική δύναμη σε ολόκληρη την Ευρώπη συνάντησε ανυποχώρητη αντίσταση από τα υπόλοιπα ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη και κατέληξε σε αποτυχία. Από τα τέλη του 19ου έως περίπου τα μέσα του 20ού αιώνα, η Γαλλία βρέθηκε σε μόνιμη αντιπαράθεση (ενίοτε και σε πολεμική σύγκρουση) με τη γειτονική της Γερμανία. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου επιτεύχθηκε η γαλλογερμανική συμφιλίωση, η οποία αποτέλεσε τον θεμέλιο λίθο της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Έννοιες κλειδιά

Γαλλία
απόλυτη μοναρχία
Διαφωτισμός
Γαλλική Επανάσταση
Παλιό Καθεστώς
Ναπολεόντειοι
Πόλεμοι
γαλλογερμανικός
ανταγωνισμός

Από τον Μεσαίωνα στα νεότερα χρόνια

Η ίδρυση του γαλλικού κράτους ανάγεται στα τέλη του 10ου αιώνα, όταν δημιουργήθηκε το Βασίλειο της Γαλλίας. Για αιώνες, αυτό το βασίλειο χαρακτηριζόταν από ένα σχετικά αποκεντρωμένο σύστημα διοίκησης, το οποίο ήταν βασισμένο στην ύπαρξη ισχυρών τοπικών φεουδαρχών που υπάγονταν μεν στη βασιλική εξουσία, αλλά παράλληλα διέθεταν αρκετά περιθώρια αυτονομίας. Έχοντας στην κατοχή τους το μεγαλύτερο τμήμα της καλλιεργήσιμης γης, οι φεουδάρχες διέθεταν αντίστοιχη πολιτική ισχύ. Στην ουσία, λειτουργούσαν σε ένα πλαίσιο ημιανεξαρτησίας, καθώς ο βασιλιάς δεν είχε παρά μόνο περιορισμένη δυνατότητα να επιβάλει τη θέλησή του πάνω τους.

Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει από τον 13ο και ακόμα περισσότερο από τον 14ο αιώνα και μετά. Οι Γάλλοι μονάρχες κατόρθωσαν σταδιακά να επεκτείνουν και να εμπεδώσουν την εξουσία τους, δημιουργώντας για πρώτη φορά ένα ισχυρό κεντρικό κράτος. Στην παρακμή της φεουδαρχίας συντέλεσε και η επιδημία της **βουβωνικής πανώλης** που έπληξε την Ευρώπη στα μέσα του 14ου αιώνα, προκαλώντας τον θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων σε διάστημα λίγων ετών. Περίπου την ίδια εποχή ξέσπασε ο Εκατονταετής Πόλεμος ανάμεσα στη Γαλλία και την Αγγλία, ο οποίος σταδιακά επεκτάθηκε σε μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η γαλλική νίκη είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ενίσχυση του θρόνου στο εσωτερικό της Γαλλίας. Πλέον, ο βασιλιάς αποτελούσε αναμφισβήτητα τον σημαντικότερο φορέα της εξουσίας σε ολόκληρη τη γαλλική επικράτεια.

Στις αρχές του 16ου αιώνα, ο βασιλιάς Φραγκίσκος Α΄ κατόρθωσε να περιορίσει την εξουσία της έως τότε σχεδόν παντοδύναμης Καθολικής Εκκλησίας, επιβάλλοντας την άσκηση βασιλικού ελέγχου στους εκκλησιαστικούς διορισμούς. Με αυτόν τον τρόπο, το γαλλικό στέμμα απέκτησε πρωτόγνωρες δυνατότητες

1. Το κοινωνικό συμβόλαιο του Ζαν-Ζακ Ρουσό

«Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν». Αυτό είναι το θεμελιώδες πρόβλημα στο οποίο το κοινωνικό συμβόλαιο δίνει τη λύση.

Οι όροι του συμβολαίου τούτου είναι έτσι προσδιορισμένοι από τη φύση της πράξης αυτής, ώστε η παραμικρή τροποποίηση θα τους έκανε μάταιους και αναποτελεσματικούς. Αν και δεν έχουν ίσως διατυπωθεί ποτέ ρητά, είναι παντού οι ίδιοι. [...]

Τούτοι οι όροι, αν τους κατανοήσουμε σωστά, συνοψίζονται σε έναν και μόνο: τη ριζική απαλλοτρίωση κάθε συμβαλλομένου από όλα τα δικαιώματά του σε όλη την κοινότητα. Κατ' αρχάς, εφόσον ο καθένας παραχωρεί όλο τον εαυτό του, ο όρος ισχύει εξίσου για όλους και κανένας δεν έχει συμφέρον να τον κάνει καταπιεστικό για τους άλλους. [...]

Ευθύς αμέσως, τούτη η πράξη της συνένωσης, στη θέση του προσώπου κάθε συμβαλλομένου, δημιουργεί ένα ηθικό και συλλογικό σώμα, που αποτελείται από τόσα μέλη όσες και οι ψήφοι της συνέλευσης. Από την ίδια αυτή η πράξη, το σώμα αποκτά την ενότητά του, το κοινό του εγώ, τη ζωή και τη βούλησή του. Αυτό το δημόσιο πρόσωπο, που σχηματίζεται έτσι από την ένωση όλων των άλλων, κάποτε ονομαζόταν πόλη-κράτος, εν συνεχεία σήμερα πολιτεία ή πολιτικό σώμα. [...] Όσο για τους συμβαλλόμενους, όλοι μαζί καλούνται λαός, και καθένας ξεχωριστά ονομάζονται πολίτες διότι συμμετέχουν στην κυρίαρχη εξουσία και υπήκοοι επειδή υπακούν στους νόμους του κράτους.

Ζ.-Ζ. Ρουσσώ (2004). *Το κοινωνικό συμβόλαιο ή αρχές πολιτικού δικαίου* (μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου & Α. Σταϊνχάουερ), Αθήνα, σσ. 61-63.

Εικόνα 1. Η στέψη του βασιλιά της Γαλλίας Κάρολου ΣΤ΄, στις 4 Νοεμβρίου 1380. Έργο του Jean Fouquet (μεταξύ 1455-1460, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι).

Εικόνα 2. Η Άλωση της Βαστίλλης, στις 14 Ιουλίου 1789. Υδατογραφία του Jean-Pierre Houël (1789, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι).

επιρροής στο εσωτερικό της χώρας. Η ισχυροποίηση της γαλλικής μοναρχίας συνδυάστηκε με τη συστηματική προσπάθεια για ανάδειξη της Γαλλίας σε σημαντική ευρωπαϊκή δύναμη. Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και η οικονομική ανάπτυξη αποτέλεσαν τα βάρη αυτής της προσπάθειας.

Στα τέλη του 16ου αιώνα στον γαλλικό θρόνο ανήλθε η δυναστεία των Βουρβόνων. Εγκαινιάστηκε έτσι η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας, στο πλαίσιο της οποίας σχεδόν όλες οι εξουσίες συγκεντρώθηκαν στα χέρια του βασιλιά. Το απόγειο της απόλυτης μοναρχίας ήρθε κατά τη διάρκεια της μακράς βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ΄ (από το 1643 έως το 1715), ο οποίος τη συνοψισε με μία μνημειώδη φράση του: «Το κράτος είμαι εγώ». Την ίδια περίοδο, η Γαλλία καθιερώθηκε ως

Εικόνα 3. Ο βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΔ΄. Ελαιογραφία του Hyacinthe Rigaud (1700/1701, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Εικόνα 4. Η στέψη του Ναπολέοντα ως αυτοκράτορα της Γαλλίας, στις 2 Δεκεμβρίου 1804. Ελαιογραφία του Jacques-Louis David (μεταξύ 1805-1807, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

2. Αποσπάσματα από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (26 Αυγούστου 1789)

Άρθρο 1. Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι, με ίσα δικαιώματα. Κοινωνικές διακρίσεις γίνονται μόνο με γνώμονα το κοινό συμφέρον.

Άρθρο 2. Σκοπός κάθε πολιτικής ένωσης είναι η διατήρηση των φυσικών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην καταπίεση.

Άρθρο 3. Το Έθνος είναι η αποκλειστική πηγή κάθε εξουσίας. Καμία ομάδα ανθρώπων και κανένα άτομο δεν μπορεί να ασκεί εξουσία που δεν απορρέει από το Έθνος.

Άρθρο 4. Ελευθερία σημαίνει το να μπορεί να πράττει κάθε άτομο οτιδήποτε δεν βλάπτει ένα άλλο άτομο: επομένως, η άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου θέτει ως όριο το σημείο από το οποίο αρχίζει η άσκηση των ιδίων δικαιωμάτων για τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Το όριο αυτό δεν καθορίζεται παρά μόνο από τον νόμο.

Άρθρο 5. Ο νόμος μπορεί να απαγορεύσει μόνο ό,τι είναι επιζήμιο για την κοινωνία. Ό,τι δεν απαγορεύεται από τον νόμο θεωρείται επιτρεπτό και δεν μπορεί σε κανέναν να επιβληθεί να κάνει κάτι που δεν ορίζεται από τον νόμο.

Άρθρο 6. Ο νόμος αποτελεί έκφραση της κοινής βούλησης. Όλοι οι πολίτες έχουν το δικαίωμα, προσωπικά ή με αντιπροσώπους τους, να μετέχουν στη θέσπισή του. Ο νόμος πρέπει να είναι ο ίδιος για όλους, ανεξάρτητα αν προστατεύει ή τιμωρεί. Εφόσον όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στον νόμο, μπορούν όλοι να μετέχουν εξίσου στα δημόσια αξιώματα, στις δημόσιες θέσεις και στις δημόσιες υπηρεσίες ανάλογα με τις ικανότητές τους και χωρίς καμία άλλη διάκριση παρά μόνο αυτή που προκύπτει από την αρετή τους και το ταλέντο τους. [...]

Άρθρο 12. Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη κάνει αναγκαία την ύπαρξη μιας κρατικής εξουσίας. Άρα αυτή η εξουσία έχει θεσπιστεί για το καλό όλων και όχι για την ιδιωτική ωφέλεια αυτών, στους οποίους έχει ανατεθεί.

La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen (μτφρ. Α. Κλάψης).

Χάρτης 1. Η Αυτοκρατορία του Ναπολέοντα. Εικονίζονται οι περιοχές που κατέκτησε, συμπεριλαμβανομένων των κρατών-δορυφόρων, των κρατών που ενσωματώθηκαν άμεσα στη Γαλλία, καθώς και εκείνων που κυβερνήθηκαν από συγγενείς του.

ένα από τα ισχυρότερα κράτη της Ευρώπης. Στο οικονομικό πεδίο εφαρμόστηκε η πολιτική του μερκαντισμού (εμποροκρατίας), η οποία εδραζόταν στην προσπάθεια αύξησης των εξαγωγών και μείωσης των εισαγωγών, έτσι ώστε να προκύπτει ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο πλεόνασμα στο εμπορικό ισοζύγιο του κράτους. Η οικονομική άνθηση έδωσε στη Γαλλία τη δυνατότητα να αναπτύξει τον μεγαλύτερο στρατό σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο.

Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι

Από την άλλη, οι τάσεις αμφισβήτησης της απολυταρχίας άρχισαν να εκδηλώνονται με ολοένα πιο έντονο τρόπο. Κατά τον 18ο αιώνα αυτή η αμφισβήτηση συνδέθηκε άρρηκτα με τη διαμόρφωση του πνευματικού κινήματος του Διαφωτισμού, το οποίο βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί στη Γαλλία. Οι διαφωτιστές διακήρυτταν την ανάγκη κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα να υπάγεται στην κρίση της λογικής και πρέσβευαν την ελευθερία της έκφρασης, τον σεβασμό των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ισονομία, καθώς και την ανεκτικότητα στην αντίθετη άποψη. Στο πολιτικό επίπεδο εξέφραζαν την προτίμησή τους για ένα αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης, μέσω του οποίου η λαϊκή βούληση θα ήταν εκείνη που θα νομιμοποιούσε την εκάστοτε εξουσία, σε αντίθεση με την «**ελέω Θεού μοναρχία**» που πρέσβευαν οι οπαδοί της απολυταρχίας.

Η αμφισβήτηση δεν άργησε να πάρει έμπρακτη μορφή μέσα στο περιβάλλον της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που κορυφώθηκε στη Γαλλία στα τέλη του 18ου αιώνα. Δυναμική εκδήλωσή της υπήρξε η Γαλλική Επανάσταση, η οποία στράφηκε ευθέως εναντίον του Παλαιού Καθεστώτος της αυθαιρεσίας, της **φεουδαρχίας**, καθώς και των προνομίων των ευγενών και της Καθολικής Εκκλησίας. Οι επαναστάτες εμπνέονταν από φιλελεύθερες ιδέες, οι οποίες εξέφραζαν κυρίως την ανερχόμενη αστική τάξη και κωδικοποιήθηκαν στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Στα πρώτα στάδια της Επανάστασης η βασιλεία διατηρήθηκε, αλλά υπό τον τύπο της **συνταγματικής μοναρχίας**.

Σταδιακά στους κόλπους των επαναστατών επικράτησαν οι πιο ρηξικέλευθες απόψεις, οι οποίες οδήγησαν το 1793 στην κατάργηση της μοναρχίας. Προκειμένου να εδραιώσει την εξουσία της, η ριζοσπαστική πτέρυγα της επαναστατικής ηγεσίας επέβαλε μία αιμοσταγή δικτατορία, η οποία έμεινε γνωστή ως η περίοδος της «Τρομοκρατίας» (1793-1794). Ακολούθησε η ανάθεση της εκτελεστικής εξουσίας σε ένα πενταμελές όργανο, το Διευθυντήριο, το οποίο λειτουργούσε συλλογικά. Το 1799 την εξουσία ανέλαβε ο Ναπολέων Βοναπάρτης, ο οποίος επέβαλε την προσωποπαγή του δικτατορία. Πέντε χρόνια αργότερα, ο Ναπολέων αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας της Γαλλίας.

Η άνοδος του Ναπολέοντα συνδυάστηκε με τη συστηματική του προσπάθεια να επιβάλει στην Ευρώπη μια γαλλική ηγεμονία. Ο Ναπολέων ξεκίνησε μια σειρά από πολεμικές εκστρατείες, οι οποίες είχαν ως στόχο την ανάδειξη της Γαλλίας σε κυρίαρχη δύναμη στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Οι επεκτατικές διαθέσεις της Γαλλίας οδήγησαν στη δημιουργία ενός αντίρροπου συνασπισμού ανάμεσα σε άλλα σημαντικά ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Αυστρία, η Πρωσία και η Ρωσία, τα οποία δεν επιθυμούσαν να υποταχθούν στη γαλλική ισχύ. Οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι διήρκεσαν από το 1803 έως το 1815 και κατέληξαν στην ήττα της Γαλλίας. Οι νικητές εκθρόνισαν τον Ναπολέοντα και επέβαλαν την παλινόρθωση των Βουρβόνων.

Από τον 19ο στον 20ό αιώνα

Η κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης παρέμεινε ζωντανή και τροφοδότησε σειρά φιλελεύθερων επαναστάσεων που εκδηλώθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Στην ίδια τη Γαλλία, η μοναρχία καταργήθηκε το 1848 και ο Ναπολέων Λουδοβίκος Βοναπάρτης (ανιψιός του Ναπολέοντα Βοναπάρτη) εξελέγη πρόεδρος της δημοκρατίας. Όμως, τέσσερα χρόνια αργότερα αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας και ανήλθε στον θρόνο ως Ναπολέων Γ΄. Η βασιλεία του τερματίστηκε το 1870 εξαιτίας της συντριπτικής ήττας της Γαλλίας στον πόλεμο εναντίον της Πρωσίας. Από εκείνο το σημείο και μετά η Γαλλία παρέμεινε σταθερά αβασίλευτη δημοκρατία.

Ο Γαλλοπρωσικός Πόλεμος του 1870-1871 υπήρξε μία από τις ένοπλες εκδηλώσεις του γαλλογερμανικού ανταγωνισμού. Με τη νίκη της επί της Γαλλίας, η Πρωσία κατόρθωσε να επιτύχει την ενοποίηση της Γερμανίας. Η απώλεια των περιοχών της Αλσατίας και της Λωραίνης από τη Γαλλία προς όφελος της Γερμανίας δημιούργησε μια έντονη τάση ρεβανσισμού στη γαλλική κοινή γνώμη έναντι των Γερμανών. Οι Γάλλοι ανησυχούσαν για τη μεγάλη ενίσχυση

3. Αποσπάσματα από τη Διακήρυξη του Ρομπέρ Σουμάν (9 Μαΐου 1950) που οδήγησε στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα

Η παγκόσμια ειρήνη δεν μπορεί να διασφαλιστεί εάν δεν γίνουν δημιουργικές προσπάθειες, ανάλογες με τους κινδύνους που την απειλούν. [...]

Η [ενωμένη] Ευρώπη δεν θα προκύψει μονομιάς ή μόνο βάσει ενός και μόνο σχεδίου. Θα οικοδομηθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα, τα οποία αρχικά θα δημιουργήσουν μια *de facto* αλληλεγγύη. Η ένωση των κρατών της Ευρώπης προϋποθέτει την εξάλειψη της μακρόχρονης αντιπαράθεσης ανάμεσα στη Γαλλία και στη Γερμανία. Κάθε δράση που θα αναληφθεί πρέπει να αφορά πρώτα από όλες αυτές τις δύο χώρες.

Με αυτή τη στοχοθεσία, η γαλλική κυβέρνηση προτείνει την ανάληψη άμεσης δράσης σε ένα συγκεκριμένο αλλά αποφασιστικής σημασίας ζήτημα.

Προτείνει να τεθεί το σύνολο της γαλλογερμανικής παραγωγής άνθρακα και χάλυβα υπό τον έλεγχο μιας Ανώτατης Αρχής, μέσα στο πλαίσιο ενός οργανισμού που θα είναι ανοιχτός στη συμμετοχή των υπόλοιπων κρατών της Ευρώπης. Η από κοινού διαχείριση της παραγωγής άνθρακα και χάλυβα θα εξασφαλίσει αμέσως την εγκαθίδρυση κοινών βάσεων οικονομικής ανάπτυξης ως ένα πρώτο στάδιο μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας, και θα αλλάξει το πεπρωμένο των περιοχών που επί πολλά χρόνια αφιερώθηκαν στην κατασκευή όπλων για πολέμους, των οποίων υπήρξαν πάντα τα πρώτα θύματα.

Η αλληλεγγύη κατά την παραγωγή, που θα διαμορφωθεί με αυτόν τον τρόπο, θα αποδείξει ότι κάθε πόλεμος μεταξύ της Γαλλίας και της Γερμανίας είναι όχι μόνο αδιανόητος, αλλά και υλικά αδύνατος. Η εγκαθίδρυση αυτής της ισχυρής παραγωγικής ενότητας, η οποία θα είναι ανοιχτή σε όσες χώρες επιθυμούν να συμμετάσχουν και θα παράσχει τελικά σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες τα θεμελιώδη στοιχεία της βιομηχανικής παραγωγής με τις ίδιες προϋποθέσεις, θα θέσει τα πραγματικά θεμέλια της οικονομικής ενοποίησής τους.

(μτφρ. Α. Κλάψης)

της Γερμανίας, η οποία είχε πλέον αναδειχθεί στο σημαντικότερο κράτος της ηπειρωτικής Ευρώπης. Προκειμένου να μπορέσει να εξισορροπήσει τη γερμανική δύναμη, η Γαλλία επιχείρησε να προσεταιριστεί τη Ρωσία. Οι γαλλικές προσπάθειες καρποφόρησαν στο τέλος του 19ου αιώνα, κατατείνοντας στη στρατηγική περικύκλωση της Γερμανίας, αλλά ταυτόχρονα επιτείνοντας τους φόβους του Βερολίνου. Περίπου το ίδιο χρονικό διάστημα, η Γαλλία ολοκλήρωσε τη δημιουργία μιας μεγάλης αποικιακής αυτοκρατορίας, με εκτεταμένες εδαφικές κτήσεις κυρίως στη Δυτική Αφρική και τη Νοτιοανατολική Ασία.

Η Γαλλία βρέθηκε αντιμέτωπη με τη Γερμανία και στους δύο παγκόσμιους πολέμους του 20ού αιώνα. Οι νίκες των συμμαχικών συνασπισμών στους οποίους εντάχθηκε η Γαλλία και στις δύο περιπτώσεις επέτρεψαν στους Γάλλους να αποκαταστήσουν τις απώλειες που είχαν υποστεί από τους Γερμανούς κατά τα προηγούμενα χρόνια. Με το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, η Γαλλία ανέκτησε την Αλσατία και τη Λωραίνη. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η σημασία της Γαλλίας ως διεθνούς παράγοντα υποχώρησε. Ανάμεσα στα άλλα, η Γαλλία σταδιακά απώλεσε την αποικιακή της αυτοκρατορία, η οποία στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ουσιαστικά έπαψε να υφίσταται.

Μέσα στο περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου, οι Γάλλοι επιδίωξαν τη συμφιλίωση με τους Γερμανούς. Η επιλογή αυτή αποκρυσταλώθηκε στη γαλλική πρόταση για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), στην οποία ανταποκρίθηκε θετικά η **Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας**. Η θεμελίωση της ΕΚΑΧ το 1951 ακολουθήθηκε, έξι χρόνια αργότερα, από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ). Αυτές οι τρεις **Ευρωπαϊκές Κοινότητες** αποτέλεσαν τη βάση πάνω στην οποία ύστερα από μερικές δεκαετίες οικοδομήθηκε η σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση. Η γαλλογερμανική συνεργασία αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη πίσω από

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

βουβωνική πανώλη: οξεία λοιμώδης νόσος, η οποία στα μέσα του 14ου αιώνα εξαπλώθηκε ταχύτατα στην Ευρώπη, προκαλώντας μία από τις μεγαλύτερες θανατηφόρες επιδημίες όλων των εποχών.

ελέω Θεού μοναρχία: η μορφή διακυβέρνησης στο πλαίσιο της οποίας όλες οι εξουσίες βρίσκονται στα χέρια του μονάρχη, που θεωρείται ότι τις έχει αποκτήσει ως αποτέλεσμα χρίσματος που έχει λάβει απευθείας από τον Θεό και επομένως δεν λογοδοτεί στους υπηκόους του.

Ευρωπαϊκές Κοινότητες: πρόκειται για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ). Ιδρύθηκαν στη δεκαετία του 1950 από έξι κράτη (Βέλγιο, Γαλλία, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία). Στην πορεία προστέθηκαν και άλλα μέλη. Απέτελεσαν το βάθρο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, μετεξελισσόμενες μετά το 1992 στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας: κράτος που δημιουργήθηκε το 1949 στο δυτικό τμήμα της Γερμανίας, σε αντιδιαστολή με τη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας που εγκαθιδρύθηκε την ίδια εποχή στο ανατολικό τμήμα της χώρας. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας ενσωματώθηκε στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.

συνταγματική μοναρχία: πολίτευμα στο πλαίσιο του οποίου οι εξουσίες του μονάρχη προσδιορίζονται και περιορίζονται από την ύπαρξη συντάγματος που τον δεσμεύει.

φεουδαρχία: το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα που άνθισε κυρίως στη Δυτική Ευρώπη κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα και βασίστηκε στην κατοχή γης από ευγενείς, που λειτουργούσαν ως τοπικοί άρχοντες.

Ο Μαύρος Θάνατος

Αλσατία και Λωραίνη

Δραστηριότητα: Γαλλικό πολιτικό λεξιλόγιο

τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δημιουργώντας ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο προωθήθηκαν η ειρήνη, η ευημερία και η δημοκρατία.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε τα Παραθέματα 1 και 2, να παρουσιάσετε πώς οι ιδέες του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ περί κοινωνικού συμβολαίου βρήκαν εφαρμογή στις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης, όπως αυτές αποτυπώνονται στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη.
2. Αφού μελετήσετε τον Χάρτη 1, να αναλύσετε ποιοι λόγοι ώθησαν τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις να συσπειρωθούν εναντίον της Γαλλίας του Ναπολέοντα Βοναπάρτη.
3. Αφού μελετήσετε την Εικόνα 5, να εξηγήσετε πώς αποτυπώνει την πίκρα των Γάλλων για την απώλεια της Αλσατίας και της Λωραίνης και πώς προδιαγράφει την επιθυμία να τις αποκτήσουν ξανά.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία συνδυάστηκε με την άνοδο στον θρόνο της δυναστείας των Βουρβόνων.
- Η Γαλλία υπήρξε μία από τις κυριότερες κοιτίδες του Διαφωτισμού.
- Η Γαλλική Επανάσταση αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τη διατύπωση κοινωνικών και εθνικών αιτημάτων σε ολόκληρο τον κόσμο.
- Με τους Ναπολεόντειους Πολέμους επιχειρήθηκε ανεπιτυχώς η επιβολή γαλλικής ηγεμονίας σε ολόκληρη την Ευρώπη.
- Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στη Γαλλία και τη Γερμανία οδήγησε σε αλληπάλληλες μεταξύ τους στρατιωτικές αναμετρήσεις από το 1870 έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Λογοτεχνικές προτάσεις

Βίκτωρ Ουγκώ, *Οι άθλιοι*.

Αλέξανδρος Δουμάς, *Ο κόμης Μοντεχρίστος*.

Κινηματογραφικές προτάσεις

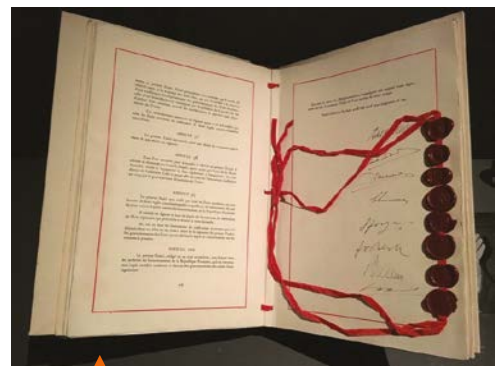
Ιωάννα της Λωραίνης [πρωτότυπος τίτλος: *The Messenger: The Story of Joan of Arc*], σκηνοθεσία: Λυκ Μπεσόν, 1999.

Ναπολέον [πρωτότυπος τίτλος: *Napoleon*], σκηνοθεσία: Ρίντλεϊ Σκοτ, 2023.

Κατηγορώ...! [πρωτότυπος τίτλος: *J'accuse*], σκηνοθεσία: Ρομάν Πολάνσκι, 2019.

Εικόνα 5. Το μαύρο σημείο ή Μάθημα Γεωγραφίας. Πίνακας του Albert Bettannier (1887) που απεικονίζει μάθημα γεωγραφίας σε γαλλική σχολική αίθουσα, κατά τη διάρκεια του οποίου ο δάσκαλος εξηγεί στους μαθητές την εθνική ταπείνωση που συνιστούσε η απώλεια της Αλσατίας και της Λωραίνης (απεικονίζονται με μαύρο χρώμα στον χάρτη) ως αποτέλεσμα του Γαλλοπρωσικού Πολέμου του 1870-1871.

Εικόνα 6. Οι υπογραφές στη Συνθήκη του Παρισιού (18 Απριλίου 1951) με την οποία έξι κράτη ίδρυσαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα.

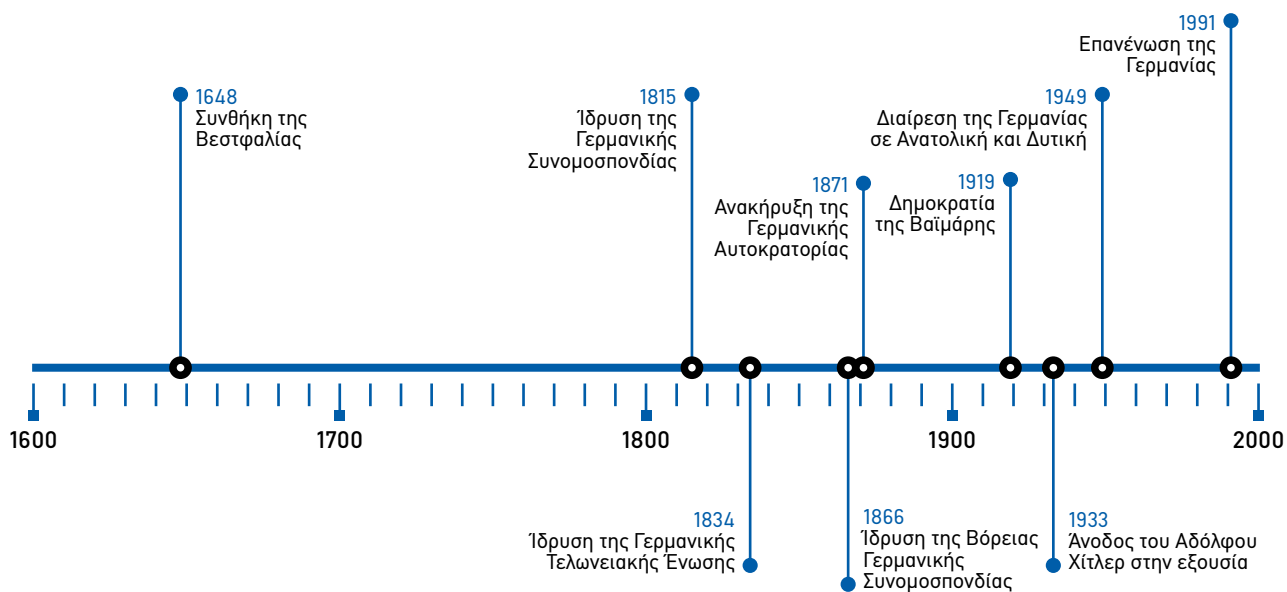
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Γερμανία

Για αιώνες ο εδαφικός χώρος της Γερμανίας παρέμεινε κατακερματισμένος ανάμεσα σε πολυάριθμα γερμανικά κράτη. Το αίτημα για την ενοποίηση της Γερμανίας άρχισε να προβάλλεται εντονότερα από τα τέλη του 18ου αιώνα. Αυτή η ενοποίηση επιτεύχθηκε τελικά το 1871, με τη μορφή της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά την ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η αυτοκρατορία αντικαταστάθηκε από την αβασίλευτη δημοκρατία. Το 1933 επιβλήθηκε το ναζιστικό καθεστώς, το οποίο οδήγησε τη Γερμανία στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Γερμανία διαιρέθηκε σε δύο κράτη, τα οποία επανενώθηκαν το 1991.

Έννοιες κλειδιά

Γερμανία
Πρωσία
προτεσταντισμός
ρομαντισμός
εθνικισμός
εθνικοσοσιαλισμός
(ναζισμός)

Ο εδαφικός κατακερματισμός της Γερμανίας

Στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στα νεότερα χρόνια, η Γερμανία δεν αποτελούσε ενιαίο κρατικό σύνολο. Αντίθετα, βρέθηκε κατακερματισμένη σε πολλά γερμανικά κράτη, τα οποία βρίσκονταν διάσπαρτα κατά βάση στο κεντρικό τμήμα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Με τη Συνθήκη της Βεστφαλίας, η οποία υπογράφηκε το 1648 και τερμάτισε τον **Τριακονταετή Πόλεμο**, επιβεβαιώθηκε αυτή η πολυδιάσπαση, η οποία ήταν συνυφασμένη και με θρησκευτικές παραμέτρους: στα νότια γερμανικά κράτη επικρατούσε ο καθολικισμός, ενώ στα βορειότερα κυρίαρχος ήταν ο προτεσταντισμός.

Η προτεσταντική Μεταρρύθμιση, που ξεκίνησε το 1517 από τον Μαρτίνο Λούθηρο, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικοοικονομικής δομής της Γερμανίας. Πέρα από την απόρριψη της αυθεντίας

του πάπα και την αμφισβήτηση της εξουσίας της Καθολικής Εκκλησίας, οι απόψεις του Λούθηρου έθεσαν τα θεμέλια για την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος στις γερμανικές περιοχές στις οποίες επικράτησε ο προτεσταντισμός. Δίνοντας έμφαση στην ατομική ευθύνη, στην προσήλωση στην εργασία, στον λιτό βίο, στην εγκράτεια και στην αξία της αποταμίευσης, η προτεσταντική ηθική λειτούργησε ως το ιδανικό περιβάλλον για την άνθηση της καπιταλιστικής οικονομίας. Τα προτεσταντικά γερμανικά κράτη αναδείχθηκαν σταδιακά σε σημαντικά κέντρα βιομηχανικής παραγωγής και εμπορικής δραστηριότητας.

Στο μεταίχμιο από τον 18ο στον 19ο αιώνα το πολιτιστικό και πνευματικό κίνημα του ρομαντισμού κατέστη κυρίαρχο στη γερμανική κοινωνία. Σημαντικοί ρομαντικοί διανοητές και καλλιτέχνες εξήραν τις ιδέες της ελευθερίας, του ηρωισμού και της εθνικής γερμανικής ταυτότητας, δημιουργώντας έτσι τη βάση πάνω στην οποία αναπτύχθηκε ο γερμανικός εθνικισμός. Ο γερμανικός εθνικισμός ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο μέσα στο περιβάλλον των Ναπολεόντειων Πολέμων, κατά τη διάρκεια των οποίων οι Γάλλοι κατέλαβαν προσωρινά πολλά γερμανικά εδάφη. Οι υποστηρικτές της γερμανικής ενοποίησης επιδίωκαν τη δημιουργία ενός ενιαίου γερμανικού κράτους, το οποίο θα βασιζόταν στην κοινή γλωσσική, πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά των κατοίκων του. Η ίδρυση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, το 1815, αποτέλεσε ένα πρώτο, αν και ημιτελές, βήμα προς την κατεύθυνση της επίτευξης αυτού του στόχου, καθώς δεν δημιουργούσε μία ενιαία κρατική οντότητα, αλλά μια χαλαρή μορφή συνεργασίας μεταξύ των ανεξάρτητων γερμανικών κρατών.

Ο Μαρτίνος Λούθηρος
και η Μεταρρύθμιση

1. Αποσπάσματα από το βιβλίο του Μαξ Βέμπερ *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*

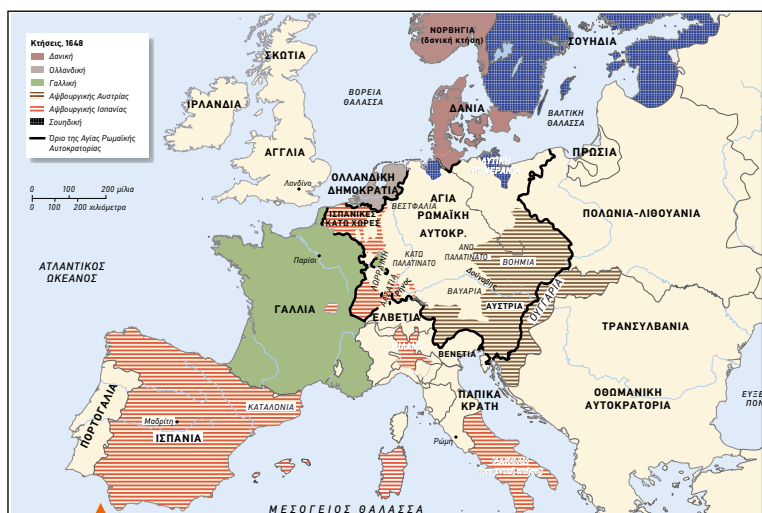
Πραγματικά, το «υπέρτατο αγαθό» αυτής της ηθικής, να κερδίζει κανείς όλο και περισσότερα χρήματα, σε συνδυασμό με την αυστηρή αποφυγή όλων των αυθόρμητων απολαύσεων της ζωής, είναι πάνω από όλα ολότελα απαλλαγμένο από κάθε ευδαιμονιστική [...] πρόσμειξη. [...] Ο άνθρωπος κυριαρχείται από την απόκτηση χρημάτων, από την απόκτηση γενικά [υλικών αγαθών] ως υπέρτατο σκοπό της ζωής του. [...]

Όταν ο περιορισμός της κατανάλωσης συνδυάζεται με αυτή την αποδέσμευση της αποθησαυριστικής δραστηριότητας, το αναπόφευκτο πρακτικό αποτέλεσμα είναι φανερό: συσσώρευση κεφαλαίου μέσω της ασκητικής ροπής για αποταμίευση. Η περιστολή της κατανάλωσης πλούτου χρησίμευσε, φυσικά, στην αύξησή του, κάνοντας δυνατή την παραγωγική επένδυση του κεφαλαίου. [...]

Εξάλλου είναι φανερό ότι η τάση που υπήρχε παντού και πάντα και που είναι ισχυρότατη στη σημερινή Γερμανία, δηλαδή να απορροφώνται οι περιουσίες των μεσαίων στρωμάτων από την αριστοκρατία, αναγκάστηκε κατ' ανάγκη από την πουριτανική αντιπάθεια προς τον φεουδαλικό τρόπο ζωής. [...]

Ως τον βαθμό που έφτανε η επιρροή της πουριτανικής [προτεσταντικής] κοσμοαντίληψης, σε όλες τις περιπτώσεις –κι αυτό είναι, φυσικά, πολύ πιο σημαντικό από την απλή ενθάρρυνση της συσσώρευσης κεφαλαίου– ευνόησε την ανάπτυξη μιας ορθολογικής αστικής οικονομικής ζωής [και] άσκησε την πιο σημαντική, και πάνω από όλα την πιο συνεπή επιρροή στην ανάπτυξη αυτής της ζωής. Παραστάθηκε σαν μαμή στο λίκνο του σύγχρονου οικονομικού ανθρώπου.

M. Weber (2010). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), Αθήνα, σσ. 43, 127-128.

Χάρτης 1. Η Ευρώπη μετά τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648).

Ήδη από τον 18ο αιώνα, η Πρωσία άρχισε να προβάλλει ως το σημαντικότερο από τα γερμανικά κράτη. Αναπτύσσοντας εξαιρετικά ισχυρό στρατό, σταδιακά αναδείχθηκε σε παράγοντα με πανευρωπαϊκή εμβέλεια. Μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων αναγνωρίστηκε επίσημα ως μία από τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, διαδραματίζοντας με αυτόν τον τρόπο πρωταγωνιστικό ρόλο στο πολιτικό και διπλωματικό προσκήνιο. Το 1834 η Πρωσία πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Γερμανικής Τελωνειακής Ένωσης, στο πλαίσιο της οποίας καταργήθηκαν οι τελωνειακοί δασμοί μεταξύ των γερμανικών κρατών. Δημιουργήθηκε έτσι ένας ενιαίος οικονομικός χώρος, ο οποίος έμελλε να αποτελέσει τον θεμέλιο λίθο για τη γερμανική ενοποίηση.

Χάρτης 3. Η γερμανική ενοποίηση, 1866-1871. Η διαδικασία ενοποίησης της Γερμανίας μέσω της Πρωσίας περιλάμβανε εδάφη που αποκτήθηκαν μετά τον Αυστρο-πρωσικό (1866) και τον Γαλλο-πρωσικό πόλεμο (1870-1871).

Η δημιουργία και η διάλυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας

Στην ενοποίηση της Γερμανίας αντιδρούσαν πρωτίστως δύο **Μεγάλες Δυνάμεις**: η Γαλλία και η Αυστρία. Οι Γάλλοι δεν επιθυμούσαν να δουν την ανάδυση ενός ενιαίου γερμανικού κράτους, το οποίο θα ήταν ένας οικονομικός και στρατιωτικός γίγαντας στα ανατολικά τους σύνορα. Από την πλευρά τους, οι Αυστριακοί ήθελαν οι ίδιοι να έχουν την πρωτοκαθεδρία μεταξύ όλων των γερμανόφωνων πληθυσμών και ανησυχούσαν για το ενδεχόμενο να την έχαναν προς όφελος των Πρώσων, οι οποίοι φιλοδοξούσαν να ηγηθούν στην προσπάθεια της δημιουργίας ενιαίου γερμανικού κράτους – αυτός, εξάλλου, ήταν ο λόγος που η Πρωσία είχε φροντίσει να αποκλειστεί η Αυστρία από τη Γερμανική Τελωνειακή Ένωση.

Στη δεκαετία του 1860, με καγκελάριο τον Όττο φον Μπίσμαρκ, η Πρωσία ανέλαβε συστηματικές προσπάθειες προκειμένου να επιτύχει την ενοποίηση της Γερμανίας υπό το πρωσικό σκήπτρο. Το 1866 οι Πρώσοι νίκησαν στον πόλεμο εναντίον των Αυστριακών, επιβεβαιώνοντας έτσι την υπεροχή τους. Η Αυστρία εξαναγκάστηκε να συναινέσει στον σχηματισμό της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας, η οποία αποτελούνταν από 21 γερμανικά κράτη, με κληρονομικό πρόεδρο και αρχηγό του κοινού στρατού τον βασιλιά της Πρωσίας. Το τελευταίο βήμα για την ολοκλήρωση της γερμανικής ενοποίησης ήταν η κάμψη των γαλλικών αντιρρήσεων. Αυτή κατέστη δυνατή ως αποτέλεσμα της συντριπτικής ήττας της Γαλλίας στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο του 1870-1871. Τον Ιανουάριο του 1871 ανακηρύχθηκε η Γερμανική Αυτοκρατορία, η οποία συνένωσε όλα τα γερμανικά κράτη. Αυτοκράτορας στέφθηκε ο βασιλιάς της Πρωσίας Γουλιέλμος Α΄.

Η ενιαία Γερμανία ήταν το οικονομικά και στρατιωτικά ισχυρότερο κράτος της ηπειρωτικής Ευρώπης, το οποίο διακρινόταν επίσης για τα επιτεύγματά του στην επιστήμη, στην τεχνολογία και στον πολιτισμό. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, τις πρώτες δύο δεκαετίες μετά τη θεμελίωσή της, η Γερμανική Αυτοκρατορία επιδίωκε την αποφυγή της περικύκλωσής της από έναν εχθρικό συνδυασμό δυνάμεων. Ο μεγαλύτερος φόβος της Γερμανίας ήταν η ανάπτυξη μιας συμμαχίας ανάμεσα στη Γαλλία και τη Ρωσία, η οποία θα αποτελούσε κίνδυνο για

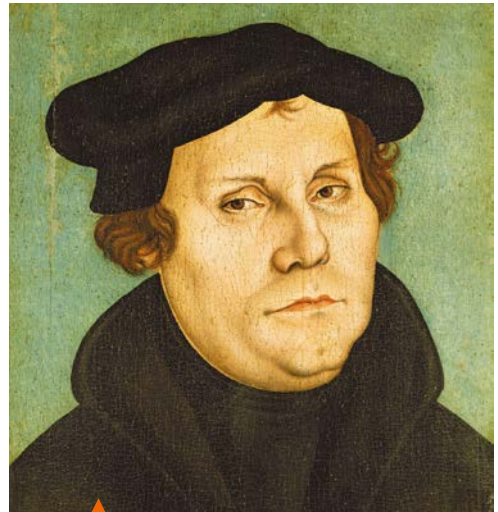
τη γερμανική ασφάλεια. Με **καγκελάριο** τον Μπίσμαρκ, η Γερμανία εφάρμοσε μια επιτυχημένη στρατηγική ενίσχυσης της δικής της διπλωματικής θέσης και αποδυνάμωσης εκείνης της Γαλλίας. Στο εσωτερικό επίπεδο, το ίδιο χρονικό διάστημα (1871-1890) ο Μπίσμαρκ υλοποίησε μια σειρά γενναίων μεταρρυθμίσεων. Οι πολιτικές του, οι οποίες συμπεριλάμβαναν την επέκταση του δικαιώματος ψήφου σε όλους τους ενήλικους άνδρες και τη δημιουργία ενός συστήματος κρατικής πρόνοιας, αποσκοπούσαν στη μείωση των κοινωνικών εντάσεων και στην ενίσχυση της λαϊκής υποστήριξης προς την αυτοκρατορική κυβέρνηση.

Μετά την απομάκρυνση του Μπίσμαρκ από την εξουσία, η Γερμανία, υπό το αυτοκρατορικό σκήπτρο του Γουλιέλμου Β΄, άρχισε να εκδηλώνει τάσεις επιβολής της ηγεμονίας της στην Ευρώπη. Η ένταση κορυφώθηκε το καλοκαίρι του 1914, όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Έπειτα από τέσσερα χρόνια πολύνεκρης ένοπλης σύρραξης, η Γερμανία τελικά ηττήθηκε. Η ήττα της συνοδεύτηκε από την κατάργηση της μοναρχίας. Η Γερμανική Αυτοκρατορία έδωσε τη θέση της στην αβασίλευτη δημοκρατία της Γερμανίας. Με την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών (28 Ιουνίου 1919), η Γερμανία υπέστη εδαφικές απώλειες στα ανατολικά και στα δυτικά της σύνορα, αναγκάστηκε να μειώσει δραστικά τις ένοπλες δυνάμεις της, ενώ επιπλέον δεσμεύτηκε να πληρώσει στους νικητές τεράστια χρηματικά ποσά ως πολεμικές επανορθώσεις.

Από τον Μεσοπόλεμο στον Ψυχρό Πόλεμο

Τα πρώτα χρόνια μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το γερμανικό κράτος λειτούργησε μέσα στο θεσμικό πλαίσιο που καθιέρωσε το σύνταγμα, το οποίο ψηφίστηκε στις αρχές του 1919 από την Εθνοσυνέλευση που συνήλθε στην πόλη της Βαϊμάρης. Από τον τόπο στον οποίο καταρτίστηκε το νέο σύνταγμα, η νεοσύστατη δημοκρατία έμεινε γνωστή και ως Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Έως το 1923, η Γερμανία υπέφερε από οικονομική και πολιτική αστάθεια, η οποία κορυφώθηκε αντίστοιχα σε φαινόμενα όπως ο **υπερπληθωρισμός** και ο **εξτρεμισμός**. Η κατάσταση βελτιώθηκε αισθητά μετά το 1924. Ωστόσο, η έναρξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στα τέλη του 1929 κλυδώνισε συθέμελα τη Γερμανία. Η ύφεση έπληξε βαριά τη γερμανική οικονομία, η οποία στις αρχές της δεκαετίας του 1930 έφτασε στα όρια της κατάρρευσης.

Μέσα στο περιβάλλον της οικονομικής αστάθειας και της κοινωνικής ανασφάλειας και αναταραχής που αυτή προκαλούσε, το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα του Αδόλφου Χίτλερ κατόρθωσε να αυξήσει εντυπωσιακά

Εικόνα 1. Πορτρέτο του Μαρτίνου Λούθηρου. Ελαιογραφία του Λούκας Κράναχ του Πρεσβύτερου (1528, Lutherhaus Wittenberg).

Εικόνα 2. Η στέψη του βασιλιά της Πρωσίας, Γουλιέλμου Α΄, ως αυτοκράτορα της Γερμανίας στο ανάκτορο των Βερσαλλιών, στις 18 Ιανουαρίου 1871. Ελαιογραφία του Anton von Werner (1877, Bismarck Museum, Friedrichsruh).

Εικόνα 3. Γελοιογραφία που φιλοτέχνησε το 1919 ο Αυστραλός σκιτσογράφος Will Dyson και η οποία προέβλεπε (με τρόπο εντυπωσιακά προφητικό, όπως έμελλε να αποδειχθεί) την έκρηξη ενός δεύτερου παγκόσμιου πολέμου μετά την παρέλευση περίπου μίας εικοσαετίας από το τέλος του πρώτου.

την απήχυσή του στην κοινή γνώμη και κατ' επέκταση τα εκλογικά ποσοστά του. Τον Ιανουάριο του 1933 ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος της Γερμανίας, μολονότι το κόμμα του δεν διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών στη Βουλή. Πολύ γρήγορα, εγκαθίδρυσε ένα δικτατορικό καθεστώς, που βασιζόταν στην ολοκληρωτική, ρατσιστική και φιλοπόλεμη ναζιστική ιδεολογία. Το Γ' Ράιχ αντικατέστησε τη θνησιγενή Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Ανάμεσα στα άλλα, ο Χίτλερ έθεσε ως στόχο την ανάδειξη της Γερμανίας σε πανευρωπαϊκή ηγεμονική δύναμη. Με αυτή τη σκέψη κατά νου, προχώρησε στον ταχύτατο επανεξοπλισμό της και αποδεσμεύτηκε μονομερώς από τους περιοριστικούς όρους που της επέβαλε η Συνθήκη των Βερσαλλιών. Στο πλαίσιο της επεκτατικής του πολιτικής, προχώρησε στην προσάρτηση στη Γερμανία της Αυστρίας και περιοχών της Τσεχοσλοβακίας.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Πολωνία, δίνοντας έτσι το έναυσμα για την έκρηξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Στα πρώτα στάδια του πολέμου οι Γερμανοί πέτυχαν εντυπωσιακές νίκες. Έως το καλοκαίρι του 1940 κατόρθωσαν να καταλάβουν ένα τεράστιο τμήμα της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης της Γαλλίας, την οποία συνέτριψαν στο πεδίο της μάχης. Μόνο η Μεγάλη Βρετανία απέμενε εκείνη την ώρα να αντιπαλεύει τη ναζιστική Γερμανία. Η πορεία του πολέμου άρχισε να αντιστρέφεται μετά την απόφαση του Χίτλερ να εισβάλει στη Σοβιετική Ένωση, τον Ιούνιο του 1941. Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο, τον Δεκέμβριο του 1941, συνέβαλε επίσης αποφασιστικά στο να γείρει η πλάστιγγα εις βάρος της Γερμανίας, η οποία τελικά ηττήθηκε ολοκληρωτικά, τον Μάιο του 1945.

Στη διάρκεια του πολέμου, οι ναζί διέπραξαν φριχτά εγκλήματα, όπως οι μαζικές δολοφονίες αμάχων στα κατεχόμενα από τη Γερμανία

Εικόνα 4. Βερολίνο, 1933. Βιβλία που έχουν χαρακτηριστεί ως ανεπιθύμητα από το ναζιστικό καθεστώς ρίχνονται στην πυρά από μέλη του **Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος**.

2. Κεντρικοί άξονες της ναζιστικής ιδεολογίας του Αδόλφου Χίτλερ

1. Ein Reich (Μία χώρα). Όπως πολλοί παλιοί σύντροφοί του στον στρατό, [...] [ο Αδόλφος Χίτλερ] θεωρούσε τη Συνθήκη των Βερσαλλιών προδοσία που διέπραξαν οι «εγκληματίες του Νοέμβρη», δηλαδή οι σοσιαλδημοκράτες. Ζητούσε να επανεξοπλιστεί η χώρα και να ακυρωθεί η Συνθήκη, ώστε όλοι οι Γερμανοί να ενωθούν σε μια Μεγαλύτερη Γερμανία. Κάτι τέτοιο απαιτούσε:

- Ένωση με τις γερμανικές μειονότητες στην Πολωνία, τη Γαλλία και την Τσεχοσλοβακία.

- Ένωση της Γερμανίας με την Αυστρία.

- Ανάκτηση του ελέγχου της περιοχής της Γερμανίας.

2. Ein Volk (Ένας λαός). Ο Χίτλερ πίστευε πως οι Άριοι ή οι βόρειοι λαοί ήταν εκ φύσεως σωματικά και πνευματικά ανώτεροι από τους υπόλοιπους και πως οι Γερμανοί ήταν η «ανώτερη φυλή», που κινδύνευε να διαφθαρεί από τις κατώτερες.

- Ως παιδί στην Αυστρία ανατράφηκε σε περιβάλλον οξείας αντιπαλότητας μεταξύ Γερμανών και Σλάβων [...] που τον έκανε να αναπτύξει βαθύ ρατσιστικό μίσος.

- Αργότερα επηρεάστηκε έντονα από τον αντισημιτισμό που επικρατούσε στη Βιέννη και ο οποίος ξεκινούσε από τον φθόνο για τον πλούτο που είχαν συσσωρεύσει οι Εβραίοι επιχειρηματίες.

[...] Η [...] κατάληξη αυτών των απόψεων ήταν πως οι Εβραίοι και οι Σλάβοι, όπως και οι ανίκατα άρρωστοι και ψυχασθενείς, έπρεπε να εξοντωθούν.

4. Lebensraum (Ζωτικός χώρος). Θεωρώντας πως η Γερμανία δεν έχει όση γη, όσα τρόφιμα και όσες πρώτες ύλες για τη βιομηχανία της χρειάζεται, ο Χίτλερ υποστήριζε τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας στην Ανατολικοκεντρική Ευρώπη που θα μπορούσε να γίνει πραγματικότητα καταλαμβάνοντας πολωνικά και ρωσικά εδάφη και υποδουλώνοντας τους εκεί πληθυσμούς.

S.T. Miller (2018). *Νεότερη και σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία* (μτφρ. Σ. Παπαδάκη), Αθήνα, σσ. 579-580.

κράτη της Ευρώπης και το **Ολοκαύτωμα των Εβραίων**. Μετά το τέλος του πολέμου, για τα εγκλήματα αυτά, οι ηγέτες του ναζιστικού καθεστώτος προσάχθηκαν σε δίκες, με σημαντικότερη όλων τη δίκη της Νυρεμβέργης. Οι ηττημένοι Γερμανοί υπέστησαν εδαφικές απώλειες στα ανατολικά τους σύνορα προς όφελος της Πολωνίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Παράλληλα, η Γερμανία χωρίστηκε σε τέσσερις ζώνες κατοχής, οι οποίες διοικούσαν από τις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση. Το ίδιο καθεστώς τετραπλής κατοχής εφαρμόστηκε και στο Βερολίνο, το οποίο βρισκόταν στο μέσο της σοβιετικής ζώνης κατοχής.

Το 1949, τα δυτικά τμήματα της Γερμανίας που κατέχονταν από τους Αμερικανούς, τους Βρετανούς και τους Γάλλους συναπάρτισαν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ), ενώ στα ανατολικά εδάφη που κατέχονταν από τους Σοβιετικούς δημιουργήθηκε η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας (ΛΔΓ). Καθιερώθηκε έτσι η διαίρεση της χώρας, η οποία συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, με την ΟΔΓ να εντάσσεται στον δυτικό/καπιταλιστικό κόσμο ενώ τη ΛΔΓ στον ανατολικό/κομμουνιστικό συνασπισμό. Σύμβολο αυτής της διαίρεσης αποτέλεσε το Τείχος του Βερολίνου, το οποίο ανεγέρθηκε από τους Ανατολικογερμανούς ανάμεσα στον ανατολικό και τον δυτικό τομέα της πόλης. Η ΟΔΓ, σε σύμπλευση με τη Γαλλία, πρωτοστάτησε στην προώθηση της διαδικασίας ευρωπαϊκής ενοποίησης, αποτελώντας ιδρυτικό μέλος των τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που θεμελιώθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ο κλονισμός και τελικά η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης είχαν ως αποτέλεσμα την κατάρρευση του Τείχους του Βερολίνου. Το 1991 επήλθε η επανένωση της Γερμανίας, με τη ΛΔΓ να ενσωματώνεται στην ΟΔΓ.

Χάρτης 4. Μεταπολεμικές εδαφικές διευθετήσεις. Η εικόνα των εδαφικών μεταβολών το 1947 συμπεριλαμβάνει τις αμερικανικές, βρετανικές, γαλλικές και σοβιετικές ζώνες στη Γερμανία, καθώς και τα νέα όρια της Σοβιετικής Ένωσης, της Πολωνίας, της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας λίγο μετά τον πόλεμο.

Εικόνα 5. Οι κατηγορούμενοι στη Δίκη της Νυρεμβέργης (συνεδρίαση της 1ης Νοεμβρίου 1945).

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 1, να εξηγήσετε πώς ο συγγραφέας του παρουσιάζει την επίδραση που άσκησε η προτεσταντική ηθική στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού πνεύματος.
2. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 2, να παρουσιάσετε τους κύριους άξονες της ρατσιστικής και επεκτατικής ναζιστικής ιδεολογίας, την οποία ανέπτυξε ο Αδόλφος Χίτλερ.
3. Αφού μελετήσετε το Παράθεμα 3, να αναλύσετε τους παράγοντες που ώθησαν αφενός τη Γαλλία να επιδιώξει τη συνεργασία με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (Δυτική Γερμανία) προκειμένου να δημιουργηθεί η πρώτη ευρωπαϊκή κοινότητα, αφετέρου τη δυτικογερμανική πλευρά να ανταποκριθεί θετικά.

Ας θυμόμαστε ότι:

- Η γερμανική ενοποίηση προέκυψε το 1871 έπειτα από μια μακρά περίοδο κατά την οποία υπήρχαν πολλά ανεξάρτητα γερμανικά κράτη.
- Η Γερμανία ηττήθηκε τόσο στον Α΄ όσο και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου η Γερμανία παρέμεινε διαιρεμένη σε δύο κράτη, τα οποία ενώθηκαν ξανά μετά το τέλος του.
- Μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας συνέβαλε καθοριστικά στην πρακτική εφαρμογή της ιδέας της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

3. Η Γερμανία και η ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Το πρώτο άλμα για τη σύσταση ενός υπερεθνικού ευρωπαϊκού οργανισμού [...] έγινε στις 9 Μαΐου 1950, όταν ο Ρομπέρ Σουμάν, υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας από το 1948, πρότεινε τη δημιουργία μίας Ανώτατης Αρχής που θα έλεγχε τους κρίσιμους βιομηχανικούς τομείς άνθρακα και χάλυβα στην Ευρώπη· σύμφωνα με το Σχέδιο, η δημιουργία της Αρχής θα γινόταν απαραίτητα σε υπερεθνική βάση και θα συνεπαγόταν παραχώρηση σε αυτήν τμήματος της κυριαρχίας των κρατών-μελών, ενώ θα αποτελούσε και τη βάση για τη δημιουργία μίας «Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας». [...]

Η πρόταση [...] [του Σουμάν] συνένωνε τους δύο κρίσιμους τομείς της ευρωπαϊκής βαριάς βιομηχανίας, κάνοντας έτσι αδύνατο και στο μέλλον έναν γαλλογερμανικό πόλεμο· αποτελούσε μία θεαματική γαλλική πρωτοβουλία προς τη Γερμανία, μία πρόταση για την επάνοδο του δυτικογερμανικού κράτους στο κέντρο των ευρωπαϊκών υποθέσεων, και με τρόπο αποδεκτό στις υπόλοιπες χώρες· επανέφερε έναν βαθμό γαλλικού ελέγχου στη γερμανική βαριά βιομηχανία και εξασφάλιζε τη ροή του γερμανικού άνθρακα για τα γαλλικά εργοστάσια· προκαλούσε ευνοϊκές εξελίξεις και με την ανάπτυξη, αναπόφευκτα, και της πολιτικής συνεργασίας (μετά τη συνένωση των δυνάμεων σε τούτον τον «στρατηγικής» σημασίας οικονομικό τομέα) [...].

Η πρόταση προκάλεσε το ενδιαφέρον της δυτικογερμανικής πλευράς, υπό την ηγεσία του [Κόνραντ] Αντενάουερ, πολιτικού που και στο παρελθόν, από την περίοδο μεταξύ των δύο πολέμων και ως αντίπαλος του ναζισμού, είχε δείξει έντονο ενδιαφέρον για τις ιδέες της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ο Δυτικογερμανός καγκελάριος ορθά διέγινωε ότι το σχέδιο, ανοίγοντας ταυτόχρονα ευρύτερους δρόμους για την ήπειρο συνολικά, έδινε τη δυνατότητα στη χώρα του να επανέλθει στο προσκήνιο, αλλά και να επιδιώξει δημιουργικά, και με ηγετικό ρόλο, την οργανική ενσωμάτωσή της στην κοινοβουλευτική Δυτική Ευρώπη – στόχο που επίμονα επιδίωκε.

Ευ. Χατζηβασιλείου (2002). *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα, σσ. 444-446.

Λογοτεχνικές προτάσεις

Έριχ Μαρία Ρεμάρκ,
Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο,
 Τόμας Μαν, *Το μαγικό βουνό*,
 Άννα Φρανκ, *Το ημερολόγιο της Άννα Φρανκ*,
 Ιάκωβος Καμπανέλλης, *Μαουτχάουζεν*.

Κινηματογραφικές προτάσεις

Η λίστα του Σίντλερ
 [πρωτότυπος τίτλος: *Schindler's List*],
 σκηνοθεσία: Στίβεν Σπίλμπεργκ, 1993.
Επιχείρηση Βαλκυρία
 [πρωτότυπος τίτλος: *Valkyrie*],
 σκηνοθεσία: Μπράιαν Σίνγκερ, 2008.
Η πτώση
 [πρωτότυπος τίτλος: *Der Untergang*],
 σκηνοθεσία: Όλιβερ Χιρσμπίγκελ, 2004.
Οι ζωές των άλλων
 [πρωτ. τίτλος: *Das Leben der Anderen*],
 σκηνοθεσία: Φλόριαν Χένκελ φον Ντόνερ-
 σμαρκ, 2006.
Good Bye Lenin!,
 σκηνοθεσία: Βόλφγκανγκ Μπέκερ, 2003.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα: το γερμανικό πολιτικό κόμμα του οποίου ηγήθηκε μεταξύ 1921 και 1945 ο Αδόλφος Χίτλερ. Το πλήρες όνομά του ήταν Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα, αλλά έμεινε ευρύτερα γνωστό ως Ναζιστικό Κόμμα.

εξτρεμισμός: η υιοθέτηση από ένα άτομο ή μια ομάδα ανθρώπων ακραίων ιδεολογικών αντιλήψεων, για την προώθηση των οποίων πολλές φορές δεν διστάζουν να καταφύγουν σε βίαιες ενέργειες.

καγκελάριος: ο επικεφαλής της γερμανικής κυβέρνησης. Το αντίστοιχο του πρωθυπουργού στα ελληνικά δεδομένα.

Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης: μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους και μέχρι την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου υπήρξαν πέντε ευρωπαϊκά κράτη που διέθεταν αυξημένη επιρροή στα διπλωματικά ζητήματα: επρόκειτο για τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Ρωσία, την Αυστρία (που μετά το 1867 μετονομάστηκε σε Αυστροουγγαρία) και την Πρωσία (που το 1871 αποτέλεσε τον πυρήνα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας). Μετά τη δημιουργία της, το 1861, η Ιταλία προστέθηκε ως έκτη στην ομάδα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ολοκαύτωμα των Εβραίων: η συστηματική εξόντωση του εβραϊκού πληθυσμού της Ευρώπης από τους Γερμανούς ναζί κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

Τριακονταετής Πόλεμος: η ένοπλη αναμέτρηση που εξελίχθηκε μεταξύ 1618 και 1648 σε μεγάλα τμήματα της Δυτικής, της Βόρειας και (κυρίως) της Κεντρικής Ευρώπης και κατέληξε στην ενίσχυση της γαλλικής ισχύος και επιρροής στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

υπερπληθωρισμός: η εκθετική (και συνήθως ραγδαία) αύξηση των τιμών των προϊόντων, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της αξίας του εγχώριου νομίσματος και τον περιορισμό της αγοραστικής ικανότητας των καταναλωτών.

Η δίκη της Νυρεμβέργης

Δραστηριότητα:
 Η Γερμανία από τον 19ο στον 20ό αιώνα

ΕΝΟΤΗΤΑ 13

Σύγχρονα ιδεολογικά ρεύματα

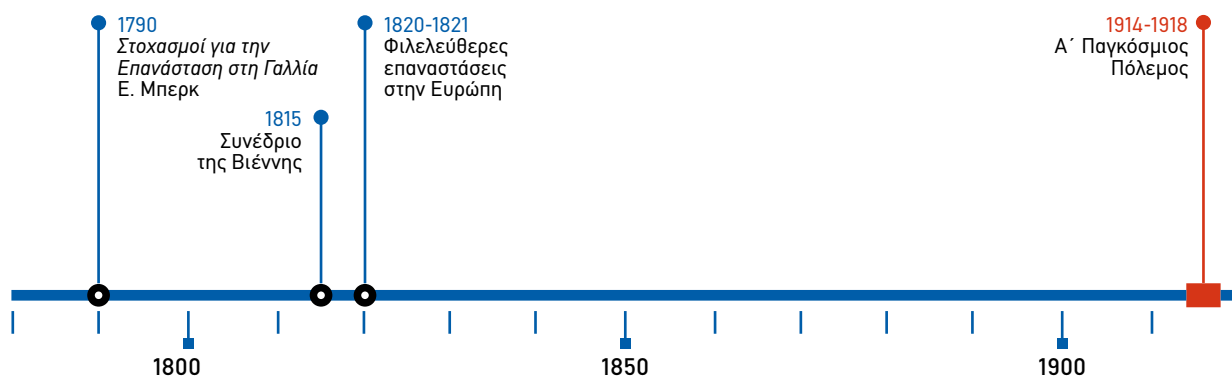
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Συντηρητισμός

Ο συντηρητισμός επικράτησε τον 19ο αιώνα ως ιδεολογικό ρεύμα που ενστερνιζόταν τον σεβασμό των πατροπαράδοτων αξιών ως αναλλοίωτων θεμελίων της πολιτικής και κοινωνικής τάξης. Στηρίχθηκε από την αριστοκρατία και την Εκκλησία και ταυτίστηκε με την απολυταρχική εξουσία της εποχής της **Παλινόρθωσης**. Κατά τον 20ό αιώνα υιοθέτησε αρκετές από τις αξίες του φιλελευθερισμού και απεμπόλησε στοιχεία που δεν εναρμονίζονταν με τη νέα οικονομική και πολιτική πραγματικότητα.

Έννοιες κλειδιά

συντηρητισμός
Παλινόρθωση
κληρονομική μοναρχία
Έντμουντ Μπερκ

Από τις αρχές του 19ου αιώνα νέες ιδεολογικές κατευθύνσεις εμφανίστηκαν στον δυτικό κόσμο, ως αποτέλεσμα κυρίως της ανάγκης κατανόησης μιας πραγματικότητας που μεταβαλλόταν με γρήγορους ρυθμούς, καθώς και της αυξανόμενης πίστης των ανθρώπων στη δύναμη του ορθού λόγου και στην ύπαρξη εφικτών λύσεων για όλα τα προβλήματα. Πολλοί από τους ιδεολογικούς όρους που γεννήθηκαν αυτή την εποχή παραμένουν ζωντανοί ακόμη και σήμερα, αλλάζοντας πολλές φορές περιεχόμενο καθώς προσαρμόζονται στα δεδομένα και τις προκλήσεις της κάθε εποχής.

Ο συντηρητισμός τον 19ο αιώνα

Ο συντηρητισμός επικράτησε στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ως απόρροια της αντίδρασης που γεννήθηκε μετά τα επαναστατικά γεγονότα τα οποία συντάραξαν την Ευρώπη από το 1789 και μέχρι το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων (1815). Σε αντίθεση, λοιπόν, με την επανάσταση, που στηρίζεται σε μια ανατρεπτική ιδεολογία και αμφισβητεί τις πατροπαράδοτες αρχές, στον πυρήνα του συντηρητισμού βρίσκονταν ο σεβασμός, δηλαδή η συντήρηση, της παράδοσης και η αντίληψη ότι η κοινωνική ιεραρχία αντλεί τη νομιμοποίησή της από τον Θεό. Οι συντηρητικοί πίστευαν ότι ωφέλιμο για τους ανθρώπους, και κυρίως για τα μέλη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ήταν να καθοδηγούνται και να προστατεύονται από τη θρησκευτική πίστη, την εξουσία και την παράδοση, δηλαδή τις αξίες, τις πρακτικές και τους θεσμούς που είχαν αντέξει στην πάροδο του χρόνου και είχαν αποδείξει την αποτελεσματικότητά τους. Έβλεπαν με επιφύλαξη την ενίσχυση των ατομικών ελευθεριών και θεωρούσαν αντιπάλους εκείνους που καλλιεργούσαν αβάσιμες ελπίδες στον λαό για όσα μπορεί να επιτύχει η ελευθερία που δεν στηρίζεται στην παράδοση.

Υπέρτατα αγαθά για τους συντηρητικούς θεωρούνταν η σταθερότητα, η ασφάλεια, η ιδιοκτησία και η τάξη ως προϋποθέσεις της γενικής ευημερίας. Ιδιαίτερη αξία απέδιδαν στην οικογένεια, κεφαλή της οποίας ήταν ο πατέρας, υπεύθυνος για την ανατροφή και την καθοδήγηση των παιδιών, στον οποίο όλοι όφειλαν σεβασμό και υποταγή. Ομοίως, η εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας επιτυχανόταν μέσω της ισχυρής εξουσίας, χωρίς την καθοδήγησή της, η ελευθερία μπορούσε να αποβεί επικίνδυνη τόσο για το κράτος όσο και για τους ίδιους τους ανθρώπους και την κοινωνική συνοχή. Αντιμετώπιζαν τη νεότερη εποχή ως μια διαρκή πορεία προς την παρακμή.

1. Οι ερμηνείες των επαναστατικών φαινομένων από τους συντηρητικούς

Ο Έντμουντ Μπερκ, όπως και αρκετοί συντηρητικοί του 19ου αιώνα, σε μια προσπάθεια να ερμηνεύσουν τα επαναστατικά κινήματα της εποχής τους, έτειναν να υιοθετούν θεωρίες συνωμοσίας αποδίδοντάς τα στις πράξεις λίγων, αδίστακτων ατόμων:

«Για τον Μπερκ, ήταν δεδομένο ότι η μεγάλη πλειονότητα των γάλλων ήταν ευχαριστημένη από το παλαιό καθεστώς. Συνεπώς, υποστήριζε, η Επανάσταση ήταν αποτέλεσμα των "σκοτεινών τεχνών" κάποιων ανθρώπων όπως ο Βολταίρος, που με τα γραπτά τους μεγαλοποιούσαν ακατάπαυστα τα ψεγάδια ευγενών, ιερέων και αξιωματούχων [...]. Τέτοιες καταστροφικές συκοφαντίες όμως, πρόσθετε ο Μπερκ, ενθαρρύνονταν και χρηματοδοτούνταν από κάποιους πλούσιους μη αριστοκράτες, που ζήλευαν το επίπεδο των ευγενών και το κύρος τους. Ο Μπερκ και οι άλλοι συντηρητικοί έτειναν να δέχονται τέτοιες απλοϊκές εξηγήσεις, ειδικά όμως θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν το γεγονός ότι μια μαζική και επιτυχημένη εξέγερση, όπως αυτή του 1789, ήταν, στην πραγματικότητα, αποτέλεσμα μιας βαθιάς και εκτεταμένης δυσανεξίας για τους θεσμούς που θαύμαζαν οι συντηρητικοί».

J. Weiss (2009). *Συντηρητισμός και ριζοσπαστική δεξιά* (μτφρ. Σ. Μαρκέτος), Αθήνα, σ. 29.

Γλωσσάρι: Συντηρητισμός

Εικόνα 1. Οικογένεια σε εσωτερικό χώρο. Ελαιογραφία του Quiringh Gerritsz van Brecklenkam (μεταξύ 1658 και 1660, Μουσείο Getty, Λος Άντζελες).

Σε ό,τι αφορά την οικονομία, ο συντηρητισμός αρχικά εναντιώθηκε στην εκβιομηχάνιση, στον καπιταλισμό και στην ελεύθερη αγορά, καθώς θεωρούσε ότι διατάρασσαν την παραδοσιακή οργάνωση της κοινωνίας. Σταδιακά όμως συμβιβάστηκε με τις νέες οικονομικές πραγματικότητες που γεννήθηκαν στην Ευρώπη της βιομηχανικής εποχής και μετακινήθηκε σε πιο μετριοπαθείς θέσεις.

Ο συντηρητισμός, ως πολιτική φιλοσοφία, στηρίχθηκε κατεξοχήν από την αριστοκρατία, την Εκκλησία και την κληρονομική μοναρχία των ευρωπαϊκών χωρών της εποχής της Παλινόρθωσης. Το Συνέδριο της Βιέννης (1815), που διαμόρφωσε τον χάρτη της Ευρώπης μετά την ήττα του Ναπολέοντα, επέβαλε τις συντηρητικές ιδέες ως θεμέλιο του ευρωπαϊκού συστήματος εξουσίας και αποκατέστησε πολλούς από τους παλαιούς ευγενείς στην κορυφή της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ιεραρχίας. Σε πολλές περιπτώσεις, οι συντηρητικοί που βρίσκονταν στην εξουσία έτειναν να πιστεύουν ότι όφειλαν να προασπίζονται την πολιτική και κοινωνική σταθερότητα ακόμη και με τη βία, όταν αυτή απειλούνταν. Έτσι, ήρθαν σε αντιπαράθεση με τα φιλελεύθερα αιτήματα των αστών, που διεκδικούσαν πολιτικά δικαιώματα για περισσότερους ανθρώπους, αλλά και με τους αναδυόμενους εθνικισμούς, που απαιτούσαν τη δημιουργία ανεξάρτητων κρατών. Τη δεκαετία 1820 αρκετά φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη (Ισπανία, Νάπολη, Σικελία, Πεδεμόντιο) αντιμετωπίστηκαν με τη στρατιωτική επέμβαση γαλλικών, αυστριακών, πρωσικών και ρωσικών δυνάμεων που υπερασπίστηκαν τη βασιλική νομιμότητα και αντιτάχθηκαν στην αλλαγή του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος.

Εκπρόσωποι

Το κείμενο που θεωρείται θεμέλιο του συντηρητισμού εκδόθηκε το 1790 από τον ιρλανδό Έντμουντ Μπερκ με τον τίτλο *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*. Χαρακτήριζε το επαναστατικό ιδανικό της ισότητας ως απραγματοποίητο και τα αποτελέσματά του καταστροφικά. Η εμπειρία, που προερχόταν από την παράδοση, αποτελούσε εκέγγυο για το μέλλον. Άσκησε κριτική στους λαοπλάνους που με τη ρητορική τους απομάκρυναν τις μάζες από τους φυσικούς ηγέτες τους, υπεραμύνθηκε της κληρονομικής μοναρχίας και απέρριπτε το δικαίωμα ψήφου για σημαντικές μερίδες του πληθυσμού. Οι ιδέες του άσκησαν μεγάλη επιρροή στους συγχρόνους του και υιοθετήθηκαν από πολλές γενιές συντηρητικών.

Στη Γαλλία, ο Ζοζέφ ντε Μεστρ απέρριπτε την ιδέα των φυσικών δικαιωμάτων, που συνδέονταν με τον Διαφωτισμό, συνηγορούσε υπέρ του ταξικού διαχωρισμού των ανθρώπων και υποστήριζε ότι η εξουσία του βασιλιά δεν έπρεπε να περιορίζεται από τους υπηκόους του καθώς η δύναμή του πήγαζε απευθείας από τον Θεό (ελέω Θεού μοναρχία). Χαρακτήριζε το μοναρχικό πολίτευμα ως το ασφαλέστερο και το ανθεκτικότερο που μπορούσε να υπάρξει.

Εικόνα 2. Ο Edmund Burke (1729-1797). Ελαιογραφία του Joshua Reynolds (περ. 1769, National Portrait Gallery, Λονδίνο).

Εικόνα 3. Ο Joseph-Marie Comte de Maistre (1754-1821). Ελαιογραφία του Karl Vogel von Vogelstein (περ. 1810, Musée d'Art et d'Histoire de Chambéry).

Χάρτης: Η Ευρώπη του 1815

20ός αιώνας

Από τα τέλη του 19ου αιώνα οι συντηρητικές ιδέες υποχώρησαν μπροστά στην ενίσχυση του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού, που έδιναν πλέον έμφαση στην επιδίωξη της ευημερίας των πολλών έναντι των αριστοκρατικών ελίτ. Η ραγδαία καπιταλιστική επέκταση των αρχών του 20ού αιώνα επιτάχυνε τις αλλαγές, ενώ οι εξελίξεις του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου σάρωσαν τελικά τις ευρωπαϊκές μοναρχίες. Οι πιο σύγχρονες εκδοχές του συντηρητισμού υιοθέτησαν κάποιες από τις αξίες του φιλελευθερισμού, προτείνοντας έναν συγκερασμό διατήρησης και ανανέωσης και τη σταδιακή αλλαγή των πολιτικών και κοινωνικών δομών με σεβασμό σε ιδέες και πρακτικές που δεν είναι φρόνιμο να ανατραπούν. Δεν αποκηρύσσουν συνολικά την εξέλιξη, αλλά αντιτίθενται στον υπέρτατο ατομικισμό αντιπροτείνοντας την αξία της οικογένειας, ως πρωταρχικού κοινωνικού θεσμού, και του κράτους, ως οργανωμένης πολιτικής κοινότητας που διασφαλίζει την ελευθερία και τη νομιμότητα.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Ποιες κοινωνικές δυνάμεις στήριξαν τη συντηρητική ιδεολογία στην Ευρώπη της Παλινόρθωσης και για ποιους λόγους; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
2. Αξιοποιώντας τις πληροφορίες του κειμένου και τα Παραθέματα 1 και 2:
 - α. Να σχολιάσετε τον τρόπο με τον οποίο οι συντηρητικοί προσέγγιζαν τα επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη τόσο ως προς την κατανόηση των αιτίων τους όσο και ως προς τον τρόπο αντιμετώπισής τους.
 - β. Παρατηρείτε διαφορές ή ομοιότητες με τη σύγχρονη εποχή;

2. Η στάση του αυτοκράτορα Φραγκίσκου Α΄ της Αυστρίας απέναντι στα επαναστατικά κινήματα στη Νάπολη, 1820.

«Η Αυτού Εξοχότης Του [αυτοκράτορας της Αυστρίας] ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για αυτά τα ατυχή επεισόδια και λόγω των προσωπικών και πολιτικών δεσμών του, και λόγω της σχέσης του με αρκετούς Ιταλούς πρίγκιπες και λόγω της γεωγραφικής θέσης της χώρας του. Η πολιτική τάξη των πραγμάτων που καθιερώθηκε το 1815 και τέθηκε υπό την εγγύηση όλων των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων κατέστησε την Αυστρία τον φυσικό φύλακα και προστάτη της δημόσιας ειρήνης στην Ιταλία. Ο αυτοκράτορας είναι σθεναρά αποφασισμένος να εκπληρώσει το υψηλό καθήκον του, να κρατήσει μακριά από τα σύνορά του και από τα σύνορα των πιο κοντινών γειτόνων του όλα τα επεισόδια που διαταράσσουν την ειρήνη, να μην επιτρέψει οποιουσδήποτε περιορισμούς στα δικαιώματα των Ιταλών πριγκίπων και, αν τα νομικά και διοικητικά μέτρα δεν αποδειχθούν αποτελεσματικά, θα καταφύγει στη λήψη αυστηρών μέτρων».

Μέττερνιχ προς τον Κόμη Ρέχμπεργκ, Βιέννη 26 Ιουλίου 1820

Memoirs of Prince Metternich 1815-1829 (1881) (μτφρ. Ελ. Μαντά), Νέα Υόρκη, σ. 434.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

Παλινόρθωση: η αποκατάσταση της δυναστείας των Βουρβόνων στον γαλλικό θρόνο (1814), η οποία είχε ανατραπεί κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Με τον όρο περιγράφεται γενικότερα η περίοδος της ευρωπαϊκής ιστορίας που ακολούθησε την ήττα του Ναπολέοντα Α΄ και χαρακτηρίστηκε από την υποχώρηση των επαναστατικών ιδεών και την κατίσχυση του μοναρχισμού.

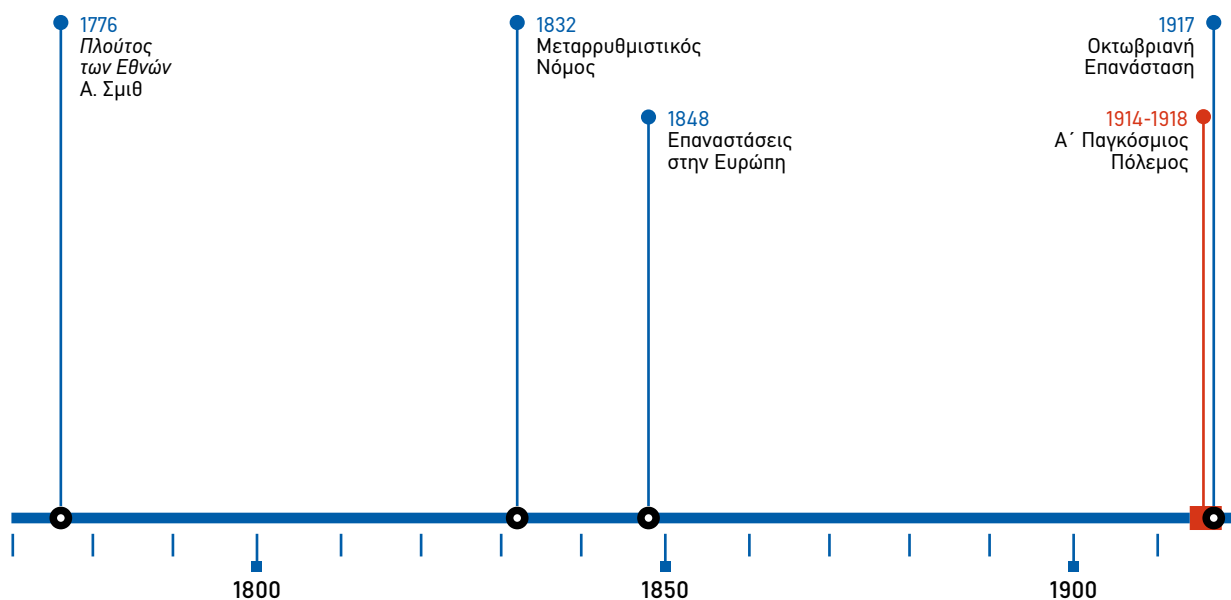
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Φιλελευθερισμός

Ο φιλελευθερισμός συνδέθηκε τον 19ο αιώνα με τη βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη και την ενίσχυση της αστικής τάξης, η οποία διεκδίκησε περισσότερα δικαιώματα και ελευθερίες. Χαρακτηρίστηκε από αισιοδοξία για τη δυνατότητα μιας διαρκούς ανθρώπινης προόδου και μιας γενικευμένης ευημερίας. Η επιβίωσή του στον 20ό αιώνα εξασφαλίστηκε μέσα από την προσαρμογή του στα νέα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα και την ενσωμάτωση των σύγχρονων αντιλήψεων περί της ελευθερίας και των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Έννοιες κλειδιά

φιλελευθερισμός
laissez-faire
Άνταμ Σμιθ
κοινοβουλευτική
δημοκρατία

Ο φιλελευθερισμός τον 19ο αιώνα

Η ιστορία της Ευρώπης του 19ου αιώνα σε μεγάλο βαθμό διαμορφώθηκε από την επίδραση του φιλελευθερισμού, όπως αναπτύχθηκε εν μέρει ως αντίδραση στην επικράτηση συντηρητικών κυβερνήσεων μετά την Παλινόρθωση. Ιστορικά συνδέθηκε με την εμφάνιση και την ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, της ελεύθερης αγοράς και των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, και θεωρείται ότι εξέφραζε τις ιδέες, τις αξιώσεις και τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Οι ιδεολογικές και πολιτικές καταβολές του ανάγονται στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, που καλλιέργησε την πίστη στην ελευθερία του ατόμου και τη διαρκή πρόοδο της ανθρωπότητας.

Οι φιλελεύθεροι πίστευαν ότι όλοι οι άνθρωποι, πολίτες και κυβερνώντες, είναι ίσοι έναντι του νόμου επειδή γεννιούνται ελεύθεροι. Η «ελευθερία» έγινε το σύνθημα των μεγαλοαστικών τάξεων, που είχαν ενισχυθεί από τη

συμμετοχή τους στη βιομηχανική ανάπτυξη, και των μεσαίων τάξεων που διαμαρτύρονταν για τον αποκλεισμό τους από την πολιτική στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Πολιτικά, υποστήριζαν τις συνταγματικές λύσεις με εκλεγμένα νομοθετικά σώματα (όπως η βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων και η γαλλική Βουλή των Αντιπροσώπων), με την εξουσία να στηρίζεται, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, στη λαϊκή βούληση και όχι στη μοναρχική απολυταρχία. Έτσι, οι φιλελεύθεροι απαιτούσαν εκλογικό δικαίωμα για ευρύτερα στρώματα πέραν των γαιοκτημόνων, την κατοχύρωση πολιτικών δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία της έκφρασης, του συνέρχεσθαι, του Τύπου κ.ά., την ενίσχυση του κράτους δικαίου, καθώς και δημόσια εκπαίδευση για τα χαμηλότερα στρώματα, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν τις ικανότητές τους και να συμμετέχουν στην πρόοδο. Υπό την επίδραση των νέων ιδεών, αρκετές ευρωπαϊκές συντηρητικές κυβερνήσεις βρέθηκαν αντιμέτωπες με εσωτερικές αναταραχές και υποχρεώθηκαν σε παραχωρήσεις, όπως η επέκταση του δικαιώματος ψήφου (1830) και του εκπαιδευτικού συστήματος (1833) στη Γαλλία, ο Μεταρρυθμιστικός Νόμος (1832) και η νομοθεσία περί της παιδικής εργασίας (1833) στη Βρετανία και η εγκαθίδρυση συνταγματικής μοναρχίας στο Βέλγιο (1830).

Το έτος 1848 η Ευρώπη, ξεκινώντας από τη Γαλλία, συγκλονίστηκε από μαζικά επαναστατικά κινήματα, υποκινούμενα κυρίως από τα μεσαία στρώματα του πληθυσμού που ήταν δυσαρεστημένα με τα μοναρχικά καθεστώτα των χωρών τους και διεκδικούσαν πολιτική αλλαγή και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Σε μερικές χώρες (Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Βέλγιο) οι μονάρχες συμβιβάστηκαν με τα φιλελεύθερα αιτήματα και προχώρησαν σε φιλελευθεροποίηση του κράτους. Σε άλλες περιπτώσεις (Ιταλία) οι επαναστατικές κινητοποιήσεις έλαβαν απελευθερωτικό χαρακτήρα, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

1. Θεμελιώδεις αρχές του φιλελευθερισμού

Ένας άνθρωπος θα πρέπει να ζει πάντα από την εργασία του και ο μισθός του πρέπει να είναι τουλάχιστον επαρκής για τη συντήρησή του. Στις περισσότερες περιπτώσεις, θα πρέπει να είναι κατά τι μεγαλύτερος. Σε διαφορετική περίπτωση, θα του είναι αδύνατον να αναθρέψει μια οικογένεια και η φυλή αυτών των εργατών δεν θα μπορεί να επιβιώσει πέρα από την πρώτη γενιά. [...]

Η βελτίωση των συνθηκών των κατώτερων τάξεων του πληθυσμού θα πρέπει να θεωρείται πλεονέκτημα ή δυσχέρεια της κοινωνίας; Η απάντηση από πρώτη όψη φαίνεται απόλυτα καθαρή: οι υπηρέτες, οι εργάτες και οι κάθε λογής τεχνίτες απαρτίζουν τη μεγάλη πλειονότητα κάθε πολιτικής κοινωνίας. Αυτό όμως που βελτιώνει τις συνθήκες της μεγάλης πλειονότητας δεν μπορεί ποτέ να θεωρηθεί δυσχέρεια για το σύνολο. Καμία κοινωνία, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας ζει στη φτώχεια και στη δυστυχία, δεν μπορεί να προκόψει και να ευτυχίσει με βεβαιότητα. Πέραν αυτού, το δίκαιο απαιτεί αυτοί που προσφέρουν την τροφή, την ένδυση και τη στέγαση ολόκληρου του πληθυσμού, να καρπούνται από την εργασία τους ένα τέτοιο μερίδιο του προϊόντος, ώστε να τρέφονται, να ενδύονται και να στεγάζονται σε ένα ανεκτό επίπεδο.

A. Smith (2010) [1776]. *Έρευνα για τη Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών* (μτφρ. Χ. Βαλλιάνος), Αθήνα, σσ. 99, 109.

Εικόνα 1. Η οδός Mosnier με σημαίες. Πίνακας του Édouard Manet (1878, Μουσείο Getty, Λος Άντζελες). Ο πίνακας απεικονίζει σηματοστολισμό στο πλαίσιο της γαλλικής Εορτής της Ειρήνης και απηχεί την αισιοδοξία του καλλιτέχνη για την ευημερία της βιομηχανικής εποχής, την οποία πρέπει να απολαμβάνει το σύνολο της κοινωνίας.

Ο Μεταρρυθμιστικός Νόμος

Εκπρόσωποι

Στον οικονομικό τομέα, οι απόψεις των φιλελευθέρων συμπυκνώνονταν στην έκφραση «*laissez-faire*», όπως διατυπώθηκε στο βιβλίο *Πλούτος των εθνών* του Βρετανού Άνταμ Σμιθ, και διεκδικούσαν ελεύθερη λειτουργία της αγοράς και της οικονομίας και περιορισμό των κρατικών παρεμβάσεων. Πίστευαν ότι η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα μπορούσε να παράγει περισσότερο πλούτο για τα κράτη και τους ανθρώπους, να ενισχύσει τη γενική ευημερία και με τον τρόπο αυτό να αλλάξει τις κοινωνικές ιεραρχίες. Με το έργο του *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας*, ο επίσης Βρετανός Ντέιβιντ Ρικάρντο απαίτησε την «ελευθερία της εργασίας», δηλαδή τη σύναψη ελεύθερων συμβάσεων μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, και διαβεβαίωνε τους υπέρμαχους του φιλελευθερισμού ότι η ελεύθερη οικονομία θα οδηγούσε σε διαρκή ανάπτυξη.

Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα πολλοί φιλελεύθεροι, επηρεασμένοι από την κριτική του σοσιαλισμού και τον αναβρασμό στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, αναγνώρισαν ότι η ελεύθερη αγορά και οι καπιταλιστικές σχέσεις παρήγαν πλούτο, αλλά αυτός δεν μετατρεπόταν σε ευημερία για όλους. Αντιθέτως, είχε οδηγήσει στη φτώχεια και την εξαθλίωση των εργατικών στρωμάτων. Ο Βρετανός Τζον Στιούαρτ Μιλ μπορεί να θεωρηθεί από τους πρωτεργάτες ενός κοινωνικού φιλελευθερισμού, καθώς υπερασπίστηκε τα δικαιώματα των εργατών και τον περιορισμό της υπέρμετρης δύναμης των εργοδοτών και αποδεχόταν έναν πιο ενεργητικό ρόλο για το κράτος ώστε να εξασφαλίζεται η κοινωνική δικαιοσύνη.

Οι εξελίξεις στον 20ό αιώνα

Το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, που επέφερε την κατάρρευση των απολυταρχικών καθεστώτων στην Ευρώπη, έμοιαζε να επιβεβαιώνει την επικράτηση των φιλελευθέρων θεσμών, τουλάχιστον στις χώρες που διέθεταν εύρυθμα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα από την προπολεμική εποχή (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ολλανδία κ.ά.).

Όμως, η επιτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης, που οδήγησε στη δημιουργία του πρώτου κομμουνιστικού κράτους στην ιστορία, σε συνδυασμό με την αποτυχία των φιλελευθέρων κυβερνήσεων να προχωρήσουν σε περαιτέρω πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις προς όφελος των εργατών και των πιο αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων, προκάλεσε επαναστατικές κινήσεις και αναταραχές σε αρκετά κράτη της μεταπολεμικής Ευρώπης (Γερμανία, Ουγγαρία, Πολωνία). Η μεγαλύτερη, όμως, πρόκληση για τις φιλελεύθερες ιδέες προήλθε από την εμφάνιση και τη σταδιακή επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Γερμανία, Ισπανία κ.ά.), που ανέτρεψαν τις συνταγματικές και κοινωνικές κατακτήσεις των προηγούμενων δεκαετιών.

© Shutterstock

Εικόνα 2. Άγαλμα του Adam Smith (1723-1790) στην πρόσοψη της Burlington Gardens της Βασιλικής Ακαδημίας Τεχνών, στο Λονδίνο. Shutterstock

Παιδική εργασία

Αστική τάξη και εργάτες μέσα από την τέχνη του 19ου αι.

Γλωσσάρι: Φιλελευθερισμός

Οι φιλελεύθερες δημοκρατίες, τελικά, εξήλθαν νικήτριες από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έναντι των δυνάμεων του Άξονα και εδραίωσαν τη θέση τους ως πρότυπο διακυβέρνησης ικανό να προασπίσει τις ατομικές ελευθερίες και την ευημερία των πολιτών. Αντιμέτωπες με τα προβλήματα που είχαν αφήσει πίσω τους οι συγκρούσεις, με την ανθρωπιστική και οικονομική κατάρρευση, υιοθέτησαν μέτρα ενίσχυσης του κράτους πρόνοιας (εθνικά προγράμματα υγείας και κοινωνικής ασφάλισης, στήριξη των ανέργων και των απόρων, των θυμάτων πολέμου κ.ά.), προώθησαν την κοινωνική ενσωμάτωση των ασθενέστερων και των μειονοτήτων, καθώς και την ισότητα ανδρών και γυναικών, εμπλουτίζοντας έτσι τις φιλελεύθερες αρχές με τις σύγχρονες σοσιαλιστικές ιδέες και κατακτήσεις.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και το Παράθεμα 1, να εντοπίσετε διαφορές τού φιλελευθερισμού από τον συντηρητισμό του 19ου αιώνα ως προς τις απόψεις τους για τη θέση και τον ρόλο των ανθρώπων στην κοινωνία. Ποιες ήταν οι αντιλήψεις τους για τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα;
2. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, διαψεύστηκε η αισιοδοξία των πρώτων φιλελεύθερων στοχαστών πως η βιομηχανική και οικονομική πρόοδος θα εξασφάλιζε την ευημερία για όλα τα κοινωνικά στρώματα; Να λάβετε υπόψη σας και το Παράθεμα 2.

2. Κοινωνικές συνέπειες της ραγδαίας εκβιομηχάνισης

Οι κοινωνικές συνέπειες του ασύδοτου εκβιομηχανισμού είχαν αρχίσει να προκαλούν ανησυχίες και σ' αυτούς ακόμη τους φιλελευθέρους. [...] Το 1841 η έκθεση της επιτροπής που είχε διοριστεί για να μελετήσει τις συνθήκες των ανθρακωρυχείων, συντάραξε όλη την Αγγλία αποκαλύπτοντας τις κτηνώδεις συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι ανθρακωρύχοι: η απασχόληση γυναικών και παιδιών, το απάνθρωπο ωράριο εργασίας, η απουσία μεθόδων ασφαλείας και, τέλος, οι απαράδεκτες συνθήκες υγιεινής και ηθικής. Η συζήτηση της έκθεσης αυτής και μερικών παρεμφερών αποκαλύψεων για τις άλλες βιομηχανίες είχε άμεσο αντίκτυπο στην αγγλική λογοτεχνία και είδαν το φως πολλά μυθιστορήματα για την εκβιομηχάνιση. [...] Οι απάνθρωπες συνθήκες των εργατών ξύπνησαν τα ανθρωπιστικά ένστικτα του πληθυσμού. Ο φιλελευθερισμός, σαν πολιτικό κίνημα δεν θα μπορούσε εύκολα να αποχωριστεί από τον ανθρωπισμό, που υπήρξε πάντα ένα από τα βασικά κίνητρα των φιλελευθέρων.

G.H. Sabine (1961). *Ιστορία των πολιτικών θεωριών* (μτφρ. Κ. Μάνθου), Αθήνα, σ. 754.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

laissez-faire: σύντομη εκδοχή της έκφρασης *laissez-faire, laissez-passez*, που υποδηλώνει την ελευθερία των οικονομικών συναλλαγών και αποτέλεσε το δόγμα των οπαδών της ελεύθερης οικονομικής και εμπορικής δραστηριότητας και του ελεύθερου οικονομικού ανταγωνισμού, που θα ρυθμίζεται μόνο από τους νόμους της αγοράς, χωρίς κρατικές ρυθμιστικές παρεμβάσεις.

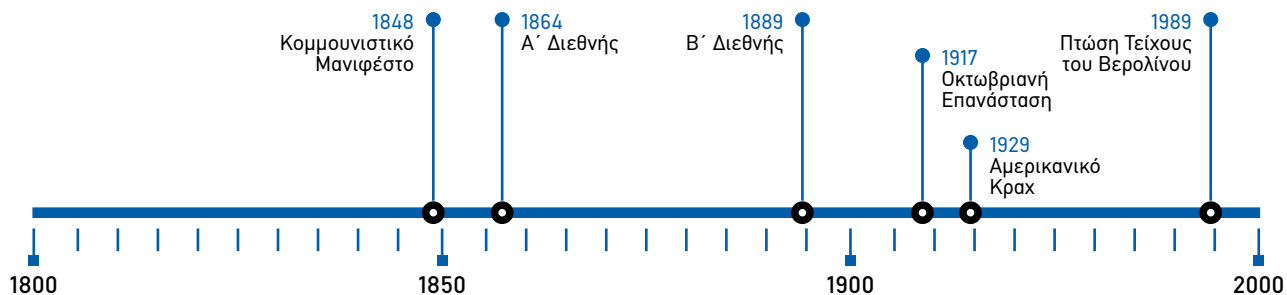
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Σοσιαλισμός

Ο σοσιαλισμός γεννήθηκε ως φωνή διαμαρτυρίας ενάντια στις κοινωνικές ανισότητες που δημιουργούσε η ταχεία καπιταλιστική ανάπτυξη της οικονομίας. Έστρεψε το ενδιαφέρον του κυρίως στην ανάγκη βελτίωσης της θέσης των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων και διεκδίκησε καλύτερες συνθήκες εργασίας για μισθωτούς και εργάτες. Κατά τον 20ό αιώνα αναπτύχθηκαν και εφαρμόστηκαν στην πράξη διαφορετικές εκδοχές του, που επηρέασαν συνολικά την ιστορική πορεία του μεταπολεμικού κόσμου.

Έννοιες κλειδιά

σοσιαλισμός
πάλη των τάξεων
προλετάριοι εργάτες
Καρλ Μαρξ
ΕΣΣΔ

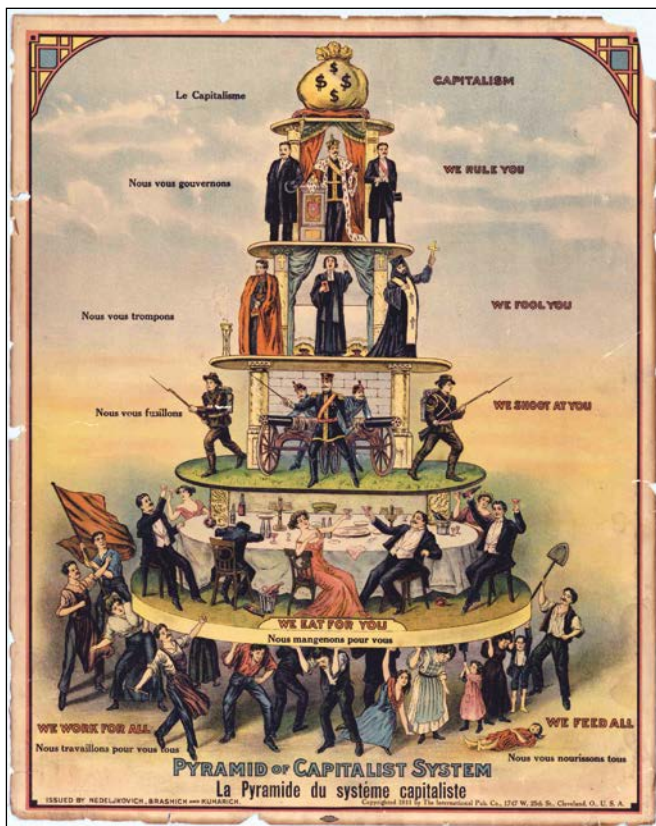
Οι πρώιμες σοσιαλιστικές ιδέες γεννήθηκαν μέσα στις συνθήκες της γρήγορης εκβιομηχάνισης, της ενίσχυσης της αστικής τάξης και της επικράτησης των καπιταλιστικών αρχών στην οικονομία του δυτικού κόσμου. Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα είχε αρχίσει να ασκείται έντονη κριτική αφενός στον ατομικισμό που συνδεόταν με τη φιλελεύθερη ιδεολογία, αφετέρου στις κοινωνικές ανισότητες που προέκυπταν από την ελεύθερη οικονομία της αγοράς και τον περιορισμένο ρόλο του κράτους. Συγγραφείς όπως ο Κάρολος Ντίκενς περιέγραφαν με έντονα επικριτικό τρόπο τη φτώχεια και την εκμετάλλευση που υφίσταντο οι εργάτες της βιομηχανικής Αγγλίας.

Η κριτική στην καπιταλιστική οικονομία δεν σήμαινε ότι οι άνθρωποι έπρεπε να επιστρέψουν στις συνθήκες της προβιομηχανικής κοινωνίας, που ήταν εξίσου σκληρή. Η λύση, σύμφωνα με τους πρώτους στοχαστές (Ρόμπερτ Όουεν, Τσαρλς Φουριέ κ.ά.), βρισκόταν στη μέριμνα της αστικής τάξης για τους εργάτες, στην αναδιάρθρωση της κοινωνίας στη βάση της ισότητας, στην εξασφάλιση ψήφου για τους εργαζόμενους ώστε να ελέγχουν τις ζωές τους κ.ά. Οι ιδέες τους, όμως, ήταν αρκετά αποσπασματικές, θεωρήθηκαν ουτοπικές για την εποχή και δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη. Την οργάνωση της κοινωνίας στη βάση της προσωπικής ικανότητας οραματίστηκε ο Γάλλος Κλοντ Ανρί ντε Σεν Σιμόν (1760-1825), ο οποίος υποστήριζε ότι οι άνθρωποι με ικανότητες θα έπρεπε να απαλλαγούν από τα δεσμά που τους επέβαλλαν οι αντιπαραγωγικοί μονάρχες, οι ευγενείς και ο κλήρος.

Καρλ Μαρξ

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οι σοσιαλιστικές ιδέες έλαβαν πιο οργανωμένη μορφή μέσα από το έργο των Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς. Από κοινού επεξεργάστηκαν μία θεωρία που θα εξηγούσε γιατί η κοινωνία είχε φτάσει στην κατάσταση που βρισκόταν εκείνη την εποχή και θα πρότεινε μέτρα για τον μετασχηματισμό της προς όφελος όλων. Τη θεωρία δημοσίευσε ο Μαρξ στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, το 1848, χρονιά που η Ευρώπη βρισκόταν εν μέσω επαναστατικής αναταραχής. Βασική αρχή κατανόησης της κοινωνίας και της οικονομίας ήταν η διαρκής *πάλη των τάξεων*, ο αγώνας δηλαδή για τον έλεγχο των **μέσων παραγωγής**, που από τα χέρια της αστικής τάξης έπρεπε να περάσει στα χέρια των **προλετάρων** εργατών. Στο τέλος αυτής της διαδικασίας, θα επιτυχανόταν μία αταξική κοινωνία και η απάλειψη της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άνθρωπο.

Οι νέες ιδέες βρήκαν απήχηση σε μερικές από τις πιο εκβιομηχανισμένες ευρωπαϊκές χώρες (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Βέλγιο κ.ά.). Υπό την επίδρασή τους, δημιουργήθηκε η πρώτη *Διεθνής Ένωση Εργατών* (Α΄ Διεθνής, Λονδίνο 1864) με στόχο να ανατρέψει την καπιταλιστική οικονομία και να καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία. Το 1871, εσωτερικές αναταραχές στη Γαλλία οδήγησαν στην ίδρυση της Παρισινής Κομμούνας που συγκρούστηκε με τη συντηρητική κυβέρνηση. Αργότερα, η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και η ανάγκη καλύτερου συντονισμού των δράσεων οδήγησαν στην ίδρυση της *Διεθνούς των Εργατικών και Σοσιαλιστικών Κομμάτων* (Β΄ Διεθνής, Παρίσι 1889). Στην ευρωπαϊκή περιφέρεια (Ισπανία, Ιταλία, Ρωσία), αντίθετα, όπου ο βαθμός εκβιομηχάνισης ήταν χαμηλότερος, η διάδοση του σοσιαλισμού προχώρησε με βραδύτερους ρυθμούς.

1. Η διαρκής πάλη των τάξεων

Μέχρι τώρα, η ιστορία όλης της κοινωνίας είναι ιστορία ταξικών αγώνων.

Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, βαρόνος και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με δυο λόγια καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε συνεχή αντίθεση μεταξύ τους, σ' έναν αδιάκοπο πόλεμο, άλλοτε κρυφό, άλλοτε φανερό, που κάθε φορά τελείωνε ή με τον επαναστατικό μετασχηματισμό ολόκληρης της κοινωνίας ή με την κοινή καταστροφή των αντιμαχόμενων τάξεων.

Στις προηγούμενες ιστορικές εποχές βρίσκουμε σχεδόν παντού μια πλήρη διάρθρωση της κοινωνίας από διαφορετικές τάξεις, μια ποικίλη διαβάθμιση των κοινωνικών θέσεων. Στην αρχαία Ρώμη έχουμε πατρίκιους, ιππείς, πληβείους, σκλάβους· στον Μεσαίωνα, φεουδάρχες, υποτελείς, μαστόρους, καλφάδες, δουλοπάροικους, και επιπλέον σχεδόν σε καθεμιά απ' αυτές τις τάξεις βρίσκουμε πάλι ιδιαίτερες διαβαθμίσεις.

[...] Ολόκληρη η κοινωνία διχάζεται όλο και περισσότερο σε δύο μεγάλα εχθρικά στρατόπεδα, σε δύο μεγάλες, άμεσα αντιμέτωπες τάξεις: αστική τάξη και προλεταριάτο.

Κ. Μαρξ & Φ. Ένγκελς (2017) [1848]. *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (μτφρ. Β. Λέκκα). Εισαγωγή Ε. Hobsbawm, Αθήνα, σσ. 45-46.

Εικόνα 1. Η πυραμίδα του καπιταλισμού. Από έκδοση των Nedeljkovich, Brashich και Kuharich (1911).

Οι εξελίξεις του 20ού αιώνα

Κορυφαία στιγμή στην πορεία επικράτησης των σοσιαλιστικών ιδεών υπήρξε η Οκτωβριανή Επανάσταση, που εκδηλώθηκε εν μέσω του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου στη Ρωσία και οδήγησε στην ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος και στην εγκαθίδρυση της πρώτης κομμουνιστικής κυβέρνησης στον κόσμο. Η νέα κυβέρνηση υπό τον Βλαντίμιρ Λένιν προχώρησε σε εθνικοποίηση της γης και των μέσων παραγωγής και κατέστησε το κράτος ρυθμιστή της οικονομίας και της κοινωνίας. Το 1924 η χώρα μετονομάστηκε σε Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ).

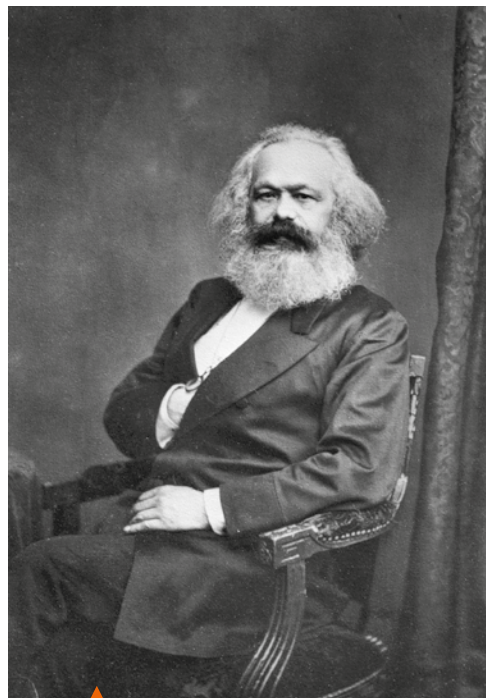
Η επιτυχία της σοβιετικής επανάστασης και το νέο οικονομικό μοντέλο που καθιέρωσε επηρέασαν την εξέλιξη των σοσιαλιστικών ιδεών στον υπόλοιπο κόσμο. Η παγκόσμια οικονομική κρίση, που ξέσπασε με αφετηρία το Μεγάλο Κραχ στις ΗΠΑ (1929), επέτεινε τα προβλήματα των φτωχών και των εργατικών στρωμάτων στις πόλεις και την ύπαιθρο και έθεσε σε αμφισβήτηση το οικονομικό μοντέλο του δυτικού κόσμου.

Ο μεταπολεμικός κόσμος

Το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου σηματοδότησε μια νέα εποχή για τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών, καθώς η ευημερία και η ασφάλεια της κοινωνίας (που τόσο είχε υποφέρει κατά τα προηγούμενα χρόνια) βρέθηκαν στο επίκεντρο του πολιτικού ενδιαφέροντος. Εμπέδωση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και των δικαιωμάτων των πολιτών, οικοδόμηση του κράτους πρόνοιας, ελεύθερη οικονομία της αγοράς, αλλά και παράλληλη στήριξη των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων, των γυναικών και των μειονοτήτων, ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και εξισορρόπηση των μεγάλων κοινωνικών ανισοτήτων, υπήρξαν μερικά από τα βασικά προτάγματα της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας.

Ταυτόχρονα, η σοβιετική επιρροή επεκτάθηκε στην Ανατολική Ευρώπη και άλλες χώρες μέσω της εγκαθίδρυσης κομμουνιστικών κυβερνήσεων (υπαρκτός σοσιαλισμός). Αποτέλεσμα των μεταπολεμικών εξελίξεων ήταν η διαίρεση του κόσμου σε δύο μεγάλους συνασπισμούς που εμφορούνταν από διαφορετικές αντιλήψεις ως προς τη λειτουργία και τον ρόλο του κράτους, την οικονομία και τα κοινωνικά πρότυπα. Ο μεταξύ τους ανταγωνισμός (Ψυχρός Πόλεμος) εντάθηκε και σε μερικές περιπτώσεις έλαβε τη μορφή ένοπλης σύγκρουσης, ενώ και στο εσωτερικό των χωρών δεν έλειψαν η καχυποψία και οι διώξεις σε βάρος θαυμαστών του αντίπαλου συνασπισμού. Το Τείχος του Βερολίνου συμβόλισε το σύνορο μεταξύ των δύο κόσμων.

Το 1985, ο ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης, Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, εισήγαγε μια σειρά από φιλελεύθερες πολιτικές μεταρρυθμίσεις

Εικόνα 2. Ο Καρλ Μαρξ (1818-1883). International Institute of Social History, Άμστερνταμ.

Η παρισινή κομμούνα

Το Κραχ του 1929

Σταυρόλεξο:
Ιδεολογικά Ρεύματα

Ψυχρός Πόλεμος:
Η προπαγάνδα

Γλωσσάρι: Σοσιαλισμός

Καπιταλισμός

(περεστρόικα) που είχαν σκοπό να εκσυγχρονίσουν τη χώρα, να αποκαταστήσουν τα ατομικά δικαιώματα και να ενθαρρύνουν τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς. Πολύ γρήγορα οι εξελίξεις οδήγησαν στην πτώση της κομμουνιστικής κυβέρνησης στη Μόσχα και τις σύμμαχες χώρες και στην αλλαγή του πολιτικού και γεωγραφικού χάρτη της Ευρώπης. Το Τείχος του Βερολίνου γκρεμίστηκε το 1989, ενώ η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε το 1991.

Ερωτήσεις – Δραστηριότητες

1. Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να εκπονήσετε εννοιολογικό χάρτη σε σχήμα άστρου τοποθετώντας στο κέντρο την έννοια «σοσιαλισμός».
2. Πώς, κατά τη γνώμη σας, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συνέβαλε στην ενίσχυση της απήχησης των σοσιαλιστικών ιδεών στη μεταπολεμική Ευρώπη και τον κόσμο; Ποιες πρακτικές εφαρμογές τους μπορείτε να εντοπίσετε;

Ας θυμόμαστε ότι:

- Ο συντηρητισμός, ο φιλελευθερισμός και ο σοσιαλισμός αποτελούν ιδεολογικά ρεύματα που διαδόθηκαν κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο από τον 19ο αιώνα και εξής.
- Οι διαφορές μεταξύ τους έγκεινται στον τρόπο με τον οποίο κατανοούσαν τις βασικές αρχές και τους τρόπους άσκησης της εξουσίας και οργάνωσης της κοινωνίας.
- Η διάδοσή τους επηρεάστηκε από τις εκάστοτε οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις.
- Η προσαρμογή τους στα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα της σύγχρονης εποχής αποτέλεσε προϋπόθεση για την επιβίωσή τους.

Λογοτεχνικές προτάσεις

Τσαρλς Ντίκενς, *Όλιβερ Τουίστ*

Ελίζαμπεθ Μπάρετ-Μπράουνινγκ, *Η κραυγή των παιδιών*

Εμίλ Ζολά, *Ζερμινάλ*

Τζον Στάνιμπεκ, *Τα σταφύλια της οργής*

2. Η εργασιακή ανασφάλεια τον 19ο αιώνα

Ο παράγοντας που περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο επηρέαζε τη ζωή των εργατών τον 19ο αιώνα ήταν η *ανασφάλεια*. Δεν ήξεραν στην αρχή της εβδομάδας πόσα λεφτά θα έφερναν σίτι στο τέλος της. Δεν ήξεραν πόσο θα έμεναν στην τωρινή τους δουλειά ή, αν την έχαναν, πότε θα έβρισκαν άλλη και με ποιους όρους. Δεν ήξεραν πότε θα πάθαιναν κάποιο ατύχημα ή πότε θα αρρώσταιναν, και παρόλο που γνώριζαν ότι κάποια στιγμή στη μέση ηλικία τους –ίσως στα 40-50 τους, αν ήταν ανειδίκευτοι, ίσως στα 50-60 τους, αν είχαν κάποια ειδικότητα– δεν θα μπορούσαν πια να έχουν τη σωματική απόδοση ενός νέου εργάτη, δεν ήξεραν τι θα τους συνέβαινε από εκείνη τη στιγμή ως τον θάνατό τους.

Ε. Hobsbawm (1994). *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), Αθήνα, σ. 331.

Ερμηνευτικός πίνακας ιστορικών όρων

μέσα παραγωγής: τα μέσα που χρησιμοποιούνται (πρώτες ύλες, μηχανήματα και εργαλεία) για την παραγωγή αγαθών.

προλετάριος: μισθωτός εργάτης, που ζει μόνο από το εισόδημά του και δεν ελέγχει τα μέσα παραγωγής.

Παράρτημα πηγών

Ο ΧΩΡΟΣ, Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ: ΕΝΟΤΗΤΑ 1

1. Ο χώρος και ο χρόνος του ιστορικού

Κάθε ιστορικός ασφαλώς έχει περιορισμούς χρόνου και χώρου, όμως η ιστορία ως επιστήμη δεν έχει. Είναι εντυπωσιακή η δυνατότητα που μας δίνει η ιστορία για συγχρονικότητα, να είμαστε *ταυτόχρονα* σε περισσότερες από μία τοποθεσίες ή χρονικές στιγμές. Οι ιστορικοί συνηθίζουν να επισκέπτονται πολλά μέρη ταυτόχρονα. Οι έρευνές τους στο παρελθόν μπορούν να επεκταθούν σε πολλαπλά θέματα μέσα στην ίδια περίοδο ή σε πολλαπλά σημεία στον χρόνο στο πλαίσιο του ίδιου θέματος, όπως κάνουν οι παραδοσιακές αφηγήσεις, ή σε έναν συνδυασμό των δύο. [...] Επίσης, πάντα υπάρχει η πιθανότητα νέα στοιχεία από το παρελθόν να οδηγήσουν τους ιστορικούς στην επανεκτίμηση της προέλευσης ακόμη και των πιο γνωρίμων και κοινά αποδεκτών ιστορικών γεγονότων. Είναι πιθανό ακόμη και νέες προοπτικές στο παρόν να αλλάξουν όσα νομίζαμε ότι ξέραμε. Κι ακόμη κι αν δεν υπάρχουν νέες απαντήσεις από το παρελθόν, οι μεταβαλλόμενες οπτικές του παρόντος μπορούν να μας οδηγήσουν να θέσουμε νέα ερωτήματα.

J. L. Gaddis (2019). *Το τοπίο της ιστορίας* (μτφρ. Μ. Ακριβάκη), Αθήνα, σσ. 53, 173.

2. Η ιστορική χρονολόγηση

Τέλος, υπάρχει το πρόβλημα της χρονολογίας που μας φέρνει στο άλλο άκρο, στην ανώτατη δυνατή γενίκευση, μια που είναι δύσκολο να φανταστούμε γνωστή κοινωνία η οποία να μη θεωρεί χρήσιμη την καταγραφή της διάρκειας του χρόνου και της διαδοχής των γεγονότων. [...] Η ιστορική χρονολόγηση για ορισμένους σκοπούς, υπό τη μορφή π.χ. γενεαλογιών και χρονικών, είναι προφανώς σημαντική για πολλές (ίσως για όλες) τις εγγράμματες κοινωνίες, ακόμα και για μη εγγράμματες, αν και η ικανότητα των εγγραμμάτων να διατηρούν μόνιμες γραπτές καταγραφές τούς δίνει τη δυνατότητα να επινοούν χρήσεις οι οποίες δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε κοινωνίες που στηρίζονται μόνο στην προφορική παράδοση. [...] Φυσικά, μπορεί να χρειάζονται και πιο ακριβείς χρονολογικοί υπολογισμοί για διάφορους οικονομικούς, νομικούς, γραφειοκρατικούς, πολιτικούς και τελετουργικούς σκοπούς, τουλάχιστον στις εγγράμματες κοινωνίες που τους καταγράφουν [...].

E. Hobsbawm (1998). *Για την ιστορία* (μτφρ. Π. Ματάλας), Αθήνα, σσ. 39-40.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ: ΕΝΟΤΗΤΕΣ 2 - 6

2.1. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ, ΤΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1. Η έννοια του πολίτη

Ταυτόχρονα με την έννοια του πολίτη, αναπτύχθηκαν βαθμιαία οι αντιθετικές έννοιες που έμελλε να καθορισθούν σαφώς κατά την κλασική εποχή, δηλαδή: πρώτον, η έννοια του μη πολίτη, που ήταν έξω από την πολιτική κοινότητα, και δεύτερον, η έννοια κυρίως του δούλου, του εντελώς ξένου, που δεν είχε ελευθερία και ο οποίος θεωρητικά δεν είχε καθόλου δικαιώματα. Με άλλα λόγια, η έννοια του πολίτη ήταν ταυτόχρονα και εγκλειστική (έδειχνε ποιους περιλάμβανε) και αποκλειστική (μια και έδειχνε ποιους απέκλειε). Η σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη της έννοιας του ελεύθερου πολίτη και στην ανάπτυξη της έννοιας του δούλου –δύο ακραίες και αντίθετες έννοιες– ήταν κάτι παραπάνω από μια θεωρητική σχέση. Η αρχαϊκή εποχή υπήρξε ταυτόχρονα μάρτυρας και της ανάπτυξης της έννοιας της κοινότητας και της ανόδου των πολιτών μέσα στην πόλη απ' τη μια μεριά, και της ανάπτυξης, σε σημαντική κλίμακα, της εμπορευματικής δουλείας απ' την άλλη.

M.M. Austin & P. Vidal-Naquet (1998) [1972]. *Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα* (μτφρ. Τ. Κουκουλιός), Αθήνα, σσ. 82-83.

2. Ο συνοικισμός ως διαδικασία συγκρότησης της πόλης-κράτους

Από τον Θουκυδίδη έως τον Αριστοτέλη, όλοι θεωρούσαν ως προϊστορία της πόλης-κράτους τη μετάβαση από τον οίκο στην κώμη, κι έπειτα στην πόλη. Ωστόσο, κατά τον 8ο αιώνα ο συνοικισμός δεν είναι ένα ζήτημα συγκέντρωσης του πληθυσμού και αστικοποίησης, όπως συμβαίνει από τον 4ο αιώνα. Ο αρχαϊκός συνοικισμός ήταν μια λειτουργία αυστηρά πολιτική, που είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση ενός κράτους μέσω της συγκέντρωσης της εξουσίας, χωρίς όμως να μεταβάλλεται άμεσα η δομή της κατοίκησης. [...] Μέγιστη καινοτομία αποτελεί το γεγονός ότι το ελληνικό ιερό ήταν στο εξής ανεξάρτητο του πολιτικού κέντρου, ενώ στην Ανατολή συνέχισε να περιλαμβάνεται στο ανάκτορο. Προσιτό σε όλους, το ιερό έγινε φυσικά ένας τόπος της κοινότητας και ένας χώρος κοινωνικοποίησης. Έτσι οι θέσεις αρχαίων μυκηναϊκών ανακτόρων γύρω από τα οποία αναπτύχθηκαν ιδρυτικοί μύθοι, όπως για την Ακρόπολη της Αθήνας, απέκτησαν έναν ιερό χαρακτήρα.

M.-F. Baslez (1998) [1972]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου), Αθήνα, σ. 69.

3. Ο συνοικισμός της Αθήνας

Οι Αθηναίοι, από τα πολύ παλιά χρόνια και περισσότερο από όποιους άλλους Έλληνες, ζούσαν αγροτική ζωή. Τον καιρό του Κέκροπος και των πρώτων βασιλέων της Αττικής μέχρι της εποχής του Θησεώς, οι Αθηναίοι ζούσαν διασπαρμένοι σε μικρά κέντρα που είχαν, το καθένα, χωριστό πρυτανείο και χωριστούς άρχοντες. Μόνο άμα παρουσιαζόταν εξωτερικός κίνδυνος έκαναν κοινή συνέλευση υπό τον βασιλέα και ο κάθε οικισμός είχε χωριστή πολιτική ζωή και αυτοδιοίκηση. [...] Όταν, όμως, βασιλεύς έγινε ο Θησεύς, που ήταν δυνατός και σώφρων, έκανε πολλές μεταρρυθμίσεις, κατάργησε τις βουλές και τις αρχές των άλλων οικισμών και οργάνωσε την πολιτεία στη σημερινή της μορφή με ένα βουλευτήριο κι ένα πρυτανείο. Άφησε τους κατοίκους να νέμονται τα κτήματά τους όπως και πριν, αλλά τους ανάγκασε να έχουν μια κοινή πολιτεία, την Αθήνα, η οποία εξελίχθηκε σε μεγάλη πολιτεία, και τέτοια την παράδωσε ο Θησεύς στους μεταγενεστέρους.

Θουκυδίδης, *Ιστορίες*, Β. 15.1-2 (μτφρ. Α. Βλάχος).

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=51

4. Τι είναι πολίτευμα

Το πολίτευμα μιας πόλης ορίζεται ως σύστημα με το οποίο η πόλη οργανώνει και τις άλλες εξουσίες και μάλιστα την ανώτατη εξουσία. Διότι παντού, σε κάθε πόλη το σύστημα εξουσίας είναι κυρίαρχο στοιχείο της και η πολιτεία είναι σύστημα εξουσίας (πολίτευμα). Επεξηγηματικά αναφέρω ότι στα δημοκρατικά καθεστώτα φορέας κυρίαρχης εξουσίας είναι ο δήμος, αντίθετα στα ολιγαρχικά οι λίγοι· έτσι ισχυριζόμαστε ότι πρόκειται για διαφορετικά μεταξύ τους πολιτεύματα.

Αριστοτέλης 1278b 9-14 - Αριστοτέλης, *Πολιτικά III, IV*. (μτφρ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου).

5. Η κοινωνία των αρίστων

Ο μετασχηματισμός της φυλετικής κοινωνίας σε πολιτική συνδέεται με την άνοδο της αριστοκρατίας και τη βαθμιαία πτώση της βασιλείας. [...] Οι ευγενείς αντλούν την πολιτική τους δύναμη από την προνομιακή καταγωγή τους, που ανάγεται σε θεούς ή ήρωες, και από τις δικαιοδοσίες που είχαν ως αρχηγοί γενών. Είναι γνώστες των θεμίστων, θεματοφύλακες των ιερών παραδόσεων, που ρυθμίζουν τη ζωή των ανθρώπων, οι αναγνωρισμένοι ερμηνευτές του θρησκευτικού και αστικού κώδικα. [...] Ασχολούνται επίσης με την ανατροφή και συντήρηση των αλόγων τους, που τους εξασφαλίζουν την υπεροχή στη μάχη. [...] Τα επίθετα «αγαθός», «εσθλός», «άριστος», που απαντούν στα ομηρικά έπη και χαρακτηρίζουν τους ήρωες, αποτελούν τιμητική προσήγορία των ευγενών και δηλώνουν τον έξοχο άνδρα, που διακρίνεται για την ηρωική του ανδρεία και δύναμη. Από την πολεμική τους υπεροχή προέρχεται και η υλική τους δύναμη, που τους επιτρέπει να περιφρονούν την εργασία στους αγρούς και να αφιερώνουν τον χρόνο τους στην απόκτηση των ικανοτήτων και των αρετών του αριστοκρατικού κώδικα.

A. Ραμού-Χαψιάδη (1982). *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*, Αθήνα, σσ. 73-74.

6. Επιδιώξεις των τυράννων και χαρακτηριστικά του τυραννικού πολιτεύματος

Οι τύραννοι πάλι, όσοι εξουσίαζαν ελληνικές πολιτείες, επειδή κοίταζαν μόνο το δικό τους συμφέρον, τη ζωή και την καλοπέρασή τους, και πώς να μεγαλώσουν τη δύναμη της γενιάς τους, διοικούσαν τις πολιτείες τους όσο μπορούσαν φυλάγοντας τους τόπους που είχαν [...].

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, 1.17. (μτφρ. Ε. Λαμπρίδη). Αθήνα.

Τέτοιου είδους τυραννίδα συνιστά κατ' ανάγκη η μοναρχική άσκηση της εξουσίας από έναν, ο οποίος εξουσιάζει τους ομοίους του και τους καλύτερους από αυτόν αδιακρίτως, αποβλέποντας προς το συμφέρον του και μόνο και όχι προς το συμφέρον των αρχομένων. Για τον λόγο αυτό είναι ανεπιθύμητη από τον λαό, γιατί κανένας ελεύθερος άνθρωπος δεν υπομένει εκούσια μια τέτοια εξουσία.

Αριστοτέλης 1295a 17-22 – Αριστοτέλης, *Πολιτικά III, IV*. (μτφρ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου). Αθήνα.

3.1. Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

1. Η σεισάχθεια του Σόλωνα

Επειδή λοιπόν τέτοια ήταν η οργάνωση της πολιτείας και οι πολλοί ήταν δούλοι των λίγων, ο λαός επαναστάτησε εναντίον της άρχουσας τάξης. Και επειδή η εξέγερση ήταν βίαιη και η αντιπαράθεση των δύο παρατάξεων κρατούσε πολύ, εξέλεξαν από κοινού συμφιλιωτή και άρχοντα τον Σόλωνα και εμπιστεύθηκαν τη διακυβέρνηση της πολιτείας σ' αυτόν [...]. Όταν λοιπόν ο Σόλωνας ανέλαβε την εξουσία, έδωσε στον λαό την ελευθερία του και για το παρόν και για το μέλλον απαγορεύοντας τα δάνεια με εγγύηση το σώμα. Θέσπισε νόμους και κατάργησε τα χρέη, ιδιωτικά και δημόσια. Την κατάργηση αυτή την ονομάζουν σεισάχθεια, διότι (ενν. οι νόμοι) αποτίναξαν το βάρος (ενν. των χρεών).

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 5-6 (μτφρ. Δ. Παπαδής).

2. Η τυραννίδα των Πεισιστρατιδών

[...] και αυτοί οι τύραννοι προσπάθησαν περισσότερο απ' όλους να επιδείξουν αρετή και γνωστικό φέρεσιμο, και εισπράττοντας φόρο μόνο πέντε τοις εκατό του εισοδήματος και την πολιτεία των Αθηναίων κόσμησαν, με ωραία οικοδομήματα, και τους πολέμους τούς έβγαλαν πέρα καλά, και θυσίες έκαναν στους ναούς. Και σε όλα τα άλλα άφησαν την πολιτεία να χρησιμοποιεί τους θεσμούς που ίσχυαν και πρωτίτερα, εκτός από το ότι φρόντιζαν πάντα να βρίσκεται ένας από την οικογένειά τους στην πρωτοκαθεδρία. Και άλλοι απ' αυτούς πήραν το αξίωμα του ετήσιου άρχοντα των Αθηνών κι ο Πεισίστρατος ο γιος του Ιππία, που είχε τ' όνομα του παππού του, ίδρυσε τον βωμό των δώδεκα θεών ως αφιέρωμα στην αγορά τον καιρό που ήταν άρχοντας, και τον βωμό του Απόλλωνα στο Πύθιο.

Θουκυδίδης, 6.54.6. (μτφρ. Ε. Λαμπρίδη).

3. Το πολίτευμα του Κλεισθένη

Στην ορολογία του Ηρόδοτου σχετικά με τη φύση του πολιτεύματος που εγκαθιδρύθηκε από τον Κλεισθένη μετά την πτώση της τυραννίδας δεν χρησιμοποιείται η λέξη δημοκρατία παρά μία φορά μόνο. [...] για να χαρακτηρίσει [ο Ηρόδοτος] την πολιτειακή κατάσταση των Αθηναίων στην εποχή του Κλεισθένη αναφέρεται σε άλλες καθαρά πολιτικές έννοιες, όπως: στην ισονομία (την οποία χρησιμοποιεί, [...] όταν θέλει να δηλώσει τη διεύρυνση του πολιτικού σώματος [...]), στην ισηγορία (ισότητα στην εκκλησία του δήμου) ή στην ισοκρατία (ιση κατανομή της εξουσίας). [...] Έχει δε ορθά παρατηρηθεί ότι ο Κλεισθένης συνέδεσε το όνομα του πολιτεύματος που εγκαθιδρύθηκε στην Αθήνα με ένα στοιχείο γενικής αποδοχής: την ισονομία, η οποία τοποθετείται σε σαφή αντίθεση προς την τυραννίδα, και είχε ιδιαίτερη απήχηση και αποδοχή, κυρίως στους μη ευγενείς. Αυτό δηλώνει πως πρόθεση του Κλεισθένη ήταν η εγκαθίδρυση ενός πολιτεύματος που θα κατάφερνε να συμβιβάσει τις απαιτήσεις των πολλών με τις αξιώσεις των ευγενών.

Ν. Μπιργάλιας (2008). *Από την κοινωνική στην πολιτική πλειονοψηφία: Το στάδιο της ισονομίας. Πολιτειακές μεταβολές στον αρχαίο ελληνικό κόσμο (550-479 π.Χ.)*, Αθήνα, σσ. 31-33.

4. Το ψήφισμα του Θεμιστοκλή

Και όταν υπερίσχυσε η γνώμη του, υποβάλλει στην εκκλησία του δήμου την πρόταση: να εμπιστευτούν την πόλη στην Αθηνά που είναι προστάτισσά της, και όλοι όσοι έχουν τη στρατεύσιμη ηλικία να μπουν στα πλοία και να προσπαθεί ο καθένας με όποιον τρόπο μπορεί να διασώσει τα παιδιά, τις γυναίκες και τους δούλους. Όταν η πρόταση αυτή εγκρίθηκε, οι περισσότεροι από τους Αθηναίους έφεραν γι' ασφάλεια τα παιδιά και τις γυναίκες τους στην Τροιζήνα, όπου οι κάτοικοι τα δέχονταν με μεγάλη προθυμία.

Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 10.4-5 (μτφρ. Μ.Χ. Οικονόμου, 1965).

5. Το αθηναϊκό δημοκρατικό πολίτευμα στην πλήρη έκφρασή του

Για δεκαεπτά περίπου χρόνια μετά τους περσικούς πολέμους το πολίτευμα [της Αθήνας] παρέμεινε το ίδιο με ανώτατη εξουσία τη βουλή του Αρείου Πάγου, αν και σιγά σιγά αποδυναμωνόταν. Καθώς όμως ο λαός αποκτούσε μεγαλύτερη δύναμη, όταν έγινε αρχηγός της δημοκρατικής παράταξης ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδη, που είχε τη φήμη ανθρώπου αδέκαστου και αφοσιωμένου στο πολίτευμα, στράφηκε εναντίον της βουλής του Αρείου Πάγου. Πρώτον απομάκρυνε πολλούς Αρεοπαγίτες κινώντας [εναντίον τους] δικαστικούς αγώνες για τον τρόπο με τον οποίο είχαν διοικήσει. Έπειτα αφαίρεσε [...] από τη βουλή του Αρείου Πάγου όλες τις πρόσθετες εξουσίες, με τις οποίες ασκούσε την περιφρούρηση του πολιτεύματος, και άλλες παραχώρησε στη βουλή των πεντακοσίων, άλλες στην εκκλησία του δήμου και άλλες στα δικαστήρια.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 25.1 (μτφρ. Δ. Παπαδής), Ζήτρος.

Μισθό λαμβάνουν πρώτον τα μέλη της εκκλησίας του δήμου: μία δραχμή για τη συμμετοχή τους στις συνηθισμένες συνελεύσεις και εννέα οβολούς για τη συμμετοχή τους στην κύρια συνεδρία. Κατόπιν οι δικαστές λαμβάνουν τρεις οβολούς και οι βουλευτές πέντε. Στους πρυτάνεις δίνεται ένας οβολός επιπλέον για έξοδα διατροφής. Έπειτα οι εννέα άρχοντες λαμβάνουν τέσσερις οβολούς ο καθένας [...] Κατόπιν ο άρχοντας της Σαλαμίνας λαμβάνει μία δραχμή την ημέρα. Οι αθλοθέτες σιτίζονται στο πρυτανείο κατά τον μήνα Εκατομβαιώνα, όταν γιορτάζονται τα Παναθήναια [...]. Οι αμφικτύονες που αποστέλλονται στη Δήλο λαμβάνουν μία δραχμή την ημέρα από το ταμείο της Δήλου. Επίσης, όσοι αξιωματούχοι αποστέλλονται στη Σάμο, τη Σκύρο, τη Λήμνο ή την Ίμβρο λαμβάνουν χρήματα για τη διατροφή τους.

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 62.2 (μτφρ. Δ. Παπαδής), Ζήτρος.

6. Η αθηναϊκή δημοκρατία του Περικλή

Το πολίτευμα που έχουμε σε τίποτε δεν αντιγράφει τα ξένα πολιτεύματα. Αντίθετα, είμαστε πολύ περισσότερο εμείς παράδειγμα για τους άλλους παρά μιμητές τους. Και το πολίτευμά μας λέγεται δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν λίγοι, αλλά οι περισσότεροι. Όλοι, δηλαδή, οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στον νόμο για τις ιδιωτικές τους διαφορές, ενώ για τα δημόσια αξιώματα προτιμώνται εκείνοι που είναι ικανοί και τα αξίζουν και όχι εκείνοι που ανήκουν σε μια ορισμένη τάξη. Κανείς, αν τύχει και δεν έχει κοινωνική θέση ή αν είναι φτωχός, δεν εμποδίζεται γι' αυτό να υπηρετήσει την πολιτεία, αν έχει κάτι άξιο να προσφέρει.

Θουκυδίδης, 2.37.1 (μτφρ. Α. Βλάχος).

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=58

3.2. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

1. Η διαδικασία ψήφισης των νόμων

Βλέπετε, άνδρες Αθηναίοι, με ποιον τρόπο ο Σόλων ρύθμισε το θέμα της ψήφισης των νόμων. Πρέπει πρώτα να παρουσιάζονται σε εσάς, που έχετε ορκιστεί και επικυρώνετε και όλα τα υπόλοιπα. Έπειτα καταργούνται οι αντίθετοι νόμοι, για να υπάρχει ένας νόμος για κάθε περίπτωση, και να μην ανησυχούν όσοι δεν ξέρουν καλά τους νόμους και έρχονται σε δύσκολη θέση απέναντι σε εκείνους που γνωρίζουν όλους τους νόμους, αλλά να μπορούν όλοι να διαβάζουν τα ίδια πράγματα και να γνωρίζουν με απλό και σαφή τρόπο το δίκαιο. Και πριν από αυτά, όρισε ο Σόλων, οι νόμοι να παρουσιάζονται στους Επωνύμους, να παραδίδονται στον γραμματέα, και αυτός να τους διαβάζει στην εκκλησία του δήμου, ώστε καθένας από σας, αφού ακούσει τον νόμο πολλές φορές και σκεφτεί με την ησυχία του, να ψηφίσει όσα του φαίνονται δίκαια και συμφέροντα.

Δημοσθένης, *Προς Λεπτίνην*, 93-94. Στο Cl. Mossé (2000) [1992]. *Οι θεσμοί στην κλασική Ελλάδα* (μτφρ. Μ. Παπαηλιάδη), Αθήνα, σ. 72.

2. Όρκος των Ηλιαστών

Θα ψηφίσω σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα δήμου της Αθήνας και της βουλής των πεντακοσίων και δεν θα υπερψηφίσω την εγκαθίδρυση τυραννίδας ούτε ολιγαρχίας [...]. Δεν θα ψηφίσω κατάργηση των ιδιωτικών χρεών, ούτε αναδασμό της αθηναϊκής γης ή των σπιτιών των Αθηναίων. Δεν θα επαναφέρω στην πατρίδα τους εξόριστους, ούτε τους καταδικασθέντες σε θάνατο· δεν θα διώξω ούτε εγώ ο ίδιος από την πόλη κανέναν πολίτη, παραβιάζοντας τους ισχύοντες νόμους και τα ψηφίσματα του αθηναϊκού δήμου και της βουλής, ούτε θα αφήσω κανέναν άλλον να το κάνει· δεν θα επιτρέψω να ανέλθει σε κάποιο αξίωμα όποιος δεν έχει λογοδοτήσει για προηγούμενο αξίωμά του [...]. Δεν θα εμπιστευτώ δύο φορές στο ίδιο πρόσωπο το ίδιο αξίωμα, ούτε δύο αξιώματα σε έναν μόνο πολίτη το ίδιο έτος. Δεν θα δεχτώ δώρα ως ηλιαστής [...]. Είμαι άνω των τριάντα ετών και θα ακούσω το ίδιο προσεκτικά τον κατήγορο και τον κατηγορούμενο και θα αποφασίσω αποκλειστικά με βάση την ίδια υπόθεση.

Δημοσθένης κατά Τιμοκράτους, 149-151. Cl. Mossé (2000) [1992]. *Οι θεσμοί στην κλασική Ελλάδα* (μτφρ. Μ. Παπαηλιάδη), Αθήνα, σσ. 107-108.

3. Το ψήφισμα του Περικλή για την ανοικοδόμηση των ιερών

Όταν άρχισαν οι δυσαρέσκειες των Λακεδαιμονίων για την αύξηση [ενν. της δύναμης] των Αθηναίων, ο Περικλής, παροτρύνοντας ακόμη περισσότερο τον λαό σε μεγαλοφροσύνη και επιδιώκοντας να τον κάνει να θεωρεί τον εαυτό του άξιο μεγάλων πραγμάτων, πρότεινε να προσκληθούν όλοι οι Έλληνες οι κατοικούντες σε οποιοδήποτε μέρος της Ευρώπης ή της Ασίας και όλες οι πόλεις, μικρές ή μεγάλες, να στείλουν αντιπροσώπους στην Αθήνα για να συσκεφθούν από κοινού: για τα ελληνικά ιερά που έκαψαν οι Πέρσες, για τις θυσίες, τις οποίες οφείλουν υπέρ της Ελλάδας, καθώς τις έχουν υποσχεθεί στους θεούς, όταν πολεμούσαν εναντίον των βαρβάρων και για τη θάλασσα, πώς [δηλαδή] να ταξιδεύουν όλοι άφοβα και πώς να διατηρούν την ειρήνη.

Πλούταρχος, *Περικλής* 17.1, Πάπυρος (μτφρ. Α.Ι. Πουρνάρα).

3.3. ΟΙ ΥΛΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ: ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ - ΜΙΣΘΟΙ - ΘΕΩΡΙΚΑ

1. Τα Μακρά Τείχη του Πειραιά

Αυτά τα τείχη –εκ των οποίων το ένα συνέδεε το οχυρωματικό τείχος που περιέβαλλε την Αθήνα με τα τείχη που προστάτευαν τον Πειραιά [...] το άλλο ξεκινούσε από την Αθήνα κι έφτανε μέχρι το παλιό λιμάνι στο Φάληρο, ενώ ένα τρίτο, το οποίο χτίστηκε περίπου δέκα χρόνια μετά τα δύο πρώτα, ήταν παράλληλο προς το πρώτο και απείχε από αυτό λιγότερο από διακόσια μέτρα– χτίστηκαν κυρίως ύστερα από παραινήσεις του Περικλή και μας επιτρέπουν

να δούμε [...] τη νέα στρατηγική που σχεδίαζε για την άμυνα της Αθήνας και της νέας ηγεμονίας της. Όταν τα τείχη ολοκληρώνονταν, θα μετέτρεπαν την περιοχή μεταξύ Αθήνας, Πειραιά και Φαλήρου σε ένα νησί απρόσιτο από ξηράς και απόρθητο για όσο καιρό οι Αθηναίοι θα διατηρούσαν τον έλεγχο της θάλασσας και της ηγεμονίας, καθώς και των εσόδων που αντλούσαν από αυτήν. Αν οι Αθηναίοι ήταν διατεθειμένοι να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τα χωράφια τους στην ύπαιθρο σε μια ενδεχόμενη εισβολή του εχθρού, θα ήταν αήττητοι, εφόσον η θαλασσοκρατία τους θα τους επέτρεπε να αντέχουν αποκλεισμένοι επ' αόριστον.

D. Kagan (2005) [1991]. *Περικλής ο Αθηναίος και η γέννηση της δημοκρατίας* (μτφρ. Ο. Παπακώστα), Αθήνα, σσ. 161-163.

2. Η πολιορκία της Σηστούς (479 π.Χ.)

Ας ιστορήσω, τώρα, πώς οι Αθηναίοι απόκτησαν τόσο μεγάλη δύναμη. Όταν οι Μήδοι, αφού νικήθηκαν από τους Έλληνες και στη στεριά και στη θάλασσα, αποσύρθηκαν από την Ευρώπη και όταν όσοι είχαν καταφύγει με τον στόλο τους στη Μυκάλη καταστράφηκαν, ο βασιλεύς των Λακεδαιμονίων Λεωτυχίδης, που ήταν αρχηγός των Ελλήνων στη Μυκάλη, γύρισε στην Πελοπόννησο με τους Πελοποννησίους συμμάχους. Οι Αθηναίοι, όμως, και όσοι σύμμαχοι της Ιωνίας και του Ελλησπόντου είχαν κιόλας αποσπαστεί από τον Βασιλέα [ενν. των Περσών], πολιορκήσαν τη Σηστό την οποία κρατούσαν οι Μήδοι και, αφού ξεχειμώνιασαν, την κυριέψαν όταν την εγκατέλειψαν οι βάρβαροι. Αμέσως μετά απέπλευσαν από τον Ελλήσποντο και ο καθένας γύρισε στην πατρίδα του.

Θουκυδίδης, 1.89.1-2. (μτφρ. Αγγ. Βλάχος)

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=28

3. Ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός

Δεν υπάρχει, αρχαία ελληνική λέξη που να αποδίδει την έννοια «ιμπεριαλισμός»· εκτός από μία που χρησιμοποιείται για το γεγονός της κυριαρχίας, ή για το σύνολο των κυριαρχούμενων λαών· είναι η λέξη *αρχή*. Εντούτοις, ο ιμπεριαλισμός είναι μία ιδέα πολύ σαφής για τους Έλληνες, και ειδικότερα ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός. Ο ιμπεριαλισμός αυτός αρχίζει να εκδηλώνεται σχεδόν αμέσως μετά το τέλος των Μηδικών Πολέμων. Το ερώτημα είναι μόνο το πότε τελειώνει και, ειδικότερα, αν είναι θεμιτό να μιλάμε για αθηναϊκό ιμπεριαλισμό την ώρα ακριβώς που αρχίζει ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Η Αθήνα τότε κατέχει κιόλας ολόκληρη την αυτοκρατορία της και μόλις που μπορούμε να λογαριάσουμε μια-δυο μικρές προσαρτήσεις στη διάρκεια του πολέμου, όπως αυτήν της Μήλου· και η αυτοκρατορία καταρρέει στην καταστροφή του 404, ολοκληρωτικά. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να σκεφτούμε πως ο Θουκυδίδης δεν πραγματεύεται τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό παρά μονάχα στα κεφάλαια του βιβλίου Α΄, που αφηγούνται τα πενήντα χρόνια (πριν από τον πόλεμο) κατά τα οποία πραγματοποιήθηκε η αυτοκρατορική κατάκτηση.

J. de Romilly (2004) [1947]. *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός* (μτφρ. Λ. Στεφάνου), Αθήνα, σ. 25.

4. Θέατρο και Δημοκρατία: Ο ρόλος των θεωρικών

Παραπλανητικά θα χαρακτηρίζονταν οι θεατρικές παραστάσεις στην κλασική Αθήνα απλώς ως «καλλιτεχνικό» γεγονός, ενώ ουσιαστικά επρόκειτο για μια πολύ πιο σύνθετη εκδήλωση κοινωνικο-πολιτικών στόχων, η οποία με τη βαθμιαία «κοσμικοποίηση» της προσέλαβε σημασία ανάλογη με τη λειτουργία της Βουλής ή της Ηλιαίας. Δεν αποτελεί, άλλωστε, σύμπτωση η ανάθεση της οργάνωσης και της εποπτείας τους, μέσα σε ένα πλαίσιο πολλών άλλων παράπλευρων δραστηριοτήτων, όχι στον Άρχοντα Βασιλέα, αρμόδιο των θρησκευτικού περιεχομένου δημόσιων εκδηλώσεων, αλλά στον Επώνυμο Άρχοντα, τον αξιωματούχο με απόλυτα και αποκλειστικά πολιτικές ευθύνες, ο οποίος, εξάλλου, χαρακτήριζε με το όνομά του το έτος της θητείας του, οπότε έτσι προσδιοριζόταν αυτό που αποκαλούμε «χρονολογία» [...]. Ο ίδιος ήταν που επέλεγε και τους ποιητές που θα συμμετάσχουν στους αγώνες [...]. Εξάλλου, το γεγονός ότι η παρακολούθηση των παραστάσεων συνιστούσε χρέος αυτονόητο του πολίτη, [...] όπως η παρουσία του στη σύναξη της Εκκλησίας του Δήμου, αποδεικνύει, εκτός των άλλων, και η παροχή οικονομικής ενίσχυσης, με την καθιέρωση του «θεωρικού» [...].

N.X. Χουρμουζιάδης (2010). *Αρχαίο ελληνικό θέατρο και πολιτική*, Σκηνή, τ. 1, σσ. 129-130.

4.1. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΧΑΙΜΕΝΙΔΩΝ

1. Ήθη και αξίες των Περσών

Οι Πέρσες είναι λαός που δέχεται ξένα έθιμα περισσότερο από κάθε άλλον: Φορούν λ.χ. τη μηδική στολή, επειδή βρήκαν πως είναι πιο όμορφη από τη δική τους, και στον πόλεμο πάλι τους αιγυπτιακούς θώρακες. [...] Απόδειξη ανδρισμού, ύστερα από το να είναι κανείς γενναίος στον πόλεμο, θεωρείται το εξής: αν κανείς έχει να επιδείξει πολλά παιδιά. Και σε αυτόν που έχει να δείξει τα πιο πολλά παιδιά, κάθε χρόνο ο βασιλιάς τού στέλνει δώρα. Γιατί οι Πέρσες πιστεύουν ότι στην ποσότητα βρίσκεται η δύναμη. Μαθαίνουν στα παιδιά τους –αρχίζοντας από τα πέντε χρόνια ως τα είκοσι– τρία πράγματα μόνο: να καθαλκεύουν άλογα, να ρίχνουν το δοξάρι και να λένε την αλήθεια. Ηρόδοτος, 1.135-136.2 (μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης).

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?page=25&text_id=30

2. Η διοικητική οργάνωση του κράτους στα χρόνια του Δαρείου

Ύστερα από αυτά που έκανε ως προς τους Πέρσες, ο Δαρείος θέσπισε είκοσι διοικήσεις που οι Πέρσες τις ονομάζουν σατραπείες· και αφού ίδρυσε τις διοικήσεις και διόρισε τους διοικητές, έταξε τους φόρους που θα του πήγαιναν ένα προς ένα τα έθνη, ενώνοντας με αυτά τα έθνη τους γείτονές τους, και μοιράζοντας όσο προχωρούσε πιο πέρα τα μακρινότερα έθνη σε διάφορες ομάδες. Και χώρισε ως εξής τις διοικήσεις και την ετήσια πρόσοδο των φόρων: όσοι έφερναν ασημί, ορίστηκε να πληρώνουν με βάση το βαβυλωνιακό τάλαντο, όσοι χρυσάφι, με βάση το ευβοϊκό τάλαντο. Το βαβυλωνιακό τάλαντο τώρα είναι ίσο με εβδομήντα οκτώ ευβοϊκές μνες. Πάντως, όταν βασιλιάς ήταν ο Κύρος και ύστερα ο Καμβύσης, τίποτε το καθορισμένο δεν υπήρχε σχετικά με τους φόρους – όλοι έφερναν δώρα· Ηρόδοτος, 3.89.1-2. (μτφρ. Λ. Ζενάκος).

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30&page=85#m1

3. Το επίλεκτο στρατιωτικό σώμα των «Αθανάτων»

Ο αυτοκρατορικός στρατός απαρτιζόταν από τις φρουρές των διαφόρων οχυρών και από τις δυνάμεις που ζητούσε ο μέγας βασιλεύς από τους υποτελείς τιμαριούχους του σε περίπτωση πολέμου. Επιπλέον υπήρχαν τα εντελώς άνισα ως προς τον οπλισμό και τη μαχητικότητα στρατιωτικά σώματα των πολυάριθμων υποδουλωμένων λαών, που οδηγούνταν από σατράπες ή ντόπιους άρχοντες. Τον πυρήνα ολοκληρώου του στρατού αποτελούσε το περσικό πεζικό των δέκα χιλιάδων «Αθανάτων», από τους οποίους χίλιοι, με επικεφαλής έναν χιλιάρχο, τον Hazarapatis, σχημάτιζαν τη σωματοφυλακή του βασιλέως, ενώ ο αρχηγός τους, αφήνοντας κατά μέρος τα αρχικά στρατιωτικά του καθήκοντα, ανέλαβε την περίοπτη θέση «μεγάλου βεζίρη», του πρωθυπουργού δηλαδή της αυτοκρατορίας.

H. Bengtson (1991) [1950]. *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος. Από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* (μτφρ. Α. Γαβρίλη), Αθήνα, σ. 120.

4.2. Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΛΑΣΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

1. Οι Μακεδόνες βασιλείς της Κλασικής Εποχής

Η Μακεδονία κρύβει μεγάλο πλούτο: δημογραφική ακμή, πλούσια αγροτική γη, ορυκτούς πόρους και εξαιρετική ξυλεία για κατασκευή πλοίων [...]. Η μοναρχία υπάρχει από τον 7ο αι., αλλά ο πρώτος βασιλιάς που παίζει σημαντικό ρόλο στις πηγές μας είναι ο Αλέξανδρος Α΄ [...]. Ισχυρός λόγω της υποτιθέμενης καταγωγής του από τον Ηρακλή, τον οποίο μια παράδοση συνδέει με τον Τήμενο, βασιλιά της πόλης του Άργους [...] απέκτησε το δικαίωμα να συμμετάσχει στους ολυμπιακούς αγώνες. Κατά τον Β΄ Μηδικό Πόλεμο υπήρξε ο ενδιάμεσος μεταξύ Ελλήνων και Περσών [...]. Ύστερα από αυτόν, ο Περδίκκας Β΄ είναι κυρίως γνωστός για το ότι διατήρησε με την Αθήνα σχέσεις με διακυμάνσεις. Τον διαδέχεται ο δραστήριος Αρχέλαος, που ολοκληρώνει μια προσπάθεια εξοπλισμού χωρίς προηγούμενο [...] και κοντά στον οποίο ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης κλείνει τη σταδιοδρομία του. Στο πρώτο τέταρτο του 4ου αι. ο Αμύντας Γ΄ (393-370), ο πατέρας του Φιλίππου, μεταφέρει την πολιτική πρωτεύουσα του βασιλείου από τις Αιγές στην Πέλλα.

F. Lefèvre (2016) [2007]. *Ιστορία του Αρχαίου Ελληνικού Κόσμου* (μτφρ. Α. Κεφαλά – Μ. Καρδαμίτσα), Αθήνα, σσ. 299-300.

2. Βασίλειο της Ηπείρου: Ανταλλαγή όρκων μεταξύ βασιλέων και λαού

Οι βασιλείς συνήθιζαν, στην Πασσαρώνα, πόλη της χώρας των Μολοσσών, αφού θυσίαζαν στον Άρειο Δία, να ορκίζονται στους Ηπειρώτες και να τους ορκίζουν και αυτούς· οι βασιλείς ορκίζονταν ότι θα διοικήσουν σύμφωνα με τους νόμους, κι εκείνοι ότι θα διαφυλάξουν τη βασιλεία σύμφωνα με τους νόμους. Αυτά γίνονταν παρουσία των δύο βασιλέων, που πήγαιναν μαζί με τους φίλους τους και αντάλλαζαν πολλά δώρα.

Πλούταρχος, *Πύρρος*, 5.5-6, Πάπυρος (μτφρ. Α.Ι. Πουρνάρα).

3. Η πολιτική οργάνωση στη Θεσσαλία

Η ιστορία του Κοινού των Θεσσαλών ήταν ήδη μακρά. Σε αυτή τη μεγάλη εύφορη πεδιάδα, που επιδιόταν στην κτηνοτροφία, οι αγροτικές κοινότητες παρέμεναν οργανωμένες –όπως και κατά την αρχαϊκή εποχή– γύρω από τους μεγάλους γαιοκτήμονες-κτηνοτρόφους αλόγων· τέτοιοι ήταν οι Αλευάδες στη Λάρισα. Παρόλο που ο Πλάτων θεωρεί ακόμη τους Θεσσαλούς περιθωριακή δύναμη, ήδη κατά τον 5ο αιώνα στη Θεσσαλία είχε συντελεστεί σημαντική αστικοποίηση· έχοντας πρόσβαση στον Λαμιακό κόλπο (σήμερα Μαλιακός κόλπος) και την Εύβοια, συμμετείχε όλο και περισσότερο στις γενικές εξελίξεις. Τον 5ο αιώνα η ενίσχυση του στρατιωτικού δυναμικού της με ένα πεζικό αποτελούμενο από αγρότες, δίπλα στο παλιό ιππικό των ευγενών, προκάλεσε μια σημαντική πολιτική μεταβολή εις βάρος του προηγούμενου αριστοκρατικού πολιτεύματος. Τότε είναι που αναπτύχθηκε το ομοσπονδιακό πλαίσιο, με στρατιωτικές περιφέρειες και τέσσερις επαρχίες που εξέλεγαν τους «πολεμάρχους». Ο ανώτατος αξιωματούχος, με στρατιωτικές κυρίως αρμοδιότητες, αποκαλούνταν ταγός· ο θεσμός ανάγεται τουλάχιστον στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ.

M.-F. Baslez (2014) [1994]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου), Αθήνα, σσ. 215-216.

4.3. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

1. Η πανελλήνια ιδέα ως πολιτική έκφραση

Παράλληλα με τη διδασκαλία του ο Ισοκράτης δημοσίευσε μια σειρά από επιδεικτικούς λόγους με πολιτικό περιεχόμενο και τίτλους όπως Πανηγυρικός, Αρεοπαγитικός, Περί ειρήνης, Παναθηναϊκός, Πλαταιϊκός κ.ά. Παρακολουθούσε τις εξελίξεις, έβλεπε πως ο ελληνικός κόσμος, κομματιασμένος καθώς ήταν, δεν θα μπορούσε να ορθώσει ανάστημα απέναντι στην Περσία, και καλλιεργούσε με θέρμη την ιδέα της πανελληνίας σύμπραξης, όπως την είχε διατυπώσει πρώτος ο δάσκαλός του ο Γοργίας. Αρχικά υποστήριζε ότι ο ηγετικός ρόλος ανήκε δικαιωματικά στην Αθήνα και τη Σπάρτη, για το δοξασμένο τους παρελθόν. Αργότερα αναγνώρισε ότι την ηγεσία της πανελληνίας κίνησης εναντίον των Περσών μπορούσε να την αναλάβει και ο Φίλιππος της Μακεδονίας.

Φ. Κακριδής (2006). *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

https://photodentro.edu.gr/photodentro/panellinia%20idea_arxaiotita_pidx0037205/

2. Η εκπαίδευση του Μ. Αλεξάνδρου από τον Αριστοτέλη

Καθώς ο Φίλιππος διέβλεπε ότι η φύση του Μ. Αλεξάνδρου ήταν ανυπότακτη και δεν υπέκυπτε στη βία κατά τις φιλονικίες, αλλά, αντίθετα, η λογική τον οδηγούσε εύκολα προς το πρόπον, ο ίδιος προσπαθούσε μάλλον να τον πείθει παρά να τον προστάζει. Και τη φροντίδα και την κατάρτισή του, επειδή κατά τη γνώμη του ήταν υπόθεση σπουδαιότερης σημασίας [...] δεν την πολυεμπιστεύτηκε στους δασκάλους της μουσικής και των βασικών μαθημάτων, αλλά έστειλε και κάλεσε τον πιο φημισμένο και σοφό από τους φιλοσόφους, τον Αριστοτέλη [...]. Σχολή [...] όρισε το Νυμφαίο στην περιοχή της Μίεζας [...]. Ο Αλέξανδρος ήταν από τη φύση του φίλος της λογοτεχνίας και της μάθησης και αγαπούσε και το διάβασμα. Την *Ιλιάδα* τη θεωρούσε και την ονόμαζε εφόδιο της πολεμικής αρετής· [...] Την είχε πάντοτε μαζί με το μαχαίρι του κάτω από το μαξιλάρι. [...]

Πλούταρχος, *Αλέξανδρος* 7.1-8.2 (μτφρ. Α.Ι. Γιαγκόπουλος – Ζ.Ε. Μαλαθούνη).

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=103&page=4#m1

5.1. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΗΓΕΜΟΝΙΕΣ ΤΟΥΣ

1. Η ελληνιστική πόλη

Η κυριαρχία των Μακεδόνων βασιλέων είχε μεγάλη επίδραση στις πόλεις του ελληνιστικού κόσμου. Η δεσπόζουσα στρατιωτική και πολιτική ισχύς των δυναστών έπρεπε να εναρμονιστεί με τις εδραιωμένες παραδόσεις της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας, που ήταν συνώνυμες με την ελληνική πόλη πριν από τη νίκη του Φιλίππου του Β' στη Χαιρώνεια της Βοιωτίας το 338 π.Χ. Η νέα πολιτική πραγματικότητα της εποχής σήμαινε ότι, αν και οι αντίπαλοι βασιλείς υπόσχονταν ελευθερία και υιοθετούσαν το δημοκρατικό ιδεώδες, οι ελληνικές πόλεις έχασαν την πλήρη πολιτική ανεξαρτησία τους και την απόλυτη ελευθερία δράσης. Επιπλέον, λίγες μόνο πόλεις εξαιρούνταν από τις οικονομικές υποχρεώσεις και τις εισφορές που επέβαλλαν οι βασιλείς. Όμως οι πόλεις ωφελήθηκαν με άλλους τρόπους. Πολλές από τα δώρα και τις χορηγίες των βασιλέων, και άλλες, από τις νέες οικονομικές και εμπορικές ευκαιρίες που πρόσφερε ο ελληνιστικός κόσμος.

E.J. Owens (1997). Η ελληνιστική πόλη (σ. 41). *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 63, σσ. 40-48.

2. Η αντίληψη για την κυριαρχία της Τύχης

Γιατί, αν λάβετε υπόψη σας όχι κανένα ατέλειωτο χρονικό διάστημα [...], αλλά μόνο τα τελευταία πενήντα χρόνια, θα μπορούσατε να κατανοήσετε από αυτά τη σκληρότητα της Τύχης. Μήπως νομίζετε ότι οι Πέρσες ή ο βασιλιάς των Περσών ή οι Μακεδόνες ή οι βασιλιάς των Μακεδόνων [...] θα πίστευαν ποτέ ότι θα εξαφανιζόταν τελείως το ίδιο το όνομα των Περσών –εκείνων που ήταν κύριοι ολόκληρου του κόσμου– και ότι οι Μακεδόνες, των οποίων το όνομα ήταν ελάχιστα γνωστό νωρίτερα, θα κυβερνούσαν τώρα τα πάντα; Αλλά αφού έτσι έχει το πράγμα, μου φαίνεται τώρα ότι η Τύχη, αυτή που δεν συνθηκολογεί με μας τους ανθρώπους, που επινοεί κάθε είδους γυρίσματα, για να μπερδέψει τους υπολογισμούς μας και δείχνει τη δύναμή της με εντελώς απρόσμενους τρόπους, με το να δώσει στους Μακεδόνες την ευημερία, που ανήκε κάποτε στους Πέρσες, δηλώνει σε όλους τους ανθρώπους ότι τους έχει απλώς δανείσει αυτά τα αγαθά, έως ότου αποφασίσει να κάνει κάτι άλλο με αυτά.

Πολύβιος 29.21.3-6 (μτφρ. Μ. Μήτση-Αναγνώστου).

3. Ατομικισμός και κοσμοπολιτισμός

Υπήρχε πάντα στην ελληνική σκέψη μια κοσμοπολίτικη αντίληψη, που συναγωνιζόταν με τον παραδοσιακό ελληνικό σωβινισμό, και κατά την ελληνιστική περίοδο η αντίληψη αυτή άρχισε για πρώτη φορά να παίζει κυρίαρχο ρόλο στην ελληνική σκέψη για τη φύση της κοινωνίας. Η κοσμοπολίτικη αντίληψη, ή αυτό που καμιά φορά αναφέρεται ως «οικουμενισμός» της ελληνιστικής περιόδου, σχετίζεται αναπόσπαστα με τον ατομικισμό [...]. Αναζητώντας την καταγωγή της κοσμοπολίτικης αντίληψης και ουσιαστικά της ίδιας της λέξης «κοσμοπολίτικος», οδηγούμαστε στον κυνισμό. Όταν κάποτε ρώτησαν τον Διογένη από πού κατάγεται (ή μάλλον, ακριβέστερα, σε ποια πόλη είχε το δικαίωμα του πολίτη), απάντησε «Είμαι ένας κοσμοπολίτης». Ήταν ίσως ο πρώτος Έλληνας που χρησιμοποίησε τον όρο. Η αρχική παρατήρηση του Διογένη ήταν ίσως αρνητική στην ουσία της: πιθανόν να εννοούσε μάλλον ότι αποποιούνταν τις συμβάσεις όλων των κοινωνιών και δεν ανήκε σε καμιά απ' αυτές [...]. Καθώς, όμως, περνούσε ο καιρός, οι θετικές συνεπαγωγές της λέξης, η ιδέα δηλαδή ότι μπορούσε κανείς κατά μία έννοια να είναι πολίτης του όλου του κόσμου, άρχισε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη.

J.J. Pollit (1994) [1986]. *Η Τέχνη στην Ελληνιστική Εποχή* (μτφρ. Α. Γκαζή), Αθήνα, σσ. 33-34.

5.2. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΣΕΛΕΥΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΩΝ

1. Σελευκίδες και αυτόχθονες πληθυσμοί

Οι Σελευκίδες κληρονόμησαν από τον Μ. Αλέξανδρο τα δύο χαρακτηριστικότερα αλλά και σοβαρότερα προβλήματα που συνήθως αντιμετωπίζουν οι μεγάλες αυτοκρατορίες. Το ένα ήταν τεχνικής φύσεως, δηλαδή η απεραντοσύνη του κράτους καθιστούσε προβληματική τη διοίκησή του και την υπεράσπιση των τεράστιων σε μήκος συνόρων του από

τους εχθρικούς λαούς που το περιέβαλλαν. Το δεύτερο αφορούσε τον ανθρώπινο παράγοντα, δηλαδή τη συνύπαρξη των παλαιών με τους νέους κυρίους. [...] Οι Έλληνες των άνω σατραπειών (κυρίως στη Βακτρία, στους Παροπαμισάδες και στην Αραχωσία) [...] προσκολλήθηκαν στις πολιτιστικές τους παραδόσεις [...]. Η προσκόλληση ωστόσο των Ελλήνων στις πολιτιστικές τους παραδόσεις δεν συνεπαγόταν κατά κανέναν τρόπο εχθρότητα απέναντι στο ιθαγενές στοιχείο ούτε αποτέλεσε φραγμό για την ειρηνική συνύπαρξη και μάλιστα για τη δημιουργική αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο εθνών. Δεν θα ήταν υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι [...] πραγματοποιήθηκε στις ανατολικότερες επαρχίες του σελευκιδικού κράτους το ιδανικό της αρμονικής συμβίωσης και της σταδιακής συγχώνευσης Ελλήνων και ιθαγενών που είχε οραματισθεί ο Μ. Αλέξανδρος.

Ι. Βαληνάκης (1974). Προβλήματα της ανατολικής πολιτικής των Σελευκιδών. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ε΄, Αθήνα, σσ. 232-233.

2. Χαρακτηριστικά του βασιλείου των Πτολεμαίων

Το βασίλειο των Πτολεμαίων είναι ο πιο κλειστός πολιτειακός οργανισμός από όσους γενικά δημιουργήθηκαν κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Προστατευόμενη η Αίγυπτος στα ανατολικά και στα δυτικά από μια έρημο, την οποία δύσκολα μπορούσε κανείς να περάσει [...] είχε βρει τον χρόνο να παγώσει στο εσωτερικό και προς τα έξω τις δυνάμεις της υπό την ευφυή καθοδήγηση του Πτολεμαίου Α΄. [...] Οι εξωτερικές κτήσεις [...] δίνουν στο βασίλειο των Πτολεμαίων τον χαρακτήρα ναυτικού κράτους που απλώνεται στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου [...]. Στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο διατηρείται ζωντανή [...] η παμπάλαια κληρονομιά του φαραωνικού κράτους [...] Με την εισαγωγή της ελληνικής γραφειοκρατίας προσέθεσαν οι Πτολεμαίοι στη διοίκηση της χώρας ένα εντελώς νέο στοιχείο. [...] Η Αίγυπτος δηλαδή ήταν ανέκαθεν η χώρα των «γραφέων» και για τους φελλάχους δεν δημιουργούσε καμιά διαφορά το αν η γλώσσα της διοίκησης ήταν τα αραμαϊκά ή τα ελληνικά, δεδομένου ότι ούτε τη μια καταλάβαιναν ούτε την άλλη.

Η. Bengtson (1991). *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος. Από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* (μτφρ. Α. Γαβρίλη), Αθήνα, σ. 373.

3. «Οι από γυμνασίου»

Η συνήθης απόσταση των Ελλήνων με τους ιθαγενείς ενισχυόταν από την προσκόλλησή τους στο γυμνάσιο που δεν αποτελούσε μόνο το κέντρο της εκπαίδευσης, όπου οι νέοι σπούδαζαν ελληνική λογοτεχνία, ρητορική και μαθηματικά και ασκούσαν σωματικά, αλλά παράλληλα συνιστούσε τον πυρήνα της κοινωνικής και πολιτιστικής τους ζωής. Γυμνάσια δεν υπήρχαν μόνο στην Αλεξάνδρεια ή στις πρωτεύουσες των νομών, αλλά και στην επαρχία. Οι απόφοιτοί του, «οι από γυμνασίου» όπως αποκαλούνταν, σχημάτιζαν ενώσεις που σκοπό τους είχαν την προαγωγή του θεσμού και του ελληνικού τρόπου ζωής, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούσαν και ως λέσχες για όσους είχαν λάβει ελληνική παιδεία – μολοντί ολοένα και περισσότεροι «ελληνότροποι» (κάτοχοι δηλαδή διπλών ονομάτων) εισέρχονταν σ' αυτές.

F.W. Walbank (1999) [1981]. *Ο Ελληνιστικός κόσμος* (μτφρ. Τ. Δαρβέρης), Αθήνα, σ. 162.

6.1. ΡΩΜΗ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ RES PUBLICA (6ος-1ος αι. π.Χ.)

1. Παραδόσεις σχετικά με την ίδρυση της Ρώμης

Η βασική παράδοση που παραδέχονται οι Ρωμαίοι ιστορικοί αναφέρει πως γενάρχης της Ρώμης ήταν ο Αινείας, που εγκαταστάθηκε εκεί αφού έφυγε από την Τροία. Ο Ρωμύλος και ο Ρέμος, εγγονοί ή μακρινοί του απόγονοι, ίδρυσαν την πόλη. Από τον Ρωμύλο κατάγονταν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο οι επτά βασιλείς της Ρώμης, που την κυβέρνησαν ως την εγκαθίδρυση της ελεύθερης Πολιτείας. Σύμφωνα με την παράδοση, η ρωμαϊκή πολιτεία «res publica» εγκαθιδρύθηκε το 508 π.Χ. Η παράδοση υποστηρίζει επίσης ότι μερικοί από τους βασιλείς της αρχαίας Ρώμης είχαν σαβινική καταγωγή και ότι το σαβινικό στοιχείο είχε ξεχωριστή θέση στη ζωή της πόλης. Η άποψη αυτή στηρίζεται στην παρουσία ορισμένων τελετουργιών στο ρωμαϊκό θρησκευτικό τυπικό οι οποίες προέρχονταν από τους Σαβίνους και ενισχύει ίσως την αντίληψη πως η διαμόρφωση μιας ενιαίας κοινότητας από Λατίνους και Σαβίνους στις όχθες του Τίβερη σήμανε την απαρχή μιας νέας εποχής στη ρωμαϊκή ιστορία.

Μ. Rostovtzeff (1984) [1960]. *Ρωμαϊκή Ιστορία* (μτφρ. Ιω. Τουλουμάκος), Αθήνα, σ. 33.

2. Η συγκρότηση της Συγκλήτου και του ρωμαϊκού λαού

Αφού κτίστηκε η πόλη, στην αρχή διαίρεσε [ενν. ο Ρωμύλος] όλο τον λαό που είχε ενηλικιωθεί σε στρατιωτικά σώματα. Κάθε σώμα αποτελούνταν από τρεις χιλιάδες πεζούς και τριακόσιους ιππείς. Ονομάστηκε λεγεώνα, γιατί οι μάχιμοι ήταν οι πιο διακεκριμένοι από όλους. Στη συνέχεια τους άλλους τούς ενέταξε στον δήμο και ονομάστηκε λαός (populus). Εκατό ευγενείς βουλευτές και αυτούς τους ονόμασε πατρικίους και το σώμα αυτών σύγκλητο (senatus). Σύγκλητος σημαίνει ακριβώς γερουσία. Άλλοι αναφέρουν ότι οι βουλευτές ονομάστηκαν πατρίκιοι γιατί ήταν πατέρες γνήσιων παιδιών, άλλοι όμως γιατί οι ίδιοι είχαν να επιδείξουν τους ίδιους τους πατέρες τους, πράγμα το οποίο δεν ήταν κοινό σε πολλούς, απ' όσους συγκεντρώθηκαν στην πόλη. Άλλοι πάλι από τη λέξη πατρωνία, γιατί έτσι ονόμαζαν την προστασία και συνεχίζουν να την ονομάζουν μέχρι σήμερα [...].

Πλούταρχος, *Ρωμύλος* 13.

3. Οι προγραφές του Σύλλα

Ενώ ο Σύλλας επιδόθηκε σε σφαγές, και γέμισε την πόλη με νεκρούς, που δεν ήταν δυνατόν να μετρηθούν ούτε να καθοριστούν [...] τόλμησε ένας νέος, ο Γάιος Μέτελλος, να ρωτήσει στη σύγκλητο τον Σύλλα, τι τέλος θα έχουν τα κακά [...]. Ο Σύλλας αποκρίθηκε πως δεν έχει αποφασίσει ακόμα ποιους θα αφήσει, και τότε παίρνοντας ξανά τον λόγο ο Μέτελλος, είπε: «Πες μας, τότε, ποιους πρόκειται να τιμωρήσεις». Και ο Σύλλας απάντησε πως τούτο θα κάνει. [...] Ο Σύλλας αμέσως προέγραψε ογδόντα πολίτες, χωρίς να έρθει σε συνεννόηση με κανέναν από τους άρχοντες. Επειδή όμως προκάλεσε την αγανάκτηση όλων, αφού άφησε να περάσει μια μέρα, προέγραψε άλλους διακόσιους είκοσι, κι έπειτα την τρίτη ημέρα, άλλους τόσους. [...] Εκείνο, όμως, που φάνηκε πιο άδικο από όλα ήταν πως στερούσε το δικαίωμα του πολίτη και στους γιους και στους εγγονούς εκείνων που είχαν προγραφτεί και δήμευε τις περιουσίες όλων.

Πλούταρχος, *Σύλλας* 31. 1-9. (μτφρ. Γ. Καλόπουλος).

4. Η μεταβατική περίοδος των εμφύλιων πολέμων

Η περίοδος των εμφυλίων πολέμων μεταξύ Καίσαρα και του Πομπηίου, η δικτατορία του Καίσαρα και η Τριανδρία του Οκταβιανού, ως διαδόχου του Καίσαρα, του Μάρκου Αντωνίου και του Λεπίδου, είχαν ως φυσική συνέπεια την ευρεία αναστολή των θεσμικών φορέων της κρατικής εξουσίας και την αποκάλυπτη ανάληψή της από τους ηγέτες των μεγάλων στρατιών. Σπάνια μόνο τηρήθηκαν πια από τα μέλη της Τριανδρίας, τον Αντώνιο, τον Οκταβιανό και τον Λέπιδο, και τα προσχήματα έστω της νομιμότητας: μάλλον αποκαλύφθηκαν οι πραγματικές δομές της εξουσίας. Ως εκ τούτου, ήταν σαφές τουλάχιστον για τους πρωταγωνιστές, ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους διαφόρους κατόχους της εξουσίας δεν ήταν δυνατόν να διατηρηθεί για πολύ καιρό.

W. Eck (1976). Το ρωμαϊκό πολίτευμα κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Στ', Αθήνα, σ. 27.

6.2. Ο ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (1ος αι. π.Χ.-2ος αι. μ.Χ.)

1. Η διοίκηση του ρωμαϊκού κράτους στην εποχή της Ηγεμονίας

Οι διοικητές, που προέρχονταν από πρώην υπάτους ή πραιτωρες, ήταν φορείς *imperium* (δηλαδή εξουσίας). Ο φορέας *imperium* είχε παραδοσιακά το δικαίωμα να διοικεί μια στρατιωτική μονάδα και απόλυτη εξουσία όσον αφορά στην απονομή δικαιοσύνης. Το περιεχόμενο, όμως, της έννοιας του *imperium* ήταν εσκεμμένα ασαφώς οριοθετημένο. Οι Ρωμαίοι είχαν την τάση να παρέχουν στους ανώτερους αξιωματούχους τους μεγάλα περιθώρια απεριόριστων εξουσιών, αλλά και να θεσπίζουν προληπτικά μέτρα κατά της τυχόν άσκησής τους σε βάρος προνομιούχων κατηγοριών πληθυσμού, κυρίως των Ρωμαίων πολιτών. [...] Κατά την εποχή της Ηγεμονίας περιορίστηκαν τόσο η εξουσία όσο και η ανεξαρτησία των διοικητών. [...] Η εξάρτηση των διοικητών από τον αυτοκράτορα προσέλαβε θεσμικό χαρακτήρα τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Αυγούστου, όταν η σύγκλητος και ο ρωμαϊκός λαός τού παραχώρησαν το 23 π.Χ. μια μορφή μείζονος εξουσίας πάνω στους άλλους αξιωματούχους των επαρχιών (*maius imperium*). [...] Στο εξής

κανένας δεν μπορούσε να διοικήσει μια στρατιωτική μονάδα, παρά μόνο αν είχε εξουσιοδοτηθεί από τον αυτοκράτορα.

P. Garnsey & R. Saller (1998) [1987]. *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός* (μτφρ. Β.Ι. Αναστασιάδης), Αθήνα, σ. 45.

2. Το συμβούλιο του αυτοκράτορα

Ο αυτοκράτορας ήταν ο τελικός υπεύθυνος για τη χάραξη πολιτικής και τον διορισμό αυτοκρατορικών αξιωματούχων, πριν από τη λήψη όμως κάποιας απόφασης συμβουλευόταν όσους τον περιστοίχιζαν. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της αριστοκρατίας, ο καλός αυτοκράτορας όφειλε να συμβουλευέται όσους απάρτιζαν το *consilium principis*, μια ομάδα δηλαδή επιφανών συγκλητικών και ιππέων φίλων του. Το συμβούλιο αυτό βοηθούσε επίσης τον αυτοκράτορα στον τομέα των νομικών αρμοδιοτήτων του, είτε δηλαδή κατά την εκδίκαση υποθέσεων είτε κατά την εισήγηση νέων νόμων. [...] Στην περίπτωση των απελεύθερων και των δούλων, η επιρροή τους αποτελούσε φυσικό αποτέλεσμα της δυνατότητας να προσεγγίζουν άμεσα τον αυτοκράτορα, εφόσον τον βοηθούσαν στη διεκπεραίωση των καθημερινών καθηκόντων του, όπως στην παραλαβή αναφορών, τη σύνταξη απαντήσεων προς τους επαρχιακούς αξιωματούχους, την ανταπόκριση σε εκκλήσεις πόλεων και μεμονωμένων υπηκόων για ευνοϊκή μεταχείριση ή απονομή δικαιοσύνης.

P. Garnsey & R. Saller (1998). *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός* (μτφρ. Β.Ι. Αναστασιάδης), Αθήνα, σ. 31.

3. Ο πλούτος του Αυγούστου και η συμβολή του στην οικονομική διαχείριση του κράτους

Μετά το τέλος των εμφυλίων πολέμων ο Αύγουστος ήταν ο πλουσιότερος άνθρωπος στο κράτος. [...] Ο πλούτος του αυξήθηκε και μετά την αποκατάσταση της ειρήνης, κυρίως με κληροδοτήματα εύπορων ανθρώπων [...]. Η περιουσία του αποκτά εντυπωσιακότερες ακόμη διαστάσεις, αν δεχτούμε [...] ότι η Αίγυπτος μετά τον θάνατο της Κλεοπάτρας μετατράπηκε σε προσωπική ιδιοκτησία του Αυγούστου. [...] Έχοντας, λοιπόν, αυτήν την τεράστια περιουσία ο Αύγουστος βρήκε ένα νέο τρόπο να κάνει την παρουσία του απαραίτητη στο κράτος. Στις επανειλημμένες εκκλήσεις της Συγκλήτου να σώσει το δημόσιο ταμείο από τη χρεοκοπία ο αυτοκράτορας ανταποκρίθηκε περισσότερες από μία φορές. Αναλάμβανε τις δαπάνες των νέων κτηρίων στη Ρώμη, πλήρωνε τα έξοδα για τις διανομές σιτηρών στους κατοίκους της πρωτεύουσας και συνέβαλλε οικονομικά στο να εξασφαλίζεται η καταβολή αποζημιώσεων στους στρατιώτες· ακόμη αντιμετώπιζε ο ίδιος τα έξοδα της μισθοδοσίας της προσωπικής του φρουράς, αγόραζε γη για τους παλαιμάχους, έκανε δωρεές στους στρατιώτες και τον λαό, διοργάνωνε λαμπρές γιορτές.

M. Rostovtzeff (1984) [1960]. *Ρωμαϊκή Ιστορία* (μτφρ. Ιω. Τουλουμάκος), Αθήνα, σ. 201.

4. Η εικόνα του αυτοκράτορα στα νομίσματα των πόλεων

Λίγα μόλις χρόνια μετά την επικράτηση του Αυγούστου, τα τοπικά νομισματοκοπεία, τόσο στη Μακεδονία όσο και στις υπόλοιπες Επαρχίες, υιοθέτησαν το πορτραίτο του αυτοκράτορα στην μπροστινή όψη των χάλκινων νομισμάτων τους. [...] Η προσωπική νίκη του Αυγούστου στη ναυμαχία του Ακτίου που έθεσε και τη βάση για τη μονοκρατορία του μνημονεύεται τόσο σε νομίσματα της Θεσσαλονίκης όσο και της Πέλλας [...]. Η αυτοκρατορική λατρεία διαδόθηκε πολύ γρήγορα στις ανατολικές Επαρχίες και η Μακεδονία δεν αποτέλεσε εξαίρεση. [...] Η προσωποποιημένη μορφή της Ρώμης, εξάλλου, απαντά συχνά σε νομίσματα της Αμφίπολης. Οι παραστάσεις που υιοθετούσαν τη ρωμαϊκή προπαγάνδα και κολάκευαν τη Ρώμη ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένες κατά τον 1ο μ.Χ. αιώνα. [...] Η επιλογή ελληνικών θεοτήτων ως νομισματικών τύπων σε αρκετές περιπτώσεις συνδεόταν με την αυτοκρατορική πολιτική. Η υιοθέτηση του τύπου του Ολυμπίου Διός στα χρόνια του Αδριανού στο Δίον θα πρέπει να συνδεθεί με τη λατρεία του Αδριανού, όπως δείχνει και η επιγραφή του εμπροσθοτύπου όπου ο αυτοκράτορας ονομάζεται Ολύμπιος.

Σ. Κρεμύδη-Σισιλιανού (2002). Οι κοπές των πόλεων στους αυτοκρατορικούς χρόνους: το παράδειγμα της Μακεδονίας. Στο *Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδας στην Ελλάδα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σσ. 54-58.

6.3. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 3ου ΑΙΩΝΑ μ.Χ.

1. Η πολιτική του Σεπτίμιου Σεβήρου

Ο Σεπτίμιος Σεβήρος δεν είχε καμία πρόθεση να αποκαταστήσει τις παραδόσεις της εποχής του Αυγούστου. [...] Οι πολιτικές του απόψεις εκφράζονται στα λόγια που λίγο πριν πεθάνει απηύθυνε στους γιους και διαδόχους του Καρακάλλα και Γέτα. «Να έχετε ομόνοια, να δίνετε άφθονα χρήματα στους στρατιώτες και μη νοιάζεστε για τίποτε άλλο». Η εξουσία του βασιζόταν αποκλειστικά στην αφοσίωση που έτρεφαν οι στρατιώτες στο πρόσωπό του και γι' αυτό έδωσε όλη του την προσοχή στον στρατό. Δεν είχε εμπιστοσύνη στους Ρωμαίους αριστοκράτες και τους κράτησε σε απόσταση χρησιμοποιώντας τους ημιβάρβαρους φρουρούς και την «Παρθική λεγεώνα» του. [...] Δεν επιχείρησε να επιφέρει αλλαγές στο διοικητικό σύστημα, θεωρώντας προφανώς πως κάτι τέτοιο δεν ήταν αναγκαίο, όμως οι ενέργειές του ήταν καθοριστικές για ορισμένες μελλοντικές εξελίξεις που οδήγησαν στον αποκλεισμό της συγκλητικής τάξης από τα στρατιωτικά αξιώματα και τη διοίκηση των επαρχιών και στην κατάληψη των θέσεων αυτών από αξιωματικούς του στρατού.

M. Rostovtzeff (1984) [1960]. *Ρωμαϊκή Ιστορία* (μτφρ. Ιω. Τουλουμάκος), Αθήνα, σσ. 303-304.

2. Υποτίμηση του νομίσματος ως λύση στην οικονομική κρίση

Οι συνεχείς επιχειρήσεις που αντιμετώπισαν οι Σεβήροι –εκστρατείες στη Βρετανία, διαφύλαξη των συνόρων από γερμανικά φύλα, Πάρθους και Πέρσες– συνέβαλαν στον τερματισμό της οικονομικής ευημερίας των αριστοκρατικών και μεσαίων τάξεων και στην υποβάθμιση της ποιότητας ζωής τους. Ανέκοψαν την οικονομική ανάπτυξη και το εμπόριο, ενώ συγχρόνως υπήρξαν απώλειες μετάλλου, απαραίτητου για τη νομισματοκοπία, από λαφυραγωγία. [...] Ο Σεπτίμιος Σεβήρος για να αντεπεξέλθει στα έξοδα και να εκδώσει περισσότερα δηνάρια για τις πληρωμές, κυρίως των στρατιωτών που τους είχε αυξήσει τον μισθό κατά 50%, αναγκάστηκε [...] να υποτιμήσει το δηνάριο και να εκδώσει αργυρά νομίσματα με 50-60% καθαρότητα σε άργυρο. [...] Μια υποτίμηση θεωρητικώς αυξάνει τις εξαγωγές μιας χώρας (αυτό δεν ίσχυε για τη Ρώμη αφού κυρίως εισήγαγε προϊόντα) αλλά δημιουργεί πληθωρισμό και ανεβάζει τις τιμές στο εσωτερικό. [...] Έτσι δημιουργήθηκε ένας φαύλος κύκλος, όπου τα πολύτιμα μέταλλα δεν επιστρέφονταν ποτέ στο κράτος μέσω των φόρων και η διοίκηση, με τα υποτιμημένα νομίσματα που συνέλεγε από τη φορολογία, αδυνατούσε να καλύψει τις συνεχώς αυξανόμενες δαπάνες.

E. Παπαευθυμίου (2013). *Οι οικονομικές κρίσεις, ένα φαινόμενο με ιστορία. Οικονομικές κρίσεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*.

https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2017/07/121_96-101.pdf

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ: ΕΝΟΤΗΤΕΣ 7-8

7.1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, Η ΝΕΑ ΡΩΜΗ: Η ΑΡΧΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ. ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Κωνσταντινούπολη, η Νέα Ρώμη

1. Είναι πολύ πιθανό ότι ήδη εξαρχής, δηλαδή επί Κωνσταντίνου, υπήρχε μια ρητορική περί Νέας Ρώμης σχετικά με τη νεοϊδρυθείσα Κωνσταντινούπολη. Ο ιστορικός Σωκράτης, που γράφει κατά το α' μισό του 5ου αιώνα τη συνέχεια της *Εκκλησιαστικής Ιστορίας* του Ευσεβίου, μας πληροφορεί ότι ο ίδιος ο Κωνσταντίνος κατοχύρωσε διά νόμου το όνομα «Νέα Ρώμη» για την πόλη του. Αν και η ακρίβεια αυτής της μαρτυρίας έχει αμφισβητηθεί, διάφορες ενδείξεις δείχνουν πως απηχεί έναν ρητορικό παραλληλισμό Ρώμης - Κωνσταντινούπολης που έχει κάνει την εμφάνισή του ήδη μεταξύ 324 και 330 (έτος εγκαίνιων της Κωνσταντινούπολης).

Δ. Λαμπαδά (2007). Κωνσταντινούπολη ως Νέα Ρώμη. *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*.

<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10831>

2. Διά της μεταθέσεως της πρωτεύουσας του Κράτους το κέντρον του βάρους της παγκοσμίας κυριαρχίας μετέστη προς ανατολάς. Την εξαντληθείσαν και ερημωθείσαν Δυτικήν Ευρώπην αντικατέστησε στην οικουμένη πρωτοβουλία η Ελληνορωμαϊκή Ανατολή. Έτσι μεγάλα αποθέματα δυνάμεων, άνθρωποι, οικονομικά μέσα ιδέες και πνευματικές ροπές επηλυσίωσαν την Ρωμαϊκήν μοναρχίαν. Συν τον χρόνο αυτή απερρωμανίσθη, εξεχριστιανίσθη και εξηλληνίσθη.

Δ. Ζακυθηνός (1989). *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, Αθήνα-Γιάννινα, σ. 36.

7.2. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Οι Βυζαντινοί και ο Καρλομάγνος

Η εμμονή των Βυζαντινών στην αποκλειστικότητα κάθε τίτλου ή εξωτερικού τύπου που από την παράδοση ανήκε στον Βυζαντινό αυτοκράτορα έγινε παροιμιώδης. Όταν το 800 ο Καρλομάγνος στέφθηκε αυτοκράτορας, οι Βυζαντινοί αρνήθηκαν με επιμονή να του αναγνωρίσουν αυτόν τον τίτλο. Και όταν, τέλος, το 812 η ωμή πραγματικότητα τους ανάγκασε να το κάνουν, φρόντισαν να τον ονομάσουν όχι αυτοκράτορα Ρωμαίων, παρά μόνο αυτοκράτορα.

Σύμφωνα με τις αντιλήψεις τους ένας ήταν και έμενε ο πραγματικός «αυτοκράτωρ Ρωμαίων»: αυτός που είχε την έδρα του στην Κωνσταντινούπολη.

Ι. Καραγιαννόπουλος (1996). *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη, σσ. 283-284.

7.3. Ο ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

1. Εξελληνισμός της αυτοκρατορίας

Πράγματι, αν και οι αυτοκράτορες εξακολουθούν να φέρουν τον τίτλο του «Αυτοκράτορος των Ρωμαίων» (τον τίτλο αυτό θα φέρουν άλλωστε μέχρι το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας) η διοίκηση περνάει παρ' όλα αυτά στα χέρια των Ελλήνων και των εξελληνισμένων. Τα λατινικά, αν και παραμένουν μέχρι τα τέλη του 6ου αιώνα επίσημη γλώσσα της διοίκησης και της νομοθεσίας, υποχωρούν ακόμη και σ' αυτόν τον τομέα μπροστά στα ελληνικά, που αποτελούν εξαρχής τη γλώσσα της διανοήσεως και το κοινό όργανο επικοινωνίας μεταξύ των λαών της Ανατολής. Τα ελληνικά χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο από τη διοίκηση στις αναφορές της προς τους διοικούμενους, συχνά δε και στη νομοθεσία. Οι λατινικοί διοικητικοί όροι μεταφράζονται ελληνικά ή εκφράζονται με τους αντίστοιχους ελληνικούς όρους. Στις αρχές του 7ου αιώνα, με την άνοδο στο θρόνο του Ηρακλείου (610), η εξελικτική αυτή διαδικασία ολοκληρώνεται: ο αυτοκράτορας γίνεται «βασιλεύς-αυτοκράτωρ». Τα ελληνικά ανακηρύσσονται σε μόνη επίσημη γλώσσα της Αυτοκρατορίας.

Ν. Σβορώνος (1999). *Ανάλεκτα της νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα, σσ. 110-111.

2. Τίτλοι αυτοκρατόρων

680, απόγονοι Ηρακλείου: Τοις ευσεβεστάτοις δεσπόταις και γαληνοτάτοις νικηταίς και τροποιούχοις προσφιλεστάτοις τέκνοις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού Κωνσταντίνω μεγάλω βασιλεί, Ηρακλείω και Τιβερίω αυγούστοις.

G. Röscher (1978). *Όνομα Βασιλείας*. Βιέννη, σ. 153.

9 Ιουνίου 311: Κωνσταντίνος Α΄: IMPERATOR CAESAR FLAVIUS VALERIUS CONSTANTINUS PIUS FELIX INVICTUS AUGUSTUS PONTIFEX MAXIMUS TRIBUNICIA POTESTATE VII IMPERATOR VI CONSUL PATER PATRIAE PROCONSUL ET IMPERATOR CAESAR.

G. Röscher (1978). *Όνομα Βασιλείας*. Βιέννη, σ. 159.

7.4. Η BYZANTINΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Το χριστιανικό Imperium Romanum

1. Το Imperium Romanum των βυζαντινών αντιλήψεων δεν είναι πια το παλαιό γερασμένο και αμαρτωλό Imperium, παρά άλλο, καινούργιο, στο οποίο ο Χριστιανισμός και η χριστιανική διδασκαλία είχαν δώσει νέο περιεχόμενο και νέα πνοή. Με θαυμαστό τρόπο η Θεία Πρόνοια ταχτοποίησε τα εγκόσμια, ώστε να γίνει το νέο «σκεύος εκλογής» για την εξάπλωση του χριστιανικού λόγου και τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους. Από την εποχή κιόλας του Αυγούστου ένωσε την Οικουμένη, συνήργησε στην υποταγή των βαρβάρων, κατήργησε τα σύνορα των εθνών κι έτσι σχημάτισε την κοιτίδα όπου θα γεννιόταν ο Θεάνθρωπος και θα απλωνόταν η διδασκαλία Του.

Ι. Καραγιαννόπουλος (1996). *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη, σσ. 281-282.

2. Η θέση του Βυζαντινού αυτοκράτορα

Η Οικουμένη σύμφωνα με τις βυζαντινές αντιλήψεις αποτελεί μια τεράστια ιεραρχημένη οικογένεια λαών και ηγεμόνων με επικεφαλής των «βασιλέα των Ρωμαίων», δηλαδή τον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Μετά από αυτόν ακολουθούν, με σειρά «συγγενείας», τα «πνευματικά τέκνα» του, π.χ. οι ηγεμόνες της Αρμενίας και της Βουλγαρίας, οι «πνευματικοί αδελφοί» του, π.χ. οι ηγεμόνες των Γάλλων και των Γερμανών, οι «φίλοι» του, π.χ. ο εμίρης της Αιγύπτου, οι ηγεμόνες της Αγγλίας, των ιταλικών δημοκρατιών της Βενετίας, της Γένοβας κ.λπ., και τέλος οι «δούλοι» του, οι διάφοροι μικροί τοπικοί ηγεμόνες της Αρμενίας, της Σερβίας κ.λπ.

Ι. Καραγιαννόπουλος (1996). *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη, σσ. 282-283.

3. Βυζαντινή διπλωματία

Παράδοση και ανανέωση χαρακτηρίζουν την βυζαντινή διπλωματία, καλουμένη να υπηρετήσει αυτοκρατορική ιδεολογία και γαιοπολιτική πραγματικότητα. Βασική αρχή είναι η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών και στόχοι η προσέγγιση με τους γείτονες λαούς και η επέκταση της επιρροής, ιδίως μέσω της χριστιανικής θρησκείας, σε περισσότερο απομακρυσμένους αλλά και η παρακολούθηση των πολιτικό-στρατιωτικών εξελίξεων στα μεγάλα αντίπαλα βασίλεια. Στόχοι υψηλοί και μακρόπνοοι, μεθόδευση ευέλικτη και προσαρμοσμένη στις νέες καταστάσεις, επινοητικότητα στους χειρισμούς συνδέουν την παράδοση με την ανανέωση.

Αικ. Χριστοφιλοπούλου (2004), *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1204. Κράτος, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία*, Αθήνα, σ. 220.

8.1. Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ

1. Οι επιβιώσεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής λατρείας

Στα χρόνια των χριστιανών αυτοκρατόρων του Βυζαντίου δεν έλειψαν επιβιώσεις εξωτερικών εκδηλώσεων της παλαιάς ρωμαϊκής αυτοκρατορικής λατρείας, όπως π.χ. η προσκύνηση του αυτοκράτορα και των αυτοκρατορικών εικόνων που ήταν ανηρημένες στα διοικητήρια των επαρχιών. Οι εικόνες όμως αυτές στα βυζαντινά χρόνια έχουν καθαρά πολιτική σημασία: σημαίνουν την αναγνώριση του αυτοκράτορα από τους υπηκόους του, που με αυτόν τον τρόπο τού υπόσχονται απεριόριστη υποταγή. Άλλωστε οι χριστιανοί συγγραφείς διευκρινίζουν ότι αυτές οι εκδηλώσεις δεν αναφέρονται άμεσα στο πρόσωπο του αυτοκράτορα αλλά στα χριστιανικά σύμβολα που έφερε.

Ι. Καραγιαννόπουλος (1996). *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη, σσ. 289-290.

2. Από τον «αυτοκράτορα-Θεό» σε «δούλο-Θεού»

Η μεταβολή στις αντιλήψεις για τον ηγεμόνα από «αυτοκράτορα-Θεό» σε «δούλο-Θεού», αποτελεί το ουσιαστικότερο και πιο καίριο σημείο στην αλλαγή των αντιλήψεων για τον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Οι πριν τον Κωνσταντίνο αυτοκράτορες είχαν υποκύψει στον κίνδυνο της αυτοθεοποίησης. Ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας από Θεός έγινε δούλος-Θεού. [...]

Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας, που ασκεί την εξουσία του με τη βοήθεια και υποστήριξη της Θείας Χάριτος, πρέπει να είναι «ύπαρχος του Μεγάλου Βασιλέως», δηλαδή του Θεού. Τούτο στη χριστιανική εσχατολογική αντίληψη σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας είναι ο προσωρινός εκπρόσωπος του Θεού επί γης, την ημέρα της επανόδου του «επουρανίου βασιλέως». Μ' αυτήν του την ιδιότητα ο αυτοκράτορας πρέπει να είναι διδάσκαλος θεογνωσίας για τους υπηκόους του, κυβερνώντας κατά μίμηση του Θεού και παίρνοντας δύναμη κατά την άσκηση των καθηκόντων του από το ίδιο το γεγονός της θείας μιμήσεως.

Ι. Καραγιαννόπουλος (1996). *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη, σσ. 291-292.

8.2. Ο ΘΕΣΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ

1. Τα μέλη και ο ρόλος της Συγκλήτου

Μέλη της συγκλήτου της Κωνσταντινούπολης ήταν δικαιωματικά οι απόγονοι της ρωμαϊκής συγκλητικής τάξεως. Αν και ο Κωνσταντίνος καθιέρωσε τη νομική ισοτιμία της συγκλήτου της πρωτεύουσας με τη σύγκλητο της Ρώμης εν τούτοις ο Μ. Κωνσταντίνος πέτυχε να προσελκύσει μεγάλο ποσοστό από τους εκπροσώπους της παλαιάς ρωμαϊκής συγκλητικής αριστοκρατίας στην Κωνσταντινούπολη. Της βυζαντινής συγκλήτου έγιναν όμως μέλη προπαντός οι αυτοκρατορικοί αξιωματούχοι των τριών ανώτερων τάξεων, οι *illustres*, οι *spectabiles* και οι *clarissimi*. Στην ουσία οι συγκλητικοί, τόσο οι απόγονοι της παλαιάς αριστοκρατίας όσο και οι εκπρόσωποι της νέας τάξεως των ευγενών υπαλλήλων, ήταν πλούσιοι μεγαλοκτηματίες. [...] Οι περισσότεροι συγκλητικοί, ο αριθμός των οποίων έφθασε στα μέσα του 4ου αι. τις δύο χιλιάδες, προτιμούσαν να ζουν στα αγροκτήματά τους.

Γ. Ostrogorsky (2006). *Ιστορία του βυζαντινού κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Α΄, Αθήνα, σσ. 97-98.

Η σημασία του ετέρου καθεστωτικού συντελεστού, της Συγκλήτου, μειούται. Ιδρυθέν εν Κωνσταντινουπόλει επί Κωνσταντίνου, εξομοιωθέν μετά του εν Ρώμη επί Κωνσταντίου, το σώμα διετηρήθη υπό διαφόρους μορφάς μέχρι του τέλους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά τινά μαρτυρίαν, το 359, τα μέλη τής εν Κωνσταντινουπόλει Συγκλήτου από τριακοσίων ηυξήθησαν εις δύο χιλιάδας. Δίπλο από τον ανώτατο άρχοντα ιδρύθηκε ένα είδος Συμβουλίου του Στέμματος, το *Sacrum Consistorium*.

Δ. Ζακυθινός (1989). *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, Αθήνα-Γιάννινα, σσ. 37-38.

Διακόποντας μια τάση του 3ου αι., που ο Διοκλητιανός την είχε οδηγήσει στο απόγειό της εμπιστευόμενος στην τάξη των ιππέων τις περισσότερες κυβερνητικές λειτουργίες, ο Κωνσταντίνος πολλαπλασίασε τα βάρη για την τάξη των λαμπροτάτων (*clarissimi*), πράγμα που συνεπαγόταν την αυτόματη ένταξή τους στην τάξη των συγκλητικών. [...] Επειδή δεν ισχύουν τα κριτήρια καταγωγής, οι νέοι συγκλητικοί μπορεί να προέρχονται και από μετριότερες τάξεις, ιδιαίτερα από τις τάξεις των ανωτάτων υπαλλήλων. [...] Καλούμενη να αποτελέσει μια νέα αριστοκρατία, προορισμένη για τη διοίκηση της αυτοκρατορίας, η τάξη των συγκλητικών στην Ανατολή δεν αποτελεί κλειστή κάστα που ανανεώνεται με κληρονομική διαδοχή, αλλά επιτρέπει την ουσιαστική ανανέωση των ανωτέρων τάξεων.

С. Morrisson (2014). *Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (330-641). Ο βυζαντινός κόσμος*, τ. Α΄.

8.3. ΟΙ ΔΗΜΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

1. Οι Πράσινοι και οι Βένετοι

Τα κόμματα των Βενέτων και των Πρασίνων, με διορισμένους από την κυβέρνηση ηγέτες, ασκούσαν πολύτιμες δημόσιες λειτουργίες, ιδιαίτερα στη φρούρηση των πόλεων και στην ανοικοδόμηση των τειχών τους. Έτσι οι Βένετοι και οι Πράσινοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε όλες τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας ως φορείς και εκπρόσωποι των πολιτικών τάσεων του λαού. Είναι λάθος να θεωρούμε τους Βενέτους ως το κόμμα της αριστοκρατίας και τους Πρασίνους ως το κόμμα των κατώτερων κοινωνικών τάξεων. Κατά κανόνα τα ευρύτερα στρώματα του λαού αποτελούσαν το κύριο σώμα και των δύο κομμάτων· ωστόσο φαίνεται ότι τα ηγετικά στελέχη των Βενέτων προέρχονταν από τις παλαιές αριστοκρατικές οικογένειες των Ελληνο-ρωμαίων μεγαλοκτημόνων συγκλητικών, ενώ η ηγεσία των Πρασίνων ανήκε στην τάξη των εμπόρων και των βιοτεχνών, καθώς επίσης και στην τάξη των αυλικών και των λειτουργών της οικονομικής διοικήσεως, που προέρχονταν κυρίως από τις ανατολικές επαρχίες. Έτσι οι Βένετοι αντιπροσώπευαν την ελληνική ορθοδοξία, ενώ οι Πράσινοι υποστήριζαν τον μονοφυσιτισμό ή τις άλλες ανατολικές αιρέσεις.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Α', Αθήνα, σ. 129.

2. Η ηθική υπόσταση των μελών και των υποστηρικτών των δήμων

Οι δήμοι κάθε πόλης ήταν από παλιά διαιρεμένοι σε Πρασίνους και Βενέτους. Δεν πάει όμως πολύς καιρός που άρχισαν να σκορπίζουν τα χρήματά τους για χάρη των ονομάτων και των θέσεων που καταλαμβάνουν οι θεατές στον Ιππόδρομο [...]. Έτσι φυτρώνει στην ψυχή τους το μίσος για τους άλλους χωρίς σοβαρή αιτία κι αυτή η έχθρα διαρκεί αιώνια, καταλύοντας κάθε είδους κοινωνική σχέση και εξ αίματος συγγένεια, αλλά και τον δεσμό της φιλίας, ακόμη και όταν οι οπαδοί των αντίπαλων χρωμάτων είναι αδέρφια ή κάτι παρόμοιο. Δεν ενδιαφέρονται ούτε για τα θεία ούτε για τα ανθρώπινα, παρά μόνο για τη νίκη, και δεν έχει καμιά σημασία γι' αυτούς αν διαπράττεται κάποια ασέβεια προς τους θεούς και παραβιάζονται οι νόμοι και το πολίτευμα από τους δικούς τους ανθρώπους ή τους εχθρούς. Δεν νοιάζονται επίσης καθόλου αν στερηθούν τα απαραίτητα για τη ζωή τους και η πατρίδα τους ζημιωθεί στις πιο στοιχειώδεις ανάγκες της, αρκεί μόνο να ωφεληθεί η παράταξή τους.

Procopii Caesariensis (1963). *Opera Omnia*, J. Haury – G. Wirth (επιμ.), Lipsiae, I, 24.

3. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των δήμων

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα δύο κόμματα έπαιρνε συχνά τη μορφή σκληρών αγώνων. Από τα μέσα του πέμπτου αιώνα την πολιτική ζωή της αυτοκρατορίας χαρακτηρίζουν οι ατέλειωτοι αγώνες ανάμεσα στους Βενέτους και τους Πρασίνους. Η κεντρική διοίκηση αναγκαστικά υπολόγιζε τους δήμους ως παράγοντες της πολιτικής ζωής και ευνοούσε άλλοτε τη μια και άλλοτε την άλλη παράταξη, έτσι που κατά κανόνα η μία από τις δύο υποστήριζε την κυβέρνηση, ενώ η άλλη περνούσε στην αντιπολίτευση. Μερικές φορές οι δύο δήμοι ενώνονταν σε κοινό αγώνα κατά της αυτοκρατορικής κυβερνήσεως για να υπερασπίσουν τις ελευθερίες τους εναντίον της αυθαιρεσίας και της απολυταρχίας της διοικήσεως. Άλλωστε στις οργανώσεις των δήμων επιβίωναν ως έναν βαθμό οι δημοκρατικές παραδόσεις των αρχαίων πόλεων.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Α', Αθήνα, σσ. 129-130.

4. Η εξέγερση του 1042 και το τέλος της βασιλείας των Παφλαγόνων

Μολονότι η μεταβίβαση της εξουσίας έγινε ειρηνικά, ο νέος αυτοκράτορας κυβέρνησε μόλις μερικούς μήνες – ήδη τον Απρίλιο του 1042 εκθρονίσθηκε και τυφλώθηκε. Αυτή η τροπή των γεγονότων οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι ο Μιχαήλ Ε' κατέστρεψε τα δύο στηρίγματα της εξουσίας του: πρώτα στράφηκε εναντίον της οικογένειάς του και στη συνέχεια επιχείρησε να παρακάμψει τα ηγεμονικά δικαιώματα της αυτοκράτειρας Ζωής. [...]

Μέλη της Συγκλήτου, εκπρόσωποι της Εκκλησίας, αλλά κυρίως ο απλός λαός, πιστός στη Μακεδονική δυναστεία, εξεγέρθηκαν τον Απρίλιο του 1042 εναντίον του Καλαφάτη. Ο Μιχαήλ Ε΄ εκθρονίσθηκε και τυφλώθηκε μαζί με τον θείο του, νωβελίσσιμο* Κωνσταντίνο. Με την εξέγερση του Απριλίου στην Κωνσταντινούπολη οι Παφλαγόνες έχασαν τον θρόνο και τις θέσεις στις οποίες είχαν φθάσει επί Μιχαήλ Δ΄. Μετά την εκθρόνιση του Μιχαήλ Ε΄, η οικογένεια έχασε την πολιτική επιρροή της, καθώς οι Παφλαγόνες ποτέ δεν κατόρθωσαν να ενταχθούν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα του Βυζαντίου και να συνδεθούν με αυτά.

*νωβελίσσιμος: τιμητικός τίτλος της βυζαντινής αυλικής ιεραρχίας που έως τα μέσα του 11ου αιώνα δινόταν μόνο σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας.

Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη.

<http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11969>

8.4. Ο ΣΤΡΑΤΟΣ: ΕΚΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

1. Η στέψη του αυτοκράτορα

Ο Λέων Α΄ είναι ο πρώτος αυτοκράτορας που δέχθηκε το στέμμα από το χέρι του πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως. Όλοι οι προκάτοχοί του, αν και ήταν χριστιανοί, συνέχιζαν τη ρωμαϊκή παράδοση στέψης. Δέχονταν δηλαδή το διάδημα από έναν ανώτατο στρατιωτικό ή πολιτικό αξιωματούχο και ανυψώνονταν πάνω σε μια ασπίδα, ενώ ο στρατός, ο λαός και η σύγκλητος τους επευφημούσαν. Η καινοτομία του 457 είναι πολύ σημαντική, αν λάβει κανείς υπόψη την ηγετική θέση που είχε αποκτήσει ο θρόνος της Κωνσταντινουπόλεως στην τελευταία οικουμενική σύνοδο. Από τότε όλοι οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες στέφονταν από τον πατριάρχη. Έτσι η στέψη μεταβλήθηκε σε θρησκευτική ιεροτελεστία. Στο τυπικό της αυτοκρατορικής στέψης, που είχε χαρακτήρα στρατιωτικό, προστέθηκε τώρα και μια εκκλησιαστική ιεροτελεστία, η οποία σιγά σιγά υποκατέστησε τελείως τον παλαιό ρωμαϊκό τρόπο στέψης, σε σημείο που αυτή η ιεροτελεστία να θεωρείται πια στον Μεσαίωνα η ουσιαστική πράξη καθιερώσεως του ηγεμόνα.

G. Ostrogorsky (1978). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Α΄, Αθήνα, σ. 123.

2. Η στάση του στρατού

Έτσι η βαθιά αναταραχή που επικρατούσε γενικά στο κράτος επεκτάθηκε και στο εξαντλημένο στράτευμα, που αποθαρρύνθηκε από το αδιέξοδο του ατελείωτου πολέμου. Όταν λοιπόν το 602 έλαβε πάλι τη διαταγή να παραταχθεί στις θέσεις του πέρα από τον Δούναβη, ο στρατός επαναστάτησε. Ο Φωκάς, ένας αμόρφωτος υπαξιωματικός, ανακηρύχθηκε αρχηγός και προχώρησε εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως επικεφαλής των στασιαστών στρατιωτών. Ταυτόχρονα ξέσπασε η επανάσταση και μέσα στην πρωτεύουσα, όταν οι Πράσινοι και οι Βένετοι συνενώθηκαν στον αγώνα εναντίον της κυβερνήσεως. Ο Μαυρίκιος ανατράπηκε και ο Φωκάς ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας με τη συγκατάθεση της συγκλήτου.

G. Ostrogorsky (1978). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Α΄, Αθήνα, σσ. 149-150.

3. Οι στρατιωτικές επιτυχίες του Νικηφόρου Φωκά

Το καλοκαίρι του 960 εκστράτευσε ο Νικηφόρος Φωκάς επικεφαλής ισχυρής μοίρας στόλου εναντίον της Κρήτης. Μετά από μια ιδιαίτερα σκληρή πολιορκία, που διήρκεσε όλο τον χειμώνα, ο στρατός του κατέλαβε τον Μάρτιο του 961 τον Χάνδακα, την πρωτεύουσα του νησιού. Ύστερα από αραβική κατοχή που διήρκεσε σχεδόν εκατόν πενήντα χρόνια (τότε που είχε καταστεί η πιο σπουδαία βάση της ναυτικής δυνάμεως των Αράβων στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου), η Κρήτη επανήλθε στην κυριαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Βυζάντιο από καιρό είχε να επιτύχει μια τόσο σημαντική νίκη όπως αυτή.

G. Ostrogorsky (1978). *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Β΄, Αθήνα, σ. 164.

8.5. ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

1. Η σημασία της νίκης των εικονολατρών

Η εικονολατρική κρίση ήταν μια περίοδος τόσο αποφασιστική για την πνευματική ανάπτυξη του Βυζαντίου, όσο ήταν και ο αγώνας εναντίον των περσικών και αραβικών εισβολών για την κρατική του επιβίωση. Στη στρατιωτική εισβολή από την Ανατολή επακολούθησε μια πνευματική επίθεση που αναστάτωσε την αυτοκρατορία με τη μορφή της εικονοκλαστικής διαμάχης. Η ήττα της εικονομαχίας ήταν τόσο σημαντική για την πολιτιστική ζωή του Βυζαντίου, όσο ήταν η στρατιωτική του νίκη για την πρόδοό του ως πολιτικής κοινότητας. Η αποτυχία της εκστρατείας εναντίον των εικόνων σημειώνει τον θρίαμβο της ελληνικής θρησκευτικής και πολιτιστικής αντίληψης πάνω στα ασιατικά χαρακτηριστικά τα συμπυκνωμένα μέσα στο εικονοκλαστικό κίνημα. Από δω και ύστερα το Βυζάντιο, ως ελληνοχριστιανική αυτοκρατορία, παίρνει μια μοναδική πολιτιστική θέση ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση.

G. Ostrogorsky (2012). *Η Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος), τ. Β΄, Αθήνα, σ. 90.

2. Η πολιτική αναγκαιότητα της Εικονομαχίας

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες γίνονταν όλο και πιο φανερό ότι η σωτηρία της Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν αποκλειστικά από τους αγροτικούς πληθυσμούς του εσωτερικού της Μ. Ασίας. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η εικονομαχική πολιτική, που ήταν εντελώς αντίθετη σ' ό,τι θύμιζε τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό και την παλιά ιδεολογία, θα μπορούσε να συμφιλιώσει την Κωνσταντινούπολη με τους αγροτικούς πληθυσμούς της ανατολικής Μ. Ασίας, που εξαθλιωμένοι και πάμφτωχοι αποζούσαν από τη γη, που τώρα όφειλαν να υπερασπίσουν από τους επιδρομείς.

Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ (1977). *Η πολιτική ιδεολογία του Βυζαντινού Κράτους* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου), Αθήνα, σ. 34.

3. Ο Μάρκος ο Ευγενικός, Επίσκοπος της Εφέσου, περιγράφει την ανάγκη για ένωση, σε επιστολή του προς τον πάπα κατά την έναρξη της Συνόδου Φεράρας-Φλωρεντίας

Θεωρώ λοιπόν ότι αυτός που εισήγαγε αυτή τη διαίρεση και έσκισε τον άνωθεν υφαντό χιτώνα του Σώματος του Δεσπότη πρέπει να υποστεί μεγαλύτερη καταδίκη από αυτούς που σταύρωσαν τον Χριστό και από όλους τους ασεβείς και αιρετικούς των αιώνων. Αλλά σε σένα αντιθέτως, μακαριώτατε πατέρα [πάπα], που ήθελες να ενώσεις τα δύο αντιμαχόμενα μέρη, θα υπάρχει η δυνατότητα και το τείχος που τα χωρίζει να γκρεμίσεις και να επιτελέσεις θεάρεστο έργο [...].

Αγίου Μάρκου Εφέσου Λίβελλος τω Βασιλεί Ρωμαίων και τω Πάπα Λατίνων Προτρεπτικός εις Ένωσιν Ελέγχων την Κακοφροσύνην των Δυτικών (μτφρ. Γ. Θώδης).

<https://agiosmarkoseugenikos.gr/wp-content/uploads/Arthra/Logoi1.pdf>

4. Η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος (787)

Ανατράπηκαν οι αποφάσεις της εικονοκλαστικής συνόδου (754) μετά από εμπεριστατωμένη εισήγηση, που πιθανότατα έκαμε ο πατριάρχης Ταράσιος. Η εικονομαχία καταδικάσθηκε ως αίρεση, αποφασίσθηκε η καταστροφή της εικονομαχικής φιλολογίας και η αναστήλωση των εικόνων, χωρίς να γίνει διάκριση στο υλικό κατασκευής τους ή στο χώρο όπου ήταν εκτεθειμένες. Ο συνοδικός «Όρος» προσδιόριζε επακριβώς το σκοπό της «εικονικής ανατυπώσεως»: «αυτοί που κοιτάζουν τις εικόνες θυμούνται και ποθούν τις εικονιζόμενες μορφές και απονέμουν σ' αυτές ασπασμό και τιμητική προσκύνηση, όχι την αληθινή λατρεία που ταιριάζει μόνο στη θεία φύση. Γιατί η τιμή που απονέμεται στην εικόνα μεταβαίνει στην πρωτότυπη έννοια και όποιος προσκυνάει την εικόνα προσκυνάει (ουσιαστικά) την υπόσταση του εικονιζόμενου σ' αυτή».

Αικ. Χριστοφιλοπούλου (2015). Η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Η΄, Αθήνα, σ. 40.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΡΑΤΗ: ΕΝΟΤΗΤΕΣ 9-10

9.1. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΩΝ, 5ος - 10ος ΑΙΩΝΑΣ

1. Η βάπτιση του Χλωδοβίκου

Η σημαντικότερη πολιτική κίνηση του Κλόβη (Χλωδοβίκου) είναι η βάπτισή του, κίνηση που τον ανέδειξε σε προστάτη των ορθοδόξων εναντίον των αρειανών Βησιγόθων, που του εξασφάλισε την αναγνώρισή του από τον αυτοκράτορα Αναστάσιο και τον Πάπα, που του επέτρεψε να προστατεύσει την Εκκλησία της Γαλατίας από τον κίνδυνο των Αρειανών. Οι λύσεις της συνόδου της Ορλεάνης το 511 είναι χαρακτηριστικές. Στο εξής όλοι οι επίσκοποι θα διορίζονται με τη θέληση του βασιλιά. Θα προέρχονται από τις τάξεις των κομήτων που θα έχουν προσφέρει τις υπηρεσίες τους σε δημόσιες θέσεις, πράγμα που δεν θα αποτρέψει τη σιμωνία*, μετατρέποντας τον διορισμό επισκόπων σε αγοραπωλησία των εκκλησιαστικών θώκων.

*σιμωνία: η εξαγορά εκκλησιαστικών αξιωμάτων

N. Καραπιδάκη (1996). *Ιστορία της Μεσαιωνικής Δύσης*, Αθήνα, σσ. 76-77.

2. Η δεύτερη αυτοκρατορική στέψη

Ωστόσο, στη βιογραφία που έγραψε ο Εϊνάρδος μετά τον θάνατο του Καρλομάγνου διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι ο πάπας αιφνιδίασε τον βασιλιά με την αυτοκρατορική στέψη. Σύντομα πάντως ο Καρλομάγνος σκέφτηκε εκ νέου το ζήτημα, επειδή το 802 επανέλαβε την αυτοκρατορική στέψη στο Άαχεν, αλλά αυτή τη φορά πήρε το στέμμα από έναν κληρικό και το τοποθέτησε ο ίδιος στο κεφάλι του. Με αυτή τη χειρονομία, υπονοούσε ότι είχε λάβει την αυτοκρατορική εξουσία απευθείας από τον Θεό και όχι διαμέσου του πάπα.

D. Nicholas (1999). *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου* (μτφρ. Μ. Τζιαντζή), Αθήνα, σ. 191.

3. Οι ενέργειες του Καρλομάγνου

Οι ενέργειες του Καρλομάγνου δείχνουν ότι ενυπάρχουν στην προσωπικότητά του ορισμένες προδιαθέσεις: ήταν οπωσδήποτε ένας παραδοσιακός Φράγκος πολεμιστής ηγεμόνας, που είχε στόχο του να κατακτά (εδάφη) και να διεξάγει πολέμους. Καινοτομία αποτελούσε η σοβαρότητα με την οποία αφιερώθηκε στα χριστιανικά καθήκοντα του ρόλου του. Με εξίσου μεγάλη υπευθυνότητα συνέβαλε στην προώθηση των γραμμάτων και των τεχνών. [...] Επί τριάντα χρόνια διεξήγαγε σκληρές εκστρατείες στα σύνορα με τη Σαξονία και κατόρθωσε να προσηλυτίσει τους ειδωλολάτρες Σάξονες με τη βία.

J.M. Roberts (2002). *Παγκόσμιος Ιστορία* (μτφρ. Τ. Παπαϊωάννου), Αθήνα, σ. 509.

10.1. ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΜΟΝΑΡΧΙΕΣ. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

1. Ο Εκατονταετής Πόλεμος

Η περίοδος [του Εκατονταετούς Πολέμου] παραμένει σημαντική για δύο διαφορετικούς λόγους. Πρώτον, διότι αυτή η ημιμόνιμη κατάσταση πολέμου αποτέλεσε τον άξονα γύρω από τον οποίο περιστράφηκε μεγάλο μέρος της δυτικοευρωπαϊκής πολιτικής. Οι αγγλοσκοτικοί πόλεμοι, τα κατάλοιπα της αγγλικής απόπειρας κατάκτησης της Σκωτίας, συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 14ου αιώνα, συμπαρασύροντας, μέσω μιας γαλλοσκοτικής συμμαχίας, στον πόλεμο με τους Γάλλους· η αγγλική και γαλλική εμπλοκή σε πολέμους στην Καστίλη και την Πορτογαλία κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1360 και 1370 αποτέλεσε ένα ακόμα παράγωγο· ενώ και αυτοκρατορικοί πρίγκιπες συμμετείχαν κανονικά στον πόλεμο, όπως ο βασιλιάς Ιωάννης της Βοημίας, ο οποίος σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια μάχης εναντίον των Άγγλων το 1346. Δεύτερον, διότι η επίγνωση ότι επρόκειτο για έναν εν εξελίξει πόλεμο οδήγησε σε αμφότερες τις χώρες σε μια δημοσιονομικοποίηση της κρατικής πολιτικής, η οποία ήταν εν πολλοίς καινούργια. Οι πόλεμοι διεξάγονταν πλέον σχεδόν πάντα και παντού στην Ευρώπη από μισθοφόρους, με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως η Σκωτία, η Ελβετία και η Λιθουανία· επομένως, τα κράτη χρειάζονταν τεράστια ποσά χρημάτων, προκειμένου να τους χρηματοδοτήσουν. Οι σύντομοι πόλεμοι μπορούσαν να πλασαριστούν στους επιφυλακτικούς φορολογούμενους ως εφάπαξ δαπάνες· όχι όμως ο συγκεκριμένος πόλεμος. Οι συνέπειες του φαινομένου αυτού στον τρόπο λειτουργίας της πολιτικής εξουσίας, τόσο στην Αγγλία όσο και στη Γαλλία, υπήρξαν μεγάλες.

C. Wickham (2018). *Η μεσαιωνική Ευρώπη* (μτφρ. Χρ. Γεμελιάρης), Αθήνα, σ. 271.

2. Οι Λατίνοι στην Κωνσταντινούπολη

Ο Μούρτζουφλος είχε σκοπό να εξακολουθήσει μέχρις εσχάτων τον πόλεμο με τους Λατίνους [...] και πέτυχε να αποκρούσει την πρώτη έφοδο των σταυροφόρων. Αλλά η Κωνσταντινούπολη δεν μπορούσε πια να σωθεί. Η νέα κυβέρνηση δεν είχε διόλου χρήματα ούτε πόρους και οι μισθοφόροι αρνιόντουσαν να πολεμήσουν αν δεν τους πλήρωναν πρώτα τα καθυστερούμενα. Η δημιουργία στρατού από ντόπια στοιχεία χρειαζόταν καιρό. Εξάλλου η απόπειρα να εξοπλιστεί ο λαός της Κωνσταντινούπολης συνάντησε τη σφοδρή αντίδραση των ευπόρων που παραινιόντουσαν ότι πλήρωναν φόρους για τη συντήρηση τακτικού στρατού και θεωρούσαν ότι αυτό το γεγονός τους απάλλαζε από κάθε προσωπική υποχρέωση [...].

M.V. Levchenko (x.x.). *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Γ. Βιστάκης), Αθήνα, σ. 317.

3. Το 1204 και οι σχέσεις Βενετών και Βυζαντίου

Το 1861 για πρώτη φορά ένας Γάλλος επιστήμων [...] κατηγόρησε τη Βενετία, που είχε σπουδαία εμπορικά συμφέροντα στην Αίγυπτο, ότι έκανε μυστική συνθήκη με τον σουλτάνο της Αιγύπτου και πως, ως εκ τούτου, με δεξιотeχνία εξανάγκασε τους σταυροφόρους να εγκαταλείψουν το βασικό τους σχέδιο τής κατά της Αιγύπτου εκστρατείας και να κατευθυνθούν εναντίον του Βυζαντίου. [...] Ένας άλλος Γάλλος επιστήμονας προσπάθησε να αποδείξει ότι ο κύριος συντελεστής της μεταβολής της κατευθύνσεως της τέταρτης Σταυροφορίας δεν ήταν ο Δάνδολος (δόγης της Βενετίας), αλλά ο βασιλιάς της Γερμανίας και γαμβρός του εκθρονισθέντος Ισαάκιου Αγγέλου, Φίλιππος Σουηβός. Στη Γερμανία είχε γίνει, με πολλή ικανότητα, μια πολιτική πλεκτάνη που απέβλεπε στην κατεύθυνση των Σταυροφόρων κατά της Κωνσταντινούπολης. Ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός εξεπλήρωσε στην Ανατολή τα σχέδια του Φιλίππου.

A.A. Vasiliev (1954). *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Δ. Σαβράμης), Αθήνα, σσ. 561-562.

4. Οι αλλαγές στην πολιτική οργάνωση

Με την ανάπτυξη των πόλεων κατά τον Μεσαίωνα εμφανίστηκε μια διαφορετική μορφή πολιτικής οργάνωσης. Οι πόλεις διοικούσαν από αιρετούς συμβούλους που με τη σειρά τους εξέλεγαν δήμαρχο. Οι μονάρχες του Μεσαίωνα ήταν τόσο ανίσχυροι, που όταν οι πόλεις αναπτύχθηκαν δεν επιχειρήσαν να τις εντάξουν απευθείας στη διοίκησή τους· με αντάλλαγμα την υποταγή και την πληρωμή τακτικών και έκτακτων φόρων τούς παραχώρησαν αυτοδιοίκηση. Το δημοτικό συμβούλιο ήταν μια συνάθροιση ισότιμων πολιτών και για την τήρηση των καθηκόντων τους ορκίζονταν ο ένας στον άλλον. Ήταν ένας κόσμος πολύ διαφορετικός από εκείνον των αρχόντων και των υποτελών, ο οποίος

λειτουργούσε παντού αλλού. Ο δήμαρχος και το συμβούλιο, σώματα αιρετά, που διοικούσαν την πόλη τους εντός των ορίων ενός βασιλείου, είναι ευρωπαϊκή επινόηση. Οι ισχυροί μονάρχες δεν επιτρέπουν σε αντίπαλα κέντρα εξουσίας να αναπτυχθούν· αναθέτουν σε δικούς τους ανθρώπους την ευθύνη των πόλεων.

Τζ. Χιρστ (2012). *Σύντομη ιστορία της Ευρώπης* (μτφρ. Ελ. Λούση), Αθήνα, σ. 136.

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ: ΕΝΟΤΗΤΕΣ 11-13

11.1 Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

1. Ο Ορισμός του Σινάν πασά

Με το όνομα αυτό είναι γνωστό το χειρόγραφο, σε ελληνική γλώσσα, που περιλαμβάνει τις παραχωρήσεις του σουλτάνου Μουράτ Β΄ προς τους άρχοντες και τους κατοίκους των Ιωαννίνων εφόσον παρέδιδαν αμαχητί την πόλη (1430). Τα προνόμια έγιναν, περισσότερο ή λιγότερο, σεβαστά έως την εξέγερση του Διονύσιου του Φιλόσοφου, το 1611.

«[...] Να ηξεύρετε ότι μας [ενν. τον μεγάλο βεζίρη Σινάν πασά] έστειλεν ο μέγας αυθέντης [ενν. ο σουλτάνος] να παραλάβωμεν του Δούκα τον τόπον και τα κάστρον του. Και ώρισέν μας γουν ούτως: ότι οποίον κάστρο και χώρα προσκυνήση με το καλόν, να μηδέν έχει κανένα φόβον, ούτε κακόν ούτε κουρσεμόν αλλ' ούτε κανέναν χαλασμόν. και οποίον κάστρο και χώρα δεν προσκυνήσουσιν, ώρισεν να τα καταλύσω και να τα χαλάσω εκ θεμελίων, ώσπερ εποίησα και την Θεσσαλονίκην. Διά τούτο γράφω και λέγω σας ότι να προσκυνήσετε με το καλόν και μηδέν πλανηθήτε και ακούσετε των Φραγκών τα λόγια ότι τίποτε δεν σας θέλουν ωφελήσει, πλην αν σας χαλάσουν καθώς εξαλάσασιν και τους Θεσσαλονικαίους. Και ένεκεν τούτου ομνέω σας τον Θεόν του Ουρανού και της Γης και τον προφήτην Μωάμεθ και εις τα επτά μουσάφια* και εις τους εκατόν εικοσιτέσσαρες χιλιάδες προφήταις του Θεού και εις την ψυχήν μου και εις την κεφαλήν μου και εις το σπαθί όπου ζώνομαι ότι να μηδέν έχετε κανέναν φόβον, μήτε αιχμαλωτισμόν, μήτε πιασμόν παιδίων, μήτε εκκλησίας να χαλάσωμεν, μήτε μασγίδι** να ποιήσωμεν αλλά και οι εκκλησίαις σας να σημαίνουν καθώς έχουν συνήθειαν. Ο μητροπολίτης να έχη την κρίσιν του την ρωμαϊκήν και όλα του τα εκκλησιαστικά δικαιώματα· οι άρχοντες όσοι έχουσιν τιμάρια, πάλιν να τα έχουσιν· τα γονικά τους, τα υποστατικά τους και τα πράγματά τους όλα να τα έχουν χωρίς τινος λόγου· και άλλα είτι ζητήματα θέλετε ζητήσει να σας τα δώσωμεν. Ει τε και σταθήτε πεισματικά και δεν προσκυνήσετε με το καλόν να ηξεύρετε ότι ώσπερ εδιαγουματίσαμεν την Θεσσαλονίκην και εξαλάσαμεν ταις εκκλησίαις και ερημώσαμεν και αφανίσσαμεν τα πάντα, ούτως θέλομεν χαλάσει και εσάς και τα πράγματά σας και το κρίμα να το γυρέψη ο Θεός απ' εσάς».

* οι επτά τρόποι με τους οποίους διαβάζεται το Κοράνι ** μικρό τζαμί

Κ. Άμαντου (1930). «Η αναγνώρισις υπό των μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο Ορισμός του Σινάν πασά», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5, σσ. 197-210, σ. 208.

2. Είσπραξη του κεφαλικού φόρου

«Μόλις φθάση το παρόν υψηλόν αυτοκρατορικών φερμάνιον, έστω γνωστόν ότι ο αναλαβών την είσπραξιν του κεφαλικού φόρου Θεσσαλονίκης και των πέριξ του έτους 1128 Μουσταφά, αυξηθήτω ο ζήλος του, υπέβαλεν εις το αυτοκρατορικών στρατόπεδόν Μου αναφοράν εκθέτων ότι, όταν επιχείρησε να εισπράξη τους κεφαλικούς φόρους από τους φόρου υποτελείς του καζά και των χωρίων του συμφώνως με τους όρους του υψηλού βερατίου μου, [...] δέκα φόρου υποτελείς των αναφερθέντων δέκα χωρίων, υποκινήσαντες τους ραγιάδες, εγένοντο παραίτιοι της ματαιώσεως της εισπράξεως. Όθεν παρεκάλεσεν όπως εκδοθή υψηλή διαταγή Μου, ίνα ούτοι εγκλεισθούν προς σωφρονισμόν εις το φρούριον της Καλαμαριάς μέχρι της αποπερατώσεως της εισπράξεως του κεφαλικού φόρου.

[...] Επειδή οι ρηθέντες επέφεραν αταξίαν εις την είσπραξιν του κεφαλικού φόρου, να τους εγκλείσητε εις το φρούριον της Καλαμαριάς μέχρι της πλήρους εισπράξεως του φόρου και να μη αποφυλακισθούν, πριν εκδοθή υψηλόν αυτοκρατορικών φερμάνιόν Μου.

Αφίχθη τη 21η Ζιλ Καντέ 1127 (18 Νοεμβρίου 1715)»

Α. Βακαλόπουλου (1989). *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, σ. 120.

3. Πάταξη των φορολογικών αυθαιρεσιών

Γενικά, ο εκάστοτε σουλτάνος ενδιαφερόταν για την τήρηση της τάξης στην οθωμανική επικράτεια, γι' αυτό και συχνά φρόντιζε να περιορίζει τις αυθαιρεσίες των τοπικών αξιωματούχων ώστε να προλαμβάνει τυχόν αντιδράσεις ή την οικονομική εξαθλίωση των υπηκόων του.

«Διατάσσω όμως, μόλις φθάση [το παρόν αυτοκρατορικών φερμάνιον], επιληφθής της υποθέσεως κατά το εκδοθέν φερμάνιόν Μου. Εάν το ζήτημα έχη ως αναφέρεται, δεν επιθυμώ κατά τας ημέρας της ευτυχούς βασιλείας Μου να πιέζονται και τυραννώνται οι πτωχοί ραγιάδες κατ' ουδένα τρόπον.

Εν όσω ούτοι δεν διέπραξαν τι αντίθετον προς το ιερόν δίκαιον και δεν διεπιστώθη κατά το ιερόν δίκαιον ενοχοποιητικόν τι εις βάρος των, να μη επιτρέψης την παράνομον σύλληψιν και κλήτευσιν αυτών και την κατά τον τρόπον τούτον καταπίεσιν και ενόχλησιν, να αποτρέψης δε και να εμποδίσης κατά το ιερόν δίκαιον τους παρανόμους τούτους εκβιασμούς. Εις το εξής να μη επιτρέψης εις ουδένα να ενεργήση κατά παράβασιν του ιερού δικαίου και του αυτοκρατορικού Μου φερμανίου. [...]

Εν Κωνσταντινουπόλει, κατά τα μέσα Σεβάλ 1140 (26 Μαΐου 1728)»

A. Βακαλόπουλου (1989). *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη, σ. 111.

12.1. ΑΓΓΛΙΑ

1. Η Βιομηχανική Επανάσταση

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η οικονομία της Ευρώπης ήταν βασικά προβιομηχανική. Οι περισσότεροι Ευρωπαίοι ήσαν ακόμη αγρότες, σε πολλές περιπτώσεις, δουλοπάροικοι. Τα περισσότερα προϊόντα του δευτερογενούς τομέα παραγωγής συνέχιζαν να παράγονται σε μικρά εργαστήρια ή και στα σπίτια των τεχνιτών, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν απλά εργαλεία και την κινητήρια δύναμη που παρέχουν ο άνεμος, το νερό και τα ζώα. Οι περισσότερες πόλεις ήσαν μικρές, τόποι ανταλλαγής ως επί το πλείστον των καρπών της γης και των προϊόντων της βιοτεχνίας. Διάσπαρτες, ωστόσο, στον παραδοσιακό μάλλον και προβιομηχανικό ευρωπαϊκό κόσμο ήσαν ορισμένες παραγωγικές μονάδες, γνωστές έκτοτε ως βιομηχανικές – περισσότερες στην Αγγλία και λιγότερες στην ηπειρωτική Ευρώπη. [...]

Τρία ήσαν τα βασικά χαρακτηριστικά του νέου αυτού συστήματος: α) η υποκατάσταση του ανθρώπου, σε πολλούς τομείς της παραγωγικής διαδικασίας, από τη μηχανή· β) η αντικατάσταση των παραδοσιακών πηγών ενέργειας από νέες, ιδιαίτερα από τον γαιάνθρακα· γ) η χρήση νέων και άφθονων πρώτων υλών, ιδιαίτερα ανόργανων. Πρόκειται, βέβαια, για τα βασικά χαρακτηριστικά του ιστορικού φαινομένου που ονομάστηκε Βιομηχανική Επανάσταση και που παρατηρήθηκε πρώτα στην Αγγλία, για να εξαπλωθεί κατόπιν και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Οι εφευρέσεις και τα τεχνολογικά επιτεύγματα που συνδέονται με την επανάσταση αυτή είχαν ως αποτέλεσμα ν' αυξηθούν δραματικά η παραγωγικότητα και το κατά κεφαλήν εισόδημα του ανθρώπου. Επρόκειτο μάλιστα για αύξηση των μεγεθών αυτών και για γενικότερη ανάπτυξη που αποδείχθηκαν εξελίξεις με δική τους νομοτέλεια, σχεδόν ανεξέλεγκτες. [...] Η Βιομηχανική Επανάσταση, με άλλα λόγια, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη δραματική αύξηση του ορίου ζωής του ανθρώπου και συνεπώς και των πιθανοτήτων μεγαλύτερης ανεξίτηλότητας του σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, καθώς και για την εξίσου δραματική αύξηση του πληθυσμού της Ευρώπης και κατ' επέκταση του κόσμου γενικά.

I.Σ. Κολιόπουλος (2001). *Νεώτερη ευρωπαϊκή ιστορία, 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, σσ. 85-86.

2. Ο ναυτικός ανταγωνισμός ανάμεσα στη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία τις παραμονές του Α' Παγκόσμιου Πολέμου

Δεν αποτελεί υπερβολή εάν πούμε ότι, για το μεγαλύτερο διάστημα του 19ου αιώνα, η λειτουργία της Ευρώπης στους βρετανικούς διπλωματικούς υπολογισμούς ήταν να παραμένει ήρεμη, ώστε η Βρετανία να μπορεί ανενόχλητη να επιδιώκει στις οικονομικές κυρίως, δραστηριότητές της στον υπόλοιπο πλανήτη. Αυτός ήταν ο πυρήνας του

ιδιότυπου συνδυασμού μιας ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων με την παγκόσμια *rex britannica*, την οποία εξασφάλιζε ο μοναδικός στόλος παγκόσμιας εμβέλειας που έλεγχε όλους τους ωκεανούς και τις θαλάσσιες οδούς του κόσμου. Στα μέσα του 19ου αιώνα το άθροισμα όλων των άλλων στόλων του κόσμου μόλις και μετά βίας ξεπερνούσε το βρετανικό ναυτικό. Στα τέλη τού αιώνα αυτή η αναλογία είχε ανατραπεί. [...]

Στην πράξη, ο κίνδυνος δεν ήταν ότι η Γερμανία είχε τη συγκεκριμένη πρόθεση να πάρει τη θέση της Βρετανίας ως παγκόσμια δύναμη, παρότι η αντιβρετανική χορδή δεν άργησε να ηχήσει στη ρητορεία των γερμανικών εθνικιστικών αναταραχών. Η πραγματική απειλή ήταν ότι μια παγκόσμια δύναμη απαιτούσε έναν παγκόσμιο στόλο, κι έτσι η Γερμανία βάλθηκε (το 1897) να κατασκευάσει ένα ισχυρό πολεμικό ναυτικό, το οποίο επιπλέον είχε το πλεονέκτημα ότι δεν εκπροσωπούσε τα παλαιά γερμανικά κρατίδια αλλά αποκλειστικά και μόνο τη νέα ενωμένη Γερμανία [...].

Ακόμη και εάν ο γερμανικός πολεμικός στόλος δεν έκανε τίποτε, ήταν αναπόφευκτο να δεσμεύει βρετανικά πλοία και έτσι να κάνει δύσκολη, αν όχι αδύνατη, τη βρετανική ναυτική κυριαρχία σε ύδατα που θεωρούνταν ζωτικής σημασίας – όπως η Μεσόγειος, ο Ινδικός Ωκεανός και οι θαλάσσιες οδοί του Ατλαντικού. Ότι για τη Γερμανία αποτελούσε σύμβολο της διεθνούς θέσης της και των απεριόριστων φιλοδοξιών της σε πλανητικό επίπεδο, για τη βρετανική αυτοκρατορία ήταν ζήτημα ζωής ή θανάτου.

E. J. Hobsbawm (2002). *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914* (μτφρ. Κ. Σκλαβενίτη), Αθήνα, σσ. 483, 489-490.

3. Η διάλυση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Στο απόγειο της ακμής της, η Βρετανική Αυτοκρατορία είχε διατηρήσει την ιδιότητα της μεγάλης δύναμης δημιουργώντας σφαίρες επιρροής σε ολόκληρο τον πλανήτη. Ο Καναδάς και τα νησιά των Δυτικών Ινδιών, τμήματα της Αφρικής από την Κένυα έως τη Νιγηρία και από το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας έως την Αίγυπτο, η Μέση Ανατολή από την Παλαιστίνη έως τον Περσικό Κόλπο, η Ανατολή από την Ινδία έως το Χονγκ Κονγκ, καθώς και ολόκληρη η Αυστραλασία απεικονίζονταν με τα βρετανικά χρώματα στους σχολικούς χάρτες απ' άκρου εις άκρον της Βρετανίας. Αλλά το βάρος της διατήρησης αυτών των αυτοκρατορικών δεσμεύσεων έγινε ολοένα μεγαλύτερο ως αποτέλεσμα της μείωσης των βρετανικών οικονομικών δυνατοτήτων. [...] Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η αποσάθρωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας ήταν ραγδαία. Η ανεξαρτησία της Ινδίας και του Πακιστάν αναγνωρίστηκε το 1947. Έναν χρόνο αργότερα ακολούθησαν η Βιρμανία και η Κεϋλάνη (Σρι Λάνκα). [...] Η Γκάνα και η Μαλαισία έγιναν ανεξάρτητες το 1957, η Κύπρος και η Νιγηρία το 1960. Από το 1961 έως το 1964 πολλές πρώην αποικίες στην Αφρική και στις Δυτικές Ινδίες αναγνωρίστηκαν ως ανεξάρτητα κράτη.

W.A. Speck (1993). *A concise history of Britain, 1707-1975* (μτφρ. Α. Κλάψης), Κέιμριτζ, σσ. 185-186.

12.2. ΓΑΛΛΙΑ

1. Ο «μαύρος θάνατος»

Η «μαύρη πανώλη» που ξεσπά στην Ευρώπη από το 1347 κάνει θραύση. Γενοβέζικα πλοία που ξεφορτώνουν στη Σικελία, προερχόμενα από τη Μαύρη Θάλασσα όπου η μάλιστα είναι ενδημική, εισάγουν τη φοβερή αρρώστια. Τους μήνες που ακολουθούν το κακό εξαπλώνεται. Η Ιταλία και κατόπιν η Προβηγκία πλήττονται. Το 1348 το κακό φτάνει στο Παρίσι, τις περιοχές της Μάγχης και τις Κάτω Χώρες· το 1349 φτάνει στη Γερμανία, την Αυστρία, τη Μεγάλη Βρετανία, τις σκανδιναβικές χώρες, τις ακτές του Ατλαντικού και την Ισπανία. Νέα κύματα έρχονται από το 1360. Μετά από βραχύχρονες υποχωρήσεις, η πανώλη επανέρχεται συνακολουθούμενη από επιδημίες γρίπης, τύφου ή κοκκύτη. Μέχρι τα μέσα του 15ου αιώνα η Ευρώπη ζει κάτω από τη συνεχή απειλή της.

Η διάδοση του κακού εξηγείται τόσο από την έλλειψη υγιεινής (μη εξαεριζόμενες κατοικίες, πόλεις όπου τα σκουπίδια στοιβάζονται στους δρόμους ελκύνοντας ποντίκια, φορείς της επιδημίας) όσο και από τον υποσιτισμό σημαντικού μέρους του πληθυσμού. Η ιατρική της εποχής βρίσκεται απροετοίμαστη: οι ατμοθεραπίες ή οι συνοπτικές χειρουργικές επεμβάσεις αδυνατούν να καταπολεμήσουν το κακό. Ελλείψει μέσων για την αντιμετώπισή του, αποδίδουν τη «μόλυνση του αέρα» σε αποδιοπομπαίους τράγους – συγκεκριμένα στους Εβραίους.

S. Bernstein & P. Milza (1997). *Ιστορία της Ευρώπης* (μτφρ. Α. Δημητρακόπουλος), τ. 2, Αθήνα, σσ. 224-225.

2. Ο γαλλικός ρεβανσισμός μετά την απώλεια της Αλσατίας και της Λωραίνης

Παρά ταύτα, η προσάρτηση της Αλσατίας και της Λωραίνης, που έσπειρε τον σπόρο της μελλοντικής σύγκρουσης μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας, υπήρξε αναμφίβολα το μεγαλύτερο και με τις σοβαρότερες συνέπειες πολιτικό σφάλμα του Μπίσμαρκ. Είτε θεώρησε ότι η προσάρτηση των περιοχών αυτών –που θα ανήκαν στη Γερμανική Αυτοκρατορία– και όχι σε κάποιο γερμανικό κράτος– αποτελούσε «το τιμέντο της γερμανικής ενότητας», είτε απέβλεπε με την προσάρτησή τους να δημιουργήσει έναν ανασχετικό φραγμό, για να συγκρατήσει την επέκταση της γαλλικής επιρροής στη νότια Γερμανία, γεγονός αναμφισβήτητο είναι ότι ο γαλλικός αυτός ακρωτηριασμός λίκνισε το δέντρο του «ρεβανσισμού», κράτησε ζωντανή την ιδέα της αναμέτρησης, υπονόμωσε την προσπάθεια της γαλλογερμανικής προσέγγισης και βάρυνε το κλίμα των διεθνών σχέσεων τα επόμενα χρόνια. Ο Βίκτωρ Ουγκώ, παραιτούμενος από τη Συνέλευση του Μπορντώ σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την εκχώρηση της Αλσατίας και της Λωραίνης, συνόψισε επιγραμματικά την κατάσταση που είχε προκύψει από τον συμβατικό επίλογο του Γαλλοπροσωσικού Πολέμου: «Από την ώρα αυτή», είπε, «υπάρχουν στην Ευρώπη δύο έθνη, που θα προκαλούν φόβο. Το ένα γιατί νίκησε· το άλλο γιατί νικήθηκε».

Θ. Χριστουδουλίδης (2004). *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, τ. 1, Αθήνα, σσ. 260-261.

3. Το πρώτο σχέδιο για την ενοποίηση της Ευρώπης

Την 1η Μαΐου 1930, η Γαλλία υπέβαλε στην Κοινωνία των Εθνών ένα μνημόνιο υπό τον τίτλο «Οργάνωση ενός καθεστώτος της ευρωπαϊκής ομοσπονδιακής ένωσης» [...]. Μολονότι προέβλεπε τη δημιουργία μιας μόνιμης πολιτικής επιτροπής και μιας γραμματείας, ουσιαστικά περιόριζε τη γαλλική πρόταση στη σύσταση μιας ένωσης των κυβερνήσεων των ευρωπαϊκών κρατών εντός της Κοινωνίας των Εθνών και αντί της οικονομικής ενοποίησης προέβλεπε μόνο στον εξορθολογισμό των δασμών. Η υπαγωγή του οικονομικού προβλήματος στο πολιτικό, η διατήρηση της ακεραιότητας της εθνικής κυριαρχίας και η χρήση όρων περιορισμένης νομικής ακρίβειας –«αρχή της ηθικής ένωσης», «ομοσπονδιακή οργάνωση», «ευρωπαϊκός σύνδεσμος», «ευρωπαϊκή κοινότητα»– υπονόμωσαν την αποτελεσματικότητα και την πειστικότητα της γαλλικής πρότασης.

Οι αντιδράσεις των ευρωπαϊκών κρατών μελών της Κοινωνίας των Εθνών στο γαλλικό μνημόνιο κατέστησαν προφανές ότι η ενσάρκωση της ευρωπαϊκής ιδέας δεν περιλαμβανόταν στις άμεσες προτεραιότητές τους. Με την εξαίρεση της Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας, των Κάτω Χωρών, της Ελλάδας και της Τσεχοσλοβακίας, οι άλλες χώρες διατύπωσαν έντονες αντιρρήσεις.

Πέρα από τη Βρετανία και την Ιταλία [...] που ήταν τελείως αντίθετες, και η Γερμανία [...] θεώρησε την πρόταση ως στρατήγημα της Γαλλίας για να επιβάλει την ηγεμονία της στην Ευρώπη.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή μελέτης για την Ευρωπαϊκή Ένωση [...] δεν μπόρεσε να εμψυχήσει θεσμική πνοή στο γαλλικό σχέδιο, το οποίο μετά τον θάνατο του εμπνευστή του [υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας Αριστίντ Μπριάν], τον Μάρτιο του 1932, τον ακολούθησε στον τάφο «με έναν αργόσυρτο θάνατο, δολοφονημένο από την επέκταση των διενέξεων και της δυσπιστίας».

Θ. Χριστοδουλίδης (2004). *Από την ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ιστορική διάσταση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, 1923-2004*, Αθήνα, σ. 33-34.

12.3. ΓΕΡΜΑΝΙΑ

1. Ο Μαρτίνος Λούθηρος και οι απαρχές της Προτεσταντικής Μεταρρύθμισης

Στις 31 Οκτωβρίου 1517, ο Μαρτίνος Λούθηρος κάρφωσε στην είσοδο της εκκλησίας των Αγίων Πάντων της Βυρτεμ-

βέργης τις «95 Θέσεις» του (ή «Απόψεις σχετικά με τη δύναμη και την αποτελεσματικότητα των συγχωροχαρτιών»), ένα έντυπο στο οποίο καταδίκασε τα συγχωροχάρτια στη θεωρητική τους βάση, όπως την παρουσίαζε η Εκκλησία, ως τάχα προερχόμενα από τον συσσωρευμένο «θησαυρό των αξιών» του Χριστού και των Αγίων. Εκτύπωσε, μάλιστα, το έργο του σε αντίγραφα, διανέμοντάς τα στην περιοχή και καλώντας όσους επιθυμούσαν να αμφισβητήσουν τις απόψεις του να μη διστάσουν να εμφανιστούν για να συζητήσουν μαζί του [...]. Τον Φεβρουάριο του 1518, ο Πάπας Λέων Ι΄ απαίτησε από τον ηγούμενό του να τον διατάξει να σταματήσει τη μικρή του σταυροφορία. Ο ίδιος ο Λούθηρος αρνήθηκε, επικαλούμενος το δικαίωμά του ως καθηγητή θεολογίας να αντικρούει επίσημα τις κατηγορίες που του αποδίδονται. [...]

Ένας παπικός αντιπρόσωπος που ταξίδεψε στη Λειψία τον Ιούνιο του 1519, προκειμένου να συναντηθεί με τον Λούθηρο, δεν δίστασε να τον χαρακτηρίσει ως Χουσίτη, δηλαδή αρνητή της εξουσίας του Πάπα. Στην ίδια συνάντηση, πάντως, ο Λούθηρος παραδέχθηκε ότι δεν πίστευε στο Αλάθητο του ποντίφικα. [...]

Στις 3 Ιανουαρίου 1521, ο Πάπας Λέων Ι΄ προχώρησε στον αφορισμό του Λούθηρου, κατηγορώντας τον για 41 αιρετικές θέσεις. Το παπικό αφοριστικό διάταγμα τον χαρακτήριζε «αγριόχοιρο που εισέβαλε στον αμπελώνα του Κυρίου». Αντιδρώντας, ένα συγκεντρωμένο πλήθος στη Βυρτεμβέργη έκαψε παπικά έγγραφα και διατάγματα σε δημόσια θέα. Ο ίδιος ο Λούθηρος πέταξε επιδεικτικά το χαρτί του αφορισμού του στις φλόγες.

J. Merriman (2022). *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης. Από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα* (μτφρ. Α. Κίκηρας), Αθήνα, σσ. 64-65.

2. Η αμοιβαία καχυποψία των ευρωπαϊκών κρατών στα τέλη του 19ου αιώνα

Τα νέα πολιτικά και οικονομικά δεδομένα, αντί να συσφίγγουν τις σχέσεις των κρατών, καλλιεργούσαν ένα κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας και έλλειψης εμπιστοσύνης, ένα κλίμα που δεν συμβιβαζόταν με την επικρατούσα αντίληψη περί κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού και με τις οικονομικές δοξασίες της εποχής εκείνης. Το κλίμα αυτό στις σχέσεις των δυνάμεων, το περιέγραψε με τον πιο παραστατικό τρόπο ο ίδιος ο Μπίσμαρκ, το 1879. «Οι μεγάλες δυνάμεις στις μέρες μας», έλεγε, «μοιάζουν με ταξιδιώτες, άγνωστους μεταξύ τους, οι οποίοι συμπτωματικά βρέθηκαν στο ίδιο βαγόνι. Παρακολουθούν ο ένας τον άλλο και όταν κάποιος βάζει το χέρι στην τσέπη του, οι συνταξιδιώτες του βγάζουν ενστικτωδώς τα περιστροφά τους ώστε να προλάβουν να πυροβολήσουν πρώτοι».

Π. Τσακαλογιάννης (2009), *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Από τη Βαστίλλη στον 21ο αιώνα*, τ. 2, Αθήνα, σσ. 13-14.

3. Η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και η επανένωση της Γερμανίας

Ίσως επομένως ο Ψυχρός Πόλεμος να έληξε εξαιτίας ενός απλού διοικητικού λάθους. Είναι αρκετοί οι δυτικοί δημοσιογράφοι που ισχυρίζονται ότι αυτοί υπέβαλαν το ζωτικό ερώτημα στη συνέντευξη τύπου της 9ης Νοεμβρίου [1989] στο Ανατολικό Βερολίνο: από πότε επρόκειτο να τεθούν σε ισχύ οι νέοι φιλελευθεροποιημένοι ταξιδιωτικοί κανονισμοί για τους Ανατολικογερμανούς, που μόλις είχε εξαγγείλει ο εξαντλημένος εκπρόσωπος τύπου της [ανατολικογερμανικής] κυβέρνησης Γκύντερ Σβαμπόφσκι; Χωρίς να έχει συγκεκριμένες οδηγίες γι' αυτό το ζήτημα, ο Σβαμπόφσκι αυτοσχεδίασε: «Από αυτή τη στιγμή». Αργότερα παραδέχτηκε πως οι αρχές δεν είχαν φανταστεί ότι χιλιάδες άνθρωποι θα «ορμούσαν με τέτοιο πάθος» μέσα σε λίγες ώρες στο Σημείο Ελέγχου Τσάρλι. Οι σαστισμένοι συνοριακοί φύλακες δεν είχαν ιδέα τι έπρεπε να κάνουν με όλους αυτούς· όταν τελικά οι πολιτικοί τούς διέταξαν ν' αφήσουν τον κόσμο να περάσει, είχαν ήδη αρχίσει να το κάνουν από μόνοι τους.

Σε μια τελική πράξη της επανάστασης που είχε αρχίσει το 1917, ένας λαϊκός ξεσηκωμός σάρωσε τα τελευταία υπολείμματα του κομμουνισμού στη Γερμανία, και μαζί τους την πολιτική ελίτ. [...] Ένα μόλις χρόνο μετά την κατεδάφιση του Τείχους επήλθε η νομισματική ένωση και η πλήρης συνταγματική ενοποίηση [των δύο Γερμανιών].

M. Mazower (2011). *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας* (μτφρ. Κ. Κουρεμένος), Αθήνα, σσ. 369-370.

13.1. ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ

1. Η θέση του ανθρώπου στο πλαίσιο των αριστοκρατικών πολιτευμάτων

Οι αριστοκρατικοί θεσμοί, συνάμα, είχαν πάντα σαν αποτέλεσμα το να συνδέουν στενά κάθε άνθρωπο με αρκετούς από τους συμπολίτες του. Εφόσον σ' ένα αριστοκρατικό καθεστώς οι τάξεις είναι διαγεγραμμένες και μόνιμες, η καθεμιά απ' αυτές θεωρείται από τα μέλη της σαν ένα είδος μικρότερης πατρίδας πολύ πιο απτής και πιο αγαπημένης από την πλατύτερη πατρίδα, εφόσον, στα αριστοκρατικά καθεστώτα, όλοι οι πολίτες κατέχουν καθορισμένες θέσεις, ο ένας πάνω από τον άλλον, το αποτέλεσμα είναι ότι καθένας βλέπει πάντα κάποιον που στέκεται πάνω του και του οποίου η προστασία τού είναι αναγκαία, και έναν άλλο άνθρωπο τοποθετημένο πιο κάτω, του οποίου θα πρέπει να επιζητήσει τη συνεργασία. Όσοι ζουν στα αριστοκρατικά καθεστώτα είναι πάντα συνδεδεμένοι με κάτι τοποθετημένο έξω από την ίδια τη σφαίρα τους και έχουν την τάση να λησμονούν τους εαυτούς των. Είναι αλήθεια ότι σ' αυτές τις εποχές η έννοια της ανθρωπίνης συναδελφουσύνης είναι ασθενής και οι άνθρωποι σπάνια σκέπτονται να θυσιάσουν τους εαυτούς τους για χάρη της ανθρωπότητας, αλλά συχνά θυσιάζονται για τους άλλους ανθρώπους.

A. Ντε Τοκβίλ (1987) [1840]. *Η δημοκρατία στην Αμερική* (μτφρ. Β. Καζαντζή), Αθήνα, σ. 193.

2. Φαλκίδευση του δικαιώματος ψήφου στη Γαλλία των μέσων του 19ου αιώνα

Οι συντηρητικοί κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα κατασταλτικά μέτρα δεν ήταν επαρκή κι ότι η καθολική ψηφοφορία αποτελούσε αθεράπευτο κακό. Έτσι, προώθησαν δυο νέους νόμους: τον νόμο της 31ης Μαΐου 1850, που περιόριζε το εκλογικό σώμα, και τον νόμο της 8ης Ιουνίου, που έβαζε προσκόμματα στον Τύπο. [...] Οι εκλογείς, τους οποίους είχαν βάλει στο στόχαστρο ήταν οι φτωχοί εκλογείς, καθώς προϋπόθεση για την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους ήταν η πληρωμή προσωπικού φόρου (όρος που απέκλειε τους απόρους), ποινικό μητρώο χωρίς την παραμικρή καταδίκη (όρος που απέκλειε πολλούς απλούς ανθρώπους που βρίσκονταν σε διαρκή σύγκρουση με τους αγροφύλακες, αλλά και πολλούς στρατευμένους αγωνιστές που είχαν προβλήματα με την εξουσία), καθώς και το να έχει κανείς την ίδια διεύθυνση κατοικίας επί τρία συνεχή χρόνια (ο όρος απέκλειε τον ξεριζωμένο, τον μετανάστη και τον άνεργο που αναζητούσε εργασία από πόλη σε πόλη).

M. Agulhon (2006). 1848. *Η επανάσταση στη Γαλλία ή η μαθητεία στη δημοκρατία* (1848-1852) (μτφρ. Ι. Πεντάζου), Αθήνα, σσ. 222-223.

3. Η εκπαίδευση των γυναικών

Κατά τις δεκαετίες του 1870 και 1880, ήρθε στο προσκήνιο και το ζήτημα της γυναικείας εκπαίδευσης στη Δυτική Ευρώπη. Μέχρι τότε, μόνο τα κορίτσια που προέρχονταν από εύπορες οικογένειες, πρόθυμες να καταβάλλουν τα απαιτούμενα δίδακτρα, φοιτούσαν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στη Γαλλία επιτρεπόταν οι γυναίκες να διδάσκουν αγόρια, αλλά όχι οι άνδρες να διδάσκουν κορίτσια. Τόσο οι λαϊκές δασκάλες όσο και οι μοναχές κατηύθυναν τα κορίτσια προς τη μελλοντική οικογενειακή τους αποστολή, τονίζοντας τις διαφορές μεταξύ των φύλων και προσπαθώντας να εμπνέουν τον σεβασμό προς τους μελλοντικούς συζύγους τους. Κάτι αντίστοιχο συνέβαινε και στις υπόλοιπες χώρες. [...] Επιπρόσθετα, η εκπαίδευση τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών έδινε έμφαση σε πατριωτικά, εκκοσμικευμένα και πολιτικά συντηρητικά θέματα. Οι δασκάλες των κοριτσιών έπρεπε να θεωρούνται ηθικά άμεμπτες, μητρικές φυσιογνωμίες για ολόκληρη την κοινότητα στην οποία ζούσαν.

J. Merriman (2022). *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης. Από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα* (μτφρ. Α. Κίκηρας), Αθήνα, σσ. 523-524.

13.2. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

1. Το δόγμα του ελεύθερου εμπορίου

Το εμπόριο, όμως, είναι κοινωνική πράξη. Όποιος αναλαμβάνει την πώληση προς το κοινό κάθε είδους αγαθών, κάνει κάτι που αφορά το συμφέρον των άλλων ανθρώπων και της κοινωνίας γενικά· κι έτσι η διαγωγή του ανήκει κατά κανόνα στην αρμοδιότητα της κοινωνίας· γι' αυτό κάποτε θεωρούσαν καθήκον των κυβερνήσεων, σ' όλες τις σημαντικές περιπτώσεις, να καθορίζουν τις τιμές και να ρυθμίζουν τις διαδικασίες παραγωγής. Αλλά σήμερα αναγνωρίζεται –αν και χρειάστηκαν μακροχρόνιοι αγώνες γι' αυτό– ότι η φθήνεια και η καλή ποιότητα των εμπορευμάτων εξασφαλίζονται με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, όταν αφήνονται εντελώς ελεύθεροι οι παραγωγοί και οι πωλητές, αρκεί φυσικά να έχουν και οι αγοραστές την ίδια ελευθερία να τα προμηθευτούν από αλλού. Αυτό είναι το λεγόμενο δόγμα του «ελεύθερου εμπορίου» [...]. Οι περιορισμοί επί του εμπορίου, ή επί των προϊόντων που πρόκειται να διατεθούν στο εμπόριο, είναι πράγματι κατασταλτικοί· και κάθε καταστολή, αυτή καθεαυτή, είναι κακή.

Τζ. Σ. Μιλ (1983) [1859]. *Περί ελευθερίας* (μτφρ. Ν. Μπαλής), Αθήνα, σ. 160.

2. Χαρακτηριστικά των επαναστάσεων του 1848

Οι διαδικασίες μέχρι το ξέσπασμα των επαναστάσεων στη Γαλλία, τα γερμανικά κράτη και τις επικράτειες των Αψβούργων παρουσίαζαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: και οι τρεις ξεκίνησαν με ειρηνικές κινητοποιήσεις φιλελεύθερων, δημοκρατικών και εθνικιστών και εξελίχθηκαν σε μαζικά κινήματα ενάντια στα μοναρχικά καθεστώτα των χωρών τους. Σε κάθε επανάσταση, οι δεδομένες δυσκολίες της δεκαετίας του 1840, κυρίως οι πενιχρές συγκομιδές και οι χρεοκοπίες πολλών επιχειρηματιών, είχαν επιτείνει τη δυσαρέσκεια του λαού απέναντι στα κατά κύριο λόγο συντηρητικά ή έστω μετριοπαθή καθεστώτα. Τα κινήματα που εκδηλώθηκαν βασίζονταν κυρίως στα κατά τόπους μεσαία στρώματα, αν και είχαν και αρκετή υποστήριξη από τεχνίτες-μέλη εμπορικών ενώσεων που πίστευαν ότι η πολιτική αλλαγή θα οδηγούσε σε κοινωνικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα ωφελούσαν τα επαγγέλματά τους. Ύστερα από τις αρχικές νίκες των επαναστατών, [...] ο επακόλουθος ανταγωνισμός ως προς τον χρόνο και τον τρόπο εφαρμογής των αλλαγών προκάλεσε ρήξεις μεταξύ μετριοπαθών και ριζοσπαστών. Έτσι, ήταν σχεδόν μοιραίο στο τέλος να επικρατούν οι ανασυνταγμένες δυνάμεις της αντεπανάστασης, σταδιακά αλλά και αποφασιστικά.

J. Merriman (2022). *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης. Από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα* (μτφρ. Α. Κίκηρας), Αθήνα, σσ. 221-222.

3. Η εξάπλωση του φασισμού στη μεσοπολεμική Ευρώπη

Η Ευρώπη του μεσοπολέμου έβριθε από κινήματα που συμμερίζονταν ή μιμούνταν έννοιες, θεσμούς, κίνητρα και απόψεις που ανήκαν στον ιταλικό φασισμό, εναντιώνονταν στον ορθολογισμό, στη θεωρία της ισότητας και στην προοδευτική αντίληψη των δημοκρατικών και σοσιαλιστικών ιδεολογιών, αποστρέφονταν τον ατομικισμό της φιλελεύθερης αστικής κοινωνίας και τη μετριοπάθεια της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, εξυμνούσαν την πίστη στον «αρχηγό» και τον ρόλο των ομάδων με ενεργό δράση, που ήταν ικανές να κινητοποιήσουν και να διαπλάσουν τις μάζες. [...] Αυτό το φαινόμενο άφησε τα σημάδια του στην ευρωπαϊκή πολιτική ζωή του μεσοπολέμου και είχε οπαδούς και μιμητές και σε άλλες ηπείρους, αυτοπροτεινόμενο ως εθνικιστικός και ολοκληρωτικός «τρίτος δρόμος» ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό.

E. Gentile (2013). *Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία* (μτφρ. Ε. Κατσιφός), Αθήνα, σσ. 72-73.

13.3. ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

1. Στοχεύοντας στην ανάκαμψη από τη Μεγάλη Ύφεση

Μετά το Κραχ του 1929 και τη βαθιά οικονομική ύφεση στην οποία βυθίστηκαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, ο Αμερικανός πρόεδρος Φράνκλιν Ρούσβελτ προγραμμάτισε τη λήψη σειράς μέτρων για την ανάκαμψη της οικονομίας και την προστασία των ασθενέστερων. Αυτή η πολιτική πρόταση έμεινε γνωστή ως «New Deal».

«Απόψε έρχομαι για δεύτερη φορά για να σας παρουσιάσω την αναφορά μου – υπό το ίδιο πνεύμα και με τα ίδια μέσα να σας μιλήσω σχετικά με το τι έχουμε κάνει και τι σχεδιάζουμε να κάνουμε. [...]

Αρχικά, δίνουμε τη δυνατότητα απασχόλησης σε ένα τέταρτο του εκατομμυρίου ανέργους, κυρίως νέους άνδρες με εξαρτώμενα μέλη, στον δασικό τομέα και τα αντιπλημμυρικά έργα. [...]

Σχεδιάζουμε να ζητήσουμε από το Κογκρέσο να εγκρίνει νομοθεσία που θα δίνει τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να αναλαμβάνει δημόσια έργα, ενισχύοντας έτσι άμεσα και έμμεσα την απασχόληση πολλών άλλων [...].

Καλά σχεδιασμένα και συντηρητικά μέτρα ομοίως θα προταθούν προκειμένου να δοθούν στους βιομηχανικούς εργάτες της χώρας πιο δίκαιες απολαβές, να αποτραπεί ο ασφυκτικός ανταγωνισμός και οι αδικαιολόγητα πολλές ώρες εργασίας και ταυτόχρονα να ενθαρρυνθούν οι βιομηχανίες να αποφύγουν την υπερ-παραγωγή.

Απόσπασμα από την ομιλία του Αμερικανού προέδρου Ρούσβελτ, στις 5 Ιουλίου 1934. Πηγή: National Archives (μτφρ. Ελ. Μαντά). <https://www.archives.gov/files/legislative/resources/education/new-deal/worksheets.pdf>

2. Όψεις της μεταπολεμικής Ευρώπης

Η οικονομική πρόοδος έδωσε τη δυνατότητα στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες να προσφέρουν υψηλότερα ημερομίσθια, καλύτερες παροχές κοινωνικής πρόνοιας (στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν οικογενειακά επιδόματα, επιδόματα ανεργίας και συντάξεις γήρατος), μεγαλύτερες άδειες μετ' αποδοχών, λιγότερες μέρες εργασίας την εβδομάδα, καθώς και να αναβαθμίσουν την ποιότητα της υγείας και της εκπαίδευσης. [...] Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 πολλοί Δυτικοευρωπαίοι εργάζονταν σαράντα ώρες ή και λιγότερες την εβδομάδα, είχαν αργία το Σάββατο όπως και την Κυριακή, απολάμβαναν ετήσιες αυξήσεις στις αμοιβές τους και έπαιρναν αρκετές εβδομάδες άδεια μετ' αποδοχών. Τα δικαιώματα των γυναικών για ίση αμοιβή αναγνωρίστηκαν ευρέως, ακόμη κι αν στην πράξη ήταν δύσκολο να εφαρμοστούν. Η κοινωνική κινητικότητα είχε βελτιωθεί σημαντικά και επίσης υπήρχε ακόμη μεγαλύτερη γεωγραφική κινητικότητα, όπως και μια τάση για πιο ολιγομελείς οικογένειες.

J.W. Young (2001). *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991* (μτφρ. Γ. Δεμερτζίδης), Αθήνα, σ. 24.

3. Οι στόχοι του σύγχρονου δημοκρατικού σοσιαλισμού

Άρθρο 2: Ο σοσιαλισμός γεννήθηκε στην Ευρώπη ως κίνημα αντίστασης στις ασθένειες που κληροδοτήθηκαν από την καπιταλιστική κοινωνία. Καθώς οι μισθωτοί ήταν εκείνοι που υπέφεραν περισσότερο από τον καπιταλισμό, ο σοσιαλισμός αρχικά αναπτύχθηκε ως κίνημα των μισθωτών. Έκτοτε ολοένα και περισσότεροι πολίτες –επαγγελματίες και υπάλληλοι, αγρότες και αλιείς, τεχνίτες και λιανοπωλητές, καλλιτέχνες και επιστήμονες– σταδιακά κατανοούν ότι ο σοσιαλισμός απευθύνεται σε όσους πιστεύουν ότι η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο πρέπει να εξαλειφθεί. [...]

Άρθρο 3: Ο σοσιαλισμός δεν υποστηρίζει μόνο τα βασικά πολιτικά δικαιώματα αλλά και τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Μεταξύ αυτών: το δικαίωμα στην εργασία· το δικαίωμα στην περίθαλψη και τη μητρότητα· το δικαίωμα στην ανάπαυση· το δικαίωμα στην οικονομική ασφάλεια για τους πολίτες που δεν είναι ικανοί να εργαστούν λόγω ηλικίας, ανικανότητας ή ανεργίας· το δικαίωμα των παιδιών στην ευημερία και των νέων στην εκπαίδευση ανάλογα με τις ικανότητές τους· το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση.

Διακήρυξη του 1ου Συνεδρίου της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, Φρανκφούρτη 30 Ιουνίου-3 Ιουλίου 1951 (μτφρ. Ελ. Μαντά)

(διαθέσιμο στο <https://www.socialistinternational.org/congresses/i-frankfurt/>).

άγος	21, 26	Μέγας Βασιλεύς	39, 42
Αιακίδες	48	μέσα παραγωγής	178-180
Αλκμεωνίδες	21	μέτοικοι	22, 26
Απέλλα	18	μισθοφορά	25, 35
αποικισμός	19	μουσείο	62, 63
απόλυτη μοναρχία	39, 56, 57, 134	ναυκράτορες	24, 26
Άρειος Πάγος	24	ολιγαρχία	16, 18
αριστοκρατία	16, 171	Ολοκαύτωμα των Εβραίων	166, 168
Αχαιμενίδες	39, 42, 59, 60	οπλιτική φάλαγγα	16, 22
βασιλεία	16, 18, 50	οστρακισμός	31
βασιλική οδός	41	παιδομάζωμα	143
Βουλή των Πεντακοσίων	24, 28	πάλη των τάξεων	178
Βρετανική ειρήνη (Pax Britannica)	151	Παλινόρθωση	172, 173
γεγονός	6, 8, 182, 187, 196	πανελλήνια ιδέα	48, 49, 51
Γερουσία	18	πατρίκιοι	66, 69
γυμνάσιο	62, 63	πεζέταιροι	51
δήμοι (βυζ.)	111-113, 115	πληβείοι	66, 69
δημοκρατία	17, 23	πολέμαρχος	22, 30
δήμος (αρχ.)	17, 20	πραίτορας	65, 66
Διευθυντήριο	158	πραιτούρα	108-110
δικτάτορας	65	προλετάριος	178, 180
διομολογήσεις	145	πρυτανεία	28, 32
δουλοπαροικία	79	Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (Imperium Romanum)	65, 72, 84
δρουγγάριοι	117, 120	Ρωμαϊκή ειρήνη (Pax Romana)	73
δυαρχία	72	Ρωμαϊκή Πολιτεία (Res Publica Romana)	65, 69
Εικονομαχία	91, 100, 101, 122	σατραπεία	40
Εκκλησία του Δήμου	17, 18, 25, 28	σοσιαλισμός	172, 175, 177-179
ελέω Θεού βασιλεία	131	σουφραζέτες	153
ελέω Θεού μοναρχία	57, 58, 157, 159	σπαχής	143, 145
ελληνιστική κοινή	55, 58	στρατηγός	22, 30, 50
εξτρεμισμός	168	στρατοτόπια	117
ερέτες	24, 26	Σύγκλητος	66, 72, 76, 104, 106-110
εταίροι	50, 51, 56	συνταγματική μοναρχία	157, 159
Ευρωπαϊκές Κοινότητες	159, 166	συνοικισμός	15
Έφοροι	18	συντηρητισμός	170, 171
ζευγίτες	25	Σχίσμα των Αρσενιατών	124, 125
ζιμμήδες	143	ταγός	44, 45, 46
ηγεμονία	36, 70	τετραρχία	44, 88
Ηλιαία	25, 29	τιμητές	65
θέμα	90, 91	τιμοκρατία	16
θήτες	24, 26	τριττύες	22
ιμπεριαλισμός	36	τυραννίδα	17
ισηγορία	23, 27	υιοθεσία	73, 76
ισοκρατία	23, 27	ύπατος	65
ισονομία	23, 27	φεουδαρχία	134, 155
καγκελάριος	165, 167, 168	φιλελευθερισμός	172, 173
καπιταλισμός	150, 153, 171	φοιδεράτοι	89, 93
Κίνημα των Ησυχαστών	124, 125		
κληρονομική μοναρχία	171		
κοινοβουλευτισμός	148, 149, 153		
κολωνοί	79		
laissez-faire	175, 176		
λατιφούντια	79		
λατρεία του ηγεμόνα	56, 58, 74		
λειτουργίες	36		
μαγιорδόμος	128, 131		
Magna Carta Libertatum	140, 148		
μακεδονική φάλαγγα	51		

- 753 π.Χ.:** Ίδρυση της Ρώμης
- 750-550 π.Χ.:** Οργανωμένος ελληνικός αποικισμός – Εξάπλωση της ελληνικής πόλης-κράτους
- 594/592 π.Χ.:** Μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα
- 556-530 π.Χ.:** Κύρος Β΄ – Ίδρυση της Αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών
- 509 π.Χ.:** Ίδρυση της Ρωμαϊκής Πολιτείας (Res Publica)
- 508/7 π.Χ.:** Μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη
- 490-479 π.Χ.:** Ελληνοπερσικοί Πόλεμοι
- 462-457 π.Χ.:** Μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη και του Περικλή
- 337 π.Χ.:** Συνέδριο της Κορίνθου υπό τον Φίλιππο Β΄ – Πολιτική ενοποίηση των Ελλήνων
- 336 π.Χ.:** Συνέδριο της Κορίνθου υπό τον Αλέξανδρο Γ΄ τον Μακεδόνα
- 334-325 π.Χ.:** Εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ασία
- 301 π.Χ.:** Μάχη της Ιψού
- 27 π.Χ.:** Ίδρυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Principatus) από τον Οκταβιανό Αύγουστο
- 212:** Διάταγμα του Καρακάλλα
- 284:** Άνοδος του Διοκλητιανού στον αυτοκρατορικό θρόνο
- 311:** Διάταγμα ανεξιθρησκίας του Γαλερίου
- 313:** Κοινό διάταγμα ανεξιθρησκίας των Κωνσταντίνου και Λικινίου
- 325:** Α΄ Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια)
- 330:** Εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης
- 381:** Β΄ Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη)
- 532:** Στάση του Νίκα
- 614:** Κατάκτηση της Ιερουσαλήμ από τους Πέρσες
- 622/629:** Εκστρατείες του Ηρακλείου στην ανατολική Μικρά Ασία ενάντια στους Πέρσες
- 639:** Έκδοση της Έκθεσης (συμβιβαστικής συμφωνίας) ανάμεσα σε Ορθοδόξους και Μονοφυσίτες)
- 680-681:** Στ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Κωνσταντινούπολη)
- 726/843:** Εικονομαχία (α΄ και β΄ φάση)
- 732:** Ήττα των Αράβων στο Πουατιέ
- 787:** Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος (Νίκαια): πρώτη αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων
- 800:** Στέψη του αυτοκράτορα Καρόλου του Μεγάλου στη Ρώμη
- 843:** Συνθήκη του Βερντέν
- 927:** Ίδρυση του βασιλείου της Αγγλίας
- 962:** Ίδρυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους
- 1054:** Σχίσμα των δύο Εκκλησιών (Ορθόδοξης και Καθολικής)
- 1071:** Ήττα των Βυζαντινών από τους Σελτζούκους στο Ματζικέρτ
- 1096/1101:** Α΄ Σταυροφορία
- 1147/1149:** Β΄ Σταυροφορία
- 1176:** Ήττα των Βυζαντινών από τους Σελτζούκους στο Μυριοκέφαλο
- 1189/1192:** Γ΄ Σταυροφορία. Κατάκτηση της Κύπρου από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο
- 1202/1204:** Δ΄ Σταυροφορία, κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους
- 1215:** Έκδοση της Μάγκνα Κάρτα
- 1261:** Ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και κατάλυση της λατινοκρατίας
- 1337/1453:** Εκατονταετής Πόλεμος
- 1438/1439:** Σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας. Αναγνώριση του παπικού πρωτείου από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο
- 1453, 29 Μαΐου:** Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς
- 1683:** Πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς
- 1688:** Ένδοξη Επανάσταση
- 1789:** Γαλλική Επανάσταση
- 1803/1815:** Ναπολεόντειοι Πόλεμοι
- 1815:** Συνέδριο της Βιέννης
- 1821:** Ελληνική Επανάσταση
- 1848:** Επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη
- 1870/1871:** Γαλλοπρωσικός Πόλεμος
- 1914/1918:** Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
- 1917:** Οκτωβριανή Επανάσταση
- 1939/1945:** Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
- 1989:** Πτώση του Τείχους του Βερολίνου, τέλος του Ψυχρού Πολέμου
- 1991:** Επανένωση των δύο Γερμανιών (ΟΔΓ και ΛΔΓ)

Πηγές

Αισχύλος, *Πέρσες* (μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρης).
Στο <https://www.greek-language.gr/>

Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*
(μτφρ. Δ. Παπαδής). Ζήτηρος.

Αριστοτέλης, *Πολιτικά III, IV*
(μτφρ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου). Ζήτηρος.

Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις* (μτφρ. Θ.Χ. Σαδικάκης).
Στο <https://www.greek-language.gr>

Δημοσθένης, *Ολυνθιακός Γ΄* (μτφρ. Η. Τσακατίκας).
Στο <https://www.greek-language.gr>

Ηρόδοτος (μτφρ. Γ. Συντομόρου). Ζήτηρος.

Θουκυδίδου Ιστορίαι
(μτφρ. Ε. Λαμπρίδη). Γκοβόστης.

Ισοκράτης, *Φίλιππος* (μτφρ. Στ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη). Στο <https://www.greek-language.gr>

Λυσίας, *Υπέρ Μαντιθέου*
(μτφρ. Β. Πατριαρχέας). Πάπυρος.

Ξενοφών, *Οικονομικός* (μτφρ. Ευ. Μώρου).
Στο <https://www.greek-language.gr>

Ξενοφών, *Κύρου Παιδεία*
(μτφρ. Β. Καλαμπαλίκης). Πάπυρος.

Οκταβιανός Αύγουστος, *Πράξεις*,
Loeb Classical Library.

Όμηρος, *Οδύσσεια*
(μτφρ. Θ.Γ. Μαυρόπουλος). Ζήτηρος.

Πλούταρχος, *Αλέξανδρος*
(μτφρ. Α.Ι. Γιαγκόπουλος & Ζ.Ε. Μαλαθούνη).
Στο <https://www.greek-language.gr>

Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής* (μτφρ. Μ.Χ. Οικονόμου).
Στο <https://www.greek-language.gr>

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Λυκούργος*
(μτφρ. Α.Ι. Πουρνάρα). Πάπυρος.

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Περικλής*
(μτφρ. Α.Ι. Πουρνάρα). Πάπυρος.

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Πύρρος*
(μτφρ. Α.Ι. Πουρνάρα). Πάπυρος.

Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι, Ρωμύλος*
(μτφρ. Α.Ι. Πουρνάρα). Πάπυρος.

Πλούταρχος, *Σύλλας*,
(μτφρ. Γ. Καλόπουλος). Κάκτος.

Πλούταρχος, *Τιβέριος Γράκκος*,
(μτφρ. Γ. Καλόπουλος). Κάκτος.

Βιβλιογραφία

Αραμπατζής, Γ. (2012). *Βυζαντινή Φιλοσοφία και Εικονολογία*. Καρδαμίτσα.

Austin, M.M., & Vidal-Naquet, P. (1998). *Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα* (μτφρ. Τ. Κουκουλιός). Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος.

Bachrach, D. (2014). *Warfare in Tenth-Century Germany*. Boydell & Brewer Ltd.

Βακαλόπουλου, Α. (1989). *Πηγές της ιστορίας της Μακεδονίας 1354-1833*. Θεσσαλονίκη.

Βαλαβάνης, Π. (2004). *Ιερά και αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα*. Καπόν.

Βασδραβέλλη Ι. (επιμ.) (1954). *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας*, τ. 2. Θεσσαλονίκη.

Baslez, M.-F. (2014) [1994]. *Πολιτική ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Στεφάνου). Πατάκης.

Beck, H.G. (1990). *Η βυζαντινή χιλιετία* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Bengtson, H. (1991) [1950]. *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. Από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* (μτφρ. Α. Γαβρίλη). Μέλισσα.

Berstein, S., & Milza, P. (1997). *Ιστορία της Ευρώπης* (μτφρ. Α. Δημητρακόπουλος - Μ. Κοκολάκης), τ. 3. Αλεξάνδρεια.

Boardman, J. (1980) [1964]. *Αρχαία ελληνική τέχνη* (μτφρ. Α. Παππάς). Υποδομή.

Braudel, F. (2010). *Γραμματική των πολιτισμών* (μτφρ. Α. Αλεξάκης). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Burkert, W. (1993) [1977]. *Αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρχαϊκή και κλασσική εποχή* (μτφρ. Ν.Π. Μπεζαντάκος - Α. Αβαγιανού). Καρδαμίτσα.

Burns, E. (1983). *Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της Νεότερης Ευρώπης* (μτφρ. Τ. Δαρβέρης). Παρατηρητής.

Bury, J.B., & Meiggs, R. (1998) [1975]. *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας* (μτφρ. Α. Ματθαίου), τ. III. Καρδαμίτσα.

Busley, H. (1981). *Geschichtliche Weltkunde, Ausgabe für Gymnasien in Bayern*. Frankfurt.

Γλύκατζη-Αhrweiler, E. (1977). *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας* (μτφρ. Τ. Δρακοπούλου). Αργώ.

Carlier, P. (2005) [1999]. *Όμηρος* (μτφρ. Α. Κεφαλά). Πατάκης.

- Cartledge, P. (2004) [1998]. *Η εικονογραφημένη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας του Κέιμπεριτζ* (μτφρ. Β. Κυριαζή). Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Cartledge, P. (2007) [1997]. *Θεατρικά έργα με βάθος*. Στο P.E. Easterling (επιμ.), *Οδηγός για την αρχαία ελληνική τραγωδία* (μτφρ. Α. Ρόζη - Κ. Βαλάκας). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Cook, J.M. (1958/1959). *Old Smyrna. The Annual of the British School at Athens*, 53/54, 1-34.
- Darwin, J. (2021). *Μετά τον Ταμερλάνο. Η άνοδος και η πτώση των παγκόσμιων αυτοκρατοριών, 1400-2000* (μτφρ. Δ. Χουρκούλης). Πατάκης.
- De Ste Croix, G.E.M. (2005) [1981]. *Ο ταξικός αγώνας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο από την αρχαϊκή εποχή ως την αραβική κατάκτηση* (μτφρ. Γ. Κρητικός). Κέδρος.
- Ehrenberg, V. (1943). *An early source of polis-constitution*. CQ, 37, 14-18.
- Evans, R.J. (2018). *Η επιδίωξη της ισχύος. Ευρώπη, 1815-1914* (μτφρ. Ε. Αστερίου). Αλεξάνδρεια.
- Ζακυθινός, Δ. (1977). *Ιστορία του βυζαντινού κράτους (324-1071)*. Δωδώνη.
- Garnsey, P., & Saller, R. (1998) [1987]. *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οικονομία, κοινωνία και πολιτισμός* (μτφρ. Β.Ι. Αναστασιάδης). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Gentile, E. (2013). *Φασισμός. Ιστορία και ερμηνεία* (μτφρ. Ε. Κατσιφός). Αθήνα.
- Goff Le J. (1996). *Η Δύση μπροστά στο Βυζάντιο, έλλειψη κατανόησης και μικροπαρεξηγήσεις*. Στο *Βυζάντιο και Ευρώπη. Παρίσι. Maison de l' Europe* (22 Απριλίου 1994) (μτφρ. Β. Σαραφίδου). Ελληνικά Γράμματα.
- Hirst, J. (2012). *Σύντομη ιστορία της Ευρώπης* (μτφρ. Ε. Λούση). Μεταίχμιο.
- Hobsbawm, E. (1994). *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ). Αθήνα.
- Holt, J.C. (2015). *Magna Carta*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ιναλτζίκ, Χ. (1995). *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600* (μτφρ. Μ. Κοκολάκης). Αθήνα.
- Joshua, J.M. (2011). *Σουμέρ* (μτφρ. Ch. Anagnostou). Στο <https://www.worldhistory.org/trans/el/1-114/>
- Judt, T. (2012). *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο* (μτφρ. Ν. Σταματάκης - Ε. Αστερίου). Αλεξάνδρεια.
- Kagan, D. (2005) [1991]. *Περικλής ο Αθηναίος και η γέννηση της δημοκρατίας* (μτφρ. Ο. Παπακώστα). Ωκεανίδα.
- Κακριδής, Φ. (2006). *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Καραγεώργος, Β. (1987). *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*. Βασιλόπουλος.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε. (1974). *Η Βυζαντινή Ιστορία από τις πηγές*. Σάκκουλας.
- Καραγιαννόπουλος, Ι.Ε. (2001). *Το βυζαντινό κράτος*. Βάνιας.
- Καστοριάδης, Κ. (2008). *Η ελληνική ιδιαιτερότητα ΙΙ. Η Πόλις και οι νόμοι*. Κριτική.
- Kazhdan, A., & Epstein, A.-W. (1997). *Αλλαγές στον βυζαντινό πολιτισμό* (μτφρ. Α. Παππάς). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Kennedy, P. (1991). *Η άνοδος και η πτώση των Μεγάλων Δυνάμεων* (μτφρ. Α. Παναρέτου), τ. 1-2. Αξιώτης.
- Κορδάτος, Γ. (1975). *Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*. Μπουκουμάνης.
- Κουβάκας, Θ., Μπουγάς, Ν., & Πουρνάρα, Ειρ. (επιμ.) (2001). *Η δουλοπαροικία στην Ευρώπη. Η προέλευση της δουλοπαροικίας*. Στο *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, 21. Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.
- Κουκουλές, Φ. (1947). *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*. Παπαζήσης.
- Κρεμμυδάς, Β., & Πισπιρίγκου, Φ. (1985). *Ο μεσαιωνικός κόσμος*. Γνώση.
- Κρεμύδη-Σισιλιανού, Σ. (2002). *Οι κοπές των πόλεων στους αυτοκρατορικούς χρόνους: το παράδειγμα της Μακεδονίας*. Στο *Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδας στην Ελλάδα*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 47-62.
- Κυρτάτας, Δ.Ι. (χ.χ.). *Η Ελληνική Αρχαιότητα: Πόλεμος - Πολιτική - Πολιτισμός*. Στο <https://www.greek-language.gr/>
- Laffan, R. (1930). *Select documents of European History 800-1492*. Henry Holt and Company.
- Λαΐου, Α. (επιμ.) (2006). *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου: από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Lefèvre, F. (2016) [2007]. *Ιστορία του αρχαίου ελληνικού κόσμου* (μτφρ. Α. Κεφαλά). Καρδαμίτσα.
- Lindemann, A.S. (2014). *Ιστορία της νεότερης Ευρώπης*.

Από το 1815 μέχρι σήμερα (μτφρ. Γεώργιος Χρηστίδης). Κριτική.

Locke, J. (2003). *Second Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration*. Oxford, Oxford University Press.

Λουγγής, Τ. (1998). *Επισκόπηση Βυζαντινής Ιστορίας*. Σύγχρονη Εποχή.

Μαζαράκης, Α.Α. (2009). Αρχιτεκτονική και κοινωνία κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 112, 18-30.

Mazower, M. (2011). *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας* (μτφρ. Κ. Κουρεμένος). Αλεξάνδρεια.

Merriman, J. (2022). *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης. Από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα* (μτφρ. Α. Κίρκης). Αθήνα.

Miller, Stuart T. (2018). *Νεότερη και σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία* (μτφρ. Σ. Παπαδάκη). Gutenberg.

Miller, W. (1992). *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα, 1204-1566* (μτφρ. Α. Φουριώτης). Ελληνικά Γράμματα.

Μίσσιου, Α. (2001). Οι Ελληνιστικοί Χρόνοι.

Στο Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*.

Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Στο https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_14/14.html

Mossé, Cl. (1978) [1962]. *Το τέλος της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. Κοινωνικές και πολιτικές όψεις της παρακμής της ελληνικής πόλεως στον 4ο αιώνα π.Χ.* (μτφρ. Γ. Κ. Βλάχο). Παπαζήσης.

Mossé, Cl. (1998) [1989]. *Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός στο Διαφωτισμό*. (μτφρ. Ν. Φλώρου-Μπιργάλια). Σαββάλας.

Mossé, Cl. (2000) [1992]. *Οι θεσμοί στην κλασική Ελλάδα* (μτφρ. Μ. Παπαηλιάδη). Μεταίχμιο.

Μπιργάλιας, Ν. (2008). *Από την κοινωνική στην πολιτική πλειονοψηφία: το στάδιο της ισονομίας. Πολιτειακές μεταβολές στον αρχαίο ελληνικό κόσμο (550-479 π.Χ.)*. Πατάκης.

Μπουγάς, Ν. (επιμ.). (1997). Πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτιστικοί θεσμοί κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους. Στο *Ελλάς, Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, τ. Α΄. Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.

Nicholas, D. (1999). *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου* (μτφρ. Μ. Τζιαντζή).

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Nicholas, D. (2013). *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου, 312-1500. Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη* (μτφρ. Μ. Τζιαντζή). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Nicol, D. (2010). *Βυζάντιο και Βενετία, Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων* (μτφρ. Χ. Μουτσοπούλου). Παπαδήμας.

Οικονομίδου, Μ. (1996). *Ελληνική Τέχνη: Αρχαία Νομίσματα*. Εκδοτική Αθηνών.

Ostrogorsky, G. (2012). *Ιστορία του βυζαντινού κράτους* (μτφρ. Ι. Παναγόπουλος). Πατάκης.

Owens, E.J. (1997). Η ελληνιστική πόλη. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 63, 40-48.

Πανάγος, Χ.Θ. (1995). *Ο Πειραιεύς: Οικονομική και ιστορική έρευνα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*. Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Πειραιώς.

Παπαεθυμίου, Ε. (2013). *Οι οικονομικές κρίσεις, ένα φαινόμενο με ιστορία. Οικονομικές κρίσεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*.

Στο https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2017/07/121_96-101.pdf

Παπασταματίου, Δ., & Κοτζαγεώργης, Φ. (2015). *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Πολιτικής Κυριαρχίας*. Αθήνα.

Παπαχατζής, Δ.Ν. (1994). *Παυσανίου Ελλάδαος Περιήγησις: Αττικά*. Εκδοτική Αθηνών.

Pollitt, J.J. (1994) [1986]. *Η Τέχνη στην Ελληνιστική Εποχή* (μτφρ. Α. Γκαζή). Παπαδήμας.

Ραμού-Χαψιάδη, Α. (1982).

Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική. Καρδαμίτσα.

Ραμού-Χαψιάδη, Α. (1994).

Σωτήρες της Ελλάδος. Ναυκράτορες. Καρδαμίτσα.

Romilly, de J. (2004) [1947]. *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός* (μτφρ. Λ. Στεφάνου). Παπαδήμας.

Rostovtzeff, M. (1984) [1960]. *Ρωμαϊκή Ιστορία* (μτφρ. Ιω. Τουλουμάκος). Παπαζήσης.

Ρουσσώ, Ζ.-Ζ. (2004).

Το κοινωνικό συμβόλαιο ή αρχές πολιτικού δικαίου (μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου - Α. Σταϊνχάουερ). Πόλις.

Runciman, St. (1986). *Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση* (μτφρ. Λ. Καμπερίδης). Δόμος.

Runciman, St. (2017). *Βυζαντινός πολιτισμός*

- (μτφρ. Α. Παππάς). Μεταίχμιο.
- Sabine, G.H. (1961). *Ιστορία των πολιτικών θεωριών* (μτφρ. Κ. Μάνθου). Αθήνα.
- Σακελλαρίου, Μ.Β. (1999). *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Segal, C. (1996). Ο Έλληνας άνθρωπος, θεατής και ακροατής. Στο J.-P. Vernant (επιμ.), *Ο Έλληνας άνθρωπος* (μτφρ. Χ. Τασάκος). Ελληνικά Γράμματα.
- Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. (1997). *Αρχαιολογία των πρώιμων ελληνικών χρόνων*. Καρδαμίτσα.
- Σιστάκου, Ε. (2012). Η ελληνιστική κοινή και οι άλλες διάλεκτοι. Στο *Ελληνιστική Γραμματεία. Ψηφίδες για την Ελληνική Γλώσσα*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Stählin, F. (2002) [1924]. *Η αρχαία Θεσσαλία. Γεωγραφική (τοπογραφική) και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους ελληνικούς και ρωμαϊκούς χρόνους* (μτφρ. Γ. Παπασωτηρίου - Α. Θανοπούλου). Κυριακίδη Α.Ε.
- Stavrianopoulou, E. (2009). Concepts of citizenship in ancient Greek City-States: The example of Athens. Στο *The development of citizenship in transcultural context: Governance and administration. Symposium in Athens*, Dec 07-Dec 11 2009, 8-11.
- Σταυρίδης, Β. (1987). *Η Ζ' Οικουμενική σύνοδος. Νίκαια 787: Η περί των ιερών εικόνων έρις-εικονομαχία*. Κυριακίδης.
- Στεφανίδης, Ι. (2006). *Ισορροπία δυνάμεων και ηγεμονική πρόκληση. Το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών, 1871-1945*. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Στεφανίδης, Ι. (2021). *Ψυχρός Πόλεμος*. Εκδόσεις ΕΑΠ.
- Τσαγκάρη, Δ. (επιμ.). (2007). *Νόμισμα Ελληνικών. Η Συλλογή της ALPHA BANK*.
- Τσακαλογιάννης, Π. (2009). *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Από τη Βαστίλλη στον 21ο αιώνα*, τ. 1-2. Εστία.
- Τσιρπανλής, Ζ. (2004). *Η μεσαιωνική δύση. 5ος-15ος αι.* Βάνιας.
- Τσορμπατζόγλου, Π. (χ.χ.). *Εικονομαχία και κοινωνία στα χρόνια του Λέοντος Γ' Ισαύρου. Συμβολή στη διερεύνηση των αιτιών*. Επέκταση.
- Young, J.W. (2001). *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991. Πολιτική ιστορία* (μτφρ. Γ. Δεμερτζίδης). Πατάκης.
- Φειδάς, Βλ. (2001). Η ευθύνη της Πολιτείας στη λειτουργία των διακριτών ρόλων Εκκλησίας και Κράτους. Εισήγηση στην Ημερίδα Μνήμης του Ιερού Φωτίου, Ι. Μονή Πεντέλης.
- Finley, M.I. (1996) [1953]. *Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, τ. Ι. (μτφρ. Α. Παναγόπουλος). Καρδαμίτσα.
- Vasiliev, A. (2006). *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Δ. Σαβράμης). Πελεκάνος.
- Walbank, F.W. (1999) [1981]. *Ο ελληνιστικός κόσμος* (μτφρ. Τ. Δαρβέρης). Βάνιας.
- Walter, G. (1999). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* (μτφρ. Κ. Παναγιώτου). Παπαδήμας.
- Weber, M. (2010). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (μτφρ. Δ. Κούρτοβικ), Το Βήμα.
- Weiss, J. (2009). *Συντηρητισμός και ριζοσπαστική δεξιά* (μτφρ. Σ. Μαρκέτος). Αθήνα.
- Wickham, C. (2016). *Η μεσαιωνική Ευρώπη* (μτφρ. Χ. Γεμελιάρης). Αλεξάνδρεια.
- Χαράτσης, Ε. (2008). *Εκατονταετής πόλεμος*. Περισκόπιο.
- Χατζηβασιλείου, Ε. (2002). *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*. Πατάκης.
- Χατζόπουλος, Μ. (2010). Η άνοδος της μακεδονικής δύναμης. Στο *Ελληνική Ιστορία, Κλασικοί Χρόνοι. Η Καθημερινή*. Εκδοτική Αθηνών.
- Χουρμουζιάδης, Ν.Χ. (2010). Αρχαίο ελληνικό θέατρο και πολιτική. *Σκηνή*, 1, 121-144.
- Χρήστου, Ε. (2000). *Έργα και ημέρες δυτικών απεσταλμένων στην Κωνσταντινούπολη: Από την εποχή της εικονομαχίας ως το σχίσμα*. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν.
- Χριστοδουλίδης, Θ. (2004). *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, τ. 2. Ι. Σιδέρης.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ. (1997). *Βυζαντινή Ιστορία*. Βάνιας.
- Χρυσάφης, Χ. (2019). Βασίλειο της Μακεδονίας και ελληνικές πόλεις. Στο Κ. Μπουραζέλης (επιμ.), *Εθνικές Κρίσεις. Διχασμοί στην Ελληνική Αρχαιότητα, Καθημερινή*. Καθημερινές Εκδόσεις.
- Φειδάς, Βλ. (2001). Η ευθύνη της Πολιτείας στη

